

Törtenettudományi Pályamunkák. Kiadja a' magyar tudós
társaság (Historische Preisarbeiten). 2. Az ipar' es kereskedés
története Magyarországon, a 16. szd. elején (Vorgeschichte
der Industrie und des Handels in Ungarn bis zum Anfange des
16. Jahrh)

Egyet. ny.

Buda; Budapest 1842

Signatur: 55187-B

Barcode: +Z168069308

Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ168069308>

Umfang: Bild 1 - 380

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanzeigen. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

BIBLIOTHEK

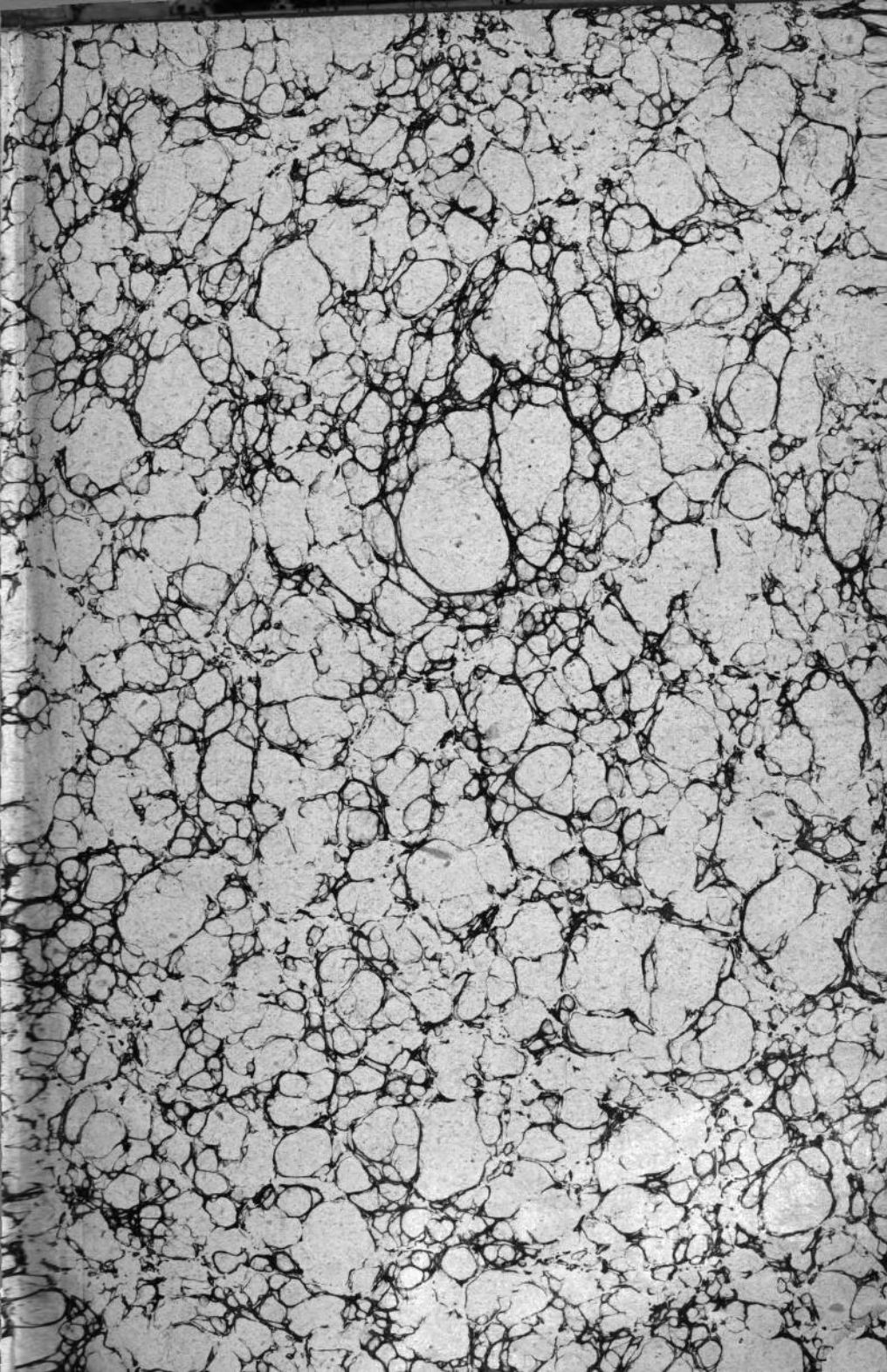
55.187-B

Alt-

~~43. Nr. 453.~~

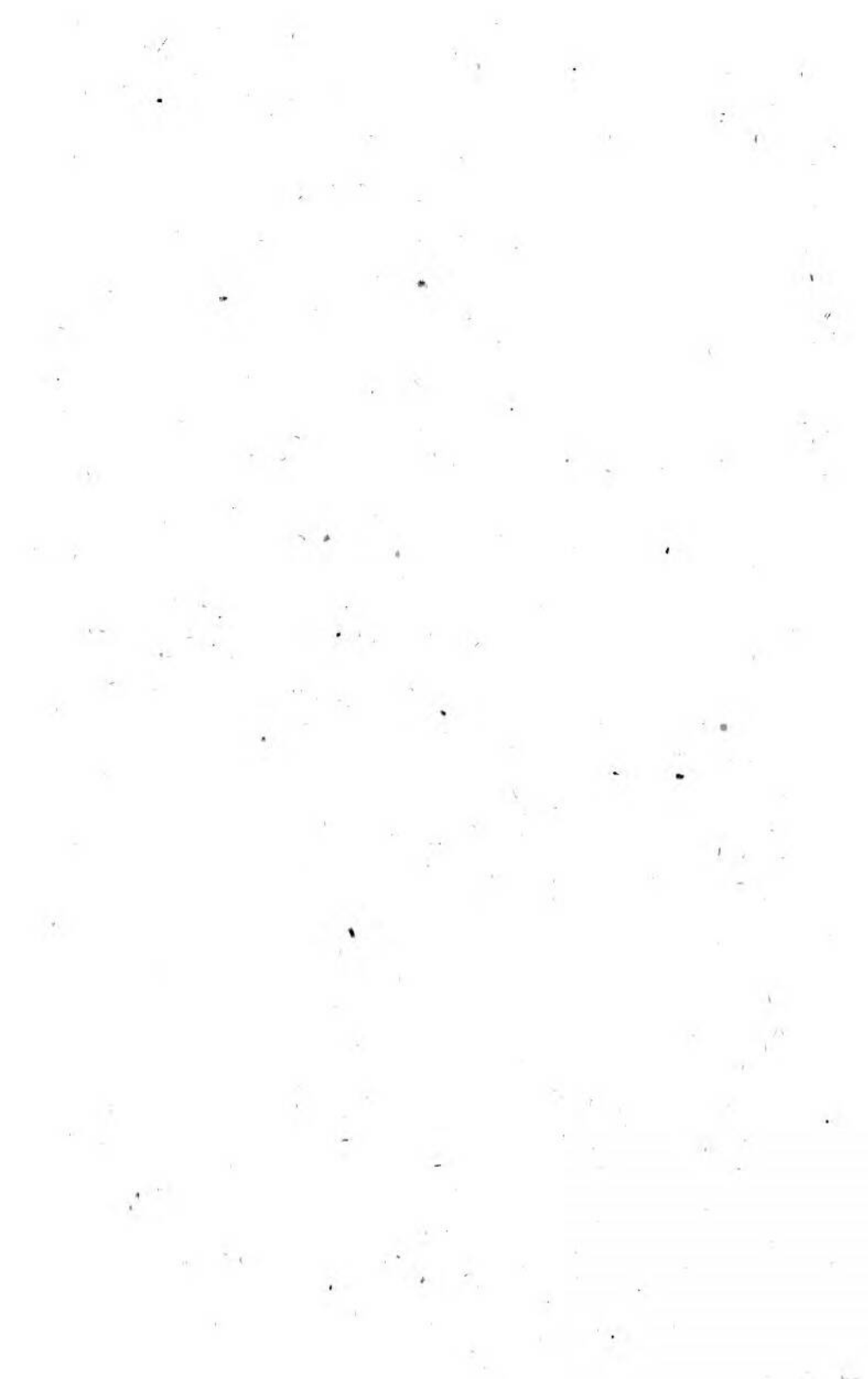
Sup. 2.

55187-R

Vol. 2...

1847

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

P Á L Y A M U N K Á K.

K I A D J A

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

MÁSODIK KÖTET.

**AZ IPAR' ÉS KERESKEDEŚ' TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN,
A XVI. SZÁZAD' ELEJÉIG. KÉT KOSZORÚS ÉRTEKEZÉS KOSSO-
VICH KÁROLY ÉS HORVÁTH MIHÁLYTÓL.**

BUDÁN,

A MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. DCCC. XLII.

E L Ő S Z Ó.

Az academia, történettudományi osztálya' javaslatára, 1835-ben a' következő jutalomkérdést tűzte ki:

„Millyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink' és törvényhozásunk' részéről azok' elmozdítására; mellyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére?“

's arra 1837. martius' 19-dikéig mint határnapig nyolcz pályamunka érkezett *), mellyeknek megvizsgálása CZUCZOR GERGELY helybeli 's CZECH JÁNOS meg KIS JÁNOS vidéki rendes tagokra bízott. Az első, négy figyelemre méltónak talált dolgozat közül a' pálmát az I. számúnak adta, mint a' mellynek szerzője pragmaticus és rendszeres főt, az állapotok' és okaik' magyarázásában philoso-

*) L. Magyar tud. társ. Évkönyvei, IV-d. köt. I. oszt. 15. és 34. ll.

phiai pillantatot bizonyít; különös szerencsével fejtegeti a' műipar' előmozdítására szolgáló intézeteket 's eszközöket, valamint annak akadályait, 's a' nép' mívelésére befolyását is. Fő forrásai a' hazai törvények. E' mellett a' IV. számút adati gazdagság, tudományos kidolgozás és férfiasan szép előadás' tekintetéből dicsérettel említetni ajánlotta.

CZECH JÁNOS részletes és bő előterjesztésében a' IV. számúnak szánta a' jutalmat. Egészben közöljük tudósítása' illető szakaszát, mellyben néhány ellenészrevétel is foglaltatik:

„Mi főleg vonzóvá teszi az egészet — így szól a' bíráló — és szerzőjének a' köz helyeslést leginkább képes megnyerni, az azon elfogulatlanság és szigorú történetészeti hitelesség, melly fejtegetéseit bélyegzi, és az a' különös ügyesség, mivel minden haszontalan félrecsapongást és a' hosszas kiterjeszkedést, úgy mint az igen is könnyű átsurranást egyformán kerülve, e' különben száraz nyomozás iránt az olvasó' figyelmét kellemes előterjesztése, 's a' tárgyba mélyen beható elmélkedései által végig föntartani és mind inkább éleníteni tudja. — Nevelí még az érdeket több más derék tulajdonság, jelesen kútfőink, ha nem kimerítő de mégis elégelhető ismerete és tudomány-szerű használata; az azokból merített anyagok' időrendszerinti osztályozása, és főleg a' velős és könnyen érthető nyelvbeli előadás. Szóval ez oly-

lyan dolgozat, melly nem csak a' többi verseny társakét sokkal fölülhaladja, mi ugyan magában ezeknek csekély jelentősége miatt keveset nyomó dicséret, hanem minden tekintetben örvendetes jelenet és valódi nyereség historiai literaturánkra nézve; miért is referens azt a' fő jutalomra ajánlani épen nem kételkedik.

De hogy az itt mondottak teljes hitelt nyerjenek, nem leszen talán fölösleg vagy érdektelen magát a' tartalmat bővebben megismertetni, 's egyszersmind azon itt ott találkozó, a' szerző érdemét azonban legkevesebbet sem csorbító hiányokat, miknek megigazítása a' kiadás előtt ohajthatónak látszik, kijelelni.

I-ső rész. A' műipar' és kereskedés' állapotja az árpádi házból származott királyok alatt.

Itt legelőbb nyomoztatnak a' magyarok' műipari és kereskedési törekvései, a' legrégebb időben, avagy előbbi székeikben, és ide jöttök után a' vezérek alatt; röviden de mégis kielégítőleg és minden ábrándozások' elmellőztével. Csak egy észrevétele van referensnek az iránt, hogy szerző a' Jornandes említette Hunugarokat magyaroknak tartja, 's erre nézve Cornidesre (*Commentatio de Religione veteri Hungarorum* 15. l.) hivatkozik, mi nyilvános hiba, mivel tudott dolog, hogy Jornandes' tanútétele a' Hunugarusokról, a' sok századdal később e' névre bélyegzett magyarokra épen nem alkalmazható, de Cornides által sem ilyen érte-

lemben vétetett, ki az idézett helyen inkább ellenkezőleg nyilatkozik.

Továbbá előterjesztetik a' földművelés, műipar és kereskedés' állapotja sz. István király' idejétől Kálmánig. Érintve vannak egyszersmind a' keresztes hadak' átvonultának és Dalmatia' elfoglalásának fontos következményei, kellőleg is méltatva a' XI. századi fejedelmeinknek a' polgárisodás körüli érdemei. Általában dicsérettel megjegyezhetni e' czikkről, hogy honunk' akkori viszonyait híven és élénk színekkel tükrözi.

Következnek erre a' XII. század alatti viszonyai a' szorgalomnak és kereskedésnek, melyek' földterítéseiül szerző legelőbb is azon élénk mozgásokra figyelmeztet, mik e' századot bélyegzik és hazánk' polgári állapotára is befolyás nélkül nem maradhattak; előadja erre a' vármegyék' (helyesebben várak) intézetének szerkezetét és határolását, városok' keletkeztét és növekedését, szerkezetüket és már ekkor is mutatkozó befolyásokat. Említi továbbá a' német bevándorlók' letelepítését honunkba és Erdélybe; a' külkereskedés' emelkedését, a' mindinkább táguló közlekedést a' külfölddel, főleg a' byzanczi birodalommal, Olaszhonnal és a' német tartományokkal, a' belkereskedésnek a' városok' szaporodása és ezekben tartott számos vásárok által nem kissé előmozdított gyarapodását; és mind ezeknek a' földművelésre, műiparra és bányászatra gyakorlott ha-

tékony befolyását; végre királyainknak a' kereskedés' és műipar' emelését tárgyzó czélszerű intézeteiket. Az e' tekintetekben mondottak igen is alaposak és talpra esvők; abban még sem egyezhet meg bíráló a' szerzővel, hogy a' várszerkezetnek, e' valóban csodálatra ragadó intézetnek hanyatlását már e' századba helyezi; holott emlékeink' bizonylata szerint ekkor még teljes épségben fűnállott, és alapjaiban csak akkor rázatott meg, midőn II. András a' vártelkeket pazar kézzel elosztogatván, a' várnokokat szolgálataik alól fölmenteni, és tömegestűl nemesíteni kezdette, melly bokros és a' királyi hatalom' nem csekély gyengítésére való hibát, jöllehet ő maga is, de még inkább fia és utódja IV. Béla, rendelt vizsgálatok és a' fölösleges adományzások' visszavonása által némileg helyrehozni és orvosolni igyekezének, még sem voltak többé képesek a' már halálosan megsebhedt intézetet lábra állítani, és enyésztenek indultától föltartóztatni.

A' IV-ik czikkben foglalt XIII. századi történetek' előterjesztésének főbb vonalai ezek. II. Endre' erőtlen országlása alatt nagyon megszorítatik a' királyi hatalom, míg ellenben a' világi és egyházi nagyok' jogai szerfölötti kiterjesztést nyernek, az ez által okozott surlódások kedvetlenül hatnak iparra és kereskedeésre, de mégis sokat tesznek a' rabszolgaság' gyérítésére. A' *lucrum camerae* szinte nagy terhére van a' szorgalomnak;

zsidók és izmaeliták, mint a' királyi jövedelmek' beszédői, gyötrik a' népet; az ekkép mindenfelől nyomasztott műipar és kereskedés, főleg a' közbenjáró csügged és hanyatlásnak indul stb.

Úgy látszik azonban vizsgáló előtt, mintha itt igen fekete színekkel festené szerző az akkori állapotokat; a' ránk maradt emlékek után ítélve legalább azt kell tartanunk, hogy se' műszorgalom, se' kereskedés nem volt ezen időben hanyatló félben, hanem inkább élénkül folyt.

IV. Béla igyekszik a' visszaéléseket orvosolni, korlátolja a' világi és egyházi nagyok' túlsúlyát; de hatalmasan gátoltatik törekvéseiben a' tatárpusztítás által. Rajta van példátlan buzgalommal e' dulás' nyomait eltörleszteni; új gyarmatokat telepít le, mívelteti az érczbányákat és ellensúlyul, a' mind inkább nehézkedő nemesi túlnyomóság ellen, kezdi a' városokat pártfogolni, és többet közülök jeles szabadékokkal fölruházni. E' czél-szerű intézkedések nem maradnak üdvös befolyás nélkül, föléledez nem sokára a' kereskedés, és vele együtt, ha nem ugyanazon arányban, de még is tetemesen, a' műipar és földművelés.

Jóllehet szerző a' műipar' és kereskedés' nagyobb emelkedését e' korszakban gátoló némelly akadályokat az illető helyeken már röviden érintett, itt mégis együvé foglalva terjeszti elő főleg mind azokat, miknek hatása tartósabb és nyomasztóbb vala. 'S ilyenek szerinte ezek: a' népi-

ség' különfélesége és polgári alkotmányának különmemősége, társalkodás' hiánya, a' nemzeti gyűlölség szülte viszályok, zsidók' és izmaeliták' uzsoráskodása, a' szorgalmi osztálynak nem épen kedvező polgári állása, földművelők' és kézművesek' nyomatása, a' sokszori lázadások és külháborúk, az utak' bátortalansága, a' magyar' lelkülete és kevés hajlama a' műiparra, mi fő oka is vala annak, hogy a' mi a' szorgalom' emelése' tekintetében történt, egyedül az idegen telepedőknek köszönhető.

A' VI. cikkben mesteri kezekkel festetik a' szorgalom' és kereskedés' befolyása, az első korokban, honunk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére. Fő emeltyűje minden fejledező míveltségnek volt ugyan a' kereszténység' behozatala; de hatottak erre üdvösen a' szorgalom és kereskedés is. Támogatja ezt azon változás, melly a' magyaroknak a' vezérek, és csak a' XI. századkori állapotokon észrevehető; a' keleti nyersség az idegekkel közlekedés által megszeliidült és elenyésztetett; a' szorosabb társalkodás és surlódás simították a' szokásokat és gyengítették azon idegenkedést, mellyel az addig inkább pásztori élethez szokott magyar a' szorgalom iránt viseltetett; a' szorgalomtól elmaradhatlan gazdagodás előhozá csak hamar a' fényűzést, puhaságot és nem ritkán az elfajultságot is, mit azonban nem egyenest a' műiparnak és kereskedésnek tulajdoníthatni, ha-

nem inkább annak, hogy a' szorgalmi foglalkodások előbb juttaták a' népet, főleg a' nagyokat, a' gazdagsághoz, mintsem a' műveltségnek bizonyos foka, melly minden kicsapongást tilt, beállott volna. Sőt az értelmi kiképzésnek is szükségkép egy nyomon kellett haladni a' foglalkodások' nemesbülésével, minek egyik okozata mutatkozik a' városoknak józan polgári szabadságra törekvésében, melly leginkább ekkor kezdte fejlődni. Gyarapultak végre a' tudományok is kivált a' külfölddeli közlekedés által, mellyre a' kereskedés nyitja rést.

Óhajtható volna egyébiránt, ha az e' cikkben találkozó terjedelmes latin és német idézetek, magából a' szövegből kihagyatván, inkább a' jegyzetekben lennének helyet.

II. Rész. A' műipar' és kereskedés' állapotja a' vegyes házakból származott királyok alatt.

Az időrendet szorosan követve, legelőbb is a' Robert Károly és I. Lajos királyok alatt ide vonatkozó viszonyokról szól szerző, mellyeknek előadása imígy foly: „Belzavarok az Árpádok' férfiága' magvaszakadta után, és azoknak ártalmas hatása a' városokra, műszorgalomra és kereskedeésre; visszaáll azonban a' béke Trencsényi Máté' elhunytával. Károly, ellensúlyul a' nemesség' követeléseinek, a' városiakat ápolja, emeli és jogokkal ellátja, miről több példák is előhozhatnak; követőre talál a' városok' pártolására nézve fiában,

Lajosban. E' két király' 70 évet túlhaladó ország-lása a' városok' jólétében, a' műipar és kereskedésben, új korszakot alkot; de kedveznek ezeknek a' körülmények is. A' törökök' hatalmának a' keleten emelkedése és a' konstantinápolyi császárságnak enyészetéhez közelítése okozá azt, hogy a' velenczeiek többé nem űzheték kizárólag a' levantei kereskedést; ez tehát most megint Magyarországon keresztül vevé útját, főleg az éjszaknyugati tartományokból, melly kereskedés' főbb piaczai valának Szeben, Brassó és Besztercze Erdélyben. Még többet tesznek a' külkereskedés' emelésére I. Lajos' barátságos viszonyai nyugati szomszédaival. E' király' kedvezései által édesgetve élénk kereskedést űznek honunkkal a' bécsiek, prágaiak és nürnbergiek; foly a' kereskedés Lengyel- és Olaszországgal is, de látogatják Magyarországot szinte gyakrabban az adriai tengermellékiek. Virágzásnak indul a' belkereskedés, élénkítve leginkább a' sok vásár által, mellyek' számát e' két király még újakkal nevelé, úgy a' városiak- és utazó kereskedőknek engedett vámmentességek, és a' pénzügynek 1342-ben történt állandó lábra állítása által. Jótékonyan hat a' kereskedés' élénksége a' mesterségekre is; ekkor fejlődnek ki a' czéh-intézetek, előbb Erdélyben majd nálunk is; a' mesterségek és művészetek' állapota nagyon kielégítő, de nem annyira a' földmivelésé, melly a' jobbágyságnak az új adórendszer' és uri tör-

vényhatóság' behozatala által még nyomasztóbbá vált sorsa miatt delibb kifejlődésre nem kaphatott, azonban mégis valamennyivel előbbre haladt, kivált a' szőlőművelés, méh- és baromtenyésztésre nézve.

Mária és Zsigmond alatti történetek. Lajos után a' fölébredt pártszellem a' köz békét újra megzavarja, úgy hogy Zsigmond a' felforrott lázadásokat alig nyomhatja el 20 évi vívás után; ehhez járulnak még gyakori bonyolódások a' külfölddel. Zsigmond kedvez egyébiránt minden módon a' műipar és kereskedésnek; valóságos polgári életre juttatja a' közép osztályt; új szabadekokat osztogat több helyeknek, és szabályozza az 1405-diki hites törvénykönyvében a' városok' szerkezetét és foglalkodásait. Élénkül a' külfölddeli közlekedés és kereskedés, főleg Lengyelországgal, a' velenceiek, németek és csehekkel. Tükéletesednek a' mesterségek, sőt a' művészetek is. Egyesek' állapotja közülök; építészet, festészet és szobrászat' nyomai. A' földművelési szorgalmon, jóllehet a' költözködési jog, úri és jobbágyi viszonyok rendeztetek, semmi jelentős változást nem vehetni észre; a' bányászat sem emelkedett még azon fokra, melyet az aknák' gazdagsága kívánt volna.

A' műipar' és kereskedés' viszonyai Alberttől Mátyás' haláláig. Új zajlongások Albert' kora halála után, a' hon' szomorú képe ez időszakban,

fenyegető ozmán veszély; mind ezek alatt legtöbbet szenved a' szorgalmi osztály, Mátyás minden erőfeszítés mellett alig fékezheti az oligarchák' hatalmát; igyekszik előmozdítani a' szorgalmi osztály' javát; belzavarok és török becsapások. E' nyomasztó körülmények közt nem vergődhetik a' kereskedés előbbi virágzó fokára, mind e' mellett ekkor is sűrűn látogatják honunkat külföldi kereskedők, de magyarok is kijárnak a' külföldre, kivált pozsonyiak, pestiek, kassaiak, esztergamiak, szebeniek és mosoniak (ezen utóbbiakra nézve azonban nagyon kételkedhetni, hogy szerző mondását hiteles nyomokkal legyőzni képes legyen). A' műipar kevesebbet szenved ezen idők' mostohaságától, és hatalmas emeltyűre talál a' szerfűlötti fényűzésben, melly kivált Mátyás' korát bélyegzi, és a' királytól a' nagyokra, innét pedig a' népi élet' valamennyi részleteibe elárad. De sokat tesznek a' mesterségek' és művészetek' emelésére azon számos derék művészek, kiket Mátyás elhí vala az országba. Híres festészek, szobrászok; építészet' déli pontja; budai királyi lak' fényessége; könyvtár és könyvnyomtató intézet. Egyes mesterségek, czéhszabályok, találmányok. — Földmívelés' derültebb állapotja, mint a' költözködési jog' biztosításának és Mátyás király' különös kedvezéseinek gyümölcse. A' fényűzés nagy hatással van a' bányászat' szorgalmasabb művelésére is.

Mátyás' elholtától kezdve a' mohácsi veszed-

legig csak kevés előlépéseket tesz a' műipar és kereskedés. A' hatalmas nemesség játékot űz a' gyáva II. Ulászlóval; illy körülményekben súlyod a' városok' sorsa, de még inkább a' pór osztályé; pórlázadás, és ennek folytában a' földművelő osztály ellen az 1514-diki országgyűlésen hozott szerfölkötti szigoruságú határozatok; a' földművelés' elhanyagoltatása és súlyedése; mind e' kedvetlen körülmények' daczára jelentős még most is a' kereskedés.

Következik erre a' műipar és kereskedés' nagyobb emelkedését e' korszakban hátráltató akadályok' előterjesztése, melynek röviden ez a' foglalatja: A' magyar kereskedés' s ez által a' műipar' legnagyobb akadálya volt mindig a' pór nép' politikai helyzete, birtoksajátság nélkülisége, és félig meddig szolgasága. Ez okozá a' kereskedés' ingatagságát is, melly csak akkor emelkedhetett volna kellő fokára, ha földművelési szorgalmon alapul vala. De nem terjedhetett ki ez jobban már azért is, mivel a' műtudomány és mesterek' száma csekély levén, föld- és bányaművelés csak gyermekkorában tengvén, nem volt mű- vagy jelentősebb anyag, mellyet a' magyar kalmárság külföldre szállíthatott volna. Ártalmas volt ezen felül az árumegállítási jog, melly nemcsak a' külső kereskedőket korlátolá, hanem a' többi városoknak és a' köz hazának is nagy kárára volt. A' városi német népesség még most sem olvadt össze a' többi

hazával; innét a' bizodalmatlanság és a' kölcsönös nemzeti gyűlötségnek gyakori véres kitörései. Ezen akadályokat szaporítá még a' pénz' változékonysága és meghamisítása, a' közrendtartás' hiánya, utak' bátortalansága, nemesség' féktelensége, kivált a' gyengébb fejedelmek alatt, és a' magyar-nak még most sem egészen eltörlesztett keleti népisége és ebből eredt hajlomain.

Az egészet befejezi a' műipar és kereskedésnek a' nemzet' erkölcsi és értelmi kifejlődésére ez időkorban gyakorlott befolyásának előtűntetése, melly e' következőkben központosul. Semmi sem eszközli a' nemzetben a' józan és közhasznu ismeretek' terjedését és az erkölcsök' csinosbulását olly gyorsan és czélszerűleg, mint a' műipar és kereskedés. Ezek egyenest a' társas élet' elemeiből sarjadnak ki, és a' közlekedésen alapsznak, melly nélkül műveltség nemzetben meg nem foganhat, nem tenyészhetik. De nehezebb megfejtésű kérdés, mekkora részt kelljen a' műveltségi állapotból a' műipar és kereskedésnek tulajdonítani, mert olly sokfélék ezen kifejlődés' okai és forrásai, egymást kölcsönösen föltévők és egymásra visszahatók, hogy gyakran ugyanazon állapot ok is és okozat. A' műipar' és kereskedés' legközvetlenebb következménye a' jólét és gazdagodás, ennek érzete fejté ki lassanként a' józan szabadság' és igazság' érzetét. A' jólét és gazdagodás már maga is jelentős forrása az erkölcsi ne-

mesbülésnek, alacsony szegénységnek többnyire hű társa az erkölcsi aljasság. Mennél inkább emelkedett kereskedésünk, annál több város lett szabaddá. A' józan szabadsággal fölserdült a' nemessebb erkölcsiség is. A' czéhszabályok szerint erkölcstelen vagy részeges nem szenvedteték meg az egyesületben. De nemcsak tiszták, hanem símásbak is valának kalmáraink' és mesterembereink' erkölcsei, mit főleg a' külföldi kalmárokkal sűrűbb közlekedésnek tulajdoníthatni. És mind ezt olly időben hozá elő a' műipar és kereskedelem, mellyet általában erkölcsi nemesség és símaság nem helyegez. A' polgárokkal érintkezés jótékony hatással volt kivált a' pórnépre, szelidíté erkölcseit, fölébreszté benne a' városi kényelem utáni sovárgást, mi által szorgalma is nagyobbíthatott.— De volt befolyások a' tulajdonképi tudományosságra is; mert jóllehet az első oskolák' fölállítása az egyháziaknak köszönhető, mégis nem sokára követőkre találtak a' városokban, hol a' XV. században már mindenütt oskolák állítottak. A' kalmárszellem szülé a' városokban az el nem fogultságot egyházi dolgok iránt, és ennek tulajdoníthatni a' reformationnak olly szapora elterjedését főleg azon helyeken, hol a' műszorgalom és kereskedelem leginkább virágzék, Szepességben és az erdélyi szászoknál. Sokat nyertek a' kereskedelem által a' geographiai, természettani és történeti ismeretek.

Ugyan ezen vizsgáló kiemeli ugyan az I. számút is, mint a' mellynek szerzője „érett gondolkozásu férfiúnak mutatkozik, 's kivált a' nemzeti erkölcsök, polgári alkotmány, szolgaság, úri kény, nemesi és polgári személy és vagyon közt húzott szoros határvonalok' hatásainak a' 80. 83—85. §-okban foglalt jeles fejtegetéseivel sejdíteti, hogy azon esetre, ha magának a' historiai kútfőkben nagyobb avatottságot szerezhethet vala, miben talán csak helyzete által gátoltatott, sokkal kielégítőbb művet előteremteni képes lett volna“; de a' jeles közgazdasági részek mellett a' történetieket olly szűken mérve találta, hogy mint historiai munkát nyomtatásra nem ajánlaná.

Végre KIS JÁNOS az I. számúró! többi közt ekkép szól: „A' szerző történetírási és statusgazdasági nem mindennapi ismeretekkel éles ítélő tehetséget, műipar és kereskedés 's ezeknek hazánkbeli viszonyai iránt józan elveket 's hazafiúi nemes indulatot egyesít...A' közép idő' műipari és kereskedési általános állapotjának rövid és hű rajzát előre bocsátván, nemcsak a' kérdésbeli tárgyakra nagy világosságot terjeszt, hanem a' feleletet is megkönnyíti, sőt némileg abból következteti. Távol azoknak viszketegségétől, kik régi eleink' dicsőségét a' mostani maradéknak nem nagy dicséretére az által vélik nevelni, ha őket minden tekintetben, következőleg ipar és kereskedés' dolgában is erővel jelesekké tenni igyekeznek, ítéletét szorosan a' történet dol-

gokhoz szabja. A' műipar' és kereskedés' hajdani 's különösen kérdés alatt levő időbeli állapotjának igen részletes fejtegetésébe nem bocsátkozik, megelégszik a' fontosabb és következményesebb eseményeknek kiemelésével; de azoknak jó vagy rossz sikerét alapos okoskodással kimutatni, 's az okokat és okozatokat helyes combinációk által a' figyelmes olvasóval észrevétetni, mindenütt szorgalmasan igyekezik. Általában az egész munkán olly józan bölcselkedési szellem lebeg, melly a' tárgyakat fentebb szempontokból fogja fel, rendszeresen vizsgálja, sok oldalról világosítja, 's magas és bátor nézetekkel kíséri."

És ismét: „Az előadás ellen az a' kifogás lehet helyet, hogy a' pragmaticus történetírási módszer több helyeken dogmaticussá változik; de vélekedésem szerint e' hibát könnyen el lehet nézni: mert az előforduló tanítmányok nem csak nagyon hasznosak, hanem hazánk' 's nemzetünk' jelen állapotjában nagyon szükségesek is. A' stíl egyszerű, világos, és pipere nélkül csinos."

Ugyan ő a' IV-d. számú értekezésről akkép vélekedett, hogy az az I. számúhoz nem csak a' többinél közelebb járul, hanem vele jelesen versent is fut. Ebben is mindenütt dologhoz értés 's róla józan gondolkodás és alapos okoskodás tűnik ki. Habár az író a' feleletekben a' dolog' velejére nézve az elébbeni munka' írójával nagy részint megegyez is, még is festi a' műiparnak és kereske-

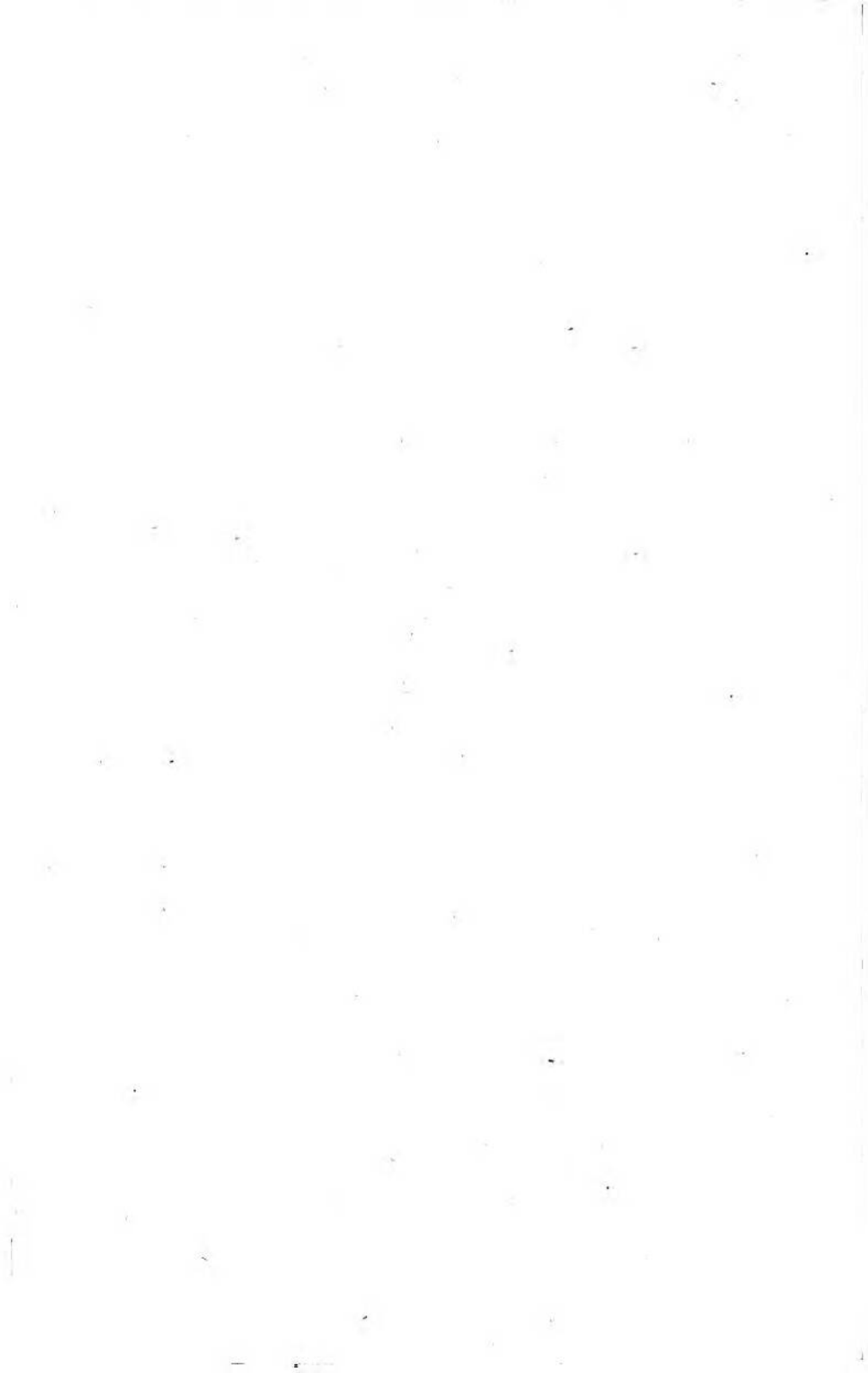
désnek a' kérdéses időbeli állapotját egykét új oldalról is, 's azoknak ösztönei, akadályai, befolyásai iránt közöl néhány saját nézeteket is, 's általában megmutatja, hogy tárgyaitól alaposan vizsgálódott. A' mi pedig az előadást illeti, arra nézve az író nagyon szerencsés, azt kezdettől fogva végig élénk szellem futja keresztül, beszéde kellemesen foly, 's különösen magyarsága szép ügyességet mutat. Ezen okokra nézve őtet is jutalomra nagyon érdemesnek tartom.“

Az ekkép nyilatkozott vélemények' nyomán a' társaság, mind 1837. aug.' 30. tartott kis, mind az azon évi nagygyűlésnek sept.' 1. tartott ülésében a' száz arany jutalmat az I. számúnak ítélte oda; de a' IV-d. számút is, mint ehhez közel járót ívenként 4 arany tiszteletdíj mellett nyomtatni rendelte. Melly munkák ennek következtében a' közönségnek czennel be is mutattatnak.

Az academia' költségein megjelent kéziratoknak ez LXXVI. kötete.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' kis gyűléséből, nov.' 9. 1842.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

AZ
IPAR ÉS KERESKEDÉS

TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGBAN,

A XVI. SZÁZAD ELEJÉIG.

I R T A
KOSSOVICH KÁROLY.

ELSŐ RANGÚ PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,
A MAGYAR KIR. EGYETEM BETŰIVEL.

M. DCCC. XLII.

**,Be thou still free and beautiful, and far
Aloof from desolation!“. . . . Hunnia.**

T A R T A L O M.

I. ÁLTALÁNOS NÉZETEK.

1. §. Szabadság. Műveltség. Vagyonosság	9
2 — Önbecs és jólét ösztönei	10
3 — Földművelés.....	—
4 — Földművelő. Kézműves. Kereskedő-osztály	12
5 — Fegyverhódítás. Rabszolgaság	13
6 — Szabadosak. Várnépek. Örökös jobbágyság	15
7 — Ököljog. Földbirtoki hatóság	17
8 — Hármass polgári osztály	19
9 — Kézműves osztály kiképzése.....	—
10 — Kivívott szabadsága, függetlensége	21
11 — Nagyobb kifejlése gátjai	23
12 — Városok. Czéhek.....	25
13 — Polgári rend. Kereskedelem. Harminczadok	27
14 — Testület-szellem. Egyedáruságok. Vám-rendszerek	31

II. A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS ÁLLAPOTJA HONUNKBAN, ÁRPÁD ÉS A' VEGYES HÁZAKBÓL SZÁRMÁZOTT KIRÁLYOK ALATT.

15 §. Ősi erkölcsök és szokások	33
16 — Eleink Ázsiában	34
17 — Nemzeti character. Nyelv. Öltözet	35
18 — Közhajlandóság. Kedvencz életfoglalatosság.....	36

	Lap.
19 §. Geyza. I. István intézkedései	37
20 — Cserék. Adásvevések. Vásárbíróság. Szerecsenek.....	39
21 — Kálmán. Szabadosak, polgárok állapotja. Szolgák- kai kereskedés	42
22 — II. Endre. Zsidók elhatalmazása. Erdélyi szászok	44
23 — Általános észrevételek Árpádok időszakára	45
24 — Folytatás	49
25 — Az ipar és kereskedés derülő virágzata a vegyes időszakban	51
26 — Róbert Károly. Bányászat és pénzdolog elrendezése. Lucrum camerae	53
27 — I. Lajos. Urbura. Száraz vámok. Tengeri kereskedés	56
28 — Városi képviselő és hatóság. Csempészeti törvény. Harminczadok. Királyi sók	58
29 — Gabnatörvények. Út- s vám-rendszer	64
30 — Idegen kereskedők eltiltása	68
31 — Háborúk viszáljai	—
32 — Belső hatalmas foglalkások és ragadozások	69
33 — I. Mátyás. Új fényre derül a magyar ég	76
34 — Szembevaló adós. Váltókereskedési törvényszék elő- képe. Lengyelek. Velenceiek kizáratása	71
35 — Kiviteli tilalmak és korlátok. Harminczadok szápo- ritása, elzálogítása	73
36 — Tótországnak adott szabad kereskedés. Önkényes tömlöczözések. Concurrentia. Amortisatio törvénye.	75
37 — II. Lajos. Rosz értékű pénz. Hanyatló bányászat és kereskedés. Fukkanok	77
38 — A magyar gyásznapja. Két világérdekű fölfedezés	80
39 — Tekintetet a műipar és kereskedés európai állapotjára	81
40 — Honi s külföldi készítmények mint kereskedés tár- gyai. Nemesb érczek kifolyasztása	84
41 — Hazánk belkereskedése	86
42 — Kézi szorgalma. Czéhei	88

III. MI TÖRTÉNT FEJEDELMEINK ÉS TÖRVÉNYHO- ZÁSUNK RÉSZÉRŐL A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

43 §. Átmenet	93
44 — Szükség. Nyereség	94
45 — Műipar és kereskedés körüli rendelkezések fonák- sága	—

Lap.

46 §. Műiparszabadság. Rendészet. Árhatározás. Bélyegzés	96
47 — Erőművek. Kivándorlások. Nagyvárosok	99
48 — Korona-jóságok. Királyi haszonvételek. Gyáriskolák. Egyesületek	100
49 — Pénzjutalmak. Segedelmek. Kiváltságok. Ünnepek	101
50 — Vámok. Harminczadok, ki- s beviteli tilalmak	103
51 — Vámvisszafizetések. Kiviteli jutalmak. Kereskedési mérleg. Szegénység. Gyarmatok	104
52 — Általános szabadság leghathatós szorgalmi rugó	106
53 — A kölcsönös szükség és nyereség legbiztosb irányzója	107
54 — Mi történt honunkban a műipar és kereskedés tetti előmozdítására	108
55 — A használt szabályok mivolta	109
56 — Vallás. Népesedés	110
57 — Polgárlét biztosítása	111
58 — Műveltség s tudományok előmozdítása	112
59 — Ertelmes külföldiek behivatása	113
60 — Városi intézet kiképeztetése	114
61 — Szabadalmak és kiváltságok	115
62 — Vásárok elrendezése, szaporítása	116
63 — Közlekedések bátorsága és elősegítése	117
64 — Vámok, harminczadok rendbeszedése	—
65 — Pénzkeringésre gondos ügyelet	118
66 — Bányászat előmozdítása	120
67 — Törvénykezési egyszerűség	121
68 — Egyedárúságok eltörlése	122
69 — Csempészetek gátlása. Vásárbíróság	—
70 — Mértékek, nyomadékok megállapítása	123
71 — Természtenyi kereskedés szabályozása	—
72 — Kereskedési egyezések. Tengeri hajókázat	124
73 — Helybeli különös kivételek és kedvezések	125

IV. A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS NAGYOBB EMELKEDESÉT HÁTRÁLTATÓ AKADÁLYOK.

74 §. A közjólét gyarapodását dermesztő okok	126
75 — Azoknak többféle kútfejei	127
76 — Fölosztások	128
77 — Physicai minéműség	128
78 — Geographiai helyzet	131
79 — Természeti viszonyok	133

	Lap.
80 §. Nemzeti erkölcsök	134
81 — Függetlenség. Nyíltság. Bátor állhatat mint egyesek tényei *)	138
82 — Vagyonszerzés. Örökösödés. Ósi származat. Nemesi jog	140
83 — Polgári alkotmány	141
84 — Szolgaság. Uri kény. Nemesi és polgári személy s vagyon közt húzott szoros határvonalok	143
85 — Polgári kitüntetés. Jutalom és közbecs	147
86 — Politicai viszonyok	149
87 — Nemzeti önállás	150
88 — Többi állodalmakkali összefüggés	153

V. A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS BEFOLYÁSA NEM- ZETÜNK ERKÖLCSI ÉS ÉRTELMI KIFEJLŐDÉSÉRE.

89. §. Kézimesterség és kereskedeés sikerei	155
90 — Szív és ész nemesítése	156
91 — Rend és rény a művészet elemei	157
92 — Testi s lelki épség. Csend. Munkásság. Boldog kö- zépszer	159
93 — Törvényelőtti egyenlőség. Hitel. Egyezések szentsé- ge. Enyém, tiéd	161
94 — Külkereskedők. Idegenek	163
95 — Kiművelt emberfő	166
96 — Ismeret. Tapasztalás és ügyesség összete	—
97 — Ön- és természet-ismeret	168
98 — Közértelmességet gátoló két ok	170
99 — Egy nemzeti kereskedeés nélkülözése	172

<i>Magyarázatok</i>	175
---------------------------	-----

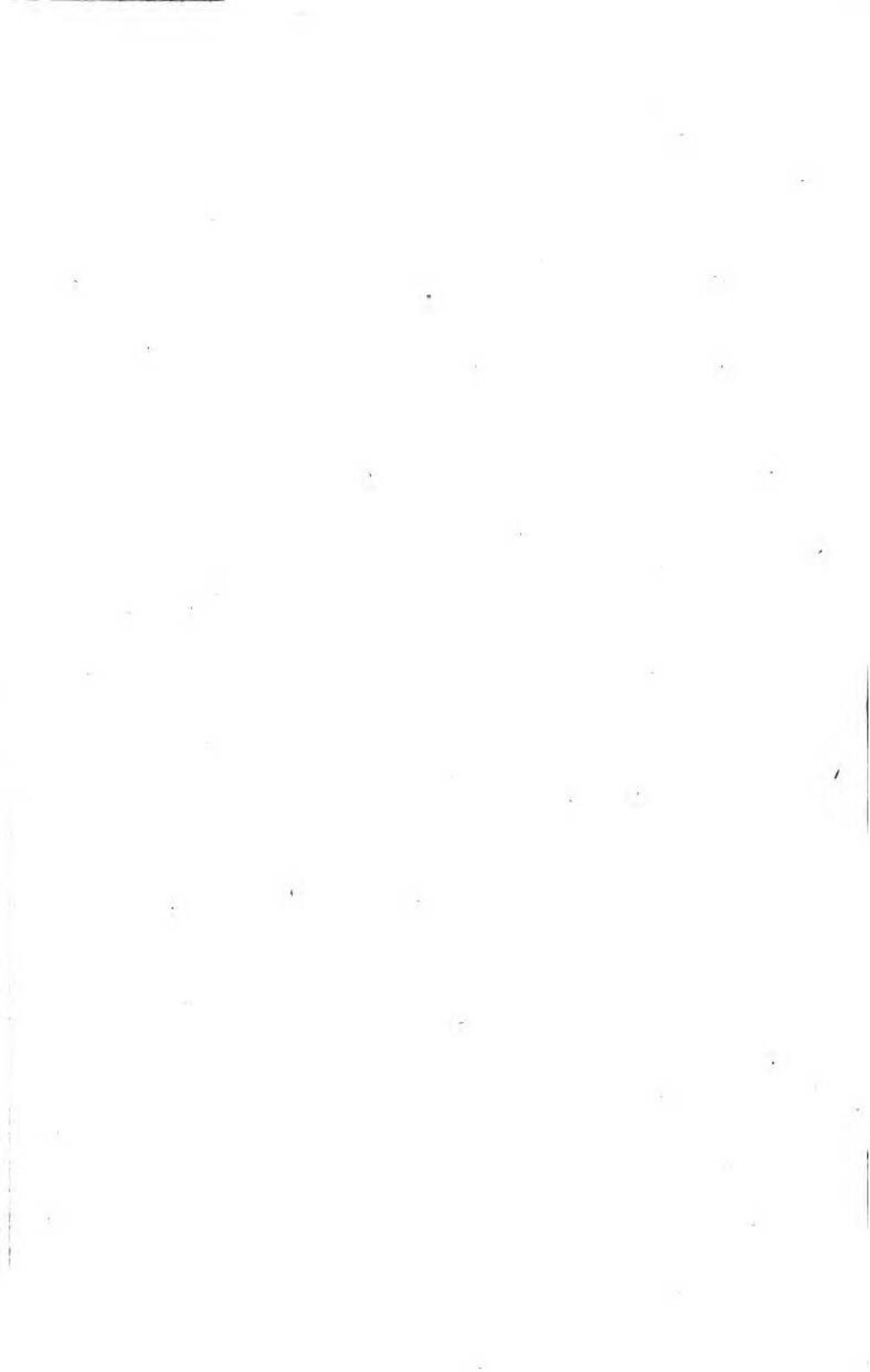
*) A 10. ív lapaszámai hibásan vannak nyomtatva 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, helyett; a hivatkozás az itt kijelölt igazítás szerint van.

AZ IPAR ÉS KERESKEDÉS

TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGBAN,

A XVI. SZÁZAD ELEJÉIG.

I.

ÁLTALÁNOS NÉZETEK.

1. §.

Szabadság. Műveltség. Vagyonosság.

A nemzetek társasági életében három fő állapotot szoktunk megkülönböztetni: a szabadság, műveltség és vagyonosság állapotját. Ritkán emelkedhetett nemzet a polgári boldogság, jólét és hatalom kitűnő fokára, kinél e három állapot közül valamelyike fogyatkozott.

A történetekbe tekintve látunk nemzeteket, mellyek, noha polgári szabadsággal éltek, az egyszerűség, szegénység szigorú korlátai közt tengtenek. Így például Tacitus leírása szerint a hajdani németfajok. Látunk ismét nemzeteket, mellyek valamint a világekincsek birtokához jutottak, úgy veszték el a szabadság- s erkölcs-szeretetet. Ismeretes bizonyosságul szolgálván erre Róma viszontagságai. De még maga a műveltség nagy foka sem tartóztathatta a helleket végromlástól, kikinél ugyan a tudományokat, de a bárd és szegény szittyáknál a jó erkölcsöket szokták vala keresni a bölcsek. Carthago, a világgereskedő, de polgárilag beteg hibás állományú, leromboltatott a szabad s szigorú erkölcsű Róma által. A kincsekben, vagyonosságban hivalkodó Perzsa-birodalom legyőzetett a macedoniak nagy Sándor vezérlette sergei által.

A történetek eme egyes de kitündöklő példái, főntebbi állítás valóságát a tapasztalásból bizonyják. Ama

érintett állapotok közül különvéve egyik sem vala képes állandóul megállapítani a polgári jólét s hatalom sarkalatait. Kölcsönösen, s elválhatlanul segítik azok elő az emberiség és társaság nagy céljait. Valamint a szabadság élesztő eleme a műveltség- s vagyonosságnak; úgy, hol ez hiánylik, ott minden műveltség elfásul, a vagyonosság holt halom, pulya szenvedélyek kielégítéseül szolgáló eszköz: — pusztulást, romlást vonva maga után.

2. §.

Önbecs, és jólét ösztönei.

Jelenleg Albion tünteti a legelevenebb képét ama hármas állapot (1. §.) egyesült virágzatának. Éjszakamerika óriási léptekkel halad elő a társasági tökéletesedés pályáján, maga után hagyandó ősz Európát. Ha igaz — a mint úgy is van — hogy csak a lelki magasulás szülheti az önbecs és közjólét után törekvő nemes ösztönöket. A lelki magasulás pedig ott képzelhető, hol az emberi szent jogok semmi békókhöz nem szorítvák. Az önbecsérzet, és közjólétösztön viszont mind azon eszközök megszerzéséhez vezérel, mik lelki s testi tökéletesbülésünk, erkölcsösödésünk, fölvilágításunk és hatalmunk előmozdítását irányozzák: önként következik, hogy valahányszor valamelyik országban a műipar és kereskedés állapotjáról kérdés tétetik, lehetlen eltávolítani az arra való szünetleni ügyelést, minő fokon állott a polgári szabadság- és sajátjog-ismeret ugyan ottan? mennyire haladott a kérdésben levő nemzet a polgárisodás ösvényén? vagy mivel inkább közelített a természeti vad állapot, ökoljog s hűbéri vas rendszerhez.

3. §.

Földművelés.

A földművelés minden műipar és kereskedés alapja. E foglalatosság maga természeténél fogvást szorosbban egyíti össze, egy bizonyos földtérhez állandóbban köti az em-

bereket, mint akár a vadászat, akár marhatenyészet. Munka után több élelmet és életkecset nyújtván, a munkásságot serkenti, erkölcsöket szelídíti, tapasztalást öregbíti, magasb műveltségre fogékonyabbakká teszi az embereket.

A földművelés, még a legdurvább s egyszerűbb módon is űzve, némi előkészületeket, ismereteket s eszközöket kíván, s így a találmányokat és mesterségeket elkerülhetlenekké teszi, sőt mintegy önmagából kifejti. Mindig növekedő kiterjedése, mérhetlen tökélyre vihető mivolta, és a népség szaporodta önként virágoztatja, serkenti táplálja a kézi szorgalmat, a kereskedésnek bő anyagot nyújt, a vállalatoknak tágas mezőt nyit.

A földművelés szabad s virágzó állapotja, a műipar és kereskedés virágzását teszi föl, és viszont. Hol járom alatt görnyed a földművelő kéz, ott a műipar köre csekély, a kereskedés lankadozó. Mind a kettő azt kívánja leginkább, hogy a tartományföld, annak lakosai és művelői. szabadok legyenek. Azonban ne legyünk olly vélekedéssel, hogy a műipar és kereskedés serkentéseül Európában a földművelés fölszabadításától tétetett a kezdet, mert épen az ellenkezőt tapasztalhatni. Az örökös jobbágyság, úri szolgálatok és adózások még soká nyomák a földművelő osztályt, midőnmár a kézművészség, mesterség és kal márság pártfogoltatott, szabadalmakkal, kiváltságokkal fölruháztatott.

A föld t. i. melly a hódító, vagy a tartomány- és határur sajátja maradott, olly rabkezek által műveltetett, mellyek semmi sajátot nem szerezhetvén az úr által tartattak, munkájok gyümölcse a földbirtokost illetvén. A rab-szolgák fölszabadítása által megfosztattak volna a birtokosak egy részről térségeik művelésére szükséges kezeztől, más részről pedig sajáttság adatván a rab-szolgának vagy legalább telekszerezhetésre tehetséggel ruháztatván föl, egyenlőség állíttatott volna közte és ama dolyfős parancsolók közt, emezeknek birtokait, határait szüntelen csonkítva, korlátozva. S ime ez lényeges oka annak, miért

a földművelő sorsa olly soká javítatlan maradott Európában. Csak az 1790ki francia forradalom a continens nagy részén eszközölheté úrbéri járom alóli fölmentését. Angliában, noha a haszonbérleti rendszer a dolgon sokat segít, földsajáttság nélkül szűkölködik. Hazánkban helyzete és viszonyai még fölöttébb korlátosak és mostohák, a földbirtokoséikhez képest.

Kézi szorgalmat és kereskedést űzők személyes ügyességet, tapasztalást és szerzeményt tévén foglalatosságaik fő alapjául szorosbban egyesültek. Külön telepeket képeztek. Kölcsönös gyámolítással folytatták, tökéletesíték az ipar sokféle ágait és mesterségeit. Nagy földbirtokosokat készítményeikkel láták el. Fénykedvelésre, életkellemre szoktaták. Árúczikkelyeiket világszerte terjesztvén, vagyonukat, kincseiket szaporíták. Illy eszközökkel hamarébb szerzék meg személyes szabadításukat a földbirtokosoktól. Mit ha máskép el nem érhetének, meg is vásárlák. Bizonyos pénzosztalék és tartozásfizetés mellett személyfüggetlenséget, vagyonbátorságot és sajátot biztosítólág részükre. Így történt ez Angol, Francia, és Németországokban. Így édes hazánkban is.

4. §.

Földművelő. Kézműves. Kereskedő-ország.

Egy országot sem találni, mellyben egyedül a földművelés, vagy egyedül a műipar és kereskedés kirekesztő s magánálló foglalatosság lett volna ¹⁾).

¹⁾ Chinaiaknál a törvények jobban kedveznek a földművelésnek, mint kézi mesterségeknek, elsőséget adva a földművelő osztálynak, mesteremberek előtt, Ők külkereskedést épen nem űznek, kivéve Japánnal. Az idegen nemzetek hajóit csak a birodalom egy két réveibe bocsátják, kizárván a többiből azokat. Szint így a régi Aegyptus, és Hindostan kormányai is földművelésre fordíták fő gondjukat. Amott törvény által tiltatott minden külföldiekkeli közösülés. Imitt pedig a vallás tiltotta a tengeren való messzebb hajózást.

Földművelőnek mondjuk azon országot, mely durva terményekért kézműveket hoz be, belszorgalma azon fokra még nem vergődven, hogy ebbeli szükségait egészen kipótolhassa. —

Gyárművesnek mondjuk azt, mely külföldről behozott durva czikkelyeket gyárportékára változtatva, készítményeikért terményeket vásárol. —

Azon ország végre, mely tőkéjét, mint például Hollandia, az árúk és készítmények továbbvitelére, szétküldözgetésére fordítja, és a vitelbérrel megelégszik, szoros értelemben kereskedőnek tekintethetik.

A virágzás és vagyonosság fő fokát azon ország éré el, mely annyi belföldi durva terményekkel bővelkedik, hogy azokkal gyárait ellátván, készítményivel nemcsak önszükségeit egészen fődözi, hanem azokkal nevezetes kiviteli kereskedést is űz. Kül éghajlatú árúkkal pedig tetemes szállítási s átviteli kereskedést folytat.

E különböző meghatározásokból önként következik az, hogy érintett országokban a műipar és kereskedés állapotja is különbözőleg találtatik. Midőn a legutóbb érintett országban legbővebb, legvirágzóbb tér és mező nyílik a műiparnak és kereskedésnek, a csupa földművelő tartományban az a legalantabb lépcsőn, s úgy szólván gyermekkorában létezik; olly annyira, hogy elég valamelly hazát földművelőnek állítani arra, hogy a műipar és kereskedés állapotjára következtetést tehessünk.

5. §.

Fegyverhódítás. Rabszolgaság.

Lassan és sok akadályokkal küzdve lépe elő a műipar és kereskedés Europa állodalmaiban. Azon bárd népek, mellyek a római birodalom dőledékein új országokat alapítottak, az erkölcsöket szelidítő, a polgárellet csöndes kellemit apoló műipar- és kereskedéstől természeti hajlomásuknál fogvást irtoztak. Hódítást, fegyverforgatást tűzték ki

egyedül diszes foglalatosságokul. Fegyverrel új birtokot szerezni, a békés lakosok fönötti kényúri hatalmat, fönséget gyakorolni szoktak. Innét önként a kényúrság és rabszolgaság kényszerített állapotja következett. A tartományok- és földbirtokokon olly hódító rend uralkodott, melly a földművelést, kézi szorgalmat és kereskedést megvetőleg rabszolgákhoz illő foglalatosságnak nézé, s azért ezek által végezteté ²⁾.

A hadakozónak a hadi zsákmány és foglalás vala fő éelme és jövedelme. Természetesen pusztulás, minden földművelés, szorgalom tönkre jutása áradott el arra, merre a hódító bárd fegyvereit villogtatta.

Ha egyszer állandó maradást és telepet szerze magának az illy kaland sereg, zabolátlan hadszelleme kirohanásokra, szomszédokkali harczokra ingerlé őt. Hadi préda, sarczadó, mikkel a kedvező szerencse kalandjait olykor jutányozá, reá nézvést nagy kincsek és dőzsölés forrása lön. Mind ezek csak hadi szerencsén alapulván, ha ez hátatfordított, ellentorlások következtek, bizonytalanságba enyészetbe ejtve illy nemzet sorsát, állandóságát. Vagy egy bal

²⁾ Arról, mennyire silányúlt légyen el a földművelés Olaszországban, Columella és a két Plinius tesznek bizonyosságot. Egyedül rabszolgák üzték azt ott. Hasonló sorsa volt régi Görögországban, miről Aristoteles emlékezik, midőn Plató képzelt köztársaságáról értekezik. Romában a szabadság kivívása után haddicsóság volt az egyetlen irány. A nép csak utána sorárgott. Voltak azért Rómának bajnok vitézi, de nem földművelők, kézművesek. Igaz ugyan, hogy a régi helleneknél minden emberi művészet tiszteletben tartatott, és az isthmosi játékokban megkoszorúztatott; de a kézművészség náluk is, mint Rómában rabszolgák által üzetett. Xenophon minden kézművest, mint alkalmatlant, kirekeszt a hadszolgálatból. Aristoteles képtelennek tartja polgárjog-elnyerésre. Azon különbséget teszi közte, és a rabszolga közt, hogy ez utobbi csak urát, amaz pedig mindenkit, ki őt fizeti, szolgálja. Illy eszmék uralkodtak a régieknél földművelés, műipar és kereskedés körül!

kimenetelű történet véget vete létének; vagy békésb korlátosb határok közé vonulni, szomszédi jogokat tisztelni, erkölcsihez, szokásaihoz halk móddal simulni kényszeríté őt.

Illy lényeges változás történvén a népeknél jobb idő kezde derengeni a földművelésre és művészségre, melly mind eddig fegyverzaj közt tiporva, feledve porban fetrenge. A meghódított tartományok birtokosai figyelemmel kezdenek lenni a földművelőre, mert tulkaik s terményeik önfentartásukra szükségesek valának. Portékák és készítmények, mellyeket inumár fegyvererővel szomszédnépektől nem zsákmányolhattak, kedvesen fogadtattak általok, ha kalmárok és mesteremberek által birtokaik határaiba hozattak. Ott azokat önszabta áron megvásárolták. Sőt alkalmasbnak látszott, ha földbirtokaikon készítették, és így az általok gyakorlott földesuri hatalom és kény mellett önhasznukra fordíttathattak.

Most kezdődött sajátkép ama híres lovagkor (Ritterzeit), melly a földművelésre, műiparra és kereskede-
re nézve egy különös fordulást képez. Kitünő bélyeget sűt reá. Maradványai pedig és visszahatásai jelenkorunkban is tapasztalhatók. Legtöbb mű s kereskedési intézeteink természete, csak eme lovagkor szelleméből magyarázható. És ez az, mi főkép jelessé, érdekessé teszi az itt fölített kérdés fejtegetését.

6. §.

Szabadosak. Várnépek. Örökös-jobbágyság.

A lovagrend a földművelést, kézi ipart és kereskedést, mint szabad emberhez, millyennek egyedül önmagát nézé, nem illő foglalatosságot, szolgálai kezekre bízá. Fő foglalatossága fegyverforgatás levén, miután bekövetkezett békésb szellemután a hadakban elengendő táplát nem lelt, gyakran lovagkalandok, vadászatok, belversengések, és a környékpusztításban törekedék kielégíteni szenvedélyeit.

Megszokván nem élni öniparja gyümölcsei után, a várkörnyék sarczából pótolá szükségeit.

Két osztályú emberekre volt a nagy földbirtokosnak kiváltság szüksége. Fegyverviselőkre t. i. kik őt versenysisben, hadköteleességiben kövessék, és földművelőkre, s kézművesekre, kik őt és harczosait szükséges czikkelyekkel ellássák. Az első rendűek lekötelezettei valának ugyan, de a vitézség ingeréül némi szabadalmakkal ruháztattak föl, szabadosak, várnépek nevezete alatt. A másodrendűek, az akkori idők gondolkozásmódja szerint, alávaló, megvetett rabmunkát űzők, örökös szolgai állapotban tartattak. Minden jogoktól és sajátyszerzéstől fosztottan úgy tekintettek, mint uroknak, kinek határán éltek földhöz kötött rabmunkásai. Innét veszi eredetét az örökös jobbágy-ság, úrhatóság, határjog (jus territoriale), kirekesztő földbirtok, előjogok, szakmányzás, sarcz, vám, elővétel (praeemptio) egyedárúság, árszabás, stb. stb.

A földművelés, és ezzel rokon marhatenyészet oly foglalatosság, melly állandólag egy helyhez leköti az embereket, csendes, egyszerű s magános életben, önmunka s fáradozás után nyújtogatva gyümölcseit. Gyarapodása a föld termékenységtől, a lég viszonytól függ. Ha tehát a jámbor földművelő egyszerű szükségeit fődőzé, a fölösleg állásában nyugalmasb szívvel osztozkodott urával mint a föld sajátosával, sem ha jövedelmeit egyedül önügyességének, szorgalmának köszönte volna. Sőt a hódításjognál fogvást személyszabadságát is veszté a földművelő. Az idő azon része, melly önfentartási munkáján túl maradt, úgy tekintetett mint ura sajátja.

És eme oly kényszerítő, oly erőszakos viszony, szádadokon által divatozott. Tulajdonítandó ez főkép a földművelői foglalatosság természetének, egyszerű életmódnak, tudatlanságnak, pusztán s vadon heverő sok földtereknek, és a föld természeti termékenységének. E viszonyból megmagyarázható továbbá az is, miért nyert legyen a kézi szorgalom és kereskedés kedvezéseket, szabadalmakat és bi-

zonyos polgári elsőbbséget már akkor, midőn még a földművelő porban és rabszolgai állapotban fetreng.

7. §.

Ököljog. Földbirtoki hatóság.

A műipar durva anyagból új eszközöket, új használható tárgyakat teremt elő. Új alakba önti azt, új életjavakat, kellemeket nyújt az emberiségnek. Ügyesség, mesterség, tudomány itt a fő teremtő erők.

Természetünkbe vagyunk az mélyen beoltva, hogy annak gyümölcseit, mit kirekesztőleg személyi szorgalmunk és ügyességünknek tulajdonítunk, ismét teljes mértékben csak magunk kívánjuk használni. Életsorsunk, körülményink könnyítésére, kellemesbítésére szabad kény és tetszés szerint fordítani. Azért szorgalomfójtó, a tudnivágyat zibbasztó mind azon törekvés, melly a kirekesztő haszonvéti ingert, e szabadkényt és tetszést mostoha vas kézzel megroja, fékezi. Vagy éppen bizonyos fönségi bitorlott jognál fogvást egészen elnyomja. Már pedig azon érintetem lovagkorban, vagy ha úgy tetszik nevezni, ököljogidőkben ³⁾ a dolgok így állottak.

A földbirtokosok korlátlan jogot gyakoroltak határuk kebelében létező személyek, dolgok és eszközök iránt. Földsajátiságból hatóság származott. Hatóságból előjogok, kizáró haszonvételek és adóztatások.

Ha bizonyos határban, valamely kézműves, gyárnok, vagy kalmár megtelepedett, személye és minden vagyona a földbirtokos hatósága alá tartozott. E hatóság, ha bizonyos szabadon kötött egyezés, vagy hozott törvény szerint gyakoroltatik vala, kevésbbé tikkasztó lett volna a szor-

³⁾ Lovag- vagy ököljog-kornak itten az európai nemzetek azon időszaka neveztetik, mellyben bizonyos rendnek minden előkellősége hadakozásban, és ezzel járó személy és birtok előjogokban helyezte tett: ellentétben az akkoriban nagyon alacsonyult földművelő, kézműves és kereskedő-osztályokkal.

galomra, kereskedésre nézve. Azonban a fő rosz és teher abban gyökerezett, hogy a mondott hatóság határait csak az egyik rész önkénye szabta ki. Bizonytalanná lön ez által a műiparúzó sorsa és ezen bizonytalanságnál misem vala nyugtalanítóbb, elkedvetlenítőbb ő reá nézve. Ugyan is :

A határ ura lekötelezettnek tartá a kézműves személyét. Előjogot tulajdonított magának dolgozására és sikerreire. Az akkori pénz szűke sem a földművelőnek, sem pedig a készítményesnek nem engedé a megváltást. Természetben kívántattak az uri tartozások. A kézműves és kálmár kényura (Zwinger) szükségait pótolni köteleztette. Csak azon idő és foglalatosság, mi ezen túl főmaradt, szabad rendelkezéséhez tartozott. Az illyentén előjog annál ártalmasabban hatott a szorgalomra, minél több kény és szeszély (caprice) divatozott gyakorlatában. Határozatlan, tetszéstől függő volt azon mennyiség, melly a földbirtokos által bizonyos műcikkelyből évenként kívántatott. De főképen az önkényes kiszemelés, visszavetés, és követel (praetensio) lankasztá, vagy is inkább egészen tönkre veté a tökéletesülés és találmány minden rugóit.

Ha jobb munka, tökéletesb készítmény és új találmány nem kapja meg az illő jutalmat, vagy csak egyiránt tekintetik a hasonnemű, de alábbvaló, ügyetlenebb, czélszerűtlenebb készítménynyel, természetesen megszűnik ama bájos inger, melly minden műipar és kereskedés élesztője, t. i. a nyereség, sorsjavítás és életkellemsszerzés ingere. Ha pedig ehhez még a vaskénynek parancsszava is járul hozzá, melly minden különbség nélkül egy bitortlott sajátóság és követelt határtalan tartozás fejében a kézműves készítményeiben, kálmár portékáiban válogat, azokat megrovatja, tizedelteti, vámolja, vásárpénzt szedet, stb : akkor el nem marad a végső elkeseredés, pusztulás, kivándorlás. Illy képi s állapotu vala a műipar és kereskedés Európában a X. XI. XII. századokban ; a népvándorlás, az ázsiai törzsök becsapása idejekor és darabig azután. De az emberiség nem tenegete sokáig illy kényszerített durva állapotban.

8. §.

Hármas polgári osztály.

A keresztény vallás szelidítette hajdani zordon erkölcsök, a hellén és római műveltség átható maradványai. A vándorló s hadviszálygó állapotból állandó határok közé szorított társasági életre való átmenet. A társaságos életből napról napra szülemelő kölcsönös szükségek, és ezekből a személybátorság és vagyonbiztosságról származó békés s megnyugtató eszmék, kedvezőleg hatottak a műipar és kereskedés serkentésére, terjesztésére. Ugyan is:

A romai birodalom romjaiból keletkezett új országokban az épen most érintettem viszonyokból három polgári osztály létesült, t. i.

A nemesi vagy is lovagi; földművelői, vagy is örökös szolgasági (helotai); végre e kettő között mint középen álló a kézművesi, s később a kereskedői osztály, melly fegyvert nem visele, sem földet nem művele.

E felelő értekezés kitűzött köréhez nem tartozik közelebből rajzolni a nemesség jogait, szabadékait, sem a földművelő akkori állapotját részletes vonatokban. Az értekező tehát egyedül arra szorítja nézeteit, mikép fejlődött legyen ki ez időszakban a műipar és kereskedés, tekintve a neki adott polgári bátortétet, állandóságot és jelességet. Ama két osztály viszonyait csak annyiban érintendi, mennyiben azok elő- vagy hátramozdítólag hatottak a kézi szorgalom és kereskedés kiképzésére. Az általános nézetektől átmenyen aztán értekező különösen édes hazánkra, melly e részben, ha az ősi alkotvány és nemzeti character némi sajátos irányait kiveszszük, osztozott Europa többi országai sorsában, szokásaiban.

9. §.

Kézműves osztály kiképzése.

A kézműves osztály a földművelő közé elegyedvén olly igen elszórva volt az országban, hogy azt alig lehetett egy-

mástól megkülönböztetni. Alig találhatott oly magános, ki kirekesztőleg kézi szorgalmat gyakorolt, a nélkül, hogy egyszersmind földművelő, vagy valamely nemes kényszerített fegyvernőke ne lett volna. Az akkori egyszerű erkölcsök, és életmód parányi szükségéhez képest bizton föltehetni, hogy a földművelő ezeket nagy részint önmaga szorgalmával kipótolá. Azonban a dolgok sok ideig illy helyzetben nem marathattak.

A földművelés olly foglalatosság, melly bár durván, egyszerűn, tökéletlenül üzetik, bizonyos eszközök és művek nélkül nem szükölködhetik. Ezeknek elkészítése egyes személy által aligha, vagy épen nem vihető végbe. Több kézműves hozzájárulta szükséges. Mihelyt tehát a családok szaporodtával a termények nagyobb mennyiségéről gondoskodni kellett, hasznosbnak látszott az, hogy a földművelő terméseit cserébe adja szükséges házi ruhákért és műszközkért, — a kézműves ekkép könnyű szerrel élelembelit szerezhethén.

E kölcsönös csereváltás okozta azt, hogy nem sokára olly kézművesek és kalmárok keletkeztek, kik végbúcsút véve a földműveléstől, csupán csak a legszükségesebb, és azért leginkább keresetművek és gyárcikkelyek készítésével foglalkoztak. Számuk természetileg a növekedő szükség- és keresethez képest napról napra szaporodott.

De kielégítendőök valának ezen felül a nemesi rendnek, mint semmit sem termesztő, tisztán fogyasztó osztálynak, nem csak első szükségei, hanem életkellem és fényűzés kívánatai is. Új mező, új ösztön nyílt tehát a műiparnak finomabb, nemesb, tökéletesb készítmények előteremtésére. Ha ezek belföldön ki nem kerekedtek, rés nyílt a külkereskedésnek. Olly portékák hozattak be, mellyek a kalmárok, kereskedők haszonnézeményeiknek (speculatio) kedveztek. A kereset, vásárpiaczkok sokasultak. És ime így szülemlett a föntebb (8. §.) érintett kézművesi, kereskedői közép osztály.

10. §.

Kivívott szabadsága, függetlensége.

Az így elszórt és elkülönözött egyes kézművesek és kereskedők nem maradának szabadon az egész tartományon elterjedt erőhatalom jármától, mellyel a fegyverviseelő nemesség a polgári osztályokon uralkodott. A kézműves nem talált elegendő személy- s vagyonbátorságot. Nem tudta, melly perczben ragadtatik el családjától, övétől kényszerített katonaszolgálatra. Nem biztosított az ellen, hogy készítményei, műeszközei le nem rontatnak, le nem foglaltatnak; s ő tökéletesen tönkre jutand.

A kereskedő nem birt szabad menedékkal. Nem biztosított az ellen, hogy egyik határ- vagy tartományból a másikba költözködván, itt ott egy rablóvár környékén le nem tartóztatatik, portékájától meg nem fosztatik, vagy legalább önkényleg meg nem rovatik. Nem talált olly biztos vásárt, bátorságos piacot, szabad révet, hová árúit minden zaklatások nélkül kiszállítsa, szorgalma gyümölcsét jutányosan eladja, a szerzett pénzürtékkel pedig bátorságban haza térhesen.

A természet azon egyforma, s mindenha állandó törvényei szerint, hogy az erőt csak erővel torolhatni vissza, a hatás szükségkép ellenhatást szül. A két harcban levő hatóság közt csak akkor szűnik meg a küzdelem, és köszönt be a nyugalom, ha az egyik rész, a másiknak hatalmát és rakoncátlanságát fékben tudja tartani, és viszont. A kézművesek, kereskedők osztálya is a maga részére bátorságot, menedéket keresni kénytelenített.

E kívánt bátorságot az akkori társasági állapot nem nyújtá a kézműves- és kereskedőnek; nem volt tehát egyéb hátra részökről, mint ugyan azon társaság kebelében, melly tőlök a személyjogokat és vagyonbátorságot eltagadá, azokat elegendendőleg nem biztosítá és őket némi tekintetben köréből mostohán száműzé, ellenegyesületet, ellenszövetséget, társaságot képezni.

Rokon foglalatosság; hasonkereset, egyforma életmód és sors, rokon érdek, hajlandóságot, vonzalmat nemzett a kézművesek s kereskedők közt. Hatalmas ingerül szolgált szorosb együtt tartás, s értelemre. Történt így, hogy eleinte ugyan csak egyes kézművesek törekedtek egyesülni. Erre legjobb módúl szolgált az együtt- vagy közellakás. Mi által hason érdekű és érzelmű emberekből szerkezett telepek képeztek.

Mihelyt egyszer illy telepek meglétesedtek, a körülfekvő környékbeliek, biztos menedéket keresők, oda gyűltek, csoportoztak össze. Szövetségek feltételei valának: egyenlő s egyesült védelem, kül behatások és a nemesség zaklató ragadozásai ellen; belbátorság föntartása. személy s vagyonjog viszonos biztosítása; az ipar békés űzhetése; gyümölcseiveli szabad független élhetés.

Az első telepedők nem valának szoros értelemben kézművesek és kereskedők, hanem inkább földművelők. Ők a környéket szántották vetették, és csak az első szükségű kézművek készítésével foglalatoskodtak. Fő kötelességükhöz tartozott, védelemül fegyverfogás, az ellenségi megtámadások egyesült visszaűzése. Ezért járó természeti jutalmuk: a szerzett szabad és független lét ⁴⁾. E telepekben foglaltatott a jövő városok csirája, első alapja.

A tartományvidékekben divatozó bátortalanság és rabszolgaság miatt, illy egyesületek népsége, menekvést kereső és nemesség járma alól átfutó földművelőkkel napról napra szaporodott. Biztosb állandóságra, növekedő jólétre jutának. A nemesi rend kedvezésit nem bírák ugyan,

⁴⁾ Hogy több régi városok bátorság okáért szövetséget kötöttek magok közt, annak világos példáit látjuk a történetekben. Így lépett szövetségbe 1239. évben Hamburg kölcsönös védelem végett több más várossal, miből aztán a híres Hansa városok kelétkeztek. Így egyesültek 1255ben a rheinusi városok, melyekhez 1256. évben Norimberga is hozzá állott.

sőt vele igen gyakran villongtak, de műiparuk és kincseik miatt folyvást öregbedő figyelmet gerjesztének. Mind általában több századok kívántattak arra, hogy bizonyos politikai fontosságot kapjanak. Csak gyermeki állapotban tengtek még ekkor. Velök együtt a műipar és kereskedelem szinte csak zsenge korszakát élé.

11. §.

Nagyobb kifejlése gátjai.

Ha a műipar és kereskedelem állapotját ez időszakban tekintjük, úgy tapasztaljuk, hogy az a tökély igen alant fokán, s igen korlátolt terjedésben létezett. Ama egyesületekbe édesített emberek, nyert bátorlétnek örvendő, főlvállalt kölcsönös védelem díjjául szabadon folytatták ugyan a műveskedést, nem ismerve az akkor még ismeretlen egyedárúságok, czéhek, kizáró szabadékok akadékait; de élelmők megszerzéseül töbnyire földműveléssel foglalkozkodván, kézműveik durva zamatúak, és a legszükségesebb cikkekelyekre szorítvák.

Nagy gátja volt az a műipari előmenetnek, hogy minden összefüggés, közlekedés és versenyipar nélkül, a mesterségek minden ember által külön véve folytattattak, és így alig vergődhettek ki az egyoldalúság, együgyűség fonák köréből.

A szóban levő telepen népsége megnövekedvén, az általok művelt környék terményei elégtelenek lettek élelmezésére. A tartományi földművelő biztos piacot lelt azokban durva termékek eladására, vagy inkább kézművekért kicserélésre. Ekkép mind a két résznek élénk alkalom nyújtott az élelmi cikkekelyek behordására. A szükséges eszközök, készítmények megszerzésére.

E hasznos csere azt is eszközle, hogy idővel nagy részt a kézművesek elhagyák a földművelést, s mindinkább csak kézi szorgalommal és tökéletesítésével foglalkoztak. Illy népesb műegyesületek a fogyasztást szaporítólag, élesz-

ték a földművelést. Megízleltetvén a földmivelővel szükséges szerei alkalmasb, tökéletesb és szaporább pótlását, jótékonyan hatottak a körülfekvő vidékre.

Ha az akkori értelmi kifejlés és általános műveltség parányi foka; ha a dúló hatalomszó s fegyverzőrej nem gátlák vala az akkor divatozó egyesületi kézművesség és kereskedés szabadságát, ugyan az a természeti kifejlés szabályai szerint is nagy virágzásra jutandó lett volna. De a kézműves és kereskedő nem bátorkodott határán túl műveivel, portékáival kilépni; mert félt, hogy egy rabló csoport kelepcejébe kerülend; nem mert egy várúr falai mellett átköltözni, nem egy ismeretlen tájékon keresztül vándorolni, ne hogy megállítassék, erőszakos zaklatásoknak kitétessék, személye, vagyona veszélybe ejtessék.

Illy sérelmekért, ha igazságszolgáltatást, elégtételt keresett a kézműves, nem talált részrehajlatlan bírót. A kényur önügyében biráskodott. Csak erőben és az erőszaknak, erőszakali visszaüzésében talált tehát menekvést⁶⁾. Illy helyzetben gondolható, hogy minden nagyobb kereskedés megcsökkent, Minden átszállítás, vásárlás stb. csak tömegesen és fegyverrel egyik piactól, révtől a másikhoz, egyik országból a másikba történhete.

⁶⁾ Innét veszi eredetét az ugy nevezett *Jus Stapulae*. Illy jog, mi szerint az árúk bizonyos helyen leraktván, tovább vagy épen nem—, vagy csak bizonyos idő múlva vitethettek. Például illy joggal birt Bécs városa, Kurz szerint 1198ban, melly által a magyarországgali kereskedés, bécsi kereskedők részére biztosított. — Hazánkban a hétegyesült bányavárosok régi szabadságukból, és az 1552: 30. t. czikkely erejénél fogvást élnek azzal. — Innét látszik továbbá származni ama zálogító, s visszatérő jog, melly szerint egyik város lakosa adósságot tévén más városban, ha el nem fogathatott, ugyan azon város bár mellyik polgárja az adós helyett letartoztathatott. Illy szokás divatozott Németországban, és csak II. Ferdinand által töröltetett el 1632ben. De nálunk sem volt ismeretlen. 1548: 65. t. czikkely által először tiltatik. Majd egy századdal e-lébb, mint amott.

12. §.

Városok. Czéhek.

Azonban a műipar és kereskedés e mostoha helyzete (11. §.); az ugyan akkor Európában fejlődező hűbéri rendszer, új irányt szülének, egynevezetes fordulást okoztanak mind a kettőben.

Gyakrabban megtörtént, hogy az illy egyesületek, vagy inkább már most városok, a nemességgel harczba keveredtek. Ollykor várakat és új határföldeket elfoglaltak. Illy harczviselések szükségkép szüntelen ébrenlélet, és elkészülést kívántanak. A polgárságnak tehát, vagy is kézművesek és kereskedők egyetemének köteles foglalatossága volt: a fegyverforgás és őrködés.

Természetes, hogy olly lovagrend ellen, melly a harczviselést kitűnő foglalatosságuál nézte, sok bajjal járt a fegyveres védelmezés. Nagyon ellenkezett az a kézi szorgalomra és keresetüzésre olly nagyon megkívántató béke, s nyugalom állapotjával. A városok tehát olly módokról gondolkoztak, mellyek által könnyítsék ugyan, de még is nyomossá, rémítővé tegyék a védrendszert.

A kézművészet különféle nemei, önkéntkülönféle csapatokra osztályozák a lakosokat. Minél számoszak valának ez egyforma kézi szorgalommal foglalatoskodók, annál erősb, hatalmasb vala azon osztályzat. Önmagukból képződtek ki illy kisebb egyesületek, és a polgárok kisebb csapatokra osztottak. Ezen csapatok vezért, vezetőt kebelükből választván, szükség esetében vezérlete alatt harczoltak.

Eme eleintén csak katonai természetű intézmény, folyton polgári állapotást és szerkezetet nyert. A vezér egyszersmind polgári előljáró lön. Ő az egyesületi tagok ügyeit, bajait intézi. Az egyesület érdekire fölügyel. Keletkező dolgait, viszonyait kormányozza. És ime, így kezdődnek a műegyesületek, úgy nevezett czéhek *).

*) A XII. század közepe táján akadunk egy fölállított czéhnek első történeti nyomára. Ekkor Henrik, az oroszán, TÖRTÉNETTUD. PÁLYAMUNKÁK II.

Kitetszik a mondottakból, hogy a czéhek gyökeresen műszorgalom és kereskedés bátorságosítása, a város védelme okából állottak föl. Hogy továbbá egyes tagoknak szerzendő biztos menedék, szenvedtekért elégtét vala fő céljok.

Azon időkben t. i., mint már fentebb is érinté az értekező, a költözködés bátortalan lévén, szenvedett személyes sérelmekért az igazság és elégtét utja vagy épen el volt zárva, vagy a sértő, vagy annak ura kényetűl függött. A követelések behajtása csak erővel sikerült. Kénytelenítették tehát a czéhek egyes tagokat védve segíteni, bajaikat kivíni.

Ha melly kézműves város kebelében telepedni s mesterséget űzni szándékozott, elégtelen lévén bátorságbiztosítására, az illető czéhegyesület gyámolát keresni, szárnyai alá menekedni szorult. Így történt, hogy megszűnván a magános független kézművészet, a készítményesek külön külön egyesületekbe avatkoztak.

A czéhek ezen eredetét tekintve kiviláglik továbbá az is, hogy azok távol sem pozitív törvények következtében, hanem főnforgó körülmények szüksége s többféle eseményes okok közbehatása által jöttek létre. Hasznosak voltak kezdetben, mert a személy- s vagyonbátorságot és szorgalomelőmozdítást czélozák. Különös jótékony hatásuk a műiparra és kereskedésre tagadhatatlan. A műkészítést, gyártást tökéletesíték, mert különböző czéhekre osztván ugyan azon egy műcikkely és portéka készítésben kívántató munkát, keblükben rejték a műiparnak Smith

nevű herczeg, kalmárok és posztónyírók czéhét alapította meg. XIII. században már több czéhek keletkeztek. Ollykor az országló engedelmek nélkül. De ez 1215. évben megtiltatott. Melly időbe tegyük hazánkban azoknak keletkezését, nem bizonyos, noha hihető, hogy azok az országba édesített külföldiek által, már Árpádiak alatt hozattak be, és II. Endre által 1224. különös szabadalmakkal fölruházott erdélyi szászok közt divatoztanak. Annyi bizonyos, hogy Zsigmond idejében már mint különös és rendszeres intézet városainkban főnállottak.

Ádám kifejtette ama nagy titkát, melly a munka fölösztásban létezik.

A czéhek az egyes embereket szintugy, mint egész családokat összerokoníták. Társas életre, szelid erkölcsseire, kölcsönviszonyira szoktaták, idomíták. Szóval polgárosíták.

13. §.

Polgári rend. Kereskedés. Harminczadok.

A czéhek, mint magános intézetek eredeti céljok és természetök szerint, csak a készítményesek egyítéseül, bátorításaul állottak föl. Így tekintve azok valóban a műipar és kereskedés szabadságát előmozdító, távul sem pedig azt gátló, lebilincsező eszközök voltak. De sem ama népessé telepek, sem a későbbi városok, nem végre magok a czéhegyesületek nem szabadulhattak meg az Európában divatozó bübéri rendszer befolytától.

E rendszer szerint az országok és birodalmak több megyekre, ezek pedig több hatalmas birtokosak közt osztattak föl. A földbirtokosok hűség és hadakozói kötelezéssel az országlóhoz csatoltatván, birtokaikban egyébiránt független hatóságot, teljes uri hatalmat gyakoroltak. 'Kie a föld, a telek, azé a rajta tanyázó, azt művelő ember is' illy közönséges elv divatozott ekkor. Kiterjesztetett ezen elv természetesen azon lakosokra is, kik csupán keresetből, kézi szorgalomból éltek. Kiterjesztetett készítményeikre, munkabérőkre és a hasznosztalékra is ').

*) Ennek példáját hazánk régiebb adományleveleiben is fölleljük, jelesül I. Andrásnak a Tihany apátság részére kiadott oklevelében. Ottan az ajándékozott jószág tartozandóságai (appertinentiae) közt különféle kézművesek is előszámláltatnak következőleg: „sunt igitur aratra XX. Piscatores X. Agarones V. Bubulci tres, Pastores ovium tres, Subulci duo, Apinarii duo, Coquinarii duo, Sutores duo, Molendinarii cum molendinis duo, Tornator unus, Vestimentorum ablutor unus, Cerdo unus, Ancillae decem.

Mihelyt tehát némi kézműegyesületek nagyobb közösségekké alakultanak, természetes törekvés szülemlett bennök menekedni az egyes hatalmasok kényétől, hatóságától.

Ha Angol- és Franciaországban a hűbéri rendszer kifejlését tekintjük. Ha visszaemlékezünk azon helyzetre, melyben a hatalmas birtokosok fejedelmeikhez képest állottanak, azon vitályokra, melyek közöttök forogtanak, könnyen megfejthető a fejedelmek ama nagy hajlandósága fölszabadítani, polgárilag megállapítani az úgy nevezett harmadik osztályt (tiers état), mely kézművesekből, kereskedőkből állott.

Ügyekeztek ők olly lekötelezett alattvalókat azokból képezni, kiknek segedelmére hatalmas földbirtokosokali versenyeikben biztosan számolhassanak. Csüggedező fejedelmi tekinteteket megerősítsék. Azon elvet állíták föl tehát, hogy kézi szorgalom- és munkaüzésre adandó szabadalom királyi jogokhoz tartozik. Ellentéte volt ez azon jognak, melyet a földesurak, a szakmány és egyéb tartozások beszédésében gyakoroltak.

Illy szabadalmak kiosztásából új jövedelmi forrás támadott, és ez nagy ösztönül szolgált amaz elv létesítésére. Ugyan ez okból szívesen láták a várurak és dúsabb földbirtokosok is, ha váraik, határaik környékén kézművesek, mesteremberek megtelepedtek. A földművelőénél tágasb jogokat engedének nekik. Leányaikat földesuri engedelem nélkül kiházasihták. Haláluk után magzatjaik, nem pedig a földesur öröködének a telekben. Ingó javaikról végkép szabadon intézkedhetének, stb.

Szokásban volt valahányszor illetén kézműves község fölszabadított, mindenek előtt biztosítani a törvény ha-

Praeter haec sunt emissarii triginta quatuor, cum subditis equabus, vaccae centum, oves septuaginta, porci centum, apium vasa quinquaginta; praeter haec ad necessaria fratrum per singulos annos constituimus de armento regali quinquaginta poletros stb. V. ö. Bevez. a Dipl. Perger János 1821. I. 73.

tosági függetlenséget. E szerint csak önválasztott bírák intézheték ügyeiket, bajaikat. Minden nemesi hatóságtól mentek voltak. Csak a fejedelem részére hadakoztak, adóztak.

Ugyan ezen időkben a határjog (*jus territoriale*) eszméjéből az következett, hogy az utazás és költözködés szabadsága szinte csak a nemesi rend kiváltságaihoz tartozik. A kereskedők tehát, mesteremberek és általában véve minden nemtelenek, ha egyik helyről a másikra földbirtokosak határaik, udvaraik, helységek, réveik és hidaikon általutaztak, mind személyeiktől, mind vagyonuktól bizonyos adózásokra szorítottak.

Ha portékákat, készítményeket valahol eladni, sáttort ütni, vagy boltot nyitni akartak, vagy azokat egyik vásárról a másikra hordván árulgatók, éppen nem voltak fölmentve a tulajdonos megrovatásaitól. Ismeretesek ezek hazánkban az út-, híd-, vám-, vásár-, állás-, karópénz nevezetei alatt.

A fejedelmek és olykor a hatalmasb földbirtokosak is engedelmet, szabadságot adtak a kézműveseknek és kereskedőknek, hogy határaikban adózás nélküli szabad keresetet folytathassanak. Sőt bizonyos napokra, bizonyos időkre egész községek is nyertek az úgy nevezett szabadvásár piacz-jogot (*jus fori liberi*), olly engedelemmel, hogy az oda menő s jövő árúok minden adózás- és fizetésektől szabadok legyenek.

Illy sokféle szabadalmak által a kalmárok, kereskedők és kézművesek fölmentettek némileg az uri hatóságtól. S így ők képezték utóbb a polgári rendet. E rend sokkal biztosb és szabadabb állapotban leletkezett, mint a földművelőé.

De az ekképen nyert szabadalmakért, a fölszabadult községek és magános személyek ismét bizonyos meghatározott fizetésekre kötelezék le magukat. A miből a fej-
tőli adózás (*tributum capitis*), és a királyi bér (*cen-*

sus regius) eredtek. Azonban pedig a földművelő az örökös jobbágyság járma alatt nyögött.

Igy gyarapodtak egy részről a királyi városok, más részről a földbirtokos határaikban létező szabad kiváltságos közösségek.

De bár ha egyes kereskedők és kézművesek fölmentettek, bár ha egész közösségeknek szabadság nyújtatott, még sem derülhetett a műiparra és kereskedelemre addig sok haszon, míg az csak egy bizonyos helyre, országra szorított. A kül országokkal kereskedelem a természetmények és portékák be- és kivitele a határjogban hasonló akadályokra ütközött.

Egyik határból, egyik nemesi udvarból a másikban költözködés ezekre nézve is bizonytalan, bátorságtalan volt. Kénytelenítették tehát a kereskedők a fejdelmektől és hatalmasoktól szabad menedékért, ótalomért (salvus conductus) esengeni, és e végből portékájok vagy jutandó nyereségek bizonyos részét nekik föláldozni.

Mennél többször és többektől kívántatott ezen szabadmenedék, annál alkalmatlanabb, költséges és önkénytől függőbb volt az.

A fejdelmi tekintet és hatalom jobban megállapítván Európában, a fejdelmek osztogattak ily szabadmenedéki leveleket. Ezeknek pedig az egész országban erőt és tekintetet tetteleg szerzendők, fegyveres kíséretet adtak a költöző kalmároknak és kereskedőknek, melly biztosításért ők a szükséges katonatartásra önként szívesen adóztak.

De az adózás azután is folytattatott, midőn már az egyesek hatalma megfékeztetvén, a polgárisodás elterjedvén, a költözködést többé semmi veszély nem fenyegeté. Ki és bevitt czikkelyekért folyvást bizonyos fizetések kívántattak, mik aztán a mostani rendszeres harminczadokká változtanak. A harminczadok ama eredeti czéljok és természetök ellenére, most kincstári jövedelem forrásul, és kereskedést irányzó eszközül használtatnak.

14. §.

Testület szellem. Egyedárúságok. Vám-rendszerek.

A kézművesi s kereskedői osztálynak adott szabadalmak és kiváltságok, hathatós rugóul szolgáltak a műipar és kereskedés fölelevenítésére, készítmények tökéletesítésére, s általán véve egy szorgalmas, békés és azért műveltségre igen fogékony polgári rend előteremtésére.

De ime! ugyan azon műegyesületek, mik eleinte, mint fentebb (12. 13. §.) látánk, önlétük és függetlenségök kivívásaért álltanak egybe, s egyedül ezen nemesb ösztöntől ingereltetve, önzést, haszonlest gyűlölve, a kézi szorgalom és kereskedés szabad üzésében, tagjaik szaporításában, egy czélszerű vetélkedésben és kölcsönös segélyben lelék föl egyedüli rendeltetésöket, kiváltságokért sóvárogni, kirekesztő jogokat keresni kezdenek.

Az adófizetések, mikre szorítottak, kincstári jövedelemforrásul nézetvén napról napra szaporítottak. Gyám és rúgó helyett teherre és szabad szorgalom gútyául váltanak. A műegyesületek ekkor mind azon hiányokat ölték magokra, melyeket a testület szellem (esprit de corps) és ezzel rokon önzés és egyedárúság szükségkép következtetnek.

Az értekező nem fejtegeti itt részletenként a műegyesületek és céhek hiányait, rossz oldalait. Ezek nagy részt későbbi XVI. XVII. századok szüleményei. Azért azon két időszakba, mely ezen értekezés határpontjául ki van szabva és melyben azok még csak képezést és megállapodást kezdenek nyerni, sajátkép nem is tartozandók.

Igy áll a dolog a vám- és harminczad-rendszerrel is. Idővel fejlett ki ez olly tudománynya, mely szerint a műipar és kereskedés majd előmozdítására, majd akadályoztatására használtatott ^{*)}. Illy harminczadi rendszer akadé-

^{*)} Már II. Lajos 1518. évi decretumának 34. t. cikkelyéből kitetszik, hogy elődink figyeltek a kereskedési mérlegnek az ország részére billentéseül, így szól az: „Item, quod

kait és nehézségeit jelen korunkban a német szövetséges statusok mutatják. Miket elhárítani az újdón behozott porosz vám-rendszer által ügyekeznek.

Megelégedvén némi előbocsátott általános képvonakkal, mikből a műipar és kereskedés állapotja a kérdéses időszakban röviden átpillantható, siet az értekező párányiságához képest kitelhetőleg válaszolni a föltett kérdésre. Reményli, hogy ezen általános vázlatból világosságg derülend a honi műipar és kereskedés keletkezésére, állapotjára is. Mert bizonyos, hogy minden ipari kereset szomszéd tartományból szivárgott és ültetett által anyaföldünkre. Beköltöző mesteremberekkel és kereskedőkkel a künn divatozó szokások és rendszabályok, mennyiben az alkotvánnyal és nemzeti erkölcsökkel összeférhettek, a magyarok közt is meghonosultak.

boves, oves et equi de hoc regno gregatim per incolas ejusdem Regni, de cetero non ducantur, sed continentia novissimi Generalis Decreti in hac parte observetur, ut regno huic de medio exterarum nationum major proventus afferatur, et de singulis bobus et equis singuli decem denarii ab emptore, qui scilicet e regno hoc illos educere voluerit, ultra tricesimam solitam in Fiscum cameramque Regiam exigantur, et ab una quoque ove, vel ariete denarius unus pariter solvatur. Vest. Comit. pag. 494. 495. E vámtéher tehát részint a kivétel nehezítéseül, részint jövedelemszaporításul, és így kereskedési, s finanziaai nézetekből egyszersmind rendeltetett.

II.

A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS ÁLLAPOTJA HONUNKBAN, ÁRPÁD ÉS VEGYES HÁZAKBÓL SZÁRMAZOTT KIRÁLYOK ALATT.

15. §.

Ósi erkölcsök, és szokások.

Valahányszor egy nemzet megszorulván ősi határai közt szükségből, vagy belvillongások és háboruságok miatt, avagy hódítás, zsákmányolás és foglalásvágyból lakhelyét elhagyva, a földteke más részén állandóan telepedik meg: vallását, erkölceit, törvényeit és szokásait hozza a szerzett tartományba és az új égvő alá plántálja.

Bizonyítják ezt a régi görög állodalmak. Szűk határaik a növekedő néptömeget nem foglalhatván el, messzefekvő világreszekbe gyarmatokat képeztek. Így Olaszföldet, és Siciliát a doriai telepítvények—, Kis-Ázsiát pedig és az aegeumi tenger szigeteit, a joniai és aeoliai fő törzsökök megszállván, a hellen nyelvet és műveltséget ott alapíták meg.

A római gyarmatok magokkal hozzák az anyaváros alkotmányát az új földre, csak a hely körülményeihez illesztett új municipalis törvényt alkotván.

Földülván osmannok a napkeleti birodalmat, ázsiai vallásuk- és szokásaikhoz Európában is hívek maradtak. európaiakkal folytatott hadak és szüntelen közösülés daczára, a műveltség és fölvilágosodás behatásai ellen ál-

hatattal őrizkedtek. A polgárisodás ama csirája, mely jelenkorunkban a törököknél is keletkezik, mi gyöngye hatású még a néptömegre nézve, milly majd megvíthatlan akadékokkal küzd az osman vallás és szokásokban? Nem egyetlen korszak, hanem századok munkája az ősi erkölcsök és szokások átváltoztatása.

16. §.

Eleink Ázsiában.

Midőn eleink napkeleten birt és chinaiakkal határos tartományait elvesztvén Ázsiában Volga, Tanais és Borysthenes vizei közt megtelepedtek, és innen kiszorulva Árpád vezérlete alatt Pannoniát szerencsés kimenetellel elfoglalák, szinte magokkal hozták őseik vallását, nyelveit, az ázsiai életmódot és szokásokat.

Ázsiában a szomszéd birodalmak- és törzsökökkel szüntelen hadakba keveredve a fegyver és katonáskodás volt fő foglalatosságuk. Egyébiránt a szittyák szokásai szerint vadászattal és nyájörzéssel töltötték idejüket. Nagy részint pásztori életet űztek mint a mai tatárok és kurdok fajai *).

Minden gazdaságuk a marhák sokaságában állott, ez levén nemzeti kincsök, ebben tevék Isteneiknek áldozataikat. Sátor alatt; avvagy kerekre csinált házakban laktak, melyeket, ha a szükség vagy környülállás úgy hozta, magával tovább mozdíthattak.

*) Montesquieu ezeket jegyzi föl többek közt a hunnók szokásairól: „Il paroît par Amien Marcellin, que les Huns dans leur première demeure, ne labouraient des champs, ils ne vivoient que de leurs troupeaux dans un pays abondant en pâturages et arrosé par quantité de fleuves, comme font encore aujour d'hui les petits Tartares qui habitent une partie du même pays. — És — Ils aimoient la guerre et le brigandage, ils étoient presque toujours á cheval ou sur leurs chariots, et erroient dans le pays où ils étoient enfermés.“ V. ö. Grand. et decad. des Rom. ch. XVII.

Igy költözének ők Európába. S miután itt állandó országot képeztek volna, egy fejedelemnek hűséget eskvén, rendes országglást, s törvényszerzést állítottak föl. De ama szittyai eredeti sajáttságokat, jogokat és életszokásokat, mainapiglan is bőven öntött vérrel sok viharok és viszályok közepette híven megőrzék.

17. §.

Nemzeti character. Nyelv. Öltözet.

Van a nemzeteknek bizonyos erkölcsi bélyegök, melly szellemi hajlandóságok, idomok és szenvedélyek összetételből áll.

Kül jeleken kívül, millyenek a nyelv *) és öltözet *) az élet- és gondolkozásmod, a foglalatosság és kereset-nemei különbséget tesznek a nemzetek közt. E kü-

*) Mikép éreztek a hódító rómaiak a nyelvnek befolyásáról a nemzetijerkölcsökre, bizonyítja Gibbon, dedine and fall of the Rom. Emp, Vol. I. pag. 49. Edit. Basil. ezt jegyezvén föl: „So sensible were the Romans of the influence of language over national manners, that it was their most serious care, to extend, with the progress of their arms, the use of the latin tongue.” És hogy ne keseredjen el a nyelvéhez, és vele nemzetiségéhez híven szító honfi látván, hogy midőn a magyar közel évezredig viselt latán nyelv jármát lerázni, nemzeti nyelvét vérrel szerzett őnhonában terjeszteni joggal iparkodik: akkor találkoznak kebelében olly honfialanok, kik a meghódított, vagy ide gyarmatosított szláv, német, oláh stb. népfajok föntartandó nyelvéről, és nemzetiségéről (!) fennyen kérkedni nem pirulnak.

*) A pogánságból keresztény hitre tért kunoknak IV. László által 1279ben adott oklevélben, mellyben nekik személyenkénti nemeséget ajándékoz, ezek mondatnak: „praeter abrasionem barbarum, et abbreviationem capillorum, et habitum vestium eorundem... in aliis se moribus Christianorum conformabunt.” Jelölül annak, hogy a vallás és többi szokások változtával is, a személy viselet és öltözetéhez, milly szorosan ragaszkodék a kún nemzet. V. ö. Kovach, Supl. ad Vest. Com. I. 37. l.

lönbségből pedig létesül az ugy nevezett nemzeti lelkület vagy is character.

Minden nemzet szent ereklyéje ez. Olly drágalátos kincs, mellyet vesztenie nem lehet a nélkül, hogy maga a nemzet létezni meg ne szűnjék. Halált hozó a nemzeteknek idegen nyelv, öltözet, idegen szokások és életfoglalatosságok befogadása nemzeti elhagyásával. Mert ezekkel egyszersmind a nemzeti charactert egyedüli kitüntető bélyegöket, örökre vesznek el a nemzetek.

Illy nemzeti lelkület sajátságait Ázsiából anyaföldünk-re ültetett által a magyar nemzet. Hogy azt a századok viharain keresztül szentül és szüzen megőrzé, bizonyítja ön, nemzeti létele; bizonyítja ősi alkotványa; bizonyítják törvényei, szokásai, mellyekből ugyan azon egy nemzeti szellem, egy erkölcsi bélyeg folyvást, szakadatlanul kisugárzik.

18. §.

Köz-hajlandóság. Kedvencz életfoglalatosság.

Hogy hazánkban a műipar és kereskedés állapotját illő szempontból megbírálhassuk, figyelem nélkül nem hagyhatjuk azon nagy befolyást, mellyet annak minden ágaira a nemzeti character olly hatalmasan gyakorolt.

Haddal, fegyverrel szerzé mostani hazáját a magyar. Ez vala tehát a fő érdem-, fő szerzemény-kútforrás, melly jogot nyújthatott a meghódított tartományokban földtelek biráshoz és sajáttételhez.

Elődink a legyőzött nemzetek, meghódított lakosok zendülése, járom lerázása ellen szüntelen őrködni, harc-készen állani, keleti s nyugati hatalmas szomszéd birodalmak becsapásai, csipkedései ellen az ujdun szerzett ország határait őrszemmel tartani, védeni, erősíteni kénytelenítettettek. Azért a végbevitt s megállapított első foglalás után is, a katonaskodás, hadviselés főfő kötelességük és foglalatoságuk maradott.

A fegyverviselés maga zajos és nyughatatlan termé-

szeténél fogvást, a csöndes házi szorgalmat, honnülést, kézművességet, apró haszon utáni sürgölődést, mik a műipar és kereskedés éltető eszközei, tökéletesen kizárá, száműzé eleink életmódjukból, szokásaikból. Hajlandóbbak valának tehát ázsiai régi lakjokból magokkal hozott szokásokhoz. Vadászathoz, pásztori s mezei élethez.

Idejöket, melly nekik a hon szolgálatján kívül üresen maradt], főkéj vadászattal tölték. Önkénti alkalmat, s igényt nyujta erre az elfoglalt uj honnak leginkább fölrésze, Kárpátok és ezekből kisugárzó heglánczolatok vonalában. A nagy részint műveletlen országot elborító nagy s terjedelmes vadonok, s rengetegek.

A fölosztott földbirtokokban és mezőtérsegeken marhatenyészet, nyájörzés, mint élelányi s ruházati első anyagok üzettek. Ezek voltak nemzetünk minden kincsei, gazdaságai. A földművelés eleintén a hódítás által szolgálásra jutott népekre hagyaték. Ezek által munkáltattak az ország déli termékeny síkságai. Minden más életfoglaltossághoz jobban vonzódtak párduczoz elődink, mintsem a műipar és kereskedéshez. E vonzalom vérré s természetté, a természet bizonyos nemezeti bélyeggé (characterre) alakult bennök.

Századok mulának és a magyarról még mainaj is elmondhatni, hogy fő nemzeti hajlandósága szabad fegyverviselés hazájáért, királyáért. Életfoglaltossága és kedvencz vonzalma az állattenyésztés, földművelés. Innét van az, hogy Árpádúérfi ágából származó nemzeti királyok időszakában olly gyér nyomait tapasztaljuk a műipar és kereskedés élesztésére fordított figyelemnek. Ugyan is

19. §.

Geyza. I. István intézkedései.

Történetíróink Geyza herczegről jegyzék föl, hogy ő békességben élven a szomszég birodalmakkal a tudományokat, mesterségeket s kereskedést legelőször kezdé ápolni. Mire a keresztény vallásnak engedett hirdetése, mintegy

előzményül szolgálván, a nemzet a polgári élet eme foglalatosságira előre idomíttatott, készítettett.

Utódja I. István az ország egész polgári alkotványát bölcs intézkedésekkel rendezvén s megerősítvén, szomszéd fejedelmekkel kötött frígykötések és vérrokonulások által a béke áldott gyümölcseit ama tömérdek harcok és fázadozások után érezteté a nemzettel. Hogy nem kevésb gond dal vala a földművelés, mesterségek és kereskedeés élesztésére, bizonyóságot tesznek országlásakor hozott és mindedig fönmaradott törvények töredékei. Kiviláglik ezekből, milly különféle kedvezésekkel iparkodott országba édesgetni külföldi kézműveseket, mestereket, kereskedőket műipar átültetéséül, és nagy részint néptelen honunk megnépesítéseül. Ezt irányozzák fiához az I. k. 6. fejezetében intézett emé szavai : *„In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas ; ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi.”* és továbbá ; §. 4. *„Propterea jubeo Te, Fili mi ! ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent.*

Az illy jövevények, hogy annál biztosbban terjeszthessék a hasznos ismereteket, és a műipart békesbbben űzhessék, arra a lakosokat szoktathassák, illendő eltartásukról és bátorságukról is rendelés tétetett. A II. k. 22. fejezete szerint a jövevény csak addig köteleztetik maradni pártfogójánál, miglen az illő élelmezéséről gondoskodik. Megszűnván tehát az élelmezés, megengedtetett a szabad elköltözés. Már azon időkben megállapíttatván a kézművesek részére a személyszabadság, ők örökös szolgálkaként nem tekintettek. A földművelés t. i. akkor még nagy részint parlagoltatván közönséges pénzszükségben minden büntetések, elégtételek és fizetések többnyire marhában tétettek¹⁰⁾. A jövevény kézműves tehát készítményeit, csak élelemszerekért adhatta cserébe urának, pártfogójának. Az adásvevés általán véve még divatban nem volt ; megszűnt azért a csereváltás, mihelyt az illő élelmezés megszűnt.

¹⁰⁾ V. ö. II. k. 7. 14. 15. 23. 25. 30. 33. 37. 39. 40. fejezeteit.

Azokban törvényhozóink már ekkor a szorgalmat egyedül tápláló szabadságelvet elismervén, azt tiszteletben tartani tudták. Kitészik ez XIX. századunkhoz illő azon jeles rendelményből, mely a II. k. 20. fejezetében következőleg foglaltattik: „Quoniam igitur Deo dignum est, et hominibus optimum, unumque in suae industriae libertate vitae cursum ducere, secundum regale decretum statutum est, ut nemo comitum vel militum posthac aliquam liberam personam, servituti subdere audeat.” Ezt ugy tekinthetni mint első alapját a polgári rend, vagy is a városok fölsszabadításának hazánkban, mely későbbben beérkezett.

20. §.

Cserék. Adásvevések. Vásárbírság. Szerecsenek.

A keresztény vallás és pogány rendtartás miatti zenebonák és üldözések szomszéd német császárokkal hadak és thron-öröklés végetti nyugtalanságok következő királyink figyelmét a műipar és kereskedéstárgytól egészen elvonák.

Helyre állván valamennyire a béke s nyugalom, történetíróinkból tudjuk, hogy I. Bela annak megelőzéseül, ne hogy az adásba vevésbe, a kalmárok és kereskedők a köznép csalásával igazságtalanul gazdagodhassanak, mindennek bizonyos és igaz árát szabta. Az ez előtt szokott csereélést (permutatio) pénzen való vevésre fordította, megengedvén, hogy a görög császár aranya kelendő lenne az országban. Sőt maga is veretett ezüst pénzt, olyat, melyből 40 érne egy byzantiumi aranyat. Minden szombaton hetivásárt tartatni rendele. Az adókat leszállította. Bela tehát rendelkezései által főkép a kereskedést élesztette, szaporítván a keringő pénzt, vásárokat behozván, és az eddig többnyire szokásban volt csere-váltásokat valóságos adás-vevéssé átváltoztatván. Volt tehát azon arany pénzfajon kívül mely I. István törvényében pensa auri neveztetik, már ekkor az országban veretett ezüst pénz is keringésben.

Az adás-vevésben, és mindennemű kereskedésben tartandó rend és eltávoztatandó csalásokra a törvényszerzés I. László idejében különös figyelmet fordíta. Bizonyítja ezt a II. k. 7. fejezete, mely szerint minden kereskedési alkuk, és egyezések ünnepélyesen a bíró, vámos és bizonyságok jelenlétében tétetni parancsoltatnak. Lopott holmi vásárlása és eladása esetében a dolog elintéztetése rendeltetik. Minden adás-vevés főnérintett személyek jelenléte, s vásáron kívül tiltatik. — Ide járul a III. k. 11. fejezete is, mely a városból városba járó s kelő kereskedőkről, ha lopott holmit árulnának és azon bizonyságoknak, kiknek jelenlétében az illy alku megtörtént volna, mint tolvajok elítéléséről rendelkezik.

Első nyoma ez hazánkban a vásárbírósnak. Szükséges volt olly szigorú rendészeti törvény közhitel és kereskedés-bátorság föntartásaul. Az I. k. 9. fejezete szerint t. i. a kereskedés akkor majd kirekesztőleg csak az ismaeliták, vagy is saracenok ¹¹⁾ kezeiben volt.

¹¹⁾ Még mielőtt az éjszaktó segélyével föltaalálták volna az európaiak Oceanon a Jóreményfok körüli hajózást keleti Indiába, az arabok és saracenok hozták az indiai árukat Vöröstengeren keresztül Aegyptusba, honnét azok a közép-tengeri nagy kereskedő városokha Cairo- és Alexandriába szétküldették. Ott a velenceiek, genuaiak és más olasz kereskedők által megvétetvén Olaszországba és többi Európába nagy haszonnal eladattak. — Az értekező úgy vélekedik, hogy törvényeinkben előforduló ismaeliták, vagy saracenok által, azon kereskedők és kalmárok értetnek, kik az ezen kereskedési uton érkezett keleti árukkal, valamint többi Európában, ugy hazánkban is tőzsérkedtek, és föl vállalván idővel a keresztény vallást, itt állandó lakhelyet ütöttek. Használván azon muselman jobbágyokhoz, kik mai nap kereskedés kedvéért Pesten és Bécsben tartózkodnak. Thuróczi szerint ezek Maesiából vagyis mostani Serviából és Bulgáriából, törökökkel, bolgárokkal és örményekkel jöttek be Magyarországba. Bela névtelen jegyzőjében az 57. czikk. ezt olvassuk: *Tempore Toesun ducis, de terra Bullar venerant quidam nobilissimi domini, cum magna multitudine Hismaelitarum, quorum nomina fuerant Bila et Bocsu.*

Ugyan azon törvény szerint, ha a keresztény vallástól régi törvényökhöz visszatértek, a többi kereszténységtől különvált tanyákon lakni kényszerítették, nyilván a kereskedésben üzött hamiskodások, csalárdságok végett.

Kitűnök I. László törvényei között azon rendelkezések, melyek a szarvas marha- és ló-kivitel iránt hozattak. Fő czikkelye volt az akkor a nemzeti gazdaságnak. A földművelés akkori parlogon léte, a nemzet katonáskodási rendszere miatt, az ország legelső élelmi s védelmi szükségéhez számíttatott a ló- s marhatenyésztés; ügyelt tehát a törvényszerzés, ne hogy korlátlan kivitel által az ország ereje s tőkéje csonkíttassék. A II. k. 15. 16. 17. 18. fejezeteiben olly szabályok tételnek, melyek szerint ezen közgazdasági czikkelyeknek országbóli kivitele tökéletesen tiltatik. Határszéli grófok (comites confiniorum), és ezekhez határőrök, vagy is ammint a törvényben neveztetnek „Ewrii” rendeltetnek. Sem kereskedőnek, sem országlakosnak, sem pedig jövevénynek nem volt szabad a király világos engedelmé nélkül szarvas marhát vagy lovat határszéleken eladni szigorú fenyíték és a tiltott marha elvesztése alatt. Ha ez a határszéli gróf tudtával és a határőr megegyeztetével történt: amaz hivatalát, ez szabadságát veszítette.

Jövevények (hospites) ha országunkban marhát venni, vagy más áruszkodást űzni akartak, kénytelenítették a határszéli gróf eszközésével szabadalmat nyerni a királytól és e mellett a király pristaldjai előtt a czélzott adásvevést végbe vinni.

Voltak tehát már ez időben az akkori korszellemhez irányzott közkereskedést intéző országgyűlési rendszabályok, melyek a mostani harminczad-intézet bélyegét viselik. A határszéleken t. i. frank marchiók példájára határszéli grófok állíttattak, kik nem csak az országszélek védelmére hatóságok alá rendelt örökkel vigyáztanak, hanem a kereskedés iránt hozott törvényeket is végrehajták. Ne hogy pedig a jövevény kereskedők egy részről tiltott cik-

kelyek és portékákkal áruskodhassanak, más részről, hogy nekik bátorságos járás kelés, az ország lakosoknak csalások és cselek ellen biztosítás szeresztesék, a királytól szabad menedék- és útleveleket magoknak szerezni kénytelenítették. Csak ezekkel fölruházottan és mindenütt egy hivatalos személy (pristaldus) jelenlétében végezheték foglalatosságait.

Mind ez nem csak kereskedési, hanem közrendészeti tekintetben is akkori körülményekhez képest elődink bölcs előlátását nyilván kimutatja.

21. §.

Kálmán. Szabadosak, polgárok állapotja. Szolgákkali kereskede.

Kálmán törvénykönyveiben, a műipar és kereskedeés akkori állapotjára nézvést, kevesbbé érdekes rendelkezéseket találunk. Említésre méltók azonban I. k. 33. és 34. fejezetei. Ezek szerint azon kereskedők, kik csupán csak árúk eladásából élnek, minthogy ez által gazdagúlni tapasztaltattak, kettőztetett (dupla) adó alá vettetnek. Azon pedig, ki házbeli terményeits készítményeit piacra hozá, sz. István törvénye szerint adózott. Kézipar tehát és kereskedeés már az időkben azon haszon mértéke szerint szokott megrovattatni, mellyet behozott. Különös pedig, hogy a termesztő és kézmíves, a nyerekedő kereskedő fölött, pártoltatott.

De a jövevények, polgárok és szabadosak állapotjára is figyelem fordítottatott. Sorsuk biztosításául I. k. 35. 38. 39. 40. 45. fejezetekben rendeltetik, hogy a polgári, azaz városi, földön telepedő jövevény vagy a többi polgárok szokása szerint katonáskodjék, vagy pedig hét denár adót fizessen. Király által valamelly gróf, vagy főtanácsnok hatósága alól fölszabadított polgár szinte maga katonáskodjék. Szökevény polgároknak, királyi engedelem nélkül, le tartóztatása tiltatott. Világos tehát, hogy a polgárok sza-

bad embereknek tekintetvén, ekkép a magános úri hatóságtól fölmentettek, egyedül a király hatalma alá tartozván, zászlója alatt harczoltak. — A grófok, vagyis hatalmas birtokosak, ha villáikon szabad embereket tartottak, kiktől lovakat és száz pensát adókép megvehettek, egy pánczélost (loricatum) köteleztettek a királyi hadba kiállítani, a miért is azok a szokott nyolcz denár adótól fölmentettek. Azon háználkül szükölködők mindazáltal, kik nem a király hanem polgárok által szabadítottak föl, a most érintettem adót fizetni tartoztak. Kitetszik tehát e törvényekből, hog a polgári rend már ekkor különös szabadalmakkal élt, hadi köteleességeket végzett, de egyszersmind a fejedelemnek bizonyos megállapított adózással tartozott, egyébiránt pedig az örökös szolgaság járma alól fölmentve volt ¹²⁾).

Sz. László törvényei a szarvasmarha és lovak kivételére iránt az I. k. 76. 77. fejezeteiben új tilalmakkal ismételtetnek. Jelesül a szolgákkal kereskedés tiltatik ¹³⁾). Milly széppélda azon mivelt nemzeteknek, melyek még a XIX. században sem iszonyodnak amaz emberjogokat sértő, alacsony kereskedést az afrikai négekkel űzni! E rendelkezések sikeresítéseül a 82. fejezetben parancsoltatik, hogy senki az ország határain kilépni ne merjen királyi s határ-grófi vámosak pecsété nélkül.

Miután az I. k. 75. fejezetében a zsidóknak polgárisodások és műveltségök érdekében a birtoktartás és földművelés megengedett, rendelkezések tételnek a keresztényekkel kötendő egyezések, vásárlások, különösen pedig a ke-

¹²⁾ Azon jövevények is, mint p. o. tótók és egyebek, kik más földet művelték, illy szabadságért csak denárokat fizettek, minden más tartozástól mentek levén. V. ö. I. k. 80. fej. És így szabadságuk, a kézipar nagy előmenetelével, biztosított.

¹³⁾ „Nemo servum in genere Hungarorum, vel quemlibet in Hungaria natum, etiam alienigenam, nec ancillam (exceptis linguae alterius servis: qui ab aliis ducti sunt regionibus) vendat.” Col. D. I. c. 77.

resztény szolgálk megvétele tárgyában. II. k. 1. 2. 3. fejezeiteiben. — Elszaporodának tehát a zsidók hazánkban, valamint most, úgy akkor is leginkább kereskedést folytatók. Következő királyok, névszerint II. Endre és Zsigmond idejében igen hatalmas lábra állottak, a kipecstári jövedelmekkel ők sáfarkodtak. Előpostája volt ez tehát utóbbi terjedésöknek.

22. §.

II. Endre. Zsidók elhatalmazása. Erdélyi szászok.

II. Endre arany pecsétés levele, a nemesi szabadság palladiuma, polgári alkotmányunkra nézve sok fontos és lényeges tárgyakkal foglalatoskodik. Azért műipar s kereskedést illető szabályokat nem látunk benne. Nem hagyott mindazáltal e fontos oklevélben is érintetlenül a szorgalmas jövevényeknek polgári helyzetök és állapotuk, kik hazánkban leginkább kézművekkel és bányaműveléssel foglalkoztak. A 19. t. cikkelyben az rendeltetik, hogy bár milly nemzetekbeli jövevények már eleve nyert szabadságukat tartsák meg. Helybenhagyatnak tehát nemcsak az előbbi királyok hozták törvények, hanem mind azon szabadék-levelek is, mellyeket, midőn a jövevények (videlicet boni homines, art. 11.) e hazába bevándoroltak, részökre kiadni jó, s hasznosnak tarták az elődök.

A zsidók és szerecsenek annyira elhatalmaztak, hogy minden só- és érczbányákban hivatalok kezeik közt voltak. Vám- és harminczadokat, s más királyi kamarát illető tisztségeket ők birták. Minek orvoslásául a 24. t. cikk által mind ezekből kirekesztetnek.

A műiparra nézve kiváltkép nevezetes II. Endrének azon szabadék-levele, mellyben az erdélyi szászoknak szabadságait megerősíti. Azon német nemzetnek, melly II. Geyza király idejében, 1143. évben, hivattatott ki Flandriából, hogy ezen országnak pusztább részeit megszállván, hasznosabbá tegye.

A flandriaiak t. i. vagy is szászok, kik közül Imre király alatt is 1206. évben a bányákban ércnek művelésre sokan mentek és letelepedtek, a XII. és XIII. századokban hazánkba hivattatva a Kárpátok alatt Pozsonytól kezdve egész Oláhországig megszálltak, és azon elsőszabad emberek voltak, kik a kézműveket itt folytatták, a német földről városi életmódot és szorgalmat magokkal hoztak, a czéheket és czéhszokásokat visszaéléseikkel együtt eldivatoztatták. A birodalmi és szász jog többféle rendszabásait, melyek még most is a VII egyesült bányavárosokban, királyaink szabadék-levelei által is megerősítve, nagy részint főnállanak, meghonosíták. Ide tartozik főképen azon jog, mely szerint a kebelükbe hozott portékát hatalmukban állott lerakóhelyeikbe tétetni, s további átszállítástól eltiltani. Melly jog (jus stapulae) név alatt, az 1552: 30. t. czikk. 2. §. által is részükre megállapítottat.

Világos ezekből, hogy mind Árpád vérből származó királyink, engedmények, szabadalmak és kedvezések osztogatásával, mind pedig a törvényszerzés a polgári lét biztosításával, a műipar és kereskedés meggyökeresítésében fő érdemet és valódi polgári cserkoszorút szerzenek magoknak.

23. §.

Általános észrevételek Árpádok időszakára.

Ennyit Árpád királyok idejében hozott és törvénykönyvünkben létező rendszabályokról műipar és kereskedés tárgyában ¹⁴⁾. Ide tüzi még az értekező némi általános észrevételeit.

¹⁴⁾ IV. Bélának 1267. évi decretuma egyedül a nemesi szabadságok megerősítését tárgyalja. V. ö. Kovachich Vest. Comit. 134. l. III. Endre 1298ki t. könyv. 70. cikkében a nép legszámosb és hasznosb osztályát a földművelő jobbágyt is polgárlétre emelni, szabad költözködhetés jogával fölruházni ügyekezett, ez által közvetőleg a műipar és kereskedés előmozdítására is hatólag. V. ö. Kovach. Suppl. ad V. Com. 1. k. 181. l.

Valamint igaz egy részről, hogy még ekkor a felelősség szorgalom és kereskedelem fejlődése igen alant fokon létezett: egymás részről tagadhatatlan, hogy mind a műiparnak, mind magának a bel- és külkereskedésnek első alapja, magvas csirája Árpád vérből származó királyinktól oly fogékonysággal elvett, hogy mind az, ami részben utóbb hasznosan és célszerűen hazánkban történt, eme első intézetek sarjadéka, bizonyos következménye.

Ki tagadhatja, hogy a városok, a műipar és kereskedelem székei, a királyoktól vevék eredetüket és szabadságleveleiket? Ők voltak, kik szomszéd tartományokból, jelesül Németországból kézműveseket edesítettek a hazába. Azon időbeli törvények és oklevelekben hospites, cives, homines liberi, boni névvel jeleltetnek azok.

Eleinte ugyan nem képeztek a jövevény kézművesek bizonyos szabadékos községeket, vagy egyesületeket, hanem a mint a király vagy valamelyik magános várur határában telepedtek meg, úgy az illető várgróf vagy magános ur hatósága alá tartoztanak. Minden fölmentettségök csak szabad költözködésben és általános személy- és vagyonbátorságban állott. Leróván a reájok mért adót, szolgáltatásra nem szoríttathattak. Szerzeményökkel szabadon élhettek.

Megszaporodván, ollynépesb telepedéseket, leginkább valamely erősb várfalak körül, képeztek, melyeket törvényink- és okleveleinkben villae névvel jegyeztetnek. Minthogy pedig amaz általános személyszabadság nem helyezte őket elegendő bátorságba békés szorgalmuk üzésében, a várgrófok (comites), katonák és megyei tisztviselők önkényes zaklatásik ellen, a királyok külön pártfogását keresék, menekedni törekedvén ama súlyosb várgrófi és ur hatóságtól. Ekkor kezdenek a királyok különös szabadékleveleket osztogatni a villáknak.

Ámbár már IV. Béla előtt is adtak a királyoktól illy szabadságleveleket, még is a tatárok berohanása által elpusztítottván az országot, a királyrészt megújította azokat,

részint pedig várakat építtetvén számos újakat kiosztogatott.

Illy okleveleknek fő tartalmaik abban állottak, hogy a felszabadított községek minden külbirák, megyegrófok s sőt magának a nádornak ítélő hatóságától fölmentetnek. Saját kebelökből évenként birót (villicus) választhatnak. Így plébánost is. A biró magához melléklendő esküttbirákkal minden adóssági, polgári és közfenyítéki ügyeiket itéli. A hospes tehát csak hasonlóitól (judicium parium) bíraltatik, terhesb ügyeit a király vagy tárnok eleibe főlebb vihetvén.

Szabadságaikat sértő minden esetben a király volt fő védők. Harminczadok, vámok sulyától a kereskedők egész országban fölszabadítottak. A szabadvásár-jog (forum liberum) szinte ide számíttatott. De ezen szabadalmakért földadót (censum ratione terragii) fizetni, vagy pedig katonáskodni tartoztanak ¹⁵⁾.

Minthogy az illy szabad községek, népség s fogyasztás csekélyége miatt, kézi szorgalomból elegendő élelme-

¹⁵⁾ IV. Belának egy 1248. évben költ adománylevelében ezek így számláltatnak elé. Szavait példakép ide igtatom: „Ipsis, et ipsorum successoribus perpetuo — — dedimus libertatem, ut villicus ex se ipsis, qui pro tempore fuerit constitutus, omnes causas pecuniarias, civiles et criminales — — cum duodecim juratis debeat fine debito judicare, nec ipsi cives aliquorum extraneorum judicium; Palatinorum videlicet et Comitum Provincialium ad stare judicio teneantur, sed si super arduis negotiis definire forsitan ignorarent, volumus ut ad nostram praesentiam, vel magistri Thavernicorum nostrorum ad examen pro determinanda, et impetranda justitia convocentur, et quotiescunque expedierit, contra inimicos Regni nostri datis ex eis 12. armatis sub vexillo Regis militabunt, quibus etiam ut eorum numerus augeatur, in ipso castro dedimus forum liberum, quod die martis perpetuo celebretur, ita ut in illud venientes, et recedentes de eodem, sine aliquo debito tributi cum suis mercimoniis libere veniant, et secure recedant.“

zést nem nyerhettek, a királyok nagyobb földtereket, egész határokat s helységeket ajándékoztak nekik. Például 1244. évben Keve ur földét Pest városának. S ekkép a műipar élesztésére közvetőleg hatottak.

Azonban több illy fölmentesített községek magánosoknak vagy pedig az egyházi rend iránt mindenha bőkezű királyaink által, püspökségek, apáturságok s monostoroknak ajándékoztattak el, mind azon jogok- és tartozmányokkal, mellyekkel ők azokat bírák: „ut super easdem terras, sessiones et possessiones alios hospites convocandi, convocatos et congregatos ibidem tenendi et libertatem etiam iis ordinandi, ac ab eis solitos proventus et census annuos exigendi liberam semper habeant potestatem.“¹⁶⁾

Igy tehát sok szabad községek magános uri hatóság alá jutottak. Jeleskedtek ugyan még azután is némi szabadságokkal, de a jogok s viszonyok ama határozatlansága miatt, melly szerint ezek illy általános tartalmú adománylevelekben¹⁷⁾ egyenként körül nem irattak, mindenkor terhesb marada sorsuk a királyi városokénál. Valóban a kézzipar legnagyobb akadálya, mint jelenleg, úgy már akkor is, ezen uri viszonyokból származott. Innét még most e viszonytól több városok szabadulni ügyekeznek. Résztint némelyek már szabadultak is.

¹⁶⁾ A mint is ezt így fejezi ki egy, Kún László által 1288 évben kiadott, oklevél.

¹⁷⁾ Például legyen II. Geyzának 1158. költ adománylevele arra, milly tágas értelemben vétetett akkor az urihatóság és úgy szolván korlátlanul ruháztatik által a magánosokra: „quod populos ad episcopum et capitulum pertinentes nullus iudex sub rege positus etiam curialis comes major possit judicare in causis quibuscunque nisi episcopus, vel capitulum vel eorum servitores. Etiam causas possunt judicare extraneorum quorumcunque ratione delicti, in pertinentiis eorum commissi iudicio ordine per omnem modum.“ Ezek többi közt tartalmai az érintett oklevélnek.

Azonban hatalmasbban gyakorlá a hűbéri rendszer szelleme befolyását Árpád ivadéku királyinkra, sem hogy ezek a városok szaporodtát, az olasz városok, jelesül magyar koronához kapcsolt Dalmatia városai példájára kifejlését előmozdítani hajlandók lettek volna. Fentartatott ez az elegyházakból származott királyoknak, mint látandjuk.

24. §.

Folytatás.

A műipar egyik nevezetes ága a bányaművelés, Árpád királyoknak köszöni hazánkban kezdetét. A századok, kik a XII. században itt telepedtek, elsőik voltak a bányaművelésben. Változó volt a pénzverés módja, mint II. Endre 23. t. czikkelyéből kitetszik, melyben az új pénz csak husvétől husvégig s így csak egy évre megtartatni rendeltetik. Az innét a kamarai nyereség (*lucrum camerae*) behajtásában eredő pénztőzsérkedésből következett, hogy az aranypecsétés levél bizonyítása szerint a bányajövedelmek, sőt a kamarai hivatalok is az ismaeliták és zsidók kezeire kerültek, mi egyik oka lön azon későbbi törvénynek, melly szerint a zsidók a bányavárosokból és bizonyos távolságig azoknak egész kerületéből kizárattak. A bányaművelés azonban nagyobb virágzási fokot ért vegyes hazákból származó királyok korában. Kiváltkép Robert Károl alapítója mint alább látandjuk.

Mi a bel és kül kereskedést illeti. Nem tagadhatni ugyan, hogy vásárok fölállítása, áruknek vámoktólí fölmentése, némelly városoknak engedett szabad mendék és költözködés által, a közlekedés, az adásvevés hathatósan segítettett elő az országban : ellenállott azonban a virágzóbb s élénkebb bel kereskedésnek a népség csekélysege, az ország nagy részének vadon s műveletlen állapotja, bátorságos utak, révek és hajókázás tökéletes nélkülözése ¹⁵⁾. A

¹⁵⁾ Ámbár a közlekedési művek e tökéletes nélkülözési állapota, most már egy ősztávolságban létezik utánunk ; a

hatalmasok által kereskedőkön, mesterembereken elkövetni szokott zaklatások és határukban gyakorlott önkényes vámolások és adószedések. Végre a nép legnagyobb részének egyszerű pásztori életmódja, mely elelmi s ruházati, hon természet s készített szükségbelivel beérvén e műipar czikkelyeit egészen nélkülözheté. Az egész belkereskedés tehát leginkább Fel-magyarországban azon jövevények által folytatott, kik szabadalmakat nyervén magok közt közlekedtek.

Kül kereskedése sem volt honunknak e korszakban. A parányi természet kivitele nem engede. A marha pedig mint fő szükség czikkely, a már fönidéztem törvények szerint az országból kihajtatni egészen tiltott. Azonárúk és fogyasztás-czikkelyekkel kereskedés, mellyek az egyházi s világi fő rend részére a Levante s Olaszország útján behozattak, olaszok (Latini)¹⁹⁾, ismaeliták és zsidók kezében volt.

A magyar birodalom Árpádok alatt több tartományok hozzákapcsoltával tetemesen öregbült. Jelesül Dalmatia, Croatia, Rama, Servia, Gallicia és Lodomeria országaival. Külkereskedésre nézve azonban Dalmatiának, Spalatum,

dolgok illy helyzetét még is könnyen elképzelhetjük egy pilanatot vetve Délamerika újabb helyzetére. Azon országra, mely annyi elsőségekkel bir éghajlata és termékenységére nézve. Mivel azonban ott egy országút is alig létezik, a földművelés és gyárok gyermekségükben vannak. Olly tárgyak, mik nálunk élet első szükségai, ott feleslegnek nézetnek, mit elérni a népség nagy része reményleni sem mer. Egy tartomány lakosai még a szomszédosnak terményt sem ismerik. Közepette e fölöttébb gazdag természetnek a komoly magánosság egyetlen a mívelt utazóra ható érzés. V. ö. Lewald's 'Europa' I. Band. 159. l. 1836. Alig lehet színes képet rajzolni Hunnia ez időkbeli állapotjáról.

¹⁹⁾ 'Latini, qui Ungrorum consuetudini legitime consentire noluerint . . . , quocunque voluit, eo vadant.' Sz. László. I. k. 31. feje. Így neveztettek az olaszok nyelvöknek deákali nagy hasonlatosságától.

Tragurium, Jadra nemesebb városaival elfoglalása legfontosb hatásu lehete. Mert az Adria tenger keleti révpártjainak uraivá és a Velenceiek által üzött világkereskedésben félelmes vetélkedő társaivá teheté Árpád királyinkat. Innét magyarázhatók Dalmatia és szigeteinek birtoka végett folytatott számos háboruik elenczeikkel. Ezek t. i. félték vala a neptuni háromágúnak kezeiből kiragadtatását magyar királyok által.

Azonban olly kevés hajlomással birtanak Árpád királyink és az egész nemzet a tengeri kereskedéshez, hogy Dalmatia birtoka mellett is egy tengeri flottával sem dicsekedhettek. Sőt II. Endrét, mi több, jersusalemi táborozásában, Spalatumnál velencei hajók fogadák és áteresztették a szent föld foglalására!

25. §.

Az ipar és kereskedés derülő virágzata a vegyes időszakban.

Vegyes házakból származó királyok alatt uj időszakra kél a müipar és kereskedés hazánkban. Azon jótékony mag, melly az előbbi időszakban elszóratott, jobban s jobban kicsirázva, érettségre hozza mind azon intézeteket, mellyek a szorgalomnak és kereskedésnek rúgói, elemei.

Különféle uralkodó házakból magyar sz. koronával ékesített fejdelmek közelebbi összekötésbe hozák hazánkat a külfölddel. Honosuló több külbeliekkal szokások, hajlandóságok, mesterségek, találmányok s tudományok hozattak be.

Az Olasz- és Némétországban állapodást nyert városi polgárisodás, szabadság, mü- s czéhintézet, magyar városinkban is rokon irányt és törekvést gerjesztének. Gondosan ápoltatott és előmozdított mind ez királyink által. Részint azért, mert a városok terjedése, szaporodása által magoknak egy közép rendet, melly nyert szabadalmak és védencki pártfogás miatt nekik szorosan leköteleztetett, képezvén, azt mintegy ellensúlykép vélék használhatónak a hatalmas aristocratia tulnyomósága ellen, részint financiai nézetekből kincstári jövedelmek szaporításául, ugy tekin-

tetvén a királyi városok, mint korona sajátai, melyek különféle adózások, szolgálatok és földbér-fizetés által bő jövedelmi kútforrást nyitottak.

Ez időszakban már a városok követeit látjuk megjeleneni az országgyűléseken. A városok hatóságát, nemesi birtokjogát, polgáraiknak vámfizetéstől mentességét, fölkelési köteleességekét a törvényekben világosan körülírva olvassuk. Több királyi városok gazdasága, jelesül a főmagyarországiaknak (e magyar Hansának), melyeknek kitűnő kereskedése oklevelekből és házaik régi építés-módjából kétségtelen, királyink bőadományai, sok nemesi jószágnak városok által tett szerzése, mind meg annyi jele s bizonyosságai a polgári rend pártolásának és az által a műipar emelkedésének, előmozdításának.

A bel s kül kereskedelem nagyobb élénkséget, kiterjedést nyere. Magyarország I. Lajos és I. Mátyás idejében nagysága s virágzása zenitjéért. Kiterjesztett határszélek által szaporodtak a külviszonyok, növekedett a bel közösülés. A közlekedések bátorsága, utak, hidak, sőt csatornák — mire Mátyás idejében Duna és Tisza összeköttetésében nyomaink vannak — építése, vámok és harminczadok elrendezése és szabályozása a törvényhozás komolyabb tárgyai kezdének lenni.

A keringő pénz belértéke meghatározottván, hamisítása szoros rendelmények által eltávoztatott. A vásárok rendes tartása iránt, a kereskedőknek, főképen külbelieknek, csempeskedései s hamiskodásai ellen bölcs rendészeti szabályok tétettek. Szóval, szép előmeneti kifejlésben valának a műipar és kereskedést tárgyazó minden intézmények, a nemzeti hatalom és gazdaság kútforrásait egy inkább csak képzelhető, mint pontosan kiszámítható magasságra öregbitendők, ha a magyarnak vérnapja föl nem tűn vala, mely az egész hazát a bárd osman martalékjául tevén, az századokon keresztül szomorú pusztítások láthelye volt, s nagy része járma alá görbüle.

De lássuk közelebbről az egyes királyok rendelvényeiből és törvényeiből a műipar és kereskedés állapotját ez időszakban.

26. §.

Robert Károl. Bányászat és pénzdolog elrendezése. Lucrum camerae.

Miután III. Endre halála után Venczel és Otto királyok választása által a pápának bitorlott befolyása ellen szabadságukat és nemzeti fönségöket állandóan védelmezték volna dicsőült eleink, az ország nem kis kárával tíz évig tartó zenebona után Robert Károlt szabad akaratukból királyoknak koronázták.

Anjoui Károly ugy tekintethetik, mint a bányászság és pénz dologának új alapítója és rendbeszedője ²⁰⁾ az országban. Ez által pedig nem csak a bányaművelés, hanem a kereskedés ez időszakbeli virágzatának első alkotója. Bizonyítja ezt törvénykönyvünkben létező egyetlen de nevezetes decretuma.

A pénzverés joga Ipolitus mesternek nyolcz száz markáért elzalogíttatván, a verendő pénz belértéke s nyoma megállapíttatik. A városokban és más szabad helyeken az arra kiküldött öt biztos jelenlétében közpiacon az alábbvaló becsűpénzek, ugymint a bécsi széles garasok és öt év előtt veretett belföldi pénzek becseréltetni rendeltetnek. Ennél fogvást parancsoltatik, hogy minden városban és köz-

²⁰⁾ Pénz dologát illető jeles törvényeket találunk III. Endre 1298ki decretumában, illyesek: a 37. czikk., melyben a pénz finomsága, combustio és belértéke határoztatik. 38. czikk. ha ki az új pénz folyamát vásár pinczán meg nem engedné, vásárjogot (jus fori) veszítsen. 39.; czikk. ha ki azt el nem fogadná, minden jobbágytelektől fél negyed markát fizessen; 40. czikk. magános ha pénzt veretne, azon házat, vagy helységet, melyben azt tenné, veszítse. V. ö. Supl. ad Vest. Com. 132—136. 1.

helyen illő mértékek és nyomadékok tartassanak annak elkerüléseül, ne hogy a kereskedők, kalmárok és tőzsérek, vagy magok a polgárok is kicserélésekben, a pénznek körülmetszése, nyomósabbnak kiválogatása által hamiskodást kövessenek el.

A magánosok minden ez előtt űzni szokott pénzváltástól eltiltatnak. A régi pénzekkel, jelesül az apró közepszerű bécsiekkeli, melyeknek tökéletes kiirtása rendeltetik, kereskedés a vett és eladott javak vesztese alatt szinte tiltatik. A külbeli kereskedők behozott portékáikat, úgymint posztót s másfélét, sem veretlen arany s ezüstért, sem más régi pénzekért ne adják el, hanem csak az új jó értékű pénzért. Máskép cselekvők személyökben és javaikban bűnhődjenek. A pénzhamisítók ellen szoros fenyték rendeltetik.

A kamara-nyereség (*lucrum camerae*) 18 denárral minden kaputól szedettessék. Az egyháziak, városok és más nemesi jelességgel bírók ettől menten tartatnak, ha birtokaikon és jobbágyaik közt az új pénzt elfogadván, becserélik és keringésbe hozzák, ellenkező esetben pedig a kamra nyereségét a haszonbérő kamarai grófnak fizetni köteleztetnek. Ezen nyereségért köteles a kamarai gróf minden megyét elegendő beváltásra szolgáló jó értékű pénzmennyiséggel ellátni. A kamarai nyereséget mindazáltal új pénzben kellett fizetni, nem pedig régiben. Meghagyattaték a kamarai grófnak, hogy a régi denárokat, bécsi s cseh garasokat és bár mely pénzfajokat, melyeknek birtokába a becserélés útján jutandnak, összeolvasztván, az új pénz száporításául mostani mintába öntessék ²¹⁾.

²¹⁾ Kitészik ezekből, hogy a *lucrum camerae* nem egyéb volt azon adónál, mely a pénzverési költségek és becseréléseért járó jutalom fejében az ország lakosai közt kivettetett. Jó értékű új pénzt adván ki a kamara és azért az ó pénzt azon kötelességgel, hogy azt hasonló jó becsű alakban kiadandja, beváltván, természetesen, mind a pénzverés, mind becserélés költségeit s fáradságát tisztán elvesztette volna,

A városoknak kötelességül tétetik bizonyos meghatározott mennyiséget az új pénzből finom ezüstért becserélni, vagy pedig ha ezüstöt nem adnának, minden ő reájok mért nyomadék markától az olvasztás, vagy is finomítás (*combustio seu finatio*) fejében négy pensát fizetni a kamarának ²³⁾. Királyi házak (*domus regales*) állíttattak föl a városokban, ezekbe hozattatott az arany és ezüst, eladás, olvasztás és cserélés végett, mit ezeken kívül hivtelenség vétke alatt tenni szabad nem vala. A finomság fokai is itt vizsgáltattak meg a kamarai főlvigyázó által, és az aranyra jegyeztetvén, királyi bélyeg süttetett reá. Kereskedőknek és másoknak tiltatik két markán felül a bányavidékekbe denárokat hozni. Pénzt verni csak az érseki s tárnoki ember jelenlétében szabad a kamarai grófnak. Minden adósáágok, tizedek, bérek, adók új pénzben szedetni rendeltetnek stb. stb.

Kiviláglik tehát e fontos decretum tartalmaiból a pénz dolgának állapotja hazánkban Károl idejében és annak előtte. A közhitel és kereskedési virágzás alapját tevén a jó s igaz értékű pénz keringése ennek megcsökkent bel be-

ha azért pótolást nem kap vala. Az, a mi, a mostani pénzve-rési rendszer szerint, minden marka után ezen költség fejében az érczevegység (L a w i r u n g) által lerovatik, ugyanaz *lucrum camerae* nevezetű adó képében egyenesen a kamarának mintegy visszafizettetett.

²³⁾ Ezt a városok *lucrum camerae* helyett, melytől szabadok voltak, fizetni köteleztettek. Egyébiránt megjegyzést érdemel az, hogy a 33. §. szerint a kamara-nyereséget még a nemesek is fizetni tartoztak. Ezt bizonyítja III. Endre 1298. decr. 60. czikk. mely szerint a kamarai nyereséget a nemesek az ország régi szokásához képest, ammint a törvény mondja, fizetni és pedig *facta dicatione et termino congruentesibi assignato* köteleztettek: különben birtokaik, mely lyekből azt fizetni mulasztottak a kamara-gróf által zár alá viendők. V. ő. Supl. ad Vest. Com. I. 160. l. E teherből azonban I. Lajos törvénye által fölmentettek, a mint látni fogjuk.

csét helyre állítani és a hamis és rosز értékű pénzfajokat a keringésből kiküszöbölni fő gondjai közé számlálá Robert Károl.

Azon időkben t. i. a külkereskedők által alább való idegen pénz hoztatott az országba, a jó értékű s nehezebb nyomatú honi pénz pedig kivitetett az országból. Ama majd minden évben változó pénzfajok sokaságában az elszaporodott pénzváltók és hamisítók (mit leginkább a számos zsidók és ismaeliták űzni szoktanak) káros tőzsérkedéseik által, a jóértékű pénz mennyisége fogyasztatván, a közhitel megcsökkent; a műipar és kereskedeés nagy kárával, a nemzeti tőke apadtával, az arany és ezüst részint a külkereskedeés útján, midőn a kölcsönös fizetésekben, a jobb értékű honi pénz külportékáért kívántatott, a bel czikkekért pedig a decretumban megnevezett, részint a pénzváltók és hamisítók cselei által a keringésből kihuzatott.

Mind ezeknek véget vetett Robert Károl az által, hogy az idegen s honi rosز értékű pénzeket keringésből kitiltván becseréltetni rendeli. Az uj igaz értékű pénznek elfogadását minden fizetésekben szorosan megparancsolá. A pénzverésben eddig besikamlott, visszaéléseket eltörlé. Az arany és ezüst finomsága fokait meghatározá. A közhitelt erősebb lábra állítván, mind rendészeti, mind financiai tekintetben hazánkban uj korszakot képeze, alkota, alapíta. A bányaművelés, műipar és kereskedeés serkentésére jótékonyan hata. E törvény anyja s alapja a pénzügy körül hozott későbbi törvények- s rendszabályoknak.

27. §.

I. Lajos. Urbura. Száraz vámok. Tengeri kereskedeés.

I. Lajos, atyjának bölcs rendelkezéseit a pénz dolgában nem másíta meg. Sőt a törvénykönyvben levő egyetlen decretumának 4ik és 5ik cikkelyeiben a kamarai nyereségnek előbbi mennyiségbeni fizetést rendeli, s kik legyenek fizetésétől fölmentve meghatározza.

A bányaművelésre nézve a 13 cikkelyben ama nevezetes rendelés foglaltatik, hogy a melly nemesi birtokban érczsványok találtatnának, azt más hasonló birtokkal a király kicserélhesse; különben pedig Robert Károl rendeléséhez képest az arany és ezüst a királyi jog, vagy is *urbura* fizetése mellett a kamarában becseréltessek.

Bel közösülés s kereskedés előmozdításául a 8ik cikkelyben minden igazságtalan adók s vámok szárazföldön és folyókon eltöröltetnek, s a vám egyedül hidakat s hajókat önkényt használóktól beszedetni engedtetik. Világos ebből, hogy hazánkban a kereskedés nagy akadályával e részben sok visszaélések történtek. Hihető, hogy a földbirtokosok, jövedelmeik szaporításául adományi jogaikhoz tartozni vélék a vámok fölállítását még akkor is, midőn azokra szükség épen nem volt. Hidépítésről pedig, útcsinálásról, mik ekkor még, úgy látszik, nem divatoztak, minthogy a törvény csak hidakról s kompokról emlékezik, szorgoskodni mulasztottak. Kitetszik ez abból is, mert a 15. és 17. cikkelyekben tiltatik a nemeseket fizetési helyekre (*loca tributorum*) hajtani, kényszeríteni, megengedtetvén nekik, hogy a révekkel minden akadály nélkül, merre akarnak, szabadon élhessenek. Midőn menyasszonyaikért mennek és azokkal visszatérnek, a hidakon és adóhelyeken szokásban volt egy marka megvétele megsemmisíttetik. Eme visszaéléseket azonban a törvény csak a *nemesekre* nézve tiltja, szokásban maradtak tehát azok minden nemtelenekre, kereskedőkre s mesteremberekre nézve, pedig milly mértékben? képzelhetni.

A kül kereskedés, jelesül a magyar tengeri kereskedés állapotjára nézve érdekes azon békeegyezés, melly 1381. augst 16án Taurinum városában Lajos és a velencei köztársaság közt kötött. Olly egyességre lépett a két villogó fél, hogy: 1) a magyaroknak szabad ne lenne Istria és Rimino hegyein túl hajózni, vagy valamelly eladandó portékát vinni; 2) a velencei hajóknak se legyen szabad Dalmatiának azon partjaihoz hajózni, mellyek lánczczal be-

vannak kerítve. Azon háborúra, mely ezen békekötéssel végződött, különös okot nyújtott az, hogy Lajos király, birtokában lévén az egész Dalmatiának, több hajókkal küldött vala sőt kereskedés végett Olaszországba, mit a velenceiek azon tekintetnél fogvást, hogy régiszokásból ők volnának egyedül az Adria tengernek urai, mellyen engedelmeők nélkül tilalmas volna másoknak a hajózás, akadályozának ²¹⁾).

Első nyomai ezek bel természetményi czikkelylyel tengeren úzni kezdett magyar kereskedésnek, melly azonban, a magyar tengerészet (marine) nem mérközhetvén a köztársaság akkor legelső tengeri hatalmával, az iménti békekötés által csak tengeri révpárt-kereskedésre (Küstenhandel) alacsonyult. Meg kell azonban vallani, hogy ha valaha I. Lajos idejében létezett azon szerencsés helyzet hazánkra nézve, mellyben egyesülve a többi olasz fejedelmekkel, főkép genuabeliekkal, kik már is szövetséget kötöttek a velenceiek tengeri hatalma megtörésére Lajos-sal, a magyar tengeri kereskedés állapotást, kiterjedést, virágzást érhetett volna. De sem a nemzet caractere, sem hajlandósága, sem alkotmánya e világszerű és a nemzeti gazdaság kimeríthetlen kútforrásait föltáró vállalatnak nem kedvezének. (V. ö. IV.)

28. §.

Városi képviselet és hatóság. Csempészeti törvény. Harminczadok. Királyi sók.

Maria és II. Károl rövid és háborgos uralkodása után Zsigmond törvényei közt egy váratlan jelenet lepi meg a vizsgálódót, midőn második törvénykönyvének, melly 1405. költ, mindjárt homlokán azt olvassa, hogy nem csak a megyék s kerületek, hanem városok, sőt mezővárosok és szabad helységek (*liberae villae*) követeli is összehivat-

²¹⁾ V. ö. Székér Joach. Magy. Ered. II. k.

tatván, velők folytatott tanakodás és egyezkedéssel, *ipsum etiam legaterum consilio* törvények hozattak. Első nyoma ez aristocratiai szövetű alkotmányunkban a városok és városbeliek befolytának a törvényszerzés fönségi jog gyakorlatába ²⁴⁾.

Azon önállás és függetlenség, melyet a városi testületek Árpád királyok alatt külön szabadéklevelek által magoknak szerezni ügyekeztek, most még nagyobb állapotást nyert. A városok, közönséges jog tekintetében, mint egyetemi (*moralis*) személyek, az ország többi rendivel egyenlőségbe tétetvén, ez a műipar és kereskedés előmozdítására nem leheté jótékony hatás nélkül. Kiemeltetvén a polgári rend póri vagy is political semmiségű állapotjából, hatalmas rúgó nyújtatott a földmivelőnek is városi élet utáni sovargásra, kézi szorgalom és kereskedés-üzésre.

Az előszóban ugyan a városok szaporítása s erősíté-

²⁴⁾ Ambár pedig a vegyes házakból származott következő királyok idejében hozott törvények előszavaiban, illy világos említés a városi követek meghívásáról sehol sem történik, és csak I. Ferdinand törvényeinek előszavaiban fordulnak elő illy kifejezések, *aliorumque OO. et SS. Regni sui Hungaria* vagy pedig, *caeterisque Ordinibus et SS. ejusdem Regni nostri Hungaria* a mint is ez mindenkor a, *Nobilium* szó után hozzá vagyon téve, és mi alatt nem más, mint a kir. városok értetnek: mindazáltal, hogy ezek Zsigmond ideje óta részt vettek a törvényhozásban, bizonyítják II. Lászlónak 1457. Kassa városához Rákos mezején tartandó országgyűlésre meghívó-levele, *certum et notabile numerum ex concivibus vestris... mittere et destinare debetis* úgy szinte Barthfa városához intézett hasonló meghívó-levele 1457. Pestre: *quatuor, aut duo ex vobis... transmittatis* V. ő. Kovachich *Vest. com.* 288. 289 l. Előhozatnak illy meghívó-levelek több példái a következő királyok idejéből is ugyan ott. Végre az 1608. k. e. lső a kir. városokat nyilván ez ország rendei közé számálja, mit valóban nem tön vala az akkori törvényhozás, ha a képviselés folytoni szokásában nem lettek volna.

se okául mult időkben hazánkat pusztító biszenusok, tatárok, utóbb törökök és más bárd népek berohanásai ellen szerzendő nagyobb védelem állíttatik; de ha Zsigmond uralkodását, az ország nagyjaival való egyenetlenségeit, főkép gyakori pénzszükségeit figyelemmel tekintjük, fontosb politikai okok vezérlek őt eme lépésre; millyenek a királyi jövedelmek szaporítása, s leginkább az udvari párt erősödése az aristocratia tulzó kérdései ellen.

Kitünik azonban, s úgy szólva Zsigmond II. Decretumát törvénykönyvünkben egyetlenné, hasonlíthatatlanná teszi az, hogy a mondott országgyűlésnek csaknem kirekesztő céljául és foglalatosságául tüzetett ki a városi törvényhatóság elrendezése, a polgári jogok, személyes bátorság, a hitel, kereskedési kül s bel viszonyok, harminczadok, arany s ezüst-kivitel, és a mértékek meghatározása. Néhány törvényczikkelyeket kivéve, a törvényszerzés csak azokra, mik a műipart és kereskedést közelebből illetik, fordítá figyelmét. Mert jelesül

Mi a városi hatóságot illeti a 4ik és 12ik cikkelyben a városbeliek felebbvitele saját törvényszékeiktől a tárnokhoz megállapíttatik, minden más bírák előtti megjelenéstől fölszabadíttván. A 7ik t. cikkelyben tiltva vagyon a város vagy lakosai zaklatása, letartóztatása, más kebelebeli lakosnak adossága vagy gonosztette miatt. Eltöröltetik ekkép ama káros szokás, melly szerint a rendes bíróság mellőztével megengedettett az önkénylegi elégtétszerzés az ártatlanokon is. Ennek következtében a 8ik t. cikkelyben a helybíróság illetősége az alpörösre nézve úgy állapíttatik meg, hogy általán véve bár milly rendű legyen a fölperes, mindenha tartozzék követni az alperes bíróságát. És így az előbb divatban levő erősbik joga vagy is az úgy nevezett ököljog egyik neme megszüntetetik. A 10ik t. cikkely szerint minden polgár *collectas regales* és más adókat különbség nélkül fizetni tartozik, biztosíttván így a kincstár jövedelme. A 13ik t. cikkely szerint pedig ujévi ajándékokat kötendő egyezés szerint

adjanak a városok, úgy szinte az utazó és megszálló királyi udvarnak élelemtartást.

Kereskedés tárgyában a 2ik cikkelyben tiltatik vidéki posztókereskedőknek posztót rőfönként s kisebb mennyiségben eladni pénz és portékavesztés alatt. E törvény a kül kereskedők megszorítását irányozza, hogy a bel kereskedők hasznát és szabadságát mozdítsa elő. Kitetszik az a 11dik t. cikkelyből is, melyben a honi kereskedőknek egész országban szabad járáskeles, adásvevés, ki s bevitel engedtetik, megszüntettetvén Buda városának azon egyedárusági szabadéka, melly szerint kebelébe bár melly kereskedő által behozott portéka onnan többé ki nem vitethetett, tovább nem szállíttathatott, hanem ottan letéteni s eladatni parancsoltatott. A külkereskedőkre nézve azonban az előbbeni cikkely rendelete, a régi szokás és szabadékok teljes ereje helybenhagyattatván. Atlátták t. i. eleink azon elv igazságát, hogy a belkereskedés teljes szabadságától, élesztésétől, virágzásától függ a nemzeti gazdaság öregbülése, a kül kereskedés terjedelme. Melly nemzet ezt ápolni, elősegíteni mulasztja, az nem sokára idegen szatócsok s kalmárokkal elborítva látandja piaczeit, kik haszonleső nézeteikkel (speculatio) nemzeti tőkéjét apasztva, az országot külárúk s termékekkel előzőnlik, pénzét, értékét kiszívárogtatják, lakosait hasznos foglalatosságoktól megfosztják. Innét a 16dik t. cikkelyben tiltatik az országbelieknek vidéki kereskedők portékáit, s bár milly eladó vagyonsaját vagyon név alatt elrejteni, a kül kereskedőkkel a bel kereskedés ártalmával bár miféle szövetségbe s egyezkedésbe bocsátkozni, pénz és portéka-vesztés és személyes fenyték terhe alatt. Ez tehát a csempészetek és csempészkedők elleni első törvény honnunkban.

A 17ik t. cikkely azt rendeli, hogy a kereskedők és kalmárok minden kivitt, vagy az országba hozott árucikkelytől és portékától harminczadik részt ²¹⁾ (tri-

²¹⁾ Kovachich úgy vélekedik, hogy régenten hazánkban nem

resimam partem) fizessenek. Ezen fizetés némi pótlékául pedig azon kereskedők, kik a harminczadot megfizették, minden királyi vámokon és adozási helyeken, személyeiktől, lovaik és szekereiktől való fizetéstől fölmentetnek. A harminczadok intézete tehát ezen időtől vette eredetét hazánkban ²⁶⁾. Azonban már maga e törvény foglaltat mutata azt, hogy azok inkább a királyi jövedelmek szaporításául, mintsem a kereskedelem irányoztatásául, a beliparnak, a külbeli ellen, védelméül fölállítottak. A harminczadik rész fizetése állandóan állapíttatik meg, midőn a mostani harminczadi rendszerekben a fizetés magassága és még inkább határozatlansága a kereskedelem legnagyobb akadálya. Nem tartatván meg Montesquieunak eme alapszabálya: „Il faut que l'État soit neutre entre sa douane et son commerce et qu'il fasse en sorte que ces deux choses ne se croisent point; et alors on y jouit de la liberté du commerce. — La Finance détruit le commerce par ses injustices, par ses vexations, par l'excès de ce qu'elle impose:

a portéka becsének harminczadik részről hanem önkényleg meghatározott taxák szerint szedetett a harminczad. E vélekedésre vezérlé őt, Katona által VI. köt. 1178. l. előhozott, III. Endrének azon oklevele, melly szerint a harminczadí bér IV. Béla idejében divatozó árjegyzékre (tariffára) visszatétetik, V. ö. Supl. ad Vest. Com. I. 122. l.

- ²⁶⁾ III. Endre 1298ki t. könyvében e következő harminczadokat és vámokat illető czikkelyekre akadunk: 25 czikk. az ujonan, jelesül IV. László idejétől behozott vámok és harminczadok eltöröltetnek. — 71. czikk. a teher nélkül lovag vagy gyalog embertől semmi vámfizetés ne kívántassék. 72. czikk. ha jövevény külföldi ember azon országba átvinné lakását, személy és vagyonától az átvitel alkalmával sehol semmi vámost ne fizessen. Ismét szép gondoskodás az országnépesítésről! 73. czikk. úgy a költözködő jobbágy sem költözködése alkalmával. — 74. czikk. a nemesek átszállított élelményeiktől (victualia) szinte mentek minden vám- és harminczadí fizetéstől. V. ö. Supl. ad Vest. Com. I, 121. és 182—184. l.

mais elle le détruit encore indépendamment de cela par les difficultés qu' elle fait naître et les formalités qu' elle exige. (Liv. XX. ch. XII.). Eleink a statusgazdaság volódi szempontjából nem egyébnek, hanem mint kellett, közjövédlem egyik forrásának nézék a harminczadokat. Egyszerűleg nyomadéktól határozzák el a fizetendő harminczadrészt, hogy annak beszedése sem sok tisztviselők költséges tartásába ne kerüljön, sem pedig a kereskedőt foglalatosságai-ban ne akadályozza. És minthogy az ország határszélein harminczad vámok állítottak föl, igazságosnak találtatott egyszersmind a belközlekedés és szállítás előmozdításául megszüntetni a már harminczadolt portékákra nézvést az országon belül levő vámokat és adózásokat.

A 15ik és 21ik t. cikkely által tiltatik magánosoknak arany és ezüst, úgy szinte más érczek kivitele, pénzre nem vert nemes érczeknek eladása. A bányaművelők kötelesek a nemesb érczeket a kir. kamarának megállapított ár szerint beváltásul átnyújtani. Egyedül külön haszonvételeire szolgáló edényekre ruhaékességekre fordítása engedtetik meg a magánosoknak. A 18ik t. cikkelyben a vert pénznek körülmetszése, megsértése szorosan tiltatván, a kelendő pénznek elfogadása parancsoltatik. Végre a 19ik t. cz. szerint kir. pénzváltók (campsores) rendeltetnek minden városban.

A belföldi királyi só-fogyasztás ²⁷⁾ szaporításául a

²⁷⁾ (Sales regales) királyi sók, már Zsigmond idejében királyi jövedelmekhez tartoztak. Ezekből fizettettek a közhivatalbeliek. Innét a 'Salarium' szó eredete. Volt tehát elegendő ok a bevétel eltiltására, a behozott külföldi só a kir. fiscus részére elfoglaltatni parancsoltatván, II. Lajos 1518ki II. t. könyv X. cikk. mondatik: 'de caetero nemini praeter officiales finitimos, et illis quoque modorate, ac justa limitatione consiliariorum et assessorum sales dentur, sed pecuniae paratae cuilibet solvantur' V. ő. Vest. Com. 482. I. Kézpénzi fizetések jöttek tehát a salariumok helyébe. Mátyás és II. Ulászló idejében divatozó salariumok mennyiségét láthatni Supl. ad Vest. Com. II. 305 —

külföldinek behozatala tiltatik a 20ik czikkely által, cum quodammodo pars sit magnae dementiae id, quod de suo quisque habere potest, ab aliis mutare.⁴ Világos nyoma ez annak hogy már akkor némelly természetnyí czikkelyeknek kivitele, másoknak behordása törvények által tiltatott.

Hogy a törvényszerzés a vám-rendszer megállapítását, kereskedés tárgyait, pénz dolgát a nemzet javára úgy irányozza, hogy a beltermesztés gyarapodjék, a folyó jó értékű pénz elegendő mennyiségben megtartassék, a hasznos foglaltságok sommája szaporíttassék. Ne hogy pedig a kereskedők és szállítók által ezen rendeletek kijátszassanak, a kötegek (ballae) és terhek, az e végre minden városban rendelt két polgár által megvizsgáltattak és pecséteikkel megerősítetttek, csak az eképen jegyzett kötegeknek adatván a harminczadokon hitel. Ime hazánkban a harminczad vizsgálatok és bélyegek (Stempel) divatja.

29. §.

Gabnatörvények. Út- s vám-rendszer.

Figyelemre méltó Zsigmond és többi királyink törvényhozásában, hogy midőn más belterményi czikkelyekkel kereskedés iránt törvények hozattak, illy földművelő országban, mint hazánk, egy gabna törvényre sem akadunk *), holott más országokban, jelesen Angliában, a gabnakereskedés már legrégibb időben ²⁸) fő gondjai közé

320.1. Salariatús regni Ungariae, czim alatt, hol egyenként előszámíltatik minden közhivatalbelinek fizetése készpénzben és sóban.

*) Az 1807. 6. t. cz. itt szó nincsen.

²⁸) Az angol gabnatörvények eredetöket VI. Eduard 5ik és 6ik Actájától veszik, mellynek 14 fejezetében ha ki kereskedés végett gabnát vásárla össze, uzsorásnak tekintetik, ismételt esetekben pellengérrel és bürtönnel fenyegetni rendeltetvén. Oda czélozott tehát, hogy a termesztő s fogyasztó közt minden közép-személy, mennyire lehet, mellőztes-

tartozott a törvényszerzésnek. Az értekező ezt részint az ország akkori gyér népségének, részint a műipar és mesterségek parlagon létének, gyárak hiányának és az innét következő fogyasztók s népesb városok nélkülözésének tulajdonítja. A termesztő egyszersmind maga volt a fogyasztó. Ismeretlenek valának az éhség ama rettenetes csapási, mellyek ott mutatkoznak, hol a népség nagy része csupán fogyasztókból állván, a földművelő terményi fölöslegéből tartását nyeri, melly ha silány évben megtagadtatik, készen áll reá nézve a sanyarú inség. Ismeretlenek voltak továbbá a magyar birtokosnál az angol aristocratiának ama szűkkeblű haszonleselei, miket az a gabnatörvényekkel üzni szokott, mesterkéltn magosságon tudván tartani az élet árát, és a mint nézetinek tetszett, ha az bizonyos fokra rúgott, a bevittelt—, vagy haszerfölött lecsökkent a szabad kivittelt engedvén. Mind ezek csak olly országban mint Anglia, hol a műipar és gyártás bizonyos kiterjedési s virágzási polczra jutott, geographiai helyzete pedig világkereskedéseit megállapítja, sikerrel eszközölhetők.

Vége a kereskedési hitel a kölcsönös kielégítések

sék el, a helyett hogy a kereskedés szabadságát meghagyta volna. De II. Károly tizenötödik évi 7ik Actája megengedi a gabna-vásárlást, míg egy buza quarter ára 48 schillinget nem mul föl. A belső gabna-kereskedés szabadsága ezen statutumnak köszöni lételét. A kül gabna kereskedésre nézve II. Károly hetedévi 4ik Actája szerint a gabna-kivittelt megengedtetik, ha a buza quarterje 40 schillingre fölszáll. 15. Actája által 48 schilling árig, a 22ik Acta által pedig minden magasb árig is kiterjesztetett a szabad kereskedés. Csak bizonyos nyomadék-pénz (a poundage), hasonló tán a mi egykori harminczadunkhoz, fizettetett a kir. kincstárba. De ezen fizetés Vilmos és Mária 15ö Actája által melly a jutalmat (Prämie) hozza be, ha a buza-quarter csak 48 schilling. tett, hallgatólag; III. Vilmos 12ik Actája 20 fejez. által végre minden magasabb árnál is egészen megszünttetett. Ennyit futólag Anglia régibb gabnatörvényeiről. V. ö. Adam's Smith An inquiry etc. Tom. II.

biztosításául, az adásvevés elősegítéseül, a mértékek s nyomadékok igaz egyformasága sem maradt a törvényszerzés figyelmén kívül. Az 1ső t. cikk. országserzte mintául a budai mértéket szabja ki, azt rendelvén, hogy városokban, várakban s helységekben meglegyenek ehhez szabott nyomadékok, fontos lánczok, rőfök, bor- és gabna-mértékek. Tized, hegyvám (Bergrecht) és az egyháziak jövedelmi megvitelében mindazáltal a régi divatozó mértékek meghagyatnak. E rendelmények a következő 1405. évi t. könyvben is megújítatván.

Belközlekedésre nézvést említést érdemelnek az 1435ki 22. és 23. t. cikk. Ezek szerint, minthogy az országban létező vámok és adózások szerfölötti mértéktelen beszedése, a kereskedők zaklatása a lakosok kárára s a közlekedés ártalmas terhére szolgálna, minden megyében a valódi vámszedő-helyek száma s holléte megvizsgáltatik, a birtokosok ezekről szóló eredeti oklevelek megmutatására köteleztetnek olly végre, hogy az azokban megállapított vámbér a keringő pénz miségéhez mérsékeltetvén, se a jövedelmek ne csonkuljanak, se pedig a fizetések ne szaporíttassanak.

Hol illetén oklevelek nem taláztatnak, a kiküldött biztosok, minden megyében a divatozó régi szokáshoz illeszszék a fizetendő bért. Hamis és mellékes utak kinyomoztassanak, rajtok a vámfizetés megszüntessék. Új utak a főnálló vámok károsításával ne vonattassanak. Hidak, hajók kompok, mellyektől révbér vétetik, jó karban tartassanak, ezt mulasztók pedig illő büntetésekkel megyegyűlések által kötelességök teljesítésére szoríttassanak.

Nem kerülé el tehát akkori törvényszerzőink figyelmét a vám- s úttrendszer behozása. Kitétszik, hogy a vámszedés joga az utak, hidak és átszállítóhelyek fenntartása terhes kötelességével köttetett össze. De a magánosok haszonvadászata nagy visszaélésekre nyújtott alkalmat, millyenek: a vámbér önkényes és szerfölötti beszedése; az utak elállása s öntetszés szerinti eltiltása; új, szo-

katlan útvonalok föltalálása; a hidak, hajók elpusztulása stb. Mind ezeken segíteni ügyekszik a törvény.

A közösülés s kereskedés nagy gátjául szolgál egy országban, ha minden földbirtokos jogaihoz számlálja határán a vámszedést, az átmenést pedig csak önkényes megrovás és sarczfizetés mellett enged meg. E hüberi idők dohos maradványa számtalan ismételt törvényekre adott alkalmat hazánkban, mint meg annyi gyakorlott nagy visszaélések bizonyágaira, miket a műipar és kereskedés kivirágoztatásának fő akadályai közé számíthatni.

A magános vámok és révek e rendszere, noha nagy részint visszaélésektől tisztultan fönmarada mai napiglan. De az utak már nem a magánosak, hanem az adózónak ingyen munkája és szolgálatai által építtetnek és fön tartatnak. Europa művelt nemzeteinél az efféle utak, csatornák és közlekedési eszközök status költségein tétetnek, de a vámok szinte közkincstárba jövedelmeznek. S így midőn senki sem kényszeríttetik más kényelmeért ingyenes munkatételre, hanem kiki azon részben, a mellyben az úttal, csatornával, hiddal stb. él, a terhet viseli, magok ezen intézetek sokszorozott közlekedés és így növekedett jövedelem által mind fentartásukra mind a status részére is a szükséges bevételt biztosítják.

Ha a vámszedésjog nem hagyatik magánosokra, minden visszaélések elkerültetnek, mellyeket haszonvagy szülhet; az utak s hidak rossz karban tartása eltávoztatattik; szükségtelenekké válnak ama számos korlátozó törvények s büntetések. Ha az utak nem csináltatnak ingyen, hanem arra czéloznak, hogy közhasznót hajtsanak, eltávoztatattik az utak s hidak építésében a fényűzés s a pazarlás azon neme; melly szerint sokszor egy fő méltóság, vagy tisztviselő kéjelme s tetszése tekintetéből költséges utak szaporítatnak, később elhagyatnak, idő, munka pénz nagy vesztegetésével, az adózó sanyargatásával ²⁹⁾.

²⁹⁾ Zsigmond országglásából nem léssen felesleges megjegyezni,

Idegen kereskedés eltillása.

Austriai Albert egyetlen törvénykönyvében műipar és kereskedés tekintetében megjegyezhető a 9ik t. cikkely, melly szerint az idegen kereskedők áruskodás végett az országban szerte járni tiltatnak, egyedül Lajos király idejében kiszabott helyeken, s piaczkokon nekik megengedtetvén a tőzsérkedés. A 10ik cikkelyben jó értékű pénz vere-tése rendeltetvén, becse megállapíttatik, a felügyelés az esztergami érsekre s tárnokmesterre hagyatván. A 11ik t. cikkely által külföldi pénznek és sónak bevétele I. Károly és Zsigmond törvényei szelemében tiltatek.

31. §.

Háborúk viszályai.

I. Ulászló királysága ³⁰⁾ és Hunyady János kormány-zása az elhatalmasodott, hazánkat szüntelen veszélyeztető törökök ellen viselt véres harczok, a becsapott csehorszá-gi pusztító hussíták fékezése, s V. László trónöröklése

hogy halála előtt Pest és Buda városát, magas bolthajtásra emelt kőhiddal, tán a trajáni hid mintája szerint, akarta összvekapcsolni. Az országszívét állandóan összecsatló e nagy közlekedési eszmét tehát Zsigmond már a XV. szá-zad elején táplálá kebelében. A mint ezt történetiróink föl-jegyzék. V. ö. Szekér. J. Magy. Ered. II. k.

³⁰⁾ Az 1445ki decretumban, mellyet a várnai veszedelem után az ország rendei alkottak a XVII. t. cikkely által Albert király halála után akár szárazon akár vizen fölállított har-minczadok és vámok eltöröltetnek. A XVIII. t. cikkelyben mind kül, mind belföldi kereskedőknek szabad menedék en-gedtetik, hogy minden helyeken és városokban áruikkal szabadon járhasanak és bár melly hivatalú s méltóságú sze-mély által ne akadályoztathassanak, károsíttassanak, a régi szokott helyeken mindazáltal az igaz vámokat és harmin-czadokat megfizetvén. V. ö. Supl. ad Vest. Com. II. 33. l.

miatt folytatott vitályok közepette, a műipar és kereskedés élesztésére, mint egyedül az áldott békeben tenyésző intézetekre, ápoló gondosságukat nem függesztheték ¹¹⁾).

32. §.

Belső hatalmas foglaltsok és ragadozások.

De V. László két törvénykönyve sem foglal tárgyunkra nézve valami nevezetést. Konstantinápolynak 1453 évben ozmannok által történt meghódítása miatt, az ország nyomos védelméről aggódtak eleink. Ez egyedüli tárgya akkori törvényeinknek. Telvék azok az erőszakos elfoglalások, zaklatások és hatalmaskodások elnyomására, a károk, sérelmek és kicsapongások pótolására, kiegyenlítésére célzó rendelményekkel. Milly karban leheté illy dülő állapotban a műipar és kereskedés hazánkban, önként átlátható. A várak és erősségek ,ex quibus spolia et depraedationes committuntur' a mint a törvény mondja, hívtelenség szenyne alatt lerontatni parancsoltatnak. De még a királyi városok és várak is egyes hatalmasok által elfoglaltattak. 1458: 6. 14.

¹¹⁾ Hunyady János kormányzó alatt 1447ben hozott törvénykönyvben a 37. t. cz. rendeli, hogy a hidak föntartása kötelességével adott vámok, minthogy az illy hidak jó karban nem tartatnak, eltöröltetnek. 38ik t. cikkely az egyházi férfiaktól és utazóktól úgy szinte nemesek holmijoktól és olly dolgoktól, mellyek kereskedés végett nem szállítattanak, semmi vám ne szedessék. 39ik a vám kijátszására szolgáló hamis utakat a szolgabírák vizsgálják és határozzák meg. —53ik t. cikkelyben rendeltetik, két száz denár egy arany forintot érjen és képzeljen, e pénznek harmad része ezüsből álljon. Más nemű pénz az országban ne keringjen, se ne veretessék. 54ik t. cikkelyben a pénzveréshez a városokból hűs tapasztalt vizsgálók választatnak, kik némelly hatalmasok kedvéért a verendő pénz értékét ne hamisítsák meg. V. ö. Supl. ad Vest. Com. II. 82. 83. 53. 54. l.

33. §.

I. Mátyás. Uj fényre derül a magyar ég.

Mátyás országlása nem csak a magyar fegyver dicsőítésére szolgáló fényes győzelmektől, mellyekkel a haza ellenségeit legyőző, a magyar birodalom határszéleit kiterjeszté és a királyi udvar tekintetét az europai fejedelmek közt első fokra emelé, ragyog történeteinkben; hanem hazánk mindenképi boldogítására czélzó bölcs rendelkezésekkel is teljes.

A tudományos műveltség különös, semmi költséget sem kímélő pártfogóját lelé benne. Több helyeken a hazában tanítóintézetek állítottak föl, mellyekben mind az alsóbb, mind fentebb való tudományok tanítottak. Külbeli tanult emberek az országba édesgettettek, hogy a hazafiak ne kényteleníttessenek tudományok végett idegen országokba kijárni. Ekkor állottak föl a budai s pozsonyi fő oskolák és ama nevezetes könyvtár, mellyhez hasonló akkori időben aligha egész Európában találtatott.

Nagynak mutatkozott valóban Hollós Mátyás mind abban mi az ország erejének öregbítésére, a míveltség és fölvilágosodás terjesztésére, a kir. jogoknak a római szék behatásaiellen védelmére, törvénykezés javítására, visszaélések eltörlésére hasznosnak és czélirányosnak találtatott. Ki ne higye, hogy ezen király okos és hatalmas kormányja alatt a műipar és kereskedeés uj rugalmat, életet és az előtt még nem értt virágzást nem nyert volna.

Az előbbi királyoknak, kiváltkép Zsigmondnak a városi testületek polgári kiszabadítása s függetlensége, kézi szorgalomnak és azt űző mesterosztályoknak adott kiváltságok és királyi pártfogó-levelek tárgyában tett rendelkezéseit, Mátyás igazságos s minden lakosokról egyenlőn atyáskodó kormányja hasonlóan ápolván, mindennemű mesterségek és gyárak hazánkban állandóan megtelepültek, külföldi értelműes és ügyes mesterek s művészek meghonosodtak, és ez által a belkészítmények mennyisége növekedett. Innét a

belkereskedés élénksége természetesen következett, mit leginkább az újonnan javított vámrendszer, a közlekedések könnyítése, vevőknek s adóknak szerzett bátorság hathatósan segíték elő. Nem említvén azt, hogy Mátyás a Tiszának Dunával egy csatorna általi összekötését munkába vevé a pesti s debreczeni sokadalmak már ekkor nevezetességgel birtanak.

De a külkereskedés, úgy látszik, nem juthatott bizonyos fontosságra. Ellenállott ennek most is a nemzet nem kereskedői character-e. Az akkor hozott törvényekben a külkereskedők és kalmárok ellen szüntelen bizalmatlanság mutatkozik. A természetmények kivitele akadályoztatik inkább, mint előmozdítatik. A külportéka behozása s eladása korlátok közé szoríttatik.

Azonban a külkereskedésnek fő gátai voltak Mátyás idejében a szomszéd keleti s nyugati birodalmakkal folytatott harczok és versengések. Törvényei közt műipart és kereskedést érdeklőket igen keveset találunk. Ugy látszik, bölcsen belátá Mátyás azon elv igazságát, hogy műipar és kereskedési tárgyokban a törvényszerzésnek nem annyira cselekvőleg mint inkább akadályhárítólag kell közbejárnia: biztosítást bátorságot adva egyes vállalkozóknak, egyébiránt a műipar és kereskedés teljes szabadságát meghagynia.

34. §.

Szembevaló adós. Váltó-kereskedési törvényszék előképe.

Lengyelek, velenczeiek kizáratása.

Tárgyunkra nézve Mátyás törvényeiből megemlíthetők következő czikkelyek, ugymint az 1464: 9. mely szerint a külföldi só eladása tiltatik az országban. A 15ik t. czikkely, hol közbirtokosság vagy, ugyan azon helységben csak egy helyen engedtetik meg a vámszedés, hamis utakon pedig végkép tilalmaztatik. A 22dik t. cz. által új pénzverés rendeltetik. A 25ben vásár- és ünnepnapokon tiltatik a sokadalomtartás.

Az 1486: 29. t. cikkelyben a kereskedők, kalmárok és más utazók nagyobb hátorságaul, kik kereskedés végett s más elemény- s dolog-szerzés miatt járni kelni szoktak az országban, de letartóztatások, befogatások által zaklatatnak, rendeltetik, hogy csak a szembevaló adóso-
kat lehet személy-letartóztatás által is kényszeríteni adósá-
ságuk lefizetésére. Egyébiránt pedig a hitelező folya-
módjék az illető megye fő- vagy alispánjához, ki az adós u-
rát megintvén, ez az adóst, a reá haramlandó terhes bünte-
tés alatt, elégtétre szorítani és törvény eleibe állítani köteles.

Eme bíróság tehát bizonyos tekintetben egy váltó-
kereskedési - törvényszéknek viselé képét. A
hitel föntartásaul, melly minden kereskedés lelke, a szembe-
való adósok mint valami rögtön ítélet által szoríttatnak ele-
get tenni kötelességöknek, de egyszersmind a személy-bá-
torság és szabadjárás kelés is biztosíttván.

Bölcs és szép törvény, melly a közjó s hitel érdekeit
és az egyes polgár legdrágább szabadsága tekintetét egy-
iránt fontolóra véve ezeket szépen összeegyezteti! Remek
példája a XV. századbéli törvényhozók bölcseségének. Ők
a kereskedési viszonyokban illy gyors és határozott igazság-
szolgáltatást már akkor szükségesnek találták: midőn mi,
fajdalom! XIX. század fíjai, a nélkül szükölködve sinylünk,
tespedünk, műszorgalmunk, kereskedésünk nagy hátráltatá-
sával.

A 32ik t. cikk. hivtelenség szennye alatt tiltja, hogy
velenceieknek és lengyeleknek jószágok el ne adaassa-
nak. Kizáratnak ekkép a magyar hazafiúsítástól. E törvény
lengyelek és velenceiek által az ország határszélein s bir-
tokain úzótt csipkedések és gyakori hadak végett bizonyos
nemzeti gyűlöletből hozatott és nem volt befolyás nélkül a
műiparra, főkép a külkereskedésre.

A 35ik t. cikk. a vámoknak szoros megvizsgálását
rendeli a végett, hogy a vámbér országosan megállapíttathas-
sék, min tul aztán erős büntetés, s vámvesztés terhe alatt
zaklatást tenni tilos legyen. Végre a 36ik t. cikk. szerint

a szabók és posztónyírók ne 40 denárt, mint eddig, hanem csak annyit, mennyit más mesteremberek és utasok, fizessenek.

35. §.

Kiviteli tilalmak és korlátok. Harminczadok szaporítása, elzálogítása.

Jóllehet II. Ulászló lágy gondatlansága által hazánk közállapota s a királyi méltóság tekintete sokat szenvedett; a törvényhozás gondosságát a műszorgalom és kereskedés érdekei még sem kerülték ki. Jelesül a harminczadokról és termények kiviteléről szóló több törvények azt bizonyítják, hogy már ekkor nevezetes külkereskedés folytattatott hazánkban. A hozott törvények mindazáltal nem annyira a kereskedés előmozdítására mint inkább korlátozására vannak irányozva. Mert hihető, hogy az ország csekély népességéhez képest a termés és baromtenyésztés is csekélyebb lévén, a nagyobb és gyakoribb kivitelt meg nem tűré a nélkül, hogy ben az országban szükség és érezhető fogyatkozás ne támadjon. Ide járul még azon tekintet is, hogy némelly czikkelyeknek, mint például lovaknak, kivitelt a nemzet hadakozó szelleme, s a hadaknak akkori viselés-módjálátolnijával. A nemesb, pénzre nem vert, érczek kihordását a jó értékű pénzforgás föntartása, szaporítása és a nemzeti közgazdaság érdekei egyiránt tiltatni kívánák.

A harminczadok az 1492: 27.³²⁾ és 1498: 29. 30. 31

³²⁾ Nevezetes, hogy e törvény Zápolya István nádornak és más uraknak elzálogított harminczadokról is teszen említést és pedig az 1498: 29. t. cz. kiviláglik, hogy ezek által leginkább a törvénytelen új harminczadhelyek értetnek, melyek visszaváltásig ugyan meghagyatnak előbbeni állapotjukban; de megtörténvén a visszaváltás, eltöröltetni rendeltetnek. Kitétszik tehát, hogy a szorgalom és kereskedés csökkentésével a harminczadok száma a kincstár szükségéhez képest önkényleg szaporítottatott. Egyébiránt II. Ulászló pénzszorultságának és zálogosításainak több példái is van-

32. 33. 34. 35. szerint csak a régi szokású helyeken és pontokon szedetni rendeltetnek. Világosan elneveztetnek azon helyek, melyeken, és nem másutt, harminzadot jövendőben szedni szabad, eltöröltetvén azon visszaélés, mihez képest a kir. jövedelmek szaporításául nemcsak az ország szélén, hanem ben is többféle harminczadok önkényesen állítottak föl, és még az egy forinton aloli csekélyértékű holmitól is harminczad szedetett. Jövendőben tehát csak azon portékáktól, melyek kivitetnek, engedtetik a harminczad-szedés, melyek azonban országon belül adásvevés okáért egyik helyről a másikra, héti vagy országos vásárookra szállítatnak, egészen mentesek.

A harminczad-szedők született magyarok legyenek. A marhahajtás az országbelieknek csak a határszélekig szabad, kül kereskedőknek bejöni s az országban kereskedést űzni tiltatik. Csak bizonyos, az országban kijelölt helyeken és harminczadokon áruskodhatnak, ott történhetvén az eladandó portékák és kihajtandó marhák kicserélései: azon különös oknál fogvást, ne hogy az országbeliek, hanem a külföldiek fizessék a harminczadot a kivitt terményekért, mintha az árúcikkelyre rótt minden adót utójjára nem: a fogyasztó, hanem a termesztő viselné.

Lovak, veretlen arany és ezüst semmi szín alatt ki ne vitessek; ezek iránt az országlakosak még kereskedési társaságba, vagy egyezkedésbe sem léphettek hivatalság szenyek nélkül a külsőliekkel. A király határozza el: mely kir. városban legyenek a kül kereskedőknek lerakóhelyeik. Minthogy harminczad és vámbérlizetéstől már a városok is kivétettek, a nemesek és egyházi személyek szinte kivétettek.

nak történeteinkben. Így a többi közt 1590. évben Platthy Györgynek kamatok fejében 164 forintért a soproni harminczad, Sopron város kapitánsága, Sopron megye főispán-sága és a város földbére, vagy adója (terragium) elzalogíttatik. V. ö. Schwart. Stat. II. Th. 181. I. Ezt mutatja az 1504: 22. t. cz. is, melyben Sopron és Bártfa városok a király által idegeneknek elzalogíttattak.

Kitetszik mind ezekből, mennyire hiányzott akkor a közhitel. Törvényhozóink a külkereskedők iránt bizalmatlanságot mutatnak. Ezt már a fentebbiek szerint régi törvényekben is tapasztalhatni. Ennek többféle okai lehetnek. Vagy t. i. az idegen kalmárok által elkövetni szokott sokféle hamisságok, vagy bizonyos nemzeti előítélet, s a külföldi iránt beoltott antipathia, vagy végre a tulzó félelem: ne hogy anyaföldünket lepjék el. Mindenesetre, úgy tekinthetjük az, mint fő gátja a kül kereskedés, nemzeti szorgalom és gazdaság nagyobb emelkedhetésének ¹¹⁾.

36. §.

*Tótországnak adott szabad kereskedés. Önkényes tömlő-
czések. Concurrentia. Amortisatio törvénye.*

Tótország szabadalmi és kereskedési érdekei egy különös, 1492. évben hozott, törvényben foglaltatnak. Az 5. 6. 7ik t. cikk. által megengedtetik, hogy a kir. sőt, jelesül pedig a tengeri sőt, Tótország szegényebb lakosai, inség és pénzszükségök végett, illő harminczad mellett gabnáért kicserélhessék. A gabna, bor és bár mi fajú marhávali kereskedés, leróván a harminczadot és vámokat, teljes szabadságban hagyatik. A kereskedés tehát Tótországban különös helyzete tekintetéből, s a lakosok élelmi keresete biztosításául nem korlátoztatik úgy, mint Magyarország-

¹¹⁾ Ebbeli fonák kereskedési politica törvényszerzésünkben még későbbi időkben is uralkodott. Előhozza példáját tudós Schwartner ur (Stat. d. könig. Ungr. I. Th.) az 1618. évi országgyűlés naplójából. Ugyan is akkor a harminczadi jövedelem szaporításául tiltatott, hogy az országbeliek ki ne vigyék borukat az országból, hanem azokat nagyobb vámfizetés mellett magok a lengyelek szállítsák ki a hazából. Az 1619ik országgyűlésen pedig a kül pénz behozása, s keringése megszüntetéseül czélszerű módnak ítéltetik, ha a marha s bor kivitele külföldre egészen eltiltatik. Tul vag ez még ama fölhozott régi törvényszerzési szellem és statusgazdasági elveken! —

ban. Mert a törvény illy általános szabadságot ad: „vina biada et animalia, quo volunt et poterunt libere abigi, et vedere possint.”

A vámok mértéktelen szedése s egyéb visszaélések által, mind az ország lakosai, mind pedig az idegenek, kik, mint a törvény mondja, holmiokkal és portékákkal ide s tova utaznak, a király s magánosak vámosai által sokfélekép károsíttatván és zaklattatván; ennél fogvást Lajos és Mátyás törvényei folytatában az 1492: 87. 88. 1498: 74. 1500: 40. 41. 42. t. czikk. által rendeltetik, hogy a vámok megvizsgáltassanak, a vámbér igazságosan meghatároztasék, hamis s egyenetlen utak eltöröltessenek, új utak, melylyektől fizetés járna, ne építtessenek, hidak s hajók jó karban tartassanak. Titkos és hamis vízi átszállítások a kiváltságosak kijátsztatásával tiltatnak. Mind ezekből eleinknek a közlekedések könnyítésére fordított különös figyelmök kitündöklők.

Bor és gabna-mértékek minden helyeken egyenlőkké tétetnek, az árt mindazáltal az eladandó vagy veendő tárgyak sokasága vagy ritkasága határozza el. Innét a szabad *concurrentia* elve kimondva az 1504: 17. t. czikkelyben.

A személy-szabadság biztosítása, úgy mint a hitel, s minden polgári viszonyok alapja, e hűbérszellemű időkben, mennyire szíveiken feküdt legyen gondos atyáinknak, kitetszik az önkényes tömlőczőztetések ellen hozott 1492: 89. és 90. t. czikkelyekből. A földbirtokosak t. i. és hatalmasok határaikban önkényes személy-letartóztatást és biráskodást gyakoroltak, e visszaélés megszüntetéseül tehát fenytékek rendeltetnek, minek hasznos és jóteköny következése a műipar és kereskedeésre nézve nem maradhatott el.

Az 1498: 40. t. cz. által a városok és városbeliek szabadságaikban, a többi rendek hasonlatossága szerint, sértetlenül föntartatni rendeltetnek. Az eddig hozott törvények által a polgárok viszonyai önkény ellen tökéletesen bizto-

sítvák és elhatározták. Verböcz Hármast. könyv III. része tizenhárom czimekben kifejti mind együttvéve a városoknak, mind különvéve a polgároknak jogait és személyes szabadságukat, meghatározza bíróságukat, a' nemesi rendhez képest állásukat, viszonyaikat, sőt összetes nemesi egyenlőségeket is kimondja. A vegyes házakból származott királyok bőkezűségéből nevezetes nemesi jószágok birtokába jutván, az 1542. 33. 34. és 35. *amortisatio* törvénye, a városok mértéktelen birtokszerzés vágyának végére gátot vete.

37. §.

II. Lajos. Roszértékű pénz. Hanyatló bányászat és kereskedés. Fúkarok.

A felettébb szerencsétlen II. Lajosnak hazánk dicsőségét örökös sirba temető uralkodásakor a haza védelme, a kiürült királyi kincstár jobb karba állítása főleg foglalatostkodtatván a törvényszerzést: a-harminczadok, vámok, jó értékű pénzverés, nemesb érczek és marha-kivitel iránt hozott és az előbbeni királyok rendelkezéseit ismétlő törvényeken kívül, a műipar és kereskedelemre nézve alig hozattak más nevezetes intézmények ³⁴⁾.

³⁴⁾ Ide függeszti az értekező Kovachich pótlékai szerint II. Lajos e tárgybeli törvényeit. Nem kis fény derül azokból az akkori hazai műipar és kereskedelem állapotjára. Az 1519. III. B. decretum 5ik. t. cz. azon külfeldiektől, kik a bányaművelésre szükséges eleményeket és más szerezket bár honnan hoznának, csak igazságos és becsületes (*honestum tributum*) vám szedessék. Világos, hogy nemcsak az országból magából, hanem a szomszéd külföldről is termények és a bányászatra szükséges eszközök és gépek behozattak: mi ismét a belkereskedés és közlekedés nem nagy élénkségére mutat. 6ik t. cz. a száraz-vámok' eltöröltetnek. 7ik t. cz. a kamara-tisztek mások költségén kezdett, vagy kezdendő bányák művelésében részt nem vehetnek, hanem csak önköltségeiken egészen újonnan kezdetekben. Tán azért, ne hogy másokat nyomjanak, zaklassanak. 8ik jt. cz. ugyan azon kamara-tisztek a hus-árszéki és bormérési jogot nem gyakorolhatják csak önszolgáik részére. Ez t. i.

Megemlíttethetik mindazáltal az 1525-36. t. czikk. hogy kül és bel kereskedők, úgy szinte minden mesteremberek,

a sz. kir. bányavárosok jogaihoz, s haszonvételeihez tartozott. 9ik t. cz. az arany és ezüst ugyan azon finomság és ár szerint, a minő Mátyás idejében divatozott, váltassék be a kir. kamarában, és fogadtassék el. Mátyás alattla pénz belértéke egy részét ezüst és két harmadát réz tette. Ekkortól hát még csekélyebbnek kellett lennie a pénzértékének (liga). 10ik t. cz. arany ezüst tiltatik kivitetni. A kir. tanács egy utasítást dolgozzon ki a tárnok részére, mikép juthasson előbbi virágzási állapotra a bányaművelés. 34. t. cz. ökrök, juhok és lovak csoportonként ki ne vitessenek és pedig azért: „ut regno huic de medio exterarum nationum major proventus afferatur“ Itt először említetnek a juhok törvényeinkben. — 1523. budai gyűlésen hozott törvényekből: 31. t. cz. senki a régi pénzeket maga részére be ne cserélje, sem ezüstöt nyereség végett ne vásároljon, tulajdon szükségre ezüstöt szerezni szabad maradván. 32. t. cz. egy ezüst marca 6 forinton 50 den. vétessék és váltassék be. Azonban kényszerítő törvény volt ez a szabad adás-vevés ellen, főkép az akkori pénz belértékének fogyatkozása miatt. 33ik t. cz. a régi pénz az országból ki ne vitessék. Jó, ha a külföldiektől mit sem kellene venni! 34ik t. cz. ha a régi pénz a kir. kamarában becseréltetik, százra 10 denár reá adassék az újból. 35ik t. cz. a kereskedők és mesteremberek ne merjék többért eladni áruikat, mint a régi pénzben szokták. Ismét a szabad kereskedők s concurrentia egy szép elve! 36ik t. cz. magyarok és belkereskedők az új pénzt holmijok vesztése alatt németektől, csehektől, morvaktól, sílesitáktól és lengyelektől és más nemzetektől elfogadni köteleztettek. Ezekkel tehát különös kereskedési összeköttetésben volt hazánk. 37ik t. cz. az újonnan verendő kis pénz (obolus) két darabja egy új denárt érjen. 38ik t. cz. a bányaművelés általán véve mindenkinek megengedtetik, bányászok és munkások külföldről hivassanak a mostaniak szabadságaikban megtartassanak. Valóban bölcs rendelkezések a hanyatló bányászat élesztésére. 39ik t. cz. senki a királyon kívül pénzt ne verethessen, hirtelenség alatt. 40ik t. cz. harminczadok régi helyeken másutt pedig ne sze-

gyártók és kalmárok³³⁾ áruikat drágábban, mint a régi pénzben szokás volt, eladni ne merjék. Elhatalmazott t. i. akkor hazánkban a rossz értékű pénzek mennyisége, mi végett több rendelkezéseket tesznek az ország rendei. Fogyván a pénz belértéke, természetesen következett, hogy a kereskedők és egyéb árusok portékáik névszerinti árát is fölrugtaták, többet kívánván szám szerint a parányibb becsű új pénzben mint a régi jó pénzben kívántak volt. Jámbor eleink ezt hatalom szóval akarák megorvosolni, minek ismét a külke-

dessenek; bortól, ökröktől és mindennemű marhától, melly az országon kívül ki nem vitetik, semmi harminczad ne vétessék meg. 58ik t. cz. ökrök és juhok az országból nyájanként ki ne hajtassanak, hanem az országban kijelelt bizonyos helyeken a külföldi kereskedők vehessék meg az olyanokat; lovat, tehenet kihajtani egészen tilos. Ime a régi kereskedési politica sz. László idejéből ismételve (20. §.). V. ö. Suppl. ad Vest. Com. II. 452—554.¹⁾

³³⁾ Az 1521. budai gyűlés, vagy is IV. t. könyv 51k cikkelyében, hol a segedelem és adó kivetéséről vagyron szó, így számlálatnak az országban akkor lakozó mesteremberek, kézművesek és kereskedők elő: „caeterum universi artifices, Mechanici puta Sartores, Gemmifisores, Aurifabri, Carpentarii, Lapicidae, Fabri, Pictores, Mensatores, Plumbifiguli, Rasores, Textores, Chiapones, Fraenices, Cuprifabri, Barberii, Macellarii, Pellifices, Corrigiatores, Sutores, Sellipari, Lanifices, Seripari, Calcarii, Curripari et Cerdones, caeterique mechanici artifices, in civitatibus, oppidis duntaxat residentes, de singulis tabulis et officiis eorum etc.

61k t. cz. „Item universi mercatores, Institores, Apothecarii, Pannicidae, Boltharii et alii faeneratores in liberis et aliis civitatibus muratis residentes.“ 81k t. cz. „prateria mercatores et pannicidae extra liberas, et muratas civitates habitantes, de singulis eorum equis curriiferis“ stb.

Ki tetszik ebből, hogy a kézművészetek, akkor divatozó minden nemeiből léteztek hazánkban mesteremberek, kereskedők és árusok. Hogy azok nem csak a szabad és megerősített városokban, hanem országszerte a falukon és nemesi jószágokon is laktak és ott kézművészetet szabadon gyakoroltak. V. ö. Vestig. Comit. 515. 516. lap.

reskedésres műszorgalomra azon természetes befolyása volt, hogy a portékák s művek belbecse s jósága silányultában kelle az árúsoknak a kívánt pótlást keresni.

Kikel az 1525t. cz. a fukarok és minden kül nemzetek ellen. Ezek, ugymond, az ország kincseit nyilván apasztják és kihordják. Sőt a 23. t. cz. a külpénzek behozóit megégetni parancsolja. Az 1526: 34. 35. 36. t. cz. szerint elszaporodván a rossz értékű rézpénz az országban, új, igaz nyomatéku veretni, a régi bécseréltetni rendeltetik, a külföldi rézpénznek behozása keményen tiltatván.

De hazánk sokféle nyomorúságait e gyöngé fejdelem kormányakor tetézek a keletkező vallás-villogások, miknek elszélesztéseül hozattak olly bárd s a kor vastag homályát bélyegző törvények, mint az 1525: 4. t. cz. 4. §. a' a műipart hazánkban is hasonlóan sujtók, mint Franciaországban a nantesi Edictum fölfüggesztése, Bajorországban V. Vilhelm herczeg üldözései, Spanyolországban Filep türelmetlensége és Németalföldön a spanyol Inquisitio behozása! —

38. §.

A magyar gyásznapja. Két világérdekű fölfedezés.

Mintha a végzetek örök sorában elílett volna már előre határozva, hogy a magyar az eddig szerzett nemzeti önállás, nagyság és dicsőség fokáról egy szerencsétlen csapás által hirtelen lesodortassék: a mohácsi gyászos veszedelem után az ozmanni bárd járom, bel egyenetlenségek és szakadások ördöge, polgári háborúk viharai földúlták, kegyetlenül pusztiták édes anyaföldünket. A köz jólét, béke, s bátorság hanyatlásai tönkre juttatták a vegyes bázakból származó királyok időszakának vége felé a legszebben feselni kezdő műipar és kereskedés csiráit. Paralysálva lön a bensőleg sinlő haza a többi világtól, holott épen akkor, hogy Smith Ádám szavaival éljek, az emberiség évkönyvében két legnagyobb s fontosb esemény a világkereske-

désre nézve egészen új fordulást okozta. A műiparnak új irány s élénkség, a kereskedésnek új két világ kebele s piacza nyitvatván.

E világérdekű események hazánk kereskedésére s műiparára (a Középtenger felé nyúló mostohább helyzet mellett is) hatalmas befolyást gyakorolhatának. Tekintve az akkor tiszteletben fénylő magyar nemzetiséget, a budai udvar hatalmát és az európai statusok szövetségében politikai fontosságát, általuk olly kereskedési összeköttetések létesülendők valának, mellyek terményinek számos és tágas kiviteli pontokat tűztek, a bel szorgalomnak sokszorozott rugókat nyújtottak volna. Ugyan is

Az olaszok által nem rég föltalált éjszaktő segélyével a spanyolok 1492 évben Amerikát, a portugálok pedig később 1497ben a Jóremény foknál új utat Nyugat-Indiába Vasco de Gama által fölfedezvén, ez utóbbi esemény által azon kereskedés, melyet a velenceiek (török tartományokon keresztül szárazon Indiáig) űztek, a közép-tengeri tartományoktól, az Atlanticumra áttételezt. Azon európai kereskedő-városok, mellyek az előtt csak egy kis világ részeknek — t. i. az Atlanticum tenger révpartjainak és a Középtengerhez és Nyugati-tengerhez közel fekvő tartományoknak — gyárportékákat készítettek és szállítottak, ezen fölfedezések által nem csak az amerikai számos és szorgalmas művelők készítményesei lettek, hanem Ázsia, Africa és America minden népfajainak árúkat gyártottak és szállítottak. Így műiparuknak olly két új világ nyílt, mellyeknek mindegyike nagyobb terjedelmű volt, mint a régi világ, és mellyekben a piacznapról napra növekedett.

39. §.

Tekintet a műipar és kereskedés európai állapotjára.

Nem zárhatja be értekező e fejezetet a nélkül, hogy, még mi előtt a föltett kérdés többi hátralevő részéről értekezzék, a műipar és kereskedésnek ama főntebb érintett

világértékű fölfedezések előtti állapotjáról némi észrevételeit föl ne jegyezze.

A műipar és kereskedelem ez időszakbeli állapotját hazánkban maga egész valóságában csak úgy foghatjuk föl, csak úgy érthetjük el az akkori intézetek és törvények szellemét, ha figyelemmel vagyunk a műipar és kereskedelem állapotjára többi európai nemzeteknél.

Bizonyos a történetekből, hogy az ipar, kereskedelem és vagyonosság virágzó létre juttottak egész Görögbirodalomban *). Az abassidák uradalma alatt a saracenok birtokaiiban. Aegyptusban a törökök hódításaig. Az afrikai partokon. Végre a maurok birtokában levő spanyol tartományokban.

Europában Italia városai jutottak első kereskedelem által gazdag virágzási állapotra. Italia akkor a csinosult földrész közepe táján létezett. E kedvező helyzetből származék, hogy kereskedővárosainak lakosai a dús keleti tartományok finomabb portékáit, kincseit, drágaságait Európába hozván, a nagy földbirtokosok hiúságát ingerlék, táplálák. Készek voltak ezek durva terményeik nagy részeért ama fényűzési cikkekért megvásárolni. E durva terményeknek a városi lakosok által műveltebb tartományokból behozott gyárcikkekérti fölcserélésében állott Europa nagy részének kereskedése. Így módon a külkereskedés finomabb és mesterségesen készített gyártványok megkedvelését olly országokban is szétterjeszté, melyekben ollyan árúk nem készítették.

Elterjedvén a közizlés, megkísérték a kereskedők egy és más illetén gyár föllállítását önhazájokban, hogy az átszállítás költségeit kéméljék meg. Létre jöttek így

*) Mennyire tisztelték az athenaeiek a műipart, bizonyítja azon törvény, melly szerint egy idegen, ha Atticában gyárt állított, mulhatlanul a polgárjogot nyeré el, azon olly igen becsült polgárjogot, melly ollykor királyoknak is megtagadtatott. V. ö. Carl Rotteck. Allg. Gesch. I. B. 1835. 430. l.

az első gyárak, melyek a római birdalom megbukta után Europa keleti tartományaiban külföldi kereskedés, s távol országokba való szállítás végett árucikkelyeket készítettek.

Hazánkra illesztvén a műipar és kereskedés emez europai állapotját: a vegyes házából származó királyok idejében külkereskedésünk nem állt egyébből, mint a durva terményeknek, a külföld finomabb gyártványival, melyeknek divatja s megkedvelése hazánk nagyainál és földbirtokosainál elterjedett, fölcseréléséből.

Főntebb előhozott törvényeink szerint (19 — 37. §.) külkereskedésünk egyetlen fő tárgyai valának: gabona, bor, marha, a külföldiektől olly annyira szomjuzott nemesb érczek, hogy a törvények gátot kénytelenítették fölállítani, úgy a többi ásványok, kiváltkép a só, de melynek be- és kivitele szinte korlátoztatott.

Csak élelembeli cikkelyeket szállított ki kereskedésünk. Finomabb gyártványú készítményekre szolgáló anyagot, úgymint gyapjat, selymet, mezei gazdaságunk akkori állapotjában, melly a természeti egyszerűségeen tul alig emelkedett, elő nem mutathatott. A XIII. századbéli luccai, és az ennél későbbi velencei selyemgyárak sicíliai és levantei selyemmel láttattak el. A híres flandriai posztógyár spanyol és angol gyapjuból dolgozott. Még Anglia gyárainak is a spanyol gyapju szolgált első anyagul.

Azonban ne gondoljuk azt, hogy hazánk a belipar minden készítményei nélkül szűkölködék, egyedül a külföld portékáira szorulva. Olly nagy terjedelmű ország, mint Magyarhonunk, soká nem állhat fön bizonyos nemű készítmények és gyárművek nélkül. Ha tehát a szó valódi értelmében gyárak hazánkban akkor szintugy, mint mostan nem léteztek, ezt olly gyárakról kell értenünk, melyek finomabb és mesterségesb árukat nem csak bel fogyasztás, hanem kül kivitel okáért készítettek.

A ruha, öltözet, házi eszköz és butor, valamint egyéb terjedékenyebb tartományokban, úgy honunkban is min-

denkor a nép legnagyobb része szorgalmának munkája volt, sőt köztapasztalás szerint épen hazánkban, mely a nagyobb kereskedelem és műszorgalom nélkül szűkölködő országok sorába tartozik, mely a körlekedő nemzeti tőke mennyiségére nézvést a szegényebbek közé számlálható, általában véve a legszámosb pór nép osztályai csak belszorgalmi készítményekkel éltek. Midőn a dús kereskedésű s virágzó műiparú országokban e néposztályoknál is közönségesen a ruházat s házi butorban több külföldi portékát tapasztalhatni.

40. §.

Honi s külföldi készítmények mint kereskedelem tárgyai. Nemesebb érczek kifolyasztása.

Hogy kereskedésünk és műszorgalmunk ez időbeli állapotjáról józan ítéletet hozhassunk: a készítmények két osztályát kell megkülönböztetnünk. Először azon finomabb portékákat és külföldi cikkelyeket, melyek csak a külföld terményeiből készültek, melyekre mind maga a durva anyag, mind pedig ennek elkészítése a külföld által eszközöltetett. Ezen portékák a dúsabb főrendű osztály kirekesztő fogyasztásához tartoztak. Másodszor azon készítményeket, melyek honi földművelésünk durva terményeiből az alsóbb osztályok mindennapi szükségére s fogyasztására nagy részben maga a földművelő által és a belföldi mestere emberek és gyártók által előhozattak.

Külföldi gyártványokért honunk semmi bel készítményt cserébe nem adhatott. Sokkal durvább miségűek voltak ezek a külföldtől keresteknél. Ollyakat a külföld otthon is jobb és ócsóbb miségben készíthete magának. Adott tehát honunk csupán élelembelieket: u. m. gabnát, bort és marhát. E cikkelyek tömegökre nézve nagy kiterjedésűek és azért nehezen s lassan átszállíthatók levén a külföld kis tömegű, de aránylag nagybecsű áruival mindenkor alkalmasan ki nem cseréltethettek. Az azokkali keres-

kedés tehát a bel közlekedés akkori természeti s politicalai gátai miatt, csak a határszélekhez közelébb fekvő birtokokra szorítottatott. Valóban ha valami, úgy ezen körülmény segíté elő leginkább a belföldi műipar kifejlését hazánkban. A termények szertelen ócsósága, nehéz kivitele, s azért az élelem könnyüisége mezőről városbani telepedésre s mesterségüzésre serkenté a földművelőt. Mit külföldről nehezen, vagy drágán kellett szerezni, az nyereséggel honn készítettett. Innét vevék honunk durvább készítményei s gyarai eredetöket, más kedvezőbb körülmények közt nagyobb tökéletességi fokra hozatandók.²

Volt azonban hazánkban egy olly terménye, mit a külárúsok és pénztőzsérek nagy vágygyal keresének. T. i. a pénzzé vert és veretlen nemes érczek. Ezek tarták fön akkori kül kereskedésünk érdekét, élénkségét. Igen számos törvényeink a veretlen nemes érczek kivitelét, a rossz értékű külföldi pénznek behozását tiltják. Az eldivatozott hamis és értéktelen pénzek kiküszöböltét, beváltását, új, jó értékű pénzverést, a réginek ráviteles (relativus) a külföldinek számszerinti érték (numericus valor) meghatározását rendelik. Több rendbeli panaszok olvashatók külföldi kereskedők és pénzváltók ellen, kik a jó értékű pénzt kivinni, a rossz értékűt behozni szokták. Azért csak bizonyos kijelölt helyek-, városok- és harminczadokon történhetek a pénz és portéka-kicserélések. A kül kereskedőknek bizonyos számú lerakóhelyek engedtetnek, a kis mértékbeni eladás tiltatik. Ezen a külkereskedés szabadságát gátló rezd szabályok szükségesek voltak azon időkbeli körülményekben, midőn a papirosok, váltólevelek kelete ismeretlen levén, minden adásvevés valóságos kicserélés, vagy készpénzfizetés által ment végbe.

Veretlen érczek kihordása által veszendőbe mén a pénzverésből háramló hasznos foglalatosság és nyereség, csak a kihordó külnemzet gazdagíttatván. A jó értékű pénznek kül portékaért kiadásában és a rossz külföldinek bel terményekért elfogadásában kétfélekép apasztatik a-

nemzeti tőke. Először: mert valódi értékben (realis valor) kevesbet veszen be, mint a mit a kül pénznek számbeli értéke (numericus valor) jelenteni akar. Másodszor: mert az elszaporodott rossz értékű a jót a keringésből kiűzi, kifolyasztatván pénztőzsérek által az országból. „Les espèces fortes sortent d'abord et on les lui renvoye foibles.”

Többször, de kiváltképp kétszer, történt a folyó rossz értékű pénz névbeli becserélése (nominalis valor) leszállítása (devaluatio) és a leszállított érték szerint új jó értékű pénzzel becserélése, váltása. I. Károly és II. Lajos idejében. Eleink csak későn látták be a külföldiek azon pénzpolitikáját (Münzpolitik), mely szerint a jó s teljes becsű magyar pénzt, melybe a verés költségei nem számítottak be, portékáikért kivitték, azt külföldön újra vevetvén és a kölcsönös kereskedés útján behozván, rossz értékű pénzzel az országot elboríták és az illy tőzsérségből származó tiszta nyereséget tisztán csak nemzetünk rovására zsebökben megtarták.

Nem csoda tehát, hogy a nemes érczek és pénzverés iránt olly számosak és szigorúak törvényeink. Midőn kivitelre s kicserélésre olly kevés durva terményekkel bővelkedék hazánk, melyek a kül gyároknak elégséges anyagot nem nyújthattak: nemzeti gazdagságunk és a kereskedési kedvező mérleg csak gazdag érczereinkben — valamint America fölfedezése után Spanyol és Portugal országok kincsei Mexico és Brasilia bányáiban — alapultak.

41. §.

Hazánk bel kereskedése.

A bel kereskedés virágzása és élénksége két föltételre alapul. A közlekedések könnyűségén, szabadságán, — s a kölcsönös szükségek és kívánatok (Nachfrage) szaporasbó kielégítésén, pótlásán.

A közlekedések könnyűsége és szabadsága sokat szen-

vedett hazánkban, részint a földesuri határjog korlátlan gyakorlata, részint a vám önkényes szedése, az utak, hidak, kompok szabálytalansága, czélszerűtlensége miatt, és a kereskedők s mesteremberek ebből származó zaklatásai végett. Innét olly számos törvények, a vegyes házakból származó királyok időszaka vége felé, a harminczadok vámok körüli visszaélések ellen, hamis utak és közlekedések eltöröltetése iránt. Mind a kormány t. i. mind a magánosak önhasznuk, nem pedig a közipar és kereset előmozdítása czéllapjául tűzék ki azokat.

Mindazáltal e sok gátak daczára is a bel kereskedés hazánkban helyzetre, termékenységre s éghajlatra nézve annyira változó részei közt élénken folyt. Bizonyítják ezt az ezen időkben olly számos városok s helyeknek adott vásári szabadalmak, s a már akkor nevezetes debreczeni s pesti vásárok. Az előbbiről főnlévő oklevelek szerint bizonyos, hogy ott, jelesül (1433.) sz. György napkor vásárok tartattak, melyekre a bártfai kereskedők posztókat hozni szoktak. A másikra nézve szinte bizonyos, hogy ott XV. században a bártfaiaknak gyors rak-tárak volt és ott évenként vásárok tartattak ³⁶⁾.

Az 1518: 11, t. cz. szerintrendeltetik, hogy a bányászok és bányavárosok lakosai szükségére behozott bár mi-féle holmitól semmi vámfizetés ne vétessék meg, a külföldiektől pedig, kik a bányákban nem laknak, de oda élelembelieket és más, a bányaságra szükséges, dolgokat behordanak csak igen mérsékelt vámszedessék.

Az ország hegyes és silányabb részei, mint jelesül

³⁶⁾ V. ö. Schwartzner Stat. I. Th. Jelesül, mit e tudós szerző példakép előhoz, Lőrincz pesti jegyzőnek a bártfai tanáchoz febr. 16. 1460. irt levelét: „Noveritis Sindones Dominationum V.V. parte in majori expositas esse, et exinde aliquam pecuniae summam V.V. Dominationibus aggregasse. — Itaque si modum et viam DD. V.V. habent dirigendi plures res vestras, propter foras annua lia, quae jam movebuntur, videtur quod exponi poterunt.“

a Szepesség, gyolcsot, durvább posztót, egyéb gyapjuszöveket, bőroket, prémruházatokat gyártottak. Bányavárosokban érczek kiásása, elválasztása, különféle házi, gazdasági s hadi eszköz-készítés folytattatott. E részek az ország délnyugati termékeny tereit szükséges készítményekkel ellátva, azok viszont bő termékeiket cserélék ki³⁷⁾. Ime épen ez olly, különböző viszonyok, mind azon gátokkal daczolva, melyeket a hűbéri s aristocratiai szoros nézetekből eredő s annyira ellenharczó érdekek közbegördítének, a műipar és kereskedelem-telepítésre s élesztésre hathatosan munkálódtak.

42. §.

Kéziszorgalma. Czéhei.

A műipar kiváltkép ez időszaknak köszönheti nagyobb kifejlését hazánkban is.

Való ugyan is egy részről, hogy a mesterségek s művészetek már Árpádok idejében beédesített idegenektől

³⁷⁾ A termények kicserélését, és így az ország különféle részeit közt folyó bel kereskedést bizonyítja Mátyás 1472. decretumának 7ik és 8ik t. cz. melly szerint, minthogy Sümeg vármegye lakosai leginkább bor-kereskedésből élődnének: „quod quia incolae comitatus Simegiensis non aliunde tam habunde, quam ex copia vinorum, et ipsius vini fertilitate usum habent, quae scilicet vina per populares cutiferos partim campestrium salibus nostris regalibus permutata deferuntur“ — és azt az ország sótermő vidékeire hordván ott sóért kicserélik, ennek okáért ezen vármegye kebelében kir. sólerakó-intézet nem állittatik. A 8ikt, cz. szerint pedig Tótországnak a tengersóvali élés engedtetik. Mert Horvátországnak tengerhez közellévő részében a föld terméketlensége végett a lakosok másképp nem élhetnének mint, tengeri sót Tótországba hordva s azt ott gabnáért kicserélve. Innét a tengersóvali élés már rég időktől fogvást Tótországnak törvényeink által megengedetett. V. ö. Supl. ad Vest. Com. II. 221—223. l.

honosítottak anyaföldünkön. De való más részről az is, hogy a czéhek s műegyesületek, mint intézetek, csak a vegyes házakból származott királyok szakában nyerének valódi létesülést hazánkban. Értekező, állítása erősítéseül, törvénykönyvünk tanúságára nem hivatkozhatik. Azon időbeli czikkelyekben nyomára sem akadhatni a czéhek és műegyesületek létének. Olly helyzetben pedig nincsen, hogy királyaink által, a czéhegyesületek részére hajdantan kiadott szabadalmak s kiváltságos leveleket bírva, azokat bizonyítványul előmutathatná. Mindazáltal, ha a külföldön és hazánkban történeteket tekint, vannak több fontos okai, melyek értekezőt véleményében megerősítik. Ugyan is

Külföldön, jelesül a német szomszéd országban, némelly czéhegyesületek első nyomait a XII. század közepe táján leljük. A XIII. században már több képződött ki; de csak alig létesülének, már is a német császárok, jelesül I. II. Fridrik, nem különben VIII. Henrik rendszabályokkal üldözik, sőt végkép eltilták azokat. Tagadhatatlan, hogy még a XIV. sőt XV. században több kézművészet czéhetlenül üzetett, szabadon magános mesterek által gyakoroltatott. Csak majdnem ötszáz év múlva, emez első történeti nyom után, a czéhekről, mint főnálló szabályos intézetekről, Zsigmond császár azon rendelkezésben vagyon első említés, melly szerint az parancsoltatik, hogy senki se üzzön több mesterséget és kézművészetet, mint a mennyi őt illeti; senki a másiknak kézi keresetébe ne vágjon, hogy kiki maga és övéi részére a szükségest megszerezzhese. *)

A czéhek tehát, mint politcai szükség és körülmények szüleményei lassan és fokonként fejlődtek ki a külföldön. Hazánkba pedig csak azonalakban, minőben a külföldön divatoztak, hozattak által. Azon rendszerű elintézést és szabályozást (mellyel, mint a műipar szabad kifejlése elnyomójával, még a jelen század is, de leginkább hazánk baj-

*) V. ö. I. C. Leuchs Gew. u. Hand. fr.

lódik) a czéhek kiváltkép a XVII. és XVIII. századokban nyerék meg ²⁸⁾. A városokkal úgy szólván karöltve nyerének létesülést a müegyesületek.

Henrik a madarász (oiseleur) hajdan a városokat szabadékokkal látta el a végett, hogy olly helyeket alapítson, mellyek, mint erősségek, a hunnok harczkalandjait gátolják. Későbbben a fejedelmek a városokat ellensúlyúl használák a nemesség és pórság fölkelései ellen. Hazánkban az Árpádiak korában a városok még csak úgy, mint szabadékos és megerősített helyek, mellyek tatárok, kunok s más nemzetek berohanásai ellen védmenedékül szolgáltak, fordulnak elő a történetekben. De már Zsigmond s utódai idejében úgy tekintetnek, mint polgári testületek, status iránt jogokkal és kötelességekkel fölruházottan különös rendosztályt képezők.

Csak ez idő óta, mint a fentebb (28. §.) idéztem törvények is bizonyítják, költözött által valódilag a személy- és vagyonbátorság a városokba. Ekkor kezdtek azok valódi törvényhatóságot képezni, földesuri s határjoggal élni. Azért tehát méltán állíthatni, hogy ugyan ekkor a czéhek és müegyesületek is, mint bizonyos kéziszorgalom-üzésre, egy előljáró alatt rend és erkölcs-szabályok szerint, összeállott intézetek és társaságok²⁹⁾, a külföld rendszere s példájaként városainkban létesülést nyerének.

A czéhekkal mind azon jótétemények és hiányok általplántáltattak hazánkba, mellyek közönségesen nekik

²⁸⁾ Ismeretes, melly tökélyre tudá ezt vinni Colbert ministeriuma Franciaországban, ama számtalan s foliant szabályzatai (reglemenés), jelesül az 1669. augustban kiadott híres utasítása által, millyeket a müipar majd minden ágai-
ban kibocsátott s mik által magát a gyártás módját meghatározni törekedék. S így az akkori statusgazdaságiró Child Josias bölcs észrevétele szerint, a magában változó emberizlésnek irányt adni akarva, többet ártott, mint használt a franczia műszorgalomnak, mellyet a reglemen-
tok hálójába bonyolíta. Anglia ellenben az iparnak szabad kifejlést engedve, csakhamar gyártrányai kelendőségének mindenütt tágas tért s utat nyitá.

tulajdoníttatnak. Ők a nemeség és pórság közt egy új rendet alakítottak, olly rendet, melly, egy német író ¹⁹⁾ kifejezésével elvén: „egyedül emelheté az emberiséget egy magasb polczra; mert a pórnak tilos volt az önművelődés; a nemes nem tartá azt maga részéről szükségesnek, és a clerus megelégedett azzal a mit birt.” Ők szabályozák az erkölcsöket, mellyeket a hatalmasok elgázoltak, kigúnyoltak. Az emberi szellemet ők szabadíták fel és adák vissza jogait; a termesztés eszközeit tökéletesíték, és így a gazdaságot szaporíták; a szükségeket többszörözték, így az ipart és szorgalmat is.

Azonban, mihelyt egyszer a czéhek az önzés mótelyét kebelökbe szívák, tetemes visszaélések és hiányok mőhelyi levének. A műipar kifejlésére, s virágzására főkép ártalmasan hatott azon egyed á r ú s á g i s z e l l e m, melly rajtok s minden szabályaikon elhatalmazott. Ide tartozik a polgárok egyik részének kirekesztése a műveskedéstől; a műegyesületekbeni bevételnek terhes s alacsonyító föltételekhez kötése; a tanulás és legénység éveinek szükségesen túli, jobb ügyesség és talentomra figyelem nélküli meghosszúsítása; az egy helyhezi lekötöttség, melly szerint azon kívüli munka s dolgozás és kül gyármű behozása tiltott; az áraknak bizonyos meghatározása; a tanítványok és legények száma kitűzése; a kézművészet-üzési jognak firól fira örökségképi átszármaztatása; bizonyos rendhez, vagy házassági kötések által csak bizonyos családokra szorítása, a czéhgyülésekben eldivatozott mértékletlenség, erkölcstelenség; a remeklésekben ismeretes nyomások, és a leendő mesternek különféle zsebelései és zaklatásai stb. stb. —

Azonban nem czélja értekezőnek, valamint e jelen kérdés megfejtésének sem föladása, külön taglalatába bocsátkozni a czéh-intézeteknek. Törvénykönyvünkben nem találtnak ez időszakból a czéhek iránt különös rendel-

¹⁹⁾ V. ö. I. C. Leuchs Gew. u. Hand. f. 100. I.

mények. Későbbi időkben szörnyű visszaélések törvényhozásunk figyelmét szinte magokra vonák. Hajdan tehát csak királyainktól nyert szabadíték-leveleik mellett képezék ki magukat. S minthogy a műipar és kereskedés honunkban még alant fokon volt, élesztésére inkább jótékonyan mint ártalmasan hatának.

Illy helyzetben valának a czéhek hazánkban. Valamint pedig azon időkben hasznos és igen sok jót nemző intézeteknek tekinthetni azokat: ugy jelen századunkban a szabad szorgalom és kereskedés elveivel világos ellenkezésben állanak; minden kifejlés és tökély nyomasztó bilincsei; hiányaik minden fölvilágosodott nemzetek és kormányok által nyiltan elismervék.

És eme némi észrevétel megjegyzése után, általlép már értekező a fölített kérdés többi részeinek megfejtésére.

III.

MI TÖRTÉNT FEJDELMEINK ÉS TÖRVÉNYHOZÁ- SUNK RÉSZÉRŐL A MŰIPAR ÉS KERESKEDÉS ELŐ- MOZDÍTÁSÁRA.

43. §.

A t m e n e t.

Megfejtve látszik a föladvott kérdésnek ezen pontja azok által, miket fõntebb (II.) elõadtunk. Ott törvényeink fonalát híven követve i d ős z á m rende szerint (ordine chronologico) elõszámlálá értekező azon egyes törvényeket s történeti adatokat, mellyek a mûipart és kereskedést közvetlen vagy csak közbevetőleg illetve különbözõ idõszakokban állapotját némileg földerítetik. Kiténik azokból a történetek sora és egyes rendelkezések és szabályok tartalma.

De midõn a mûipar és kereskedés elõmozdításáról szó tétetik, fel kell akkor fogni azon szellemet és irányt, melly a kormányt és törvényhozást rendelményiben áthatá és lelkesité; továbbá azon sükört, mellyet az, czélzott elõmozdításában, valódilag létre hozott.

Az irány és süker tehát azon két szempont, melly szerint honunkban a mûipar és kereskedés elõmenetelei megbírálandók. Elõre megjegyezvén azt, hogy mind ebben, mind a következõ, még hátralévó, kérdési pontokban értekező csak az Árpád és vegyes házakból származó királyok idõszakaira, mint az adandó válasz kitüzött határvonalira vagyon egyedül s kirekesztőleg figyelemmel.

44. §.

Szükség. Nyereség.

Nem ereszkedvén azon kérdés részletes fejtegetésébe: ,valljon mikép avatkozzanak a kormányok és törvényszerzők a műszorgalom és kereskedés előmozdításába? mi részükről e tárgyban a teendő vagy elhagyandó? értekező nem mellőzhet el némi észrevételt.

A műipar és kéziszorgalom a társasági élet viszonyaiból lassan lassan kifejlő kölcsönös szükségek következménye. A kereskedés ezen kölcsönös szükségek kicserélése, kielégítése. A valódi, vagy képzelt szükség szüléte hát a kézműveket s mesterségeket; a kézműveknek egymásért, vagy terményekért, vagy egy közértékű jegyért kicserélése aadásvevést; nagyobb mennyiségben és bizonyos távolságra üzött adásvevés pedig, ha különösen nyereség rugója, kereskedést. És azért

Valamint a szükség a műiparnak, ugy a nyereség a kereskedésnek fő eleme.

Az elsőre nézve sarkelvül vehetni, hogy ,minél kevesebbek, parányiabbak valamelly nemzet szükségai, annál csekélyebb, lankadozóbb iránylag kéziszorgalma, és viszont.'

A másodikra nézve: ,minél kevésb nemzeti tőkével vagy szabadon rendelhető munkával, áruba teendő terményi vagy készítményi cikkelyekkel, vagy közkelendőségű pénzalappal, mellyel jutányos átszállítást, kicserélést, vagy adásvevést üzhesen, bir egy ország, annál korlátosb, csüggedezőbb kereskedése.'

45. §.

Műipar és kereskedés körüli rendelkezések fonáksága.

A műipart és kereskedést előmozdítani annyit teszen: mint annak most (44. §.) említettem két fő elemét ápolni, terjeszteni.

A kormányok és törvényszerzősek jó korán eilsmerék a műipar és kereskedés nagy fontosságát a nemzeti jó-

lét- s hatalomra nézve, semhogy részükről előmozdításukon törekedni mulasztottak volna. De az eszközök, melyekhez nyultak, nem mindig bizonylották be a tapasztalásban irányozott sükeres voltukat.

Politikai s finansziái nézetek, de leginkább a műipar és kereskedeés valódi szelleméről létező álfogalmak majd mindenkor fonák, s visszás rendelkezésekre vezetéek a kormányokat.

V. Károl, Erzsébet angol királyné, Sully és Colbert ministeriumai éleszték föl a műipar és kereskedeés szellemét. Új irányt adva az európai politicának statustudomány tárgyaivá tevéek azokat. Ezóta számtalan tudományos vizsgálatok és értekezések tétettek az ipar és kereskedeésről. Alig van tárgy, melly minden oldalról olly annyira meghatározott volna, mint ez.

Azonban némelly olly írókat, mint Child Josiás, Smith Ádam, kik a műipar és kereskedeés szabadságáról értekeztek, kivéve, azt állíthatni, hogy az írók szintugy mint kormányok azon általános elvből indultak ki, hogy a műipart és kereskedeést különös gond és ápolás alá kell vennie a törvényhozásnak; virágoztatására különös rendelkezések kívántatnak, mellyek által a műipar és kereskedeés bizonyos irányt kapjon, mi szerint biztosan kormányoztassék, vezettessék.

Mi vala természetesen ezen elv fölállításából, mint azon következés: hogy azt, mit különben magánosak szabad vállalkozására bizni kellett volna, maga a status intézése, sőt, vállalkozásai által elayomván az egyesek foglalatosságait, maga lön gyárnokká, kereskedővé.

Emez, a status részeről tulságig üzött műipari és kereskedési hévnek legelevenebb példáját adja Franciaország a már többször említett Colbert ministeriuma alatt. A gyárak, a fogyasztás, concurrentia s egyéb helybeli körülmények számbavétele nélkül úgy állíttattak elő, mint valami várerősségek, olly véleménynyel, hogy további virágoztatások merő fölállítás és folyamatba tétel által már szinte biz-

tosítva, mint a vár védelme erős fölépítés által. A gyártás-mód a legkisebb részletekig rendelkezések által kiszabott, meghatározott, mint valami állandó intézet, egyesület alapszabályai. Semmi sem mulasztott el, hogy egyedárúságok, elővételek, mono- és propoliumok, be- s kiviteli vá-mok, jutalomdíjak (Praemie) stb. által a műipar és gyártás úgy vélt előmozdítása, készítmények kelendősege, fogyasztása sükeresen eszközöltesék. Szóval, misem mellőztetett el, mit az eldivatozott vélemény mint czélszerűt s hasznost tekintett, csak a műipar- és kereskedésnek főntebb érintetem két fő elve nem jött figyelembe. Nem csuda tehát, hogy Angliának a természeti szabad kifejlés alapjai szerint intézett gyárjai s gyárművei csak hamar dugába dőleszték a francia mesterségesen rendszerezett, de nem a közizlés nuanceirozásaihoz és a szabad concurrentia elveihez illesztett kézművészetet.

46. §.

Műiparszabadság. Rendészet. Árhatarozás. Bélyegzés.

Ezen értekezés kitűzött körén tul terjedne egyenként fejtegetni mind azon szabályok mivoltát, mellyek az europai kormányok és törvényhozások által a műipar és kereskedés előmozdítása irányából hozattak. Későbbi idők szüleményei azok, nem azon korszakéi, mellynek történeteiről itten értekezünk. Itt csak a főbbeket jegyzi föl értekező, hogy annál derültebben kitünjek mind az, mit legczélirányosbnak tart a műipar és kereskedés előmozdítására, mind pedig azon rendelkezések természet, mellyek az Árpád és vegyes házakból származó királyok alatt, különösen hazánkban, a műipar és kereskedés serkentéseül hozattak.

Már főntebb (I. II.) fejtegettük a műegyesületek és céhek szüleményét. Eleinte hasznos intézetek valának azok az ipar biztosításaul, kifejtéseül. De megtörténvén egy szer a biztosítás és kifejtés, önzési s egyedárúsági szellemök miatt ártalmasokká váltak. Azonban még ekkor is hasz-

nos eszközöknek tekintettek a műipar előmozdítására. Közvetlen követkevéseik közé számíttatik a műipar-szabadság (Gewerbsfreiheit) tökéletes elfojtása. E szerint joga van mindenkinek olly foglalatosságot, mesterséget űzni, minőt ismereteihez, tehetségeihez, hajlandóságához és vagyonához képest legillőbbnek tekint.

Ott, hol a czéhek hiányai elismertettek, mint általán véve az újabb időkben ⁴⁰⁾ ritkán adatott meg a teljes műiparszabadság, hanem más rendszerek koholtattak; de a mellyek, soha sem adván meg a teljes műiparszabadságot, a czéhek hiányai nélkül sem szűkölködtek.

E rendszerek közt első helyen állott az, melly a czéhek fő szabályait megtartván, a kézművesek számának szaporítása, vagy leszállítása jogát a rendészetnek (Polizei)

⁴⁰⁾ Illyesek újabb hazai törvényeink, mellyek a czéhek és mesteremberek visszaélései ellen kikelnek. Előszámláltatnak ezek ott'egyenként; az 1715: 79. t. cz. így szól: quae quidem Contubernia ratione mercium suarum venalium, statuta legibus regni praejudiciosa condere; pretium laborum et mercium ultra justum valorem, constituta inter se gravi mulcta ne quis leviori pretio vendere ausit, augere; comitatensibus limitationibus se opponere; in contubernium autem socios, non nisi erga grandem pecuniarum summam deponendam admittere; per hocque res venales rariores et cariores efficere nil pensi duxerunt. Az 1729: 10. pedig így: ,Graves a parte contuberniorum opificum vulgo Ceharum in eo observantur excessus; quod eadem, filiales quoque cehas, per communicationem privilegiorum adscire, autoritatemque suam extendere; quin imo diversa, in praejudicium publici statuta condere; taxas, occasione receptionis in medium sui, ultra modum elevare, et per id, ne multiplicari opifices possint, arcere; et ad certum determinatum numerum restringere; Nationalitas non admittere, pactoque pro tali lubitu abuti praesumerent. Azonban a törvényhozás az így elismert rossznak tettelegi eltörlesztését még sem mondá ki, hanem az orvoslást a kormányra bízta. Azóta czélszerű rendeletek által némileg enyhítettett a gonosz, voltaképp pedig mai napiglan fönmaradott.

általad, s így az élelem bátorságát és biztosítását a rendszet kényétől tévé függővé. Egy jogtalanság szüli a másikat, egy visszas szabály még egy másik visszasabbat. Mert mihelyt a kézművek (Gewerbe) kirekesztőleg keveseknek adattak által, önkényükben állott a portéka árát tetszés szerint fölemelni. A felsőség tehát az új rosztat orvosolni akarván az árhatározást hozá be. Innét a takálás rendszere vevé eredetét, melly már magában, mint-hogy a tőanyag (Urstoff), a gyártás és készítés költségei minduntalan változnak, kivihtlen, igazságtalan.

A czéhek és műtestületek korlátok közé szorítottván a kézművesek és gyárdolgozók önhaszonlesű követelei mérsekléseül a munka-bérszabás és szolgáltatékényszerítés orvosló eszköznek tekintetett. Azonban itt sem ügyelt a törvényhozó azon elv igazságára, hogy a munka- és szolgálatbér önkénytleszáll, ha megszaporodván a népség a jól fizetett munkát és szolgálatot sokan keresik és így összejövetelük által mértékletes bért eszközölnek, ha a gyárakba czélszerű erőművek, mellyek sok emberkézt megkimélnék, behozatnak.

Czélszerű eszköznek gondoltott továbbá némelly törvényhozások által a gyártás-mód kijelelése, a nélkül hogy a napról napra tett előmenetekre javításokra, találmányokra és az annyira változó izlési divatra lett volna szükséges ügyelet.

Megvannak a portéka-bélyegzésnek, nézőintézeteknek és gyárjegyeknek saját hasznai; de csak akkor, ha ezek által semmi kirekesztés sem czéloztatik, ha a gyáraknak és készítményeknek bizonyos neműs módja különösen nem pártoltatik. Egyedül a hamiskodás és csalások elhárításaul legyenek föllállítva, a nélkül hogy a kereskedelem szabadságát és a vevők kívánságait korlátozzák.

47. §.

Erőművek. Kivándorlások. Nagy városok.

Az erőművek az emberkéz pótszerei, élelem, alkalmasság és fényűzés tárgyának előteremtését könnyítik, a népesedést, műveltséget iránylag öregbítik, a nemzeti gazdaságot gyarapítják. Azonban, némely gyárnokok és nap-szamosok megsértett önhaszna miatt, az erőművek behozása sok panaszra, ellenszabályokra nyujta alkalmat. Voltak kormányok a XVII. s XVIII. században, melyek hasonló okból, mint hajdan a romaiak, hogy rabszolgáiknak foglalatosságuk legyen, az őrlőmalmokat behozni nem akarák, a szövőműveket összetörék. Azonban Anglia példája a népesedés és közjólét sebes terjeszkedésében mutatja, mely magas fokra emelé a műeszközök és erőművek föltalálása és tökéletesítése természetű tehetségét. Ezt bizonyítják az emberiség történetei. 'Those, who investigate the history of the human race, who trace their slow and gradual progress from their lowest and most abject to their highest and most polished state, will find that it has always been accompanied, and chiefly promoted by the invention and improvement of tools and engines.' Való megjegyzés az Edinburgh Review CXII. dar. 313. l.

A munkások és gyártók kivándorlása természeti szabadság-sértőleg tiltatott. A kivándorlás, történetek bizonyítása szerint egyenes szabályok által soha sem gátoltathatik meg. A belföldön gyarapodó jólét annak legjobb elhárítója.

Czéhegyesületeket képezvén a városbeliek, minden mezei ipart és közlekedést úgy tekintettek, mint a városi szorgalomra nézve ártalmast, vagy is inkább önhaszonsértőt. Különös kedvezéseket iparkodtak eszközölni részökre a többi tartomány felett. A mezei lakosoknak tiltatott minden kéziszorgalom. A földművelő mindenét a városbelieknek kénytelenítettett árúba bocsátani. Sőt több helyen maga a gabna-eladás, városi piaczkón kívül, tiltatott.

Czélszerűnek látszott továbbá kiváltkép a nagy városokat kirekesztő kedvezésekkel fölruházni, Központosítottak így nem csak a polgári s országlati foglalatosságok, hanem azok lőnek a műipar, kereskedés, vagyionosság, divat és izlés székei, a többi tartomány elnéptelenítettén, szegényítettén.

48. §.

Korona-jószágok. Királyi haszonvételek. Gyáriskolák. Egyesületek.

Hajdan minden europai kormányok az úgy nevezett korona-jószágokon szintugy mint más magánosak földművelést üztek. Még akkor bizonyos állandó adók nem fizettettek. Voltak azonban már akkor is olly bizonyos terményi és kereskedési cikkelyek, a kézművészet olly bizonyos ágai, miket a status monopoliumként, regaliák (kir. haszonvételek) neve alatt magának vagy egyedüleg föntarta, vagy pedig közösen a magánosokkal használta. Némellyműipar-ágak t. i. egyes személyek pénztehetségét felül mulni látszattak, mint például a bányaművelés; új nagy és költséges gyárak fölállítása; utak, csatornák, közintézetek építése stb. Azonban a tapasztalás tanusítja, hogy olly nagyobb nemű vállalatokban is a társaságok, részvényes egyesületek vagyion- s pénz-nehézségen segítenek. A kormány részéről inkább pártfogói, mintsem tetlegi hatás vagy ápolás kívántatik illyeseknél.

Műfölvizsgálók, gyártekintők, kereskedési tanácsnokok stb. olly végre használtattak, hogy a műosztály közt ismereteket terjeszszenek, a hibás gyártást gátolják és az iparnak hasznos irányt adjanak. Ott, hol műiparszabadság divik, nincs szükség illy idegen személyek befolyására javítások eszközléseül. A gyárnokot önérdéke nógatja olly hasznos javítások megtanulására, behozására. Hol pedig czéhkényszerítés uralkodik, ott a fölvigyzáóknak nincs különös sükerök, a czéhek kancsal szemmel néznek minden behatásokra.

Mű és gyáriskolák czélszerűleg használatnak, midőn a mű és gyártás bizonyos ágának új és tökéletesb neme és módja tanítandó, midőn új találmányok és javítások terjesztendők, bírálандók. De csak átmenők, ideig óráiglaniak legyenek, nehogy olly intézetekké váljanak, melyek magát az izlést és divatot szabályozni törekedjenek. Személyes ügyességtől függ ez. Közéletben, műipar-szabadság mellett jobban tanultatik meg mint iskolákban.

Társaságok és egyesületek, ha kirekesztő elszóséggel föl nem ruháztatnak, ha magánosak, nem pedig status által képeztetnek: a műipar előmozdítására nagy hatásuak. A talentumot fölélesztik. A hasznos ismeretek iránti vonzalmat táplálják.

49. §.

Pénzjutalmak. Segedelmek. Kiváltságok. Ünnepek.

Pénzjutalmak, ajándékok, kitűzött árok a műipar és tudományok előmozdítására, ha vigyázattal használatnak, ha megvíthatlan akadályok, mint p. o. egyedáruságok, czéhek ellenök nem szegülnek, jó sűkerűek. Mert hogyan is lehet ott jobb gyártásra, bár mily jutalom mellett inger, hol egyedáruságok, czéhek s más hasonló intézetek jutányosan és szükségkép rossz gyártásra vezetnek; Spanyolországban, például, hasztalan volt minden kitett jutalma földművelés előmozdítására, hol a szerzetes rendek, tizedek, közlekedés, utak hiánya, korlátozó vámszabályok hatalmasan neki szegültek. Különösen jó hatásuak a jutalmak új találmányok és vizsgálatok serkentéseül.

Szűkölködven gyárak föllállítására elegendő tőke nélkül a magánosak, a status pénzsegedelmek által gyámolítja őket. A dolog természetes folyama szerint a pénztőkék tőkebirtokosak által mindenkor oda fordíttatnak, hol legbizonyosb és jutányosb, pézeiktől szedendő haszon kecsegteti őket. Ha műiparra nem fordítják tőkéiket, jele: hogy azokat hasznosbban földművelésre, statuspapirosokra

használhatják. Vagy kevés bizodalommal vannak az illy vállalatok iránt, vagy elegendő belátás nélkül szűkölködnek. Jobb tehát a statusgazdaság más ágaira fordítani a közpénzeket, hol több haszonnal kamatoznak, semhogy erőtetni a dolgot és így a teendő költséget kockáztatni.

Mesterművek és gyárkészítmények közkitétele a tökéletesbülés nagy rugójául szolgál. A polgárokkal a bel-földi gyártványokat megismerteti.

Ha nagy gyárak különös kedvezéseket nyernek, mert azokban jobb munka készül, a munkafelosztás ócsóbb árukat tesz lehetségesekké, ez a kisebb gyárak igazságtalan károsításával történik. Mert ha a főttebbi két ok áll, ugya nagy gyárak illetén kedvezésekre nem szorulnak.

Czélszerűek az olly kiváltságok és műszabak dalmak is, mellyek által az uj találmány fontosságához képest bizonyos évszámra kirekesztő jog adatik a találmány használatára. Ez által az előteremtett árucikkelyeknek mennyisége és így a nemzeti jólét hathatósan gyarapodván.

Szűn- és ünnepnapok sokasága a műszorgalomnak fölöttéb ártalmas. A munkás megfosztatik napontai keresetétől és így a munkabér emeltetik; mert aránylag a többi napokban többet kell érdemelnie, hogy ünnepi kitarthatását pótolhassa, a nemzeti vagyon tehát tetemesen gyérül. Ide nem számítván még az erkölcsökre és házi takarékoságra való kártékony befolyást ⁴¹⁾.

⁴¹⁾ Segíttetett némileg e bajon Maria Theresia idejében, több ünnep megülrése a következő vásárnapokra tétetvén által. Azonban az ünnepek sokaságát hazánkban Árpád és vegyes házakból származó királyok alatt Sz. László I. k. 38. fezeete is elegendé bizonyítja. Az előszámlált. ünnepeken kívül illy általános rendelést is foglalván magában: „Et unaquaeque parochia suum patronum et dedicationem Ecclesiae celebret.

50. §.

Vámok. Harminczadok. Ki- s beviteli tilalmak.

A v á m o k és h a r m i n c z a d o k eleinte csak a szezett biztos menetelért és védpártfogásért fizettettek a kereskedők által. Később jövedelmes voltak miatt kincstári forrásul tétettek. A kereskedésnek általok bizonyos irány adatott. Szaporítottak, fölemeltettek, a mint a kormánynak hasznosb-nak látszott. Magasságuk s még inkább bizonytalan ingadozó voltak mindenkor legnagyobb akadálya volt a kereskedésnek.

K i v i t e l i t i l a l m a k, vagy a mi mindegy, nagy kiviteli vámok' olly czélból használtatnak, hogy bizonyos árúk az országban maradjanak, mivel igen hasznosak a hazának; a külföldi mintegy kényszerítettven olly portékát venni, mellyből a honbelinek nagyobb nyeresége vagyon. — Olly tárgy, melly az országnak, ha benmarad, fölöttebb nagy hasznót hajt, bizonyosan nem fog kivitetni; mert, természeti rend és okosság szabályai szerint, csak azt adjuk el a külföldnek, mi a belfogyasztáson felül marad, és így ben maradván érték nélküli, azaz valódi felesleges. Ha pedig valamelly tárgyért a külföld nekünk nagyobb értéket adhat, és így azt több haszonnal visszűkki, mint ha benmaradna: eltöltása valódi nemzeti kár. Arra akarván kényszeríteni a külföldit, hogy csak bizonyos portékát vegyen tőlünk és nem másfelét: akkor előre jól kiszámítandó, valljon kénytelen-e a külföldi azon portékát csak mitőlünk venni, nem nyerheti e azt más utakon és más nemzettől jutányosabban, vagy végre ha csakugyan mitőlünk kénytelen venni, nagy vámok által nem csökkentjük-e annak kiviteli fogyasztását. Mert az első esetben az egész kereskedés szünni, az utóbbiban tetemesen fogyni fog.

B e v i t e l i t i l a l m a k és magas vámok bizonyos portéka behozását akadályozzák, mert használata ártalmasnak tartatik, vagy mivel az által termesztése belföldön előmozdítatik. Azonban, ha ártalmas a portéka, minthogy a tapaszt-

talás arra tanított, hogy beviteli tilalmak a bevített tartósan soha sem akadályozhatják, mint például a hajdantan anyyira tiltott dohány és kávé behozását: jobb volna a népet ártalmasságáról meggyőzni, hasznosb árút és éledeletet helyébe iktani. Ha az árú benn épen olly jutányosan és ócsón készítették mint külföldön, azt önmagától fogják a lakosok termesztetni, szükségtelen a beviteli tilalom, önkényt értődven, hogy megvannak az üzetésére szükséges ismeretek, tőkék és kezek, különben ezekről kellene előbb gondoskodnunk. Ellenben ha valamelly portéka nem készíttethetik benn olly hasznosan és ócsón mint külföldön, akkor nemzeti kár és veszteség azt készíteni, beviteli tilalmak által előtermesztését erőtetni; mert olly munkára szánjuk az emberkezeket, melly kevésbbé hasznos, mint az, mellyet ugyanazon idő alatt végezni lehetett volna. Idő, munka veszendőbe megyen így, melly a kényszerített cikkely helyett, sokkal több viszonzárú (Gegenwerth) cikkelyt teremthetett vala elő.

És ime ezen egykét egyszerű elvre visszahozható, értekező véleménye szerint, az egész ki- és beviteli vámok theoriája, melly mindazáltal a statustudományban már olly bonyolított studiummá vált, hogy ezen egyszerű igazságokat, többnyire jeles statusírók és kormányfik egyes gyakorlati esetekben belátni nem látszattak.

51. §.

Vám-visszafizetések. Kiviteli jutalmak. Kereskedési mérleg. Szegénység. Gyarmatok.

Olly árucikkelynek, melly magas vámok, vagy adók által megdrágult kivitele előmozdításául a vám visszafizetések (Rückzölle) hozattak be. Azon adó t. i. melly kivitelkor a durva terménytől, vagy készítménytől megvétellett vagy egészen vagy csak egy részben adatik vissza a kereskedőnek. Ide tartoznak szinte a kiviteli jutalmak (Praemie). Mind a két mód által a nemzet bizonyos sommak

fizetésre kötelezi magát a végett, hogy a külföldiek portékáját a szokott belföldi áron alul kaphassák meg. Mind ez a bel termesztés és szorgalom élesztéseül gondolatott ki; de a ki- s bevitelről fentebb (50. §.) fölállított elveinkkel megütköző szabály, és azért majd mindenkor valódi nemzeti veszteség.

A kereskedési mérleg a vámlajstromok- és kereskedők vallomásaiból készül. Ezen kútfők bizonytalanok, s azért a kereskedés valódi állapotja, ki- s bevitel mennyisége kitudására bizonytalan eszközök. A kereskedési mérleg önmagától fejlik ki, mert a kiegyenlítés egyik országból a másikba történik. A bevitel mindenkor hasonlít a kivitelhez, leszámítván a kárt és hozzátudván a nyereséget. A pénzkivitel nem szegényítheti el az országot. Kevesedvén mennyisége, annál inkább növekszik becse. Ha a belterményekből nagyobb tömeget kénytelenítettünk adni az aránylag drágábbá lett külportékáért: növekedik, szaporodik a beltermesztés,

A valódi szegénység akkor áll be, ha megcsökken az nép munkássága, földművelés, gyártás, vagy kereskedésben. Ez pedig akkor csökken meg, ha a nép szükségai gyérülven, kevesebb munkásság kívántatik, vagy ha más politicaai akadályok, u. m. nem kedvező kormány mód és törvényszerzés azt lebilincsezve tartják. S íme itt vagyunk megint ama fentebb (44. §.) érintettem szükség s nyereség ikerrugóinál.

A gyarmatok végre a kereskedés tágitásául, műipar előmozdításául plántáltatnak az anyaország által. De a tapasztalás tanúsítja, hogy az európai gyarmatok nem igen pótolják ki azon költségeket, melyeket okoznak. Mióta Éjszakamerika gyarmati állapotjából kiszabadult, Anglia százszorta többet ad el oda készítményeiből, mint azelőtt. Nyert tehát kereskedési tekintetben inkább, semhogy veszített az emancipatio által ⁴²⁾.

⁴²⁾ Többi közt például legyen Hollandia, Celebes szigeteivel
TÖRTÉNETTUD. PÁLYAMUNKÁK. II- 8

52. §.

Általános szabadság leg hathatós szorgalmi rugó.

Ezek (46—51. §.) rövid vázlatban ⁴³⁾ azon eszközök és szabályok, mikkel az európai fejedelmek és törvényhozók, a műipar és kereskedés részint előmozdításául, részint pedig kitüzött politicalai és financiai nézetek eléréseül, különböző időkben éltek. Értekező csak futólag, mennyire hely szüke engedé, a fő észrevételt mindegyikre megjegyzé. A különös és minden oldalú kifejtés ezen értekezés körén túl váгна. Önvéleményét követve értekező, a műipar és kereskedés leg hathatós előmozdítása eszközeül nézi a kormány és törvényhozás részéről megállapítandó általános szabadság elvét.

Minden kényszerítő, vagy korlátozó eszköz gátja inkább és elfojtója a szorgalomnak. Valódi veszteség a nemzetre nézve. A műipar ott fejlik ki természetesen önmagából, hol a napról napra növekedő népszükségek hasznos foglalatosságokra bő alkalmat nyújtanak. A kormánynak vagy törvényhozásnak nincs más teendője, mint megnyitni a szabad kereset minden forrásait, elhárítani az itt ott előgördülő akadályokat. Ezt egyébként nem eszközölheti, mint a megadott műszabadság és szabad concurrentia által. S íme a szükség és nyereség ösztöne tüstént azon műiparágra, azon foglalatosságra hajtandja a munkás kezeket, mellyek legjobban jutalmazandják a rájuk fordított időt, is meretet és fáradságot. Oda irányozandja

Australiában. Holott noha csupán a vámok 82 ezer francot hajtanak évenként be, ide nem számítva a hasznos kereskedést és földek tizedeit; még is mind ezen jövedelmek egyes ülten sem földik a gyarmat költségeit, melly évenként 165 ezer francnál több. V. ö. T. Tár. II. köt. 1834.

⁴³⁾ Értekező, mennyiben jelen értekezés tárgya engedé, Leuchs Gewerb und Handelsfreiheit. Nürnberg 1827. munkájának fonalát követé. A t. olvasót tehát az előadottak iránt, ha bővebb fejtegetést és részleteseb practikai adatokkal fölvilágosítást ohajt, oda utasítja.

az egyes pénzbirtokos heverő tőkéit, hol azok legbiztosabban hasznosabban kamatozandnak. Így a nemzeti munkásság és tőke, melly kényszerített szabályok által a szorgalom olly ágában üzetett volna, hol az legkevésbbé gyümölcsöz, a műszabadság és concurrentia által szüntelen öregbedve gyarapodik a közjólét.

53. §.

A kölcsönös szükség és nyereség legbiztosabban irányzója.

A bel gyárokra különös jótékony hatása a műipar-szabadságnak abban áll, hogy ezek kényteleníttetnek jó s olcsó gyártványokat készíteni. Minden erőlködéseik csak e cél elérésében központosulnak ⁴¹⁾. Legjobban kitetszik ekkor az, hol s mikép használtathatik legjutányosban a nemzeti tőke s erő. Olly célok és tárgyakrai pazarlása elkerültetik, mellyek a külföldtől ócsóbban megszerezhetők és csak igen drágán készíthetők a belföldön.

Haszon és nyereség legbiztosabban irányzója a kereskedelemnek. A be és kivitel arra veszi irányát, a merre

⁴¹⁾ Háladólag ismerik el az austriai örökös tartományok II. József császár azon rendelkezését, melly szerint, a belgyártás előmozdításául, minden külföldi gyártványok behozatalát eltiltá. Azonban itt a monarchia különös körülményei tekintetbe veendők. A durva terményekben bővelkedő Magyarország, az örökös tartományok gyárainak elegendő anyagot nyújthatott; ezek pedig a fölállított harminczadi rendszer szerint, ha bár alábbvaló s drágább gyártványaik fogyasztására biztosan számolhattak és számoltak is. S így, minden külföldi concurrentiától mentek levén, egyedárúságok tökéletes bátorságban állott. — Miket nem tett Anglia gyapjугyárainak előmozdításául? A kereskedők és gyártók nyomasztó egyedárúságaik gyámolításául törvények csikartattak ki a kormánytól, mellyekről Smith Adám (Tom. II.) megvallja, hogy Draco törvényeiként vérrel iratvák. Tekintsük csak Erzsébet és II. Károl idejebeli a juh- és gyapjukivittelt szigoruan fenyítő, sőt ismételt esetben hirtelenség (Felonie) főbenjáró büntetésével megrovó törvényeket.

biztos piacra és bizonyos fogyasztásra számolhat. Az, mit honn jutányosban, ócsóbban termeszthetni, vagy megszerezhetni, soha sem leendő a be-, hanem kivitel tárgya; ellenben az, mit egyedül a külföld nyújthat haszonnal, de csak ez, szolgáljon örökké bevitelül. Ilyenkor legjobban cselekszik a hon, ha azon iparkodik, hogy elegendő viszonyba essék (Gegenwerth) természetesen, mit ismét cserébe adhasson a külföldnek. Ekkép a kereskedési érdek kölcsönösen kipótoltatik. A be- s kiviteli vámok által nem gátolt kereskedés kivirágzik.

Czélyszerűleg cselekszik tehát a törvényszerzés, ha a kereskedés természeti fonalát nem bontja. Részéről csak a kereskedési csatornák nyitandók föl, s hátrítandók el a tornyosuló akadályok, s meg van értekező véleménye szerint minden téve, a többiről egyesek érdeke szorgoskodik, melly az egész érdekétől elválhatlan. Maga tör utat magának, csak megvíthatlan akadályokba ne ütközzék. „Partout la contrainte et la rigueur étouffent l'industrie fille de la nécessité, mais compagni de la liberté“ ⁴⁵⁾.

54. §.

Mi történt honunkban a műipar és kereskedés tettelegi előmozdítására.

Miután értekező általános nézeteit a törvényhozás

⁴⁵⁾ Anglia példája, mű- és kereskedés-szabadság megszorításaiban, mitsem nyom a föntebb előhozott szabadság-elvek ellen. Bebizonyult dolog, hogy Anglia kereskedése és ipara, ama megszorítások daczára is kivirágzott szabad alkotmánya által. Czéhek ugyan szinte fölállottak, de csak ott és úgy, mint Erzsébet királyné idejében. Az újabb találmányok, művészetek és más helyek műszabadsággal birtak. Cromwell hajókázásactája megdrágítá angolnak az idegen, külföldinek az angol portékát. Mert a bevitel költségeit emelé. A közbenkereskedés (Zwischenhandel) egy részét veszélyezé, miatta Anglia idegen portéka lerakóhelyeül kevésbé szolgálhatott. Mind ezt Hamburg és Hollandia kezébe játszotta Anglia önkárával. Amoda t. i. a fuvar ócsóbb, a vétel s eladás, tovább szállítás minden nemzetnek bárminő hajón szabad volt.

köréről a műipar és kereskedés tárgyaiban imiggy előadá, helyén véli már ennek közelébbi kifejtését: „mi történt e részben fejdelmeink és törvényhozásunk részéről, a kérdésben levő két időszakban?”

Figyelemmel kell követnünk egy, polgárikép fejlődő nemzet helyzetét; a kérdésben levő kor szellemét, a műipar és kereskedés akkori europai állapotját. Csak e szempontokból kiindulva ítélni lehetünk illőleg arról, mi történt és mi történt legyen valóban honunk akkori körülményeihez képest a műipar és kereskedés tettelegi előmozdítására.

Illy vizsgálatoknak az lehet sükere, hogy éppen ollyasmit állítsunk előmozdító eszközül, mi jelenkorunkban a főntebb állítottam mű- s kereskedésszabadsági elvekkkel világosan ellenkeznék.

„Minden emberi intézetek változók, és modositásoknak alája vetvék. Semmit sem teremte az emberi ész olly állandót és tökéletest, mi, ha szüleményében jó s hasznos vala, körülmények megfordulása és még inkább az emberi természet gyarlósága által ártalmassá, hibássá nem fajzott volna el.”

55. §.

A használt szabályok mivolta.

Két osztályra szakadhatnak azon hasznos rendelések, mellyek honunkban a műipar és kereskedés előmozdítására jótékonyan hatottak.

Vagy egyenesen és közvetlen érdeklék azok a műipart és kereskedést, nyilván csak e különösen kitűzött törből hozatván, vagy csak mellékesen és közbevetőleg, az ország közjólétét, boldogságát irányozva, a polgári szabadságot biztosítva, éleszték és virágoztatták egyszersmind a szorgalmat és kereskedést, mint amaz állapotok elválhatlan társait és következményeit.

Ezek közönséges, amazok különös szabályok

természetével birnak, és azért, hogy a közönségesről a különösre menjen át értekező, rövideden előbb amazokat érintendi meg.

A közönségesek közé tartoznak:

• 56. §.

Vallás. Népesedés.

1) A keresztény vallás és népesedés. A keresztény vallás a nemzet erkölceit szelidíté. Azok kik elébb csak a harcz istenének áldozának, fegyvert és sarczolást kedvelének, megszokták lassan a polgári életet, békét és frigyszövetségeket. Szittya eleinket ez honosítá meg az europai birtokon, ez által rokonulának ők össze a szomszéd keresztény nemzetekkel. A társasági élet uj idomzatai, mellyek a keletiektől olly annyira különböztek, lehetőségessé tevék a szomszéd tartományokkali közlekedést, műpar-gyarmatosítást, kereskedésüzést honunkban.

Népesedés képes egyedül a sivatagot kies viránynyá, vadont termékeny földde átvarázsolni, fogyasztást sokszorosítani s fogyasztás által a földművelést élénkíteni, élelmi szerek, nyers termények bőségével könnyíteni a műipart, kiterjeszteni a kereskedést. Fejdelmeink és törvényhozóink, sz. István idejétől kezdve minden időben, a népesedés ezen hasznait méltánylani tudák. Minden rendeleteik s intézeteikben azon egy szellem uralkodik, t. i. a néptelen ország elvadult rengetegit, szomszéd nemzetek telepítvényeivel megnépesíteni⁴⁶⁾. Illy

⁴⁶⁾ Többek közül például szolgálhatnak itt a terra Zewrinica és Cumania megnépesítése felett tett alkudozások a Johannitákkal az 1247. évi oklevél szerint, mellyeket Schlözer közöl. Kritisch. Samlung, zur Geschich. d. Deutsch. in Siebenb. Götting. 1795. Ugy a flandriai desertum népesítése, hova II. Geyza hozott első német telepeket Flandriából. I. Benkó Mikkoviáját. A kún, mongol, török becsapások, ugy a belső háborúk Magyarország nagy részét fölemésztették, s mindig új ültetvényekről kellett fejdelmeinknek gondoskodniok. V. ö. T. Tár. III. köt. 1834. 25. 26. 1.

telepítvények a Kárpátok mentében fekvő vidékek, városok; a bányászat, mesterségek, kereskedés ezeknek köszönik létesülésüket anyaföldünkön. Hamég jelenkorunkban is a gyarmatosítást több térséges pusztákon valódi haszonnal alkalmazhatni, ki tagadhatja, hogy a népesedés terjesztése akkori időkben a földművelés, műipar és kereskedés egyik legfőbb eszköze vala?

57. §.

Polgárlét-biztosítás.

2) A polgárlét biztosítása. Mi sem fojtja el az emberben a munkaság- és szorgalomrai ingert, mint a polgári helyzet bizonytalansága. Ellenben nincs hathatósburgója, mint az arról szerzett tökéletes biztosság: hogy kiki fáradozása, szerzeménye, ipara gyümölcseinek szabad ura és biztos használója.

Hazánkban, hol a polgári alkotmánynál fogvást a nemesi rend bizonyos kiváltságok- és szabadságokkal jeleskedik; hol többi néposztályok ezekből kizárva s amannak mint földesajátosnak lekötöztetvén, a polgárlét most érintett mértékbeni tökéletes biztosításáról aligha lehet szó.

Eleink még is e biztosítás szükségét, a műipar és kereskedés előmozdításául, már a szóban forgó időszakokban átlátták. Kitészik ez mind azon törvényekből, melyeket fentebb (II.) idézünk elő, mik szerint a műiparúzó osztályt és a jövevényeket (hospites) különös ótalom alá helyezék; mind azon számtalan szabadalom-levelekből, melyeket városok- és városbelieknek adtak; ők nemesi törvényhatóságtól fölmentve, önkeblű birákkal fölruházva, személy és vagyonukat biztosítva, sőt még törvényszerzési jogban is részesítve, országos renddé magasztalva: lehetségessé lőn az, hogy a mesterségek, kézipar és kereskedés minden ágai meghonosodjanak. Olly aristocratiái szövettű országban, hol eleintén csak ur és szolga közötti különbség ismertetett, egy munkás és művelt közép rend alakított

Műveltség s tudományok előmozdítása.

3) A műveltség és tudományok előmozdítása. Karöltve jár műipar és kereskedés a műveltség- és tudományokkal. Egyik a másik nemzője, serkentője. Hol mutathatni nemzetet, mellynél virágzó állapotban levén a műipar és kereskedés, a műveltség és tudományokban hátramaradott volna; és viszont hol ezek tisztelvék, ott az ipar helyett renyheség, a kereskedés helyett szigorú nélkülözés uralkodott volna?

Árpádok idejében, valamint általán a X., XI., XII. században, monostori tudákosságon kívül a közműveltségnek és tudományosságnak alig vagy éppen nem tapasztalhatni nyomait. Ekkor a mesterségek és kereskedés, szinte csak csecsemős korokban léteztek.

Annál nagyobb mértékben fordíták figyelmöket a műveltség és tudományok terjesztésére a vegyes házakból származó királyok. I. Lajos, Zsigmond és más királyok által országszerte több fő s alsó iskolák alapítottak. Hollos Mátyás fejedelmi pártolása által a tudományok művelése, már a következő országlás alatt sülyedendő, legszebb virágzási korát éré el hazánkban, és, ha mindenek nem csálnak, akkor volt a mesterművészetnek és mindennemű szorgalomnak legnagyobb, legteljesb virágzati állapota is^{*)}).

*) Hogy mind ezek nem túlcsapongó eszméi értekezőnek, például leírja ide különös adatként Ranzanus olasz író szavait, mi virágzatban voltak legyen Erdélyben a kézi mesterségek: *Hominum ingenia magna, excellentiaque ad ea praesertim aptissima, maximeque versatilia, quae manu fiunt. Brevibus multa complectar: quicquid est in regno Ungariae laude dignum atque excellens, quod attineat ad nobiles et honorata appellatione opifices, atque ad eas artes, quas appellant mechanicas, id totum apud Transylvanos habetur. Testificari id equidem possum, et ceteri, qui*

59. §.

Értelmes külföldiek behivatása.

A műipart és kereskedést egyenesen vagy is közvetlen tárgyazó rendelkezések közé számlálja értekező:

1) A külföldi művészek, mesteremberek és gyártóknak országba kihívását, megtelepítését.

Olly nemzetnél, melly csak hódítók és hódítottakból állott, melly csupán földbirtokost és földművelőt ismert; melly kevés vagy épen semmi hajlandósággal és előkészülettel nem birta műipar és kereskedelemhez, hogyan állhattak volna lábra a művészetek és mesterségek, hacsak értel-

viderunt, videntesque mire obstupuerunt.⁴ Sőt, hogy némelly készítményekben még a külföldet is fölülmulta hazánk, bizonyáságul legyen az, mit Cornides Dániel „Bruchstücke zur Geschichte der städtischen Cultur und des Gewerbfleisses in Ungarn stb.“ előhoz az üveggészítésről, hogy t. i. Pozsonyban már 1439ben általán üveg ablakok voltak, midőn Angliában még 1567ben az előkelőbbek, kiknek üveglakai voltak, otthon nem létőkben azokat leszedették és eltették, olly drágák és ritkák levén ott azok. Skocziában pedig még 1661ben a nemesek falusi lakhelyein sem voltak üveglakok, a kir. palotákban pedig csak a felső emeletben. Az építészet előmenetéről hazánkban Oláh Miklós érsek tesz bizonyosságot, ezeket irván Mátyás visegrádi palotájáról: „Haec aula praeter situs amoenitatem, tam pretiosis aedificiis ornata est, ut sine controversia plurimorum regnorum aedificia superare videatur, et nunquam viderim, quidquid regnorum in hunc diem peragrarim, aedes paribus ornamentis structas.“ (Hungaria cap. VI. 1536). Idetartozik még az is, mit Bethlen Farkas Egyed nevű enyedi magyar óracsinálóról ír, ki egy 'mogyoró kicsinségű arany drága ütő-orát csinált, mellyen a csillagos ég kerekése és a hold változása minden 24 óra alatt előfordula, melly óra gyűrű fejébe volt foglalva s mellyet János Zsigmond 1566. Sulimannak Nador-Fejérvár alatt többi közt ajándékba adott. V. ö. T. Tár III. köt. 1834. 35. 36. 1.

mes és szorgalmas külföldiek által be nem hozattak, át nem plántáltattak volna. Sz. István legelső veté meg az alapot és Árpád többi ivadékai híven követék. Vegyes házi királyok természetileg sok nemzetbeli idegent, olaszt, németet, csehet, lengyelt, stb művészt édesítének hazánkba. Mátyás, a nagy király, a tudományok és művészetek jeles pártfogója, jutalmakkal, kitüntetésekkel szólítja az országra kül tudósokat, művészeket.

Az Aurea Bullában és a következő királyok idejében hozattak ugyan jövevények ellen törvények; de ezek némelly fejedelmeink pazar bőkezűségét korlátoták, mellyel az udvaraikban forgolódo, kedvezésöket elnyerni tudó idegeket hivatal- s jószág-adománynyal elhalmozni szokták. Azon külföldiek ellenben, kik hasznos mesterségeket és kézi ipart szállítottak hazánkba, s kik közönségesen hospites névvel jelöltnének, törvényeink s fejedelmeink különös pártfogását mindenha tapasztalák.

60. §.

Városi intézet kiképeztetése.

2) A városi intézet kiképeztetését. A városok mindenkor és mindenütt a kézi szorgalom és kereskedés székei valának. A kézműveknek egymással szoros rokonsága és tökéletesb üzhetése, mulhatlanul kívánják a gyártók és készítményesek együtt lakását és egyesültét. Illy egyesületek megtelepedése- s növekedtéből eredének előbb helységek (villae), utóbb városok.

A városok keletkeztét I. István idejére fölvihetni, a mikor t. i. jövevény mesterek és gyártók beköltözése kezdődött. Eleinte csak királyi szabadalomlevelek adattak az illy községeknek. Árpádiak törvényeiben a városokról, mint olyanokról, említés nem fordul elő. Ott csak általában jövevények, készítményesek és kereskedők vitetnek pártolás alá.

Vegyes házbóli királyok idejében, különösen Zsigmond országlása óta, a városok olly tökéletes kiképezést nyertek, millyennel a külföld alig dicsekedhetett. Nem csak önálló polgári és büntető-hatósággal ruháztattak föl, polgáraik személyes szabadsággal, vámfizetéstől kivétellel ajándékoztattak meg, kereskedés, kézi szorgalom-üzésben külföldi kereskedők előtti jogokat, kedvezéseket nyertek: hanem ezen felül a törvényhozásban részesítették és így a polgárlét koszorúját érték el, országos rendek közé számíttatván.

Ha tehát közönségesen elismert igazság, hogy a városok intézete, kiváltkép pedig az ez által megállapított polgárrend, különös eszközei a műipar és kereskedés előmozdításának: ugy ezen érdem, teljes mértékben az Árpád és vegyes házbóli királyok és a törvényszerzés sájátja.

61. §.

Szabadalmak és kiváltságok.

3) A kézi mesterségeknek adott kir. szabadalmak és kiváltságokat. Czéhek és műegyesületek olly alakban, minőt külföldön halk fejlődés által kaptak, Árpádok idejében honunkban nem léteztek. A kir. szabadságlevelek egy kézi mesterséget sem vevének különös pártfogás alá, csak általán véve bizonyos kiváltságok adattak a kézi szorgalmat üző községeknek, hogy biztos bátorságban élhessenek.

Később, miután a városi rend tökéletes megállapodásra jutott, a czéhintézetek is divatba jöttek anyaföldünkön. Ekkor osztogattattak a kézi mesterségeknek külön szabadalmak és kiváltságok, millyenek: kir. vámok és harminczadoktól fölmentettség, szabad menedék, közvásárokon adásvevésbeni előjogok, bel dolgaik elintézésében, tagjaik ügyeiben gyakorlandó helyhatóság stb stb. Innét van, hogy még mai időkben is, sok czéh és hazai község illy régenten nyert szabadságaikra és kiválts-

ságaikra hivatkoznak, megerősítéseiket sürgetik ⁴⁸⁾. Mind ezek pedig valóban czélszerű eszközök voltak akkor, midőn még a műipar és minden polgári viszonyok fejlődő s különös pártolást kívánó állapotban tengének.

62. §.

Vásárok elrendezése, szaporítása.

4.) A vásárok elrendezését, szaporítását és szabályos tartását. Olly gyér népségű országban mint akkoriban hazánk, midőn az eladók és vevők egymástól nagyon eltávolíttatván kölcsönös szükségeit naponkénti adásvevések által még ki nem elégítheték, nagyon hasznosak voltak olly helyek, mellyeken bizonyos megállapított időben az adók és vevők összefüveteleiket tartották,

Piac- és vásártartás-szabadság a városoknak adott legrégibb oklevelekben már különösen említettik. Nagy fontosságu szabadság vala ez azon időkben a természetőre, készítményesre, kereskedőre nézve, midőn a belközsülés, közbátorság hija, határjognál fogvást gyakorlott egygyedáruság, portéka-letartóztatás, elővétel stb. efféle miatt számtalan akadályoknak alá vala vetve. Mennél több olly helyeket birni, mellyeken különös kiváltságok erejénél fogva az adás-vevés szabadon gyakoroltathaték ⁴⁹⁾, a

⁴⁸⁾ Így csak nem rég a verbói csizmadiák czéhe panaszosan folyamodott, hogy a csejthei csizmadiák általa vágújhelyi vásárokon árukítéleti szokásában gátoltatik, midőn az utóbbiak e kitéletti elsősegeket régi privilegialis levelekből vitaták. A versenygés N... megye küldöttsége által barátságos uton elintéztetett.

⁴⁹⁾ Az 1525ki hatvani gyűlés Xik czikkelyében, hol juhok, ökrök, tehének, lovak kihajtása tiltatik az országból, ezek mondatnak: 'si tamen extra Regnum et non nundinas liberae, seu fora hebdomadalia in hoc regno celebranda abigantur' Ki tetszik innét, hogy az országban voltak már olly rendes vásárok, mellyeken az a dás-vevés egészen szabad volt. Vest. Com. pag. 599.

terhes vám és adófizetések megszűntek, és melyekre egy e-
t e m b e n és így bátrabban is költözködni lehetett, nagy
hasznára vált a kalmárok és mesterembereknek. Ámbátor már
most ki sem kételkedik arról, hogy a népesedés öregbültével,
szorgalom virágzatával és teljes szabadság mellett, a vásárok
mostani sokaságának fogyni 's végre szűnnie is kellenek.

63. §.

Közlekedések bátorsága és elősegítése.

5) A közlekedések bátorságát és elősegi-
t és é t. Utak csinálására, hidak, hajók s más közösülési
eszközök építésére fordított figyelemnek nyomait Árpádok
alatti időszakból még alig láthatjuk. Majd nem hihetetlen
mindazáltal, hogy eme több századokat magában foglaló
szakaszban illy közhasznu intézetek egészen elmellőztettek
volna. Sőt azon időbeli oklevelek ellenkezőre mutatnak,
midőn különféle vectigálok és tributumok beszédési jogai
elajándékoztatnak. Ha jól emlékezik értekező, a pannon-
halmi apátságnak ama hires, sz. István adta kir. adomány-
levélben a pozsonyi dunai átszállítás (naulum) jövedelme
szinte az adományba foglaltatott.

Milly gond fordítottatott utóbb a közlekedések bátorsá-
gára, hamis útvonalok eltörlesztésére, szükséges hidak és
kompok építésére, roszaik javítására: azt már fentebb idé-
zett (II. 29—36) számos törvények nyilvánítják.

64. §.

Vámok, harminczadok rendbeszedése.

6) A vámok és harminczadok törvényes
rendbeszedését és állandó meghatározását.

A vámok a hűbéri rendszer fogalmaihoz képest a föld-
birtok tartozmányának tekintettek, azért eleinte határon
és birtokon keresztül engedett biztos átmenetért fizettettek.

Később növekedvén a költözködés bátorsága, illy e-
gyes védelemre többé szükség nem volt, azon bizonytalan

és számos vámszedéseknek kereskedésre 's polgári életre káros volta kivilágosodott: a vámszedési jog különös kir. szabadalom-levelek mellett szokott osztogattni 's vele egyszersmind az út, híd és egyéb közlekedési szerek építése s fentartása összekötetett. A vámbér vagy magában a szabadságlevélben mérsékeltetett, vagy pedig mérséklete a törvényhatóságoknak meghagyatott. Mennyire ügyelt törvényszerzésünk a vámszedésbeni visszaélések és hamis vámok eltörlésére, bizonyítják főkép Zsigmond országlása óta hozott számtalan törvények.

A harminczadok lassan fejlődtek ki hazánkban. Első nyomai I. László és Kálmán törvényeiben láthatók; akkor a marha és lovak kivitele gátoltatásául és határszéleken külföldi kereskedőkke intézendő adásvevések és portéka-kicserélések elintézéséül használtattak; a kir. jövedelmek különös forrásául nem tekintettek; csak Zsigmond országlásakor nyertek mind neveztetést, mind tökéletesb kiképezést; állandóan a portéka harminczadik részére alapítottattak; helyök, számok és elrendezésök mindenha a törvényszerzés tárgyai voltak; status-jövedelmeknek tekintettek, de a kereskedésben csak az egészen tiltott cikelyekre, például kül sóra, honinemes érczekre stb. használtattak; kereskedési politika intézésére soha sem.

65. §.

Pénzkeringésre gondos ügyelet.

7) A jó értékű pénz keringésére fordított gondos ügyeletet. Egyszerű kicserélés(permutatio) helyébe adásvevés lépven, a pénz belértéke különös figyelmet kívánt főleg olly országban, hol a kereskedés majd egészen zsidók és ismaeliták kezei közt volt. Hol az országlakosok majd minden készítményeket és portékákat külkereskedőktől vevének: a jó értékű pénz kifolyásának, rossz értékű behozásának számos csatornáit nyitva állottak. Hol a benn termesztett nemes érczből vert pénz hamisítására in-

gerlékeny körülmények ajánlkoztak; mert a pénzverés és beváltás tudománya Árpádiak korában még kevésbé vala tisztában.

Nagyon ingadozott, kiváltkép II. Endre idejében a pénz belértéke, minden kamrai hivatalokat és bányákat zsidók és ismaeliták foglaltak el. Robert Károl idejében a pénzverés és keringés egész rendszere megjavíttatott. Kül és hamis értékű pénzek a keringésből kiüzettek. Pénzhamisítók, veretlen arany és ezüst-kivivők ellen szigorú törvények hoztattak. Mind ezek következő királyok által is megújíttattak és szigorun teljesíttetni rendeltettek⁵⁰⁾. II. Lajos gyöngye uralkodása alatti rosz értékű külpenézek ismét elszaporodván, a törvényhozás új pénz-devaluatiót, és leszállított becs szerint a régi pénzeknek újakérti beváltását rendelé.⁵¹⁾ Ki tagadhatja, hogy mind ezek közhitel, kö-

⁵⁰⁾ Így olvashatni Supl. ad Vest. Com. I. 338. 339. l. Zsigmond király rendelkezését 1432 esztendőről, melyben a denárok becsét meghatározza, hogy t. i. a nagyobb monetának 100 denárja egy arany forintot, a kisebb monetának pedig melly karting-nak neveztetik 400a szinte egy arany forintot tegyen és minden adások vevésekben fogadtassék el. Kiteszik ebből a pénz számszerinti értékére fordított gondos ügyelet.

⁵¹⁾ 1536: 34. t. cz. által a jó pénz verése és a rosznak kicserélése rendeltetvén a 2. §ban mondatik: „ut tribus cupreis monetis, una bona moneta cambietur.” Az 1525. hatvani diaet. 21. t. cikk. rendeltetik: „infra festum Beati Laurentii martiris proxime venturum monetae jam cusae more solito, pro uno denario veteri, post vero praedictum festum, interea, quo moneta nova et bona multiplicabitur, duo ex eisdem cupreis pro una bona et antiqua moneta currant et accipiantur.” Vest. Com. pag. 604. Ezt mutatja II. Lajos parancsa a törvényhatóságokhoz 1535. évről, melyben az új pénz verését megállítja és a régi mint jó pénz verését megindítja, hogy két új csak egy ót érjen rendeli, eo quod in duabus novis monetis tantum est argenti, quantum in una antiqua.” Vest. Com. 619. l. Ime hát hiányos értékű pénz, és pedig parancsolt értékkel ve-

vetkezéskép műipar és kereskedés előmozdítása céljából, melly amaz nélkül lehetetlen, intéztettek?

66. §.

Bányászat előmozdítása.

8) A bányaművelés előmozdítását. A bányászat egyik fő ága a nemzeti szorgalomnak; az ország mostohább, terméketlenebb vidékein számos népségnek hasznos foglalatosságot nyújt; termékenyebb részekhől a természetmények oda szállíttatván, a fogyasztást, következésképp a bel kereskedést terjeszti; többféle segéd műeszközöket, ismereteket kíván, és így a mesterség és gyártás-üzést előmozdítólag jótékonyan hat az értelmesség, műipar és kereskedés haladására. Innét különös figyelem fordítottatott fejedelmeink és törvényhozásunk által a bányaművelésre. Bizonyítják ezt a bányászoknak és bányavárosoknak adott kir. szabadalmak és kiváltságok. Számosak az e tárgyban hozott törvények, mellyek még a nemesi gyökeres birtokjogban is kivített tesznek, azt rendelvén hogy

rettetett. Ez nem egyetlen jelenet törvényszerzésünkben. Többször illy fonák financiai munkálódásokhoz folyamodtak eleink, noha eme, mai nap már olly bonyolódott tudományban járatlanok. De főképp II. Ulászló és Lajos bűncselekményeinek pazarlása által a tönkre jutott kincstár szükségsein így akarának segíteni. Minek czélszerűtlen voltáról a tapasztalás Lajost kitanította, megállítván fentebbi parancsában a hiányos új pénz verését. Illően elmondhatni ezekről azt, mit Montesquieu, igen élesen mond azon romai császárokról, kik hasonló munkálkodásokban menekvést kerestek: 'Ces Princes rédiuts au deses poir par leurs libéralités mémes, se virent obligés d'altérer les monnoyes; voye indirecte qui diminueoit le mal et sembloit ne le pas toucher: on retiroit une partie du don, et on cachoit la main; et sans parler de diminution de la paye ou des largesses, elles se trouvoient diminuées.' Liv. 22. c. 13.

ha valami magános határban bányák találatnának, az tüstént más hasonló birtokkal cseréltessek ki ⁵²⁾).

67. §.

Törvénykezési egyszerűség.

9) A pénz-követelekekbe, egyezésekbe behozott törvénykezés egyszerűségét, s ek-kép a hitel megállapítását. Kitündöklök e részben I. Mátyás törvénye, melly az úgy nevezett szembe való adóst mintegy rögtönítélet alá veti ⁵³⁾, sőt a hitelezőnek hatalmat ad letartóztatás által is fizetésre kényszeríteni az adóst; ellenben minden egyéb önkényes személyletartóztatást, befogatást tilt, a követelőt folyamodásra illető bírósághoz utasítja. Egy részről a hitelezők bátorságáról gondoskodván, más részről a személyes szabadságot meg-óvja, melly azon időkben igen gyakran az erősb és hatalmasb kényének játszai labtája volt. Bizonytalanná tevéen

⁵²⁾ II. Lajos 1518ki második decretumának 12. t. czik. a bányaművelők és városok szabadságai iránt többi közt az mondatik: „ut montanistae et inhabitatores civitatum earundem de rebus quibuscunque ad necessitates eorum ad ipsa montana deferendis nullum tributum solvere teneantur. Ab illis vero extraneis, qui montana non inhabitant, sed victualia et alias res necessarias ad culturam montanarum undecunque deferunt, exigatur quidem tributum, sed ita moderetur, ut ab eis quoque non superfluum sed justum dumtaxat et honestum Telonium exigi videatur.“ Ime a bányaművelés elősegítésére, egyszersmind a belkereskedés előmozdítására czélzó bölcs kedvezések. Vest. Com. 483. l.

⁵³⁾ Tőle birjuk ama szép törvényt: „Secundum quod se quisque obligavit, iudicium et justiciam recipiat.“ D. VI. 17., melly, ámbár csak az örök igazság elvét mondja ki, olly időkben, midőn még Europa más nemzeteinél is az erősbik joga, annyi polgári egyenetlenség szülte kény, uralkodott, valóban nagy előlépés volt az igazság kiszolgáltatásában. Az igazság előtti egyenlőséget ez állapítja meg.

leginkább a mesteremberek, kalmárok és kereskedők járását kelését az országban.

68. §.

Egyedáruságok eltörlése.

10) Némelly kir. városok által gyakorolt káros egyedáruságok eltörlését, és a belkereskedésnek adott teljes szabadságot.

Zsigmond törvényetörleszti el Buda városnak és, ennek példájára, a többi városoknak is azon kiváltságait, mikszerint bár milly, kebelökbe hozott portékát tovább vinni s eladni nem vala szabad ⁴¹⁾). Minden honi kereskedőnek megengedtetika harminczadi szabályok megtartása mellett bár minő portékának be- és kivitele és az országban bár hová szállítása. Fölszabadíttatik tehát a belkereskedés az egyedáruság nyomasztó békóitól.

69. §.

Csempészetek gátlása, vásárbiróság.

11) A külkereskedők csempészetei és csalfaságai ellen való óvóintézeteket és föllállított vásárbiróságot.

Sok félek és, sz. László ideje óta egész II. Lajosig, folyvást tartók törvényeinkben a külkereskedők által behozott rosz értékű pénzek, árúk, elkövetett csalások és csempészkedések elleni panaszok. Innét ama különféle ren-

⁴¹⁾ I. Lajos király némelly határszéli városoknak, mint Szakolcza, Bartfa, olly vásárjogot adott, hogy a külkereskedőknek ne legyen szabad ama városokon tul menni, hanem ott adják el portékáikat, hogy azokat a polgárok tőlök ócsóbban megszerezvén, az ország belsejében haszonnal eladhassák. Megerősítettett ez I. Mátyás 1458ki 9ik t. cz. által is. Vest. Com. 303. l.

deletek, melyek által a külkereskedők egészen eltiltatnak az országban kereskedéstől; a kicserélések csak határ-széleken történhetnek, és az ollykor keletkező bajok egy vásárbíró-ság természetű ítélet eleibe igazíttatnak, vagy csak bizonyos helyekre és piacokra szabad a külkereskedőknek portékáikat hozni s árúba tenni, s ismét csak tömegben és nem apródonként a lá minuta eladni, stb. stb. A mint is ezekről fentebb (II. 28—36. §.) illő helyeken már említést tett értekező.

70. §.

Mértékek, nyomadékok megállapítása.

12) A mértékek és nyomadékok magállapított egyformaságát ⁵⁵⁾.

Melly az adásvevési közbizodalomra és bátorságra lényegesen szükséges.

71. §.

Termeszterményi kereskedés szabályozása.

13) A marha és bel természetményi kereskedés szabályozását.

⁵⁵⁾ „Ne autem fraus et dolus, prout hactenus, in rebus vendendis et emendis comittatur, ubique per totum hoc regnum pro frumentorum et bladorum venditione et emtione atque vinorum educillatione una et eadem mensura, cubulus scilicet et quartale, ac pyntha Budensis formetur. Verum tamen haec mensura, atque pyntha in priorem et pristinum statum et formam, quae nuper diminuta fuit, redigatur, et per singulos regni comitatus, omnesque civitates liberis distribuatur. Pretium tamen non aequale, sed juxta locorum exigentiam prout scilicet carius, vel uberius res vendibiles crescunt, aut deseruntur taxetur, et similiter. Art. XXIV. 1525. Diaet. Hatvan. V. ő. Vest. Com. 606. l.

Jól tudák törvényhozóink, hogy a kivitel a fogyasztást szaporítván serkenti a bel termesztést, a nemzeti gazdaságot növeszti, a kereskedési mérleget kedvezővé teszi; hogy a kivitel tárgya csak fölösleg lehet, hogy előbb a belfogyasztás tökéletesen fődözendő, nehogy a népesedés, kézipar és országvédelem kárával közinség támadjon az országban, hogy közinség a marha s élelem-termékek körül könnyen eredhet; mert tenyésztésök- és előhozásokra hosszabb idő kivántatik, hiányok nem olly könnyen pótolható. Illy szempontokon alapultak a ló, szarvasmarha s egyéb termények iránti korlátló rendeleteik.

Azonban törvényhozóink a kereskedés-szabadságot is pártolák, hol az hasznos és körülmények szerinti vala. Nyilvános példája ennek Tót-és Horvátországnak II. Ulászló alatt engedett teljes kereskedési szabadság (36. §.)

72. §.

Kereskedési egyezések. Tengeri hajókázat.

14) Kereskedési egyezéseket, tengeri révpartokat és hajókázást.

I. Lajos egyezést kötött a velenceiekkal a tengeri kereskedés ügyében. Illy érdekből folytak Dalmatia végetti szüntelen háboruszkodások a velencei köztársasággal. Már I. Lajos próbálá a sónak tengeren átszállítását Olaszországba. Politicájában volt ekkor a magyar udvarnak megtörni a velenceiek tengeri hatalmát és így a kereskedést Italiába megnyitni. Töbször szövetkeztek tehát illy czélból Genua, Florenczia s más köztársaságokkal. (27. §.)

Aznak azonban, hogy a magyar tengerészet magasb fokozatra nem vergődhetett, okai voltak, részint a nemzet caractere, részint a bel és kül háborúk viharai, részint s leginkább a velenceiek meggyökerezett uralkodása a tengeren. Volt még is a magyar királyoknak még I. Ferdinánd idejében magyar flottájok az Adria tengeren. (V. ö. Schwart. Stat. I. 434. I.

73. §.

Helybeli különös kivételek és kedvezések.

Ezek azon országos intézetek és eszközök, melyek a honi műipar és kereskedelem előmozdítására főképp hatottak, és melyek nyomait a honi történetek és törvényszerzésben értekező kifürkészte. Nem tagadhatni ugyan, hogy mind két időszakbeli fejedelmeink sok egyes rendelést tőnek, egyes műegyesületek, helyek, városok, tartományrészek és telepekre nézve, mit az azon időkben olly nagy számmal kiadott és most is fennlevő kiváltságok és szabadságlevelek bizonyítanak. De ezek, mint helybeli kivételek és kedvezések — melyek sokszor a törvény által, mint például Buda város egyedárusága, eltöröltettek, vagy fejedelmek által is körülmények változtatással visszahuzattak — nem emelhetők azon intézetek fokoztára, melyek, mint közfontosságuk, az egész hazára kiterjeszkedtek. Ezek inkább egy olly különös gyűjteménybe tartoznának, melly városok, szabad községek, kerületek és hazánkban megtelepedett különféle népfajok történetit és a nemzeti iparra hatásukat előtűntetné.

Kijelelvén ekkép értekező azokat, mik véleménye szerint fejedelmeink és törvényhozásunk részéről a műipar és kereskedelem előmozdítására történtek, átmén a föltett kérdés harmadik tagjára: „mellyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok.”

IV.

A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS NAGYOBB EMELKEDÉSÉT HÁTRÁLTATÓ AKADÁLYOKRÓL

74. §.

A közjólét gyarapodását dermesztő okok.

Gyakran úgy látszik, hogy valamelly nemzet részére a közjólét és boldogság minden forrásai nyitva állanak; de mintha azokból merítésre a kezek, vagy inkább az ezeket mozgató tehetség hiányzanék, Tantalus kínos szerepét játszva az isten áldotta bőség közepett sorvadoz.

Kedvező éghajlat, fölöttébb termékeny föld, hajókázható folyók, révek és alkalmas kikötők, mind meg annyi természeti jótékony helyzetek és körülmények a művelésre, ipar és kereskedelemre éreketlenül s használatlanul maradnak a renyhe, dermedő s aluszékony sokaságnál.

Mintha maga az életvágy, minden éledeletkecs és ösztön kihalt volna az élő keblekből, bizonyos szomorú kietlenség lepi el a vadon bujálkodó téreket; néma lesütöttség, hideg részvétlenség bélyegzi a lakosok képeit; az egészet lélegzéshez inkább és halálvonagláshoz, mint cselekvő élénkséghez hasonló mozgás kettőztetett léptekkel hajtva hajtja az enyészet meredekébe.

A t. olvasó tán sejti, hogy értekező az ozman birodalom képét, vagy Moreának a hajdani Peloponesus török já-

rom alatti állapotját akarja festeni. S ime mi bilincsezi Europa legkiesb, legvirulóbb tartományát, a Fekete- és Kőzéptenger kulcsait bíró nemzet jólétét, hatalmát? nem de főkép vallás okozta értelmi s erkölcsi ridegség, fatalismus szülte vak elbizottság és aluszékonyosság, a mindent dermesztő, gázoló despotismus.

Ellenben a bárd iga alatt sivataggá éktelenült új hellennek mi töré meg jövőendő virulásra s műveltségre siető mostani ösvényét, ha nem közelébb küzdött dicső szabadsági harcokban kivívott nemzeti függetlenség, önállóság-e?

Eme olly kitünő két példa kézzel fogható bizonyosága annak: ,hogy gyakran sem a föld természete s helyzete, sem a nemzet testi s lelki idoma (Anlage), hanem más főntebb és ezektől egészen különböző mivoltú okok hatalmasan rugaszkodnak ellene az anyagi s erkölcsi jólét emelkedésének, műipar és kereskedeés közönséges kivirágzásának.’

75. §.

Azoknak többféle kútfejei.

Többfélék lehetnek azon akadályok, mellyek a műipar és kereskedeés kifejlésére kártékonyan hatnak. Hogy azokat valódilag megismerhessük és ekkép biztos ítéletet hozzunk, szükséges valamelly ország helyzetét, minden körülményeit, a nemzet erkölcsi s polgári szellemét és political viszonyait szemügyre vennünk. Mind ezek együtt- és különvéve eszközlik, élénkítik, vagy pedig lankasztják és visszaverik a nemzeti szorgalmat és kereskedést.

Hollandiában maga a szükség és terméketlenség, köztársaság alapulta után pedig a szabad vallás-gyakorlat; Angliában az alkotmány, bölcs intézetek és status-maximák táplálta nemzeti érzelem, s közindulat; Franciaországban a finom izlés,

szerencsés idom és ügyesség kedvező irányt adának a nemzeti cselekvőségnek.

Másutt, minden természeti bőség mellett is, uralkodó vallás, vagy polgári türelmetlenség, kiváltságos alkotmány, nemzeti ellenkező hajlomás az ipart elfojták, a kereskedést hátráltatták.

Tehát annak elhatározására: mi volt legyen fő oka a műipar és kereskedelem akadályoztatásának valamely országban, nem elég csak általános elveket és köz szempontokat megállapítani, hanem a kérdésben levő ország és nemzet körülményeit, intézeteit is szükség különösen tekintetbe venni.

76. §.

Fölosztásuk.

Azon okok, mellyek hazánkban a műipar és kereskedelem nagyobb emelkedését hátráltaták, értekező vélekedése szerint vagy az ország physikai s geographiai helyzetéből, vagy a nemzet erkölcséből és polgári alkotmányából, vagy végre politicai viszonyaiból származhatók.

Értekező mind ezen öt rendbeli kútfőkről egyenként és röviden előadandja nézeteit, azt vevén főképen figyelemre, mikép nemzödtek legyen azokból a hazai szorgalom és kereskedelem akadályai a kérdésben levő szakaszok idejében.

77. §.

Physikai minéműség.

a) Physikai minéműsége anyaföldünknek, melly alatt értekező itten a föld termékenységét, az ország különféle részeinek erre nézve egymás iránti állását, ebből eredő kölcsönös szükségzeit, bő és általános művelhetését, vagy kopárságát, stb. érti, minden tekintetben kedvező a kézi szorgalomnak és kereskedésnek.

Mérsékleti vonal alatti helyzete, változó föld és égőv

által terményeinek mind különféleségével, mind sokaságával meg vagyon áldva. Ezek pedig az ország többféle részei közt úgy elosztvák, hogy a hegyes és kopár részek, a sík és termékeny vidékektől kölcsönözvén az élelmi szereket, ezekért viszont fa, bornemű termékeiket, kézi szorgalmi és bányaművelési czikkelyeiket cserébe adhatják. Innét van, hogy a kézi mesteriségnek némelly ágai, már mindjárt az ország kezdetével fejlődtek ki.

De valamint igaz, hogy maga a természeti bőség, ha művelő kéz nem járul hozzá, sivatag vadonból kies gyümölcsöző mezővé nem varázsolja a tartományokat: úgy, visszapillantva honunk ezen időkbeli physikai állapotjára, mítsem nagyítunk, ha legnagyobb részét rengeteg vadonnak, számtalan mocsár- és posványnyal ellepett haszontalan síkságnak képzeljük inkább, mintsem művelt és virágzó édenföldnek.

Tacitus és J. Caesar leirta Németországot — mint ők nevezik, *Germania silvis horrida* — mai kies zöld tereivel összehasonlítván, nem kisebb Hunniának mai és Árpádok korabeli földművelési s termékenységi fokozata közt a különbség. A népség csekélyisége, pusztító tatár-bérohanások, a nemzet hadakozó szelleme, spásztori élethez inkább mint földműveléshez hajló természete, ugyan annyi okok voltak, mellyek az ország physikai mivoltára hatának.

Olly országban, hol a vadászat legkedvesb nemzeti foglalatosságotteve *), hol pustztító állatok kiirtására

*) Milly kedvencz és szenvedélyes foglalatossággá vált legyen a vadászat nemzetünknel, bizonyítja II. Ullász. V. decr. 18. t. cz. mellyben az ország rendei panasza fakadnak: hogy a jobbágyok *derelictis et postpositis ferme vinearum et agrorum culturis, ac caeteris manualibus artificiiis* egyedül vadászattal töltik idejüket. Azt bizonyos vadak fajaira nézve nekik büntetés alatt megtiltják, a földművelés és ipar érdekében. Kirekesztő és majdnem egyedüli foglaltatossága lett az ezentul a nemesi rendnek.

törvényes rendelkezések szükségesek valának, hol rengeteg vadonok és puszták miatt bátortalan vala a közlekedés: a földművelés, termesztés virágzatáról nem nagy lehet a képzelet. Sőt inkább, minthogy általánosan ezektől nagy részint az éghajlat mérséke is függ, bizton következtethetnünk hazánk égmérségleetének akkori sokkal zordonabb, kietlenebb voltát a mostaninál *).

Anyaföldünk akkori physikai állapota tehát első és fő hátráltató akadálya volt a műipar és kereskedés emelkedésének, tényészhetésének. Parlagon heverő, elvadult föld, parány és durva gyümölcseivel, igen kevés népségnek csak nyomorult élelmet adhat, alig födözheti első szükségait: mikép nyújtson tehát a műiparnak elegendő kelmét és anyagot, mikép táplálhasson üzésére szükséges fölőslég kezeket?

A kereskedési közlekedést a földszin természeti durvasága, mérhetlen vadonok, szirtek, mocsárok, járatlan puszták, ősvénytelen lapályok gátolák. Nem tagadhatni ugyan, hogy vegyes házu királyink alatt, hazánk mind népésedésre, mind belvirágzásra nézve nagy előmeneteleket tőn; de távol sem juta olly polczra, melly a műipar és kereskedés élesztésére különös hatással lett volna. Ekkor is jobbára pásztor és vadász életű vala nemzetünk, kevésbé földművelő, kézmű és kereskedésűző.

A föld csekély becse ⁵⁶⁾. A keringő pénz kis mennyi-

*) Hazánk physikai minéműségére nagy befolyásuak voltak ama rettentő s többszőri pusztítások, mellyeket többféle vad nemzetek annak kebelében elkövettek; csak IV. Béla országglásakor amaz isszoyu tatárpusztítás, milly sivatag vadonná ékteleníté e hont, leirja Roger. Carm. miser.

⁵⁶⁾ III. k. I. 133. czime szerint 4. §. „una sessio jobbagyonalis populosa pro una marca, seu ad unam marcam quatuor florenos facientem computatur”; és 24. §. „Terra communis vel arabilis ad unum aratrum Regalis mensurae sufficiens ad m. 3”; kitünőbb e közönséges becsű (communis aestimatio) csekélysége, ha azt az igás marha becsűjével össze-

sége bizonyítja a mondottakat. Szabályozott utak, csatornák, folyamok, lecsapolt posványok kies és virágzó mezökké alakult sivatagokról hallgatnak ez időbeli évlapjaink.

Általán véve tehát hazánk kebelében rejtőző sok kincsek, emberi ész és szorgalom által ki nem fejlesztetvén, vesztve maradtak a műipar és kereskedelemre nézve, és ez vala egyik fő akadály a fejlődésöknek hazánkban.

78. §.

Geographiai helyzet.

b) Geographiai helyzete. — Azon fekvése hazánknak, melyet planetánk Europa nevű részében elfoglal, kétféle tekintet érdemel: határszéli kiterjedésre t. i. és azon természeti viszonyra nézve, mely (félre tévén minden alkotmányi és political tekintet, mikről némi észrevételeit alább teendj értekező) mintegy önkényt a környező szomszéd tartományok közt keletkezik, és azért hatással van a nemzeti élet és ahhoz tartozó műipar és kereskedelem kifejlésére.

A határszéli kiterjedésről megjegyzendő, hogy olly ország, mely harc és hódítás által szereztetett, határszélek végett a szomszéd birodalmak és népekkel természetesen hosszas villongásokban kénytelenített küzdeni, melyeknek szerencsés vagy bal kimenetele a határszélek terjedelmét, vagy csorbultát következteté, és így szüntelen változásokat szüle. Alig van Európában ország, mely e tekintetben annyi viszontagságokat tapasztalt volna, mint magyar hon.

Mint minden új telepű nép faj, úgy a magyarok is

vetjük, például §. 50. egy ökör 1 markára becsültetik, tehát szintugy mint egy egész népes telek. Jele ez a földművelés alatt fokozott létének. Virágzatával szükségkép növekedik a föld becse is. Zsigmond és Mátyás idejéből illy becsűt hoz elő Kovach. Vest. Com. II. mely a Verbócziével sokakban megegyez.

Árpádiak alatt határszéleik végett a szomszéd nemzetek csipkedéseinek ki valónak téve. Kelet és nyugat két nagy birodalmi között helyeztetve, Magyarországból hűbéri viszonyu és kötelességű tartományt képezni mind kettőnek szándéka vala.

Nem csak erős állapotásra, hanem időről időre tett új hódítások által nagyobb s nagyobb terjedelemre jutott a magyar birodalom. I. Lajos és Mátyás idejében határszéli nagyságának fő délpontját érte el. Europa első rangu hatalmasságai között méltósággal foglalt helyet.

E határszéli, vagy geographiai terjedésnek a műipar és kereskedelem előmozdítására nem tapasztalni hatását, sőt több okoknál fogvást egyik gátját látja abban értekező. Azon korbéli szellem szerint t. i. csupán hódolatási czélból s nem valami gyárnoki vagy kereskedői érdekből történt a határterjesztés. A nemzetet majdnem szüntelen hadakba keverék a határszélek. Állandóság és bátorság nélkül szűkölködven, nem nyújtottak olly biztos alapot és kezességet, mikre egyedül támaszkodva, minden műipar és kereskedési vállalkozás sikerrel indíthatatik meg.

Tagadhatatlan, hogy a geographiai nagyság és kiterjedés tágasb kört nyitván a belkereskedésnek, terjedtebb piacot tár föl a gyárműveknek. A kézipar tökéletesítése, s virágzata a munka fölosztásától függ, ezen fölosztás nagyobb, kisebb fokozata pedig a piacz, vagy vásár terjedelmétől. Az ország geographiai nagyságával szaporodik népennyisége, éghajlati különfélesége, terményei sokasága, mifélesége. Innét külön részei közt a közlekedési élénkség. Valamint szükséges, hogy egy kisebb terjedelmű ország, gyárjai megállhatásaul, külföldi kereskedésről és piaczról szorgoskodjék. mint Albion tévé: ugy olly roppant birodalmakban, mint China, Russia, maga a belkereskedelem is föntarthatja a legnagyobb gyárakat, eszközölheti a leg-erősb munka-fölosztást.

Ha hazánk sok viszontagságai, ha a kor-, nemzet és al-

kotmánysszellem, főkép pedig a békes birtok engedék vala, a belkereskedés s ez által a műipar is geographiai kiterjedéssel iránylag hathatós rugalmat nyerhetett volna.

79. §.

Természeti viszonyok.

A geographiai helyzetből származó természeti viszony a szomszéd országok kölcsönös szükségéből, vagy bővelkedéséből veszi eredetét. Ha tehát oly tartományok környezik az országot, mellyek bizonyos cikkelyben szükségét szenvednek, miben amaz bővelkedik és viszont, ha más physical, vagy political akadály ellent nem áll, akkor természetileg kereskedés keletkezik a mondott országok között.

Hazánk egy részről az Adria tengert, más részről, majd a Duna torkolataig terjedvén birtokai, a Fekete-tengert illeté határszéleivel. Midőn a magyar királyok fején lengyel korona egyesült, hatalmas kezök szinte a Balticum réveit érinté. Nagy és virágzó lehetett tehát kereskedése geographiai helyzetéhez képest.

Azonban az egész tengeri külkereskedés birtokában, melly Suecz földszoroson keresztül Kelet-Indiába üzetett, velenceiek és genuaiak voltak. Éjszak felé oly művelten és bárdnépek tanyáztak, mellyek műveltségben és szorgalomban sokkal alantabb fokon létezvén hazánknál, korlátolt szükségök és szegénységök miatt árúczikkelyeket sem nem vehetének, sem nem adhatának el. A napkeleti birodalom, míg törökök által le nem rontatott, virágzás és műveltségben sokkal magasb polczon létezvén, termények és kézművekkel bővelkedvén, kivitelünkre sem nem nyújtott alkalmat, sem nem szorúlt. A nyugati német és csehországi tartományok, népségben és szorgalomban előkellőbbek, hazánkat gyarmatosíták, a mesterségeket ide plántálák, s legregibb törvényink bizonyítása szerint főképen marha s más durva termények kiviteléül szolgáltak, melyekért ők ismét ké-

szítményeket adának, de kivitelünket ezekbe a fő folyamok ellenkező iránya nehezíté. Végre pedig mind ezen kedvetlen körülmények mellett fogyatkoztak honunkban a külkereskedésre szolgáló tárgyak sokasága, termények bőssége, főkép az átszállítási módok és eszközök könnyűsége.

Innét az önkényt mozgó czikkelyekkel, mint szarvas marha, lovak, fő vala a kereskedés nyugat felé a német-római birodalomba. A többi terményekkel, mellyek csak tengelyen vagy vizen szállíthatók, csak a határszélekhez közel fekvő vidékekből üzetett a kereskedés. Az ország bel-sejéből, utak, csatornák, hajokázás hija miatt, misem szállítattott ki.

Azon kereskedés, melly a tengeren, mig Nápoly magyar királyoktól biratott, sóval, borral és más horvátországi terményekkel keletkezett, de a velenczeiek által mindenkor gátoltatott, alig érdemel említést. S azért

Geographiai helyzetünkéből sem áradának hazánkra, műipart és kereskedést előmozdító rugók és eszközök; ha egy részről kedvezőnek tetszhető is, de más részről ismét magában rejté a legnagyobb akadékokat, mellyek győzhetlenül föltornyosultak, mióta a félhold tőszomszédjává lőn a magyarnak.

80. §.

Nemzeti erkölcsök.

c) Nemzeti erkölcsök. — „Nec arare terram, aut exspectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes, et vulnera mereri, pigrum quin imo et iners videtur sudore aquirere, quod possis sanguine parare. Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno, ciboque. Fortissimus quisque, ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus, et penatum, et agrorum cura feminis, senibusque, et infirmissimo cuique ex familia. Ipsi hebent: mira diversitate naturae,

cum iidem homines sic ament inertiam, et oderint quietem.' Így Tacitus a németek szokásairól. Értekező pedig tán nem sokkal hibáz, ha kaczagányos elődink régi erkölceit e szép rajzolatban találva látja.

Az erkölcsök fontosabbak törvényeknél. Jó s fogantatos törvényt erkölcsökből kell meríteni. Életet, erőt, sikert ezek öntenek belé, különben holt betű marad, pusztá szó, melly viszhangra nem lel a nemzet kebelében. Fonákság bár milly hasznosoknak tetsző intézeteket létesíteni akarni, csupán csak hatalom szó és rendeleteknél fogvást.

Vizsgálni kell elébb a nemzet szokásait, hajlandóságait, gondolkozásmódját. Betekinteni a családok házi életébe, cselekvéseibe, viszonyiba. Meglesni az egyeseket mind különvéve, mind bizodalmi rokon körben, mind közhelyen, nemzeti vagy vallásos ünnepi szertartásokon. Midőn vagy magános kedvencz indulatinak áldoz, vagy övéi, rokonai, hasonlói közt szíve legrejtélyesb ösztönei, legédesb gerjelmei őszintén ömledeznek; vagy midőn mint egész társaságtagnak nemzeti érzelmei nyilvánulnak *). S így hosszas, megfeszített figyelem és elmélkedés után kitanulni a nemzeti erkölcsöket, mik nem egyebek, mint, eme tapasztalható különös sajátiságok, lelki idomok összete. A mint is ezt remek és utánozhatlan ecsettel teljesíti az érintetem romai szerző.

Ha nemzeti erkölceinket figyelemmel vizsgáljuk, ritka vegyületét látjuk azokban a napkeleti és európai szokásoknak. Két különböző természetű és égövé elv látszik azokban szüntelen viadalban lenni, melly annál torzasztóbban válik el egymástól, annál nagyobb küzdelemben tapasztaltatik egy más ellen, minél fölebb megyünk nemzetünk történeteiben.

*) „A mint csatában, s béke házi körben
Vagy köz helyen, tréfák és gond között,
Érényben, bűnben él, hal és mozog.”

A keleti erkölcsök vonásai s maradványai árpádi időszakban kitünőbbben mutatkoznak eredetiségökben, mint a vegyes és későbbi időszakokban, midőn már jobban össze-simulnak, s rokonulva párosulnak a nyugat és éjszak népeivel.

Első királyunk az erkölcsök új idomítására, nem mondom átváltoztatására mind vallási, mind polgári tekintetben nagy és elválasztó intézményeket hajta végre. Elődink, mint törzsökös ázsiai hazájokból sok bel viharok és a hatalmas chinai birodalommal folytatott szakadatlan küharczok után kiszorult nép, kebleibe mélyen vésve táplálhaták mind azon rényeket, melyekre nem csak a családi élet egyszerűsége s kéjelme édesen szoktatja és szelidíti az embereket, hanem főképp azokat is, melyekre a szüntelen munka és vivás elvégre szerencsétlenséggel párosultan edzi s magasítja a szíveket. Tulfeszített volna tehát azok képzelete apáink erkölcséről, kik, fájdalom! olly vélekedéssel vannak, hogy tőlök minden szelidebb emberi érzelmeket és idomitást eltagadva, őket egy vad, zordon és társiatlan természetű népfajnak ábrázolják.

Magános életökbe és családi körökbe pillantva, olly személyi s házi rényekkel tündököltek ők, 'mellyek mintául szolgálhattak a műveltséggel kérkedő, már akkor keresztény népeknek, és melyek Európába telepedtük után is nemzeti szokásaik és törvényeikben folyvást és szakadatlanul ki-sugárzanak.

Fegy (disciplina) és szigoruság, nemzeti bélyege a magyarnak, mind magános mind köz erkölcsében. Mit szoros, a test minden idegeihez simuló, azokat teljes deliségökben kitüntető, és még is tökéletesen és gondosan befedő öltözete lelkesen kifejez, első tekintetre is nem langy puhaság, hanem férfias bajnoki állhatat képét tüntetve előnkbe.

A család feje korlátlan hatalommal uralkodik háznépe fölött, és vélnéd egy kis társaság királyát látni benne. Atyai hatalmának határtalan vala köre és tartása ideje.

Kiterjeszkedék magzatai személyére, szerzeményére ³⁷⁾, vagyonára. Ő szabadítja föl tetszése szerint fiát ³⁸⁾. Tuszul (obses) adá által az ellenségnek ³⁹⁾. Tulkait és telkeit rabszolgái által őrizteté, művelteté, kiket rabságoktól kénye szerint fölmenthete, átbocsáthata (mancipium liberum, manumissum).

Önmaga felseerdült magzattal vadászat, hadakozás és ama nemzeti szíves vendégszeretethen; néha, de nem tartóslag, sem örökké, közszolgálatban is tölté napjait.

Csodálatos és csaknem példátlan vala nálok a nőnemi szemérmesség és erkölcsi tisztaság iránti gyöngéd figyelem. Nagy becse a szüzi párta szeplőtelenységének; ellenben a legundokabb bünszeny a kaczer fajtalanság, mit gyakran kegyetlenséggel határos fényitékkel boszulának meg. Innét a jegypénz kelete, melly a hűnőknek a virágzó szüzeség ⁴⁰⁾ díjául adatott; innét az özvegyekről különös gondoskodás, melly tüstént megszűnt, mihelyt özvegyiségét más házasság-kötéssel fölvaltá, s a jegypénz mennyisége is az ismételt összekelésekkel lejjebb lejjebb szállott.

Mind meg olly kitünő szokások, mellyek atyáink erkölcsi tisztaságszereteté, s a nőnem iránti gyöngéd érzelmét bélyegzi, mellyek erkölcsökből törvényekké szentesített-

³⁷⁾ „Pater filio et e contra filius patri, quidquid rerum et bonorum poterit acquirere, jure naturali tenetur. I. 53. §. 10.

³⁸⁾ „Omnes filii et filiae parentum legitimae et illegitimae aetatis non emancipati, hoc est a patria servitute non liberati, infra tempus emancipationis, seu liberationis in patria potestate consistent. I. 51. §. 1.

³⁹⁾ „Item, quod pater potest filium suum obsidem pro se ponere, sed non e converso. Ibid. §. 8.

⁴⁰⁾ „Item advertendum: quod quaelibet foeminarum a primo marito ratione floridae virginitatis, in qua nuptui tradita fuit, integram dotem: a secundo vero, post deflorationem scilicet nubendo, mediam dumtaxat dotem; a tertio quartam partem; a quarto, octavam solum partem dotis habet. I. 96.

tek. Valamint ezt a tripartitumi szokások még most is törvényerejű, noha sokakban módosított, gyűjteménye nyilván bizonyítja.

81. §.

Függetlenség. Nyíltság. Bátor állhatat, mint egyesek rényei.

Az élet viszonyiban a függetlenség, nyíltság, bátor állhatat jelességek s egyszersmind szenvedélyek ugyan annyi forrásai.

A függetlenség önkényt szabadságszeretetre, minden szolgáltságnak, vagy minden azt csak legtávolabbról is árnyékoztató tettek és foglalatosságnak útlatára vezérlé őseinket. Illy szellem pedig nem csak a kormányzásmód, hanem a magános élet mindennapi viszonyaiban is egyaránt divatozott.

Önválasztott fejdelem iránti hűség, de a kormánybai befolyás és a törvényszerzésbeni részvétel ugyan annyi sarkfőtételei amaz Árpád választási eredeti szövetségkötésnek. Egy főnséget állítottak magok fönt s midőn reá bizák a végrehajtás fő hatalmát, csak önalkotta törvényeknek hódolva, megőrzék szabagságokat kény és rabszolgaság ellen.

De magános viszonyokban is nagy hatásu volt ezen szabad függetlenségi szellem. A hány szittya vitézt szemlélünk, ugyan annyi egymástól független, szabad s egyenlő jogú ember az. Az általános egyenlőségi elv és mindenemű kötelezett szolgaság ⁶¹⁾ eltöröltetése kimondva a törvényben. Innét számúzve mind azon foglalatosság, melly bár ki iránt is valami lekötelezést, munka-, adó vagy szol-

⁶¹⁾ „Ab omni conditionaria servitute, ac datiarum et collectarum, tributorum, vectigalium, tricesimarumque solutione per omnia immunes et exempti habentur, militareduntaxat pro regni defensione tenentur.” I. 9.

gülat-végbevitelt következtetne. Mind ez összeférhetlen a szabadság és függetlenséggel.

Hazáért és közvetlen önmagáért valamit tenni, szerezni, végrehajtani illőnek, diszesnek tartatik. A kézművesség, munkabér-kereset, nyerekedés, kalmárkodás egyaránt becs-telenítők. S ime milly megvívhatlan akadály létezik illy erkölcsökben a műipar és kereskedés virágoztatására.

Nyíltság és őszinteség szép lelki tulajdonok, szív-egyenességet, szószentséget szülők. Közönségesen utált vétkek: az ármánykodás, árulás és hitszegés; kárhoztatva, szeny-bélyegezve ez a törvényekben. Magános és közönséges viszonyokban egyaránt nyilatkozik ama nemzeti őszinteség. Olly jeleségek, mellyek a közbizodalom és hitel megállapítására vezérlelnek; de mellyek még sem mozdíthaták elő a műipar és kereskedés érdekeit.

E kettős foglalatosság, t. i. készítő és fogyasztó, eladó s vevő közt, bizonyos versenýérdeket teszen föl, melly a közéletben kitetszőleg ellensurlódásba teszie külön osztályokat. Az egyik fél minél többre rugtatni, a másik ellenben minél lejjebb szállítva korlátozni törekedek a nyereséget. Igy bizonyos színlés, nagyítás, más részt becsmérlet és tettetett alacsonítas szelleme keletkezik köztök. Miből természetileg bizalmatlanság és feszesség következik. Állapotok, mellyek ott, hol az egyenesség és szószentség nemzeti erkölcsökké váltanak, ezekkel mindenkor összeütköznek.

Bátor, állhatatos, vitéz hősszellemet szül. Ennek sajátja pedig az erőködésre, fáradságra és veszélyre-edzés. Minden foglalatosságna megvetése, melly kis körben, homályban folytattatván, nem nyitja meg a dicső pályatért hírrre, borostyánokra. A fellengző, nagyravágyó, nemesen gondolkozó lélek törpülni nem tudván, vagy csak dicső tettekben hatni, ragyogni sóvárg, vagy épen szunyadva lomhadni, vesztegleni, renyhe dologtalanságban tölteni napjait. Innét a kézi munkásság- és keresethez semmi nemzeti hajlandóság, hanem annak idegenekre, szolgákra bizatása.

82. §.

Vagyonszerzés. Örökösödés. Ősi származat. Nemesi gőg.

Vagyon-szerzés, fölosztás és örökösödés körüli eszmék apáinknál nem kevésbé ellenkezők a műipar és kereskedelem szellemével. Rénnyel szerezni, birni földet ⁶²⁾ tartaték egyedül diszesnek becsülethozónak. A pénzkeresmény, mind jog-gyökerességre ⁶³⁾, mind közvélemény tekintetére nézvést ennél alantabb állott és soha nemesi jogot nem szerezhett, csak polgári, s paraszt vagyont képezvén.

A földbirtok tehát csak a nemesi rend sajátja. Abból a többi nép kizárva s így szabad ingatlan vagyonszerzés és közösülés egy rendre korlátolva, a műipar fő rugója gyöngítve.

Az örökösödés csupán csak a nemzetségekre szorítottatott. A szabad elsajátítás és végintézkedés tiltva: mert a birtokkal az eldődöknek erényei az utódokra jószággaikkal együtt átszállani gondoltatik. Az ősi jelesség eme maradványában tehát minden tagnak egyenlőn osztoznunk kelle; mi egy részről az ipar- és kereset-ösztönt a magzatokban lankasztá; más részről a polgári egyenlőségnek olly veszélyes ősi származathoz i csüggést, ragaszkodást és nemesi gőgöt táplálá.

Illy nemzeti erkölcsök, törvények, szokások, s mindentársi viszonyokba fonódva firól fira, nemzedékről nemzedékre átsarjadozván, mi csoda, ha századok leforogta után is, noha sokakban idők, körülmények, kül behatások által módosítva, fő vonásaikat mainapiglan is megtarták, a nemesi rend szellemére hathatósan munkálnak.

⁶²⁾ „Nam ubi Princeps noster quempiam hominum, cuiuscunque conditionis existat, ob praeclara facinora ac servitia, castro vel oppido, sive villa, aut alio jure possessionario, condonaverit, mox ille per huiusmodi Donationem Principis in verum nobilem creatur et ab omni rusticitatis jure eripitur.” l. 4.

⁶³⁾ Többszire csak jus fluxum, temporaneum, mobile értékével és jogával hirt, noha már a vegyes adományok (mixta donatio) l. 13. §. 3. mellyben a tett közszolgálat főnött pénz is fizettetett, akkori divatja említtetik.

Az előadott (80. 81. §.) rövid rajzból tehát kitűnő, hogy a nemzeti erkölcsök a műipar és kereskedés szülte békes takarékossgot, szorgalmat, műveltség és közjólétet nem kárhoztattak ugyan, sőt kifejlésöknek rést hagyának; de a nemesi rend, melly az ország kormányába befolya, olly hübérszellemű osztályzatot képeze, melly kiváltságaihoz, személy- és birtok-jogaihoz szilárdan ragaszkodva, a polgárisodás (Bürgerthum) szelíd s mindent kiegyenlítő szellemével össze nem rokonult, a polgári s földművelő osztálylyal nem elegyült.

83. §.

Polgári alkotmány.

d) Polgári alkotmány. — Mi tevé Angliát műipar és kereskedési tekintetben nagygyá, gazdaggy, azon országot, mellynek történeteiben a hübérendszer minden viszonyait, egy hatalmas aristocratiát, a szabad kereskedést és kézművészetet korlátozó intézeteket fölösleg mértékben fölleljük? Valóban sem Olivier Cronwel hires hajókázási törvénye (acte of navigation)¹, sem gyarmatai, sem gabna- s szegényi - törvényei, hanem, mint korunk nagy ministere, Canning, szinte nyilván elismeré, s a szabad alkotmánya és az ez által hatalmasan táplált és fölemelkedett köz nemzeti szellem. — A szabadságkivívás után az angol nép által az emberi tudás minden ágaiban és mesterségeiben tett előlépések, a világ minden részeiben nyert győzedelmek, azon bizodalom, mellyel a polgár a kormányhoz, a kormány viszont a néphez viseltetik, azon szabad és független mozgalom, melly szerint minden polgár egyiránt csak a törvénytől, nem pedig a hatalom gyakorló kényétől függ és tart.

Nagy fontosságu tehát a műipar és kereskedés virágzatára és a közjólét gyarapultára, az alkotmány szülte szabadság, a polgári helyzet és függetlenség; mert ezekből fejlődik ki a közértelmesség és nemzeti irány mértéke is.

Értekező mellőzi Franciaország forradalom előtti és utáni állapotát részenként összehasonlítani, annak kimutatásául, mi hatásvolt legyen régi hűbérsvetű és a polgári szabadság elveire épült újabb zamatu polgári alkotmánya népe holdogítására, a műipar és kereskedés terjesztésére, elevenítésére ⁶¹⁾. A dologkétséget nem szenved. Lássuk közelebbről, miket rejt fő alapjaiban a magyar alkotmány a műipar és kereskedés érdekeire nézve.

Minden polgári alkotmányban olly bizonyos fő elvek uralkodnak, mellyeken, mint alapokon, a többi társasági szerkezet nyugszik. Ezek öntenek irányt és szellemet törvényekbe és minden rendelkezésbe, mikből aztán a polgári élet (vita civilis) keletkezik. Azon elvek között pedig a legmagasabb helyet foglalják el a szabadság és egyenlőség elvei.

Az elsőbbik a köz, és magános cselekedetek körét és az innen folyó polgári bátorlét mértékét kiszabja és meghatározza; a második minden polgári javak-, előmenetelek- és hasznokban kijeleli az egyes polgárok és osztályzatok

⁶¹⁾ Leuchs János Kar. már többször idézett munkájában, melynek címe: 'Gewerb, und Handelsfreiheit' 144. és 145. lapon megteszi Franciaországra nézve a hasonlatosságot népsége s jóléte forradalom előtti s utáni állapotja közt, és megmutatja, hogy, noha a husz évi küzdelem több mint 8 millio francia életébe került és 7565 millio frank kényszerített adósság tétetett, még is népesb és virágzóbb lön helyzete. Melly különbség a társasági fő hatalom, törvények és erkölcsök javításának főkép tulajdonítandó, melly szerint az ez előtti polgár alkotmány által lankasztott erők a néptömegben most kifejlődtek. A közmunka jövedelme, melly ez előtt csak egy kisebb szám előmenetének áldoztatott fel, most mindnyájok hasznára fordíttatik. A közönséges szabadság, vagy is az őtalom, igazság és kedvezés egyenlő mértéke mindenütt vetelkedést és magasabb törekedést ébresztett. Becsületérzést, erkölcsi méltóságot és társalkodási rényeket csöpegtetett, az azelőtt lealacsonyított emberi szívekbe.

részvét és közösségjog mennyiségét. Nincs eme fő elveknél több, módosításaik mindazáltal számtalanok. Ezek szerint kell minden polgári, tehát a magyar alkotmány természete s hatásáról is ítéletet hozni.

Midőn elődink Pannoniát megszállták, e két elvet szűz épségben hozák át magokkal Ázsiából. Csak vezéreiket követők szabadok és függetlenek, magok közt semmi különbséget nem ismertek. Egyiránt osztakoztak a hadszerezte javakban, családaitkat tetszésök szerint kormányzák, keletkező bajaitkat vagy önmagok eldönték párviadallal, vagy rendelt bírák eleibe vették. Vezéreikhez nem egyéb mint katonai engedékenységgel és hűség viszonyaival lekötve. Megtartották eme szabadságot és egyenlőséget, a fejedelem iránti alattvalói hűséget kivéve, magok közt akkor is, midőn egyfőiséget állítottak föl⁶⁵).

84. §.

Szolgaság. Urikény. Nemesi és polgári személy, s vagyon közt húzott szoros határvonalok.

Természetes, hogy azon eredeti alap-szövetségkötésbe, melyet egy szabadon választott fejdelem és magok közt alkottak szittya eleink, be nem foglalják sem az új hazában talált és meghódított lakosokat, sem pedig az abban később meggyarmatosított jövevényeket. Ezek iránt tehát szükségkép új viszonyok támadtak, melyek az alapalkotmányban nem foglaltattak.

A hódítók önszerzeményöknek tekintvén a tartományt és a szerzés és fáradság díjául nézvén a szabadságot és egyenlőséget, nem valának hajlandók részesökké tenni e javakban azokat, kik az elfoglalásban nem izzadtak. Ezekre nézve tehát csak engedmények, kedvezések és kiváltságok helye lehetett.

⁶⁵) „Nullius, praeter quam principis legitime coronati subsunt potestati” I. 9. §. 4; és „Nec habet dominorum aliquis majus, nec nobilis quispiam minus de libertate.” I. 2. §. 1.

A tartomány hajdani lakosai, bár nem tetteleg, de legalább gyanítólág (praesumtive) ellenségeknek és meggyőzötteknek nézettek, szittyai szokás szerint tehát hadi rab-ságra jutottak. Miből szolgaság és igyuri és szolgai vagyis jobbágyi viszonyok keletkezének. Az urikénynek csak gyér korlátok tételeven a törvények által ⁶⁶⁾.

De a behítt és meggyarmatosított jövevények és kéz-ipar-üző hasznos mesteremberek sem a győzők, sem a meggyőzöttek sorába nem jöhettek, és azért, valamint amazoknak szabadságaiban nem részesülhettek, ugy ezeknek szolgai sorsába sem taszítottak. Népesedés s művelődés érdekében edesítették őket az országba, azért nekik kedvezések, kiváltságok valának nyújtandók, különben gyarmatosításuk elmaradt volna.

E jövevény osztálynak a könnyebb élelem-kereset, kézipar-üzés és keresdési nyereség valának fő indítóokai a beköltözésre. Kény ellen biztosítást, ótalmat ohajtottak őket mindenekelőtt az új hontól; ezután pedig, a mennyiben eszközölhető volna, szokásaik, törvényeik és önhatósági függetlenségek megtartását. De ez vala épen az, mi őket az uralkodó alkotmány irányában szüntelen idegenkedésre ingerelte és távolságban tartotta, belőlök egy olly osztályzatot képezett, melly, sem a szabad rendhez, sem a szolgai pórhoz nem tartozván, sem egyikhez sem másikhoz semmi viszonyokkal nem kapcsoltatott, egészen külön, szigetelve állott a polgári társaságban. E rideg elszigetelés feszes surlódásokra nyújtott alkalmat. Idegen nemzetiség és nyelv, más életmód és fogla-

⁶⁶⁾ A szolgaság még egy neme magából az alkotmányból keletkezett, t. i. a hadköteleesség mulasztásából, melly miatt I. 3. szerint a szabad ember kivetkőztetett szabadságából és szolgaságra jutott. „Quae (consuetudo) multos Hunnorum perpetuam redegit in rusticitatem“ §. 3. S így az egyenatlenség csirája, a szolgaság, minthogy a szabadság vesztette személy származékaira is átruháztatott, a polgári alkotmány természetéhez képest önmagától elterjedett. §. 5 „Nam aliter fieri nequivisset, ut hic dominus, ille servus, hic nobilis, ille ignobilis et rusticus efficeretur.“

latosság egy részről megvetést, polgári becshiányt, más részről gyűlöletet, ellenszegülést gerjesztett.

Olly osztály, melly egyedül királyok-osztogatták kiváltságokban, a főhatalom gyakorló ótalmában keresé biztos létét, természetesen közpolgárjogok, hivatalok, nemesi javakra számotnem tarthatott. Azon rend kirekésztő sajátai voltak ezek, melly egyenest befolyt a törvényszerzésbe. Innét a születési elsőség, minden ferde előítéleteivel, következményeivel.

A kézművészet és kereskedés gyáva s alacson keresetnek tekintetvén, a nemesi rend magasb hivatásával össze nem férhetőnek tartatott. Az azt üzök méltatlanoknak, alkalmatlanoknak nézettek, annak rangjára fölemeltetni⁶⁷⁾, mire csak a hadi vitézség érdemesíte.

⁶⁷⁾ Báthori Kristóf erdélyi vajda Nagy-Várad lakosainak 1580. évben adott nemesítőlevelében a többi közt azt mondja: „neque, ut in aliis urbibus fit, cives Varadiensis mercaturae tantum aut opificio sunt dediti, sed tanquam inter armati, et educati, omnia militaria munia maxima animorum alacritate obeunt, nec quidquam antiquius habent patriae defensione, atque salute, nyilván jelentőleg, hogy a nemesi szabadság megszerzésében fő érdemnek nem a műipart és kereskedést, hanem a katonai szolgálatot tekinti, Például szolgálhatnak itt azon polgári becs és figyelem mértékének előtüntetéseül, mellyben a városi rend azon időkbén hazánkban részesült Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemnek 1597ki, nagyváradiakhoz intézett, parancsolatának következő tartalmai, mellyeket a nemtelen polgárokhoz irányoz: „Ti pedig kik jámbor és tős gyökeres nemes rendenkivül valok vagytok, bírák, városbeliek és váradi fő polgárok, minden rendek, szántás kapálás az tido lgo to k nem hit igazgatás, nem paraszt emberhöz illik az hit igazgatás sem vargához, sem szűtshöz, sem a protestatióval való fenyegetés; sem egypór bestye áruló kura fiához is, va lete.” V. ö. Bevez. a Diplom. Perger János I. 261. 266. Ezt itt, noha ez értekezés tárgyául vett időszak-

Íly állapotban a kézipart és kereskedést gyakorló polgárság nem élván a polgári alkotmány előmeneteleivel és védelmével, sőt ebből száműzve levén, igen bizonytalan, ingadozó volt polgári helyzete, személy és vagyon-bátorsága a hatalmas aristocratia irányában; csak kiváltságai és határföldeiszüik körébe szorítatott, azokon kívül megszűnt szabadalmi ereje. Önkény ötleteinek, földbirtokos zaklatásainak vala kitéve.

Később időkhben kezdé a törvényszerzés a városi rendet is figyelmére méltatni: kebelébe avatá azt; költözködéseiben bátorságot, mentességet, kötéseiben, egyezéseiben igazság-szolgáltatást biztosított; kiszabta hatósága körét és illetőségét; a közterhek és szolgálatok viselésében irányát és állási fokát, sőt emberbecsét is megméré⁶⁸).

De milly szellem uralkodik mind ezekben? — nem egyéb, valóban, mint ama gyűlöletes megkülönböztetés, elválasztás rendszere. A polgári személy kizárva a nemesi rend, mind személyes mind vagyonbeli szabadságaiból; az elégtét-kereset és szerzésben nem adatik meg a tökéletes egyenlőség; a polgári és nemesi vagyon és szerzemény közt lényeges különbség tétetik; azzal teher de semmi kitüntetés, ezzel jelesség és fölmentés jár; ennek megszerzésére, bírására a polgár alkalmatlannak nyilatkoztatik stb. stb.

Már most csak az a különbség, hogy mivel mind ezek törvény által pontosan meghatározatnak, a mi, gondolom, a dolog veleje — ekkép a kézműves polgárságnak előbbeni, csupán szabadalom-leveleken létező állapotja a bizonytalansághból kivétetik, kény ellen biztosíttatik. Bizonyosan nagy lépés a müipar és kereskedés serkentésére,

kat túl mulják, mint azon időkhöz közel járó és az akkor uralkodó gondolkozás szellemét bélyegző jeles adatokat, nem véle feleslegesnek előhozni értekező.

⁶⁸) „Quarum quidem civitatum cives et inhabitatores in eorum homagiis, nobilibus regni hujus aequiparantur. In aliis tamen libertatibus, nobilibus inaequales habentur; et eorum privilegiis non utuntur.“ III. 9.

de távol sem kielégítő, sőt inkább a teljes kifejlést, virágzatot halálosan gátló rendszer és polgári helyzet!

85. §.

Polgári kitüntetés, jutalom és közbecs.

Az emberi természet sajátja az, hogy többféle hasznos foglalatosságok közül azt választja ki leginkább, mellyel több előmenetek, kedvezések és elsőségek összekötvék. Szorgalomra továbbá, mesterségre, találmányokra, műtökéletesítésre és fáradságos, bizonytalan keresetre, csak kiüntetés, közbecs, biztos jutalom serkentik.

A műipar és kereskedés valódi előmozdításául tehát szükséges, hogy a polgári alkotmány e kettős fő érdeket kösse össze e polgári foglalatosságokkal. Nem elég itt, hogy a törvény csak pusztá hátorlétet és ótalmat nyújtson, több kívántatik arra: pártfogás, buzdítás, felszólítás.

A magyar polgári alkotmányban ama kettős érdek közül egyike sem köttetik össze a műipar és kereskedés foglalatosságával. Nem az első: mert hadszolgálattal szerzettetvén a nemesi jelesség és birtokadomány: művészet, kézimesterség és pénzzel szerzett adományozás és nemese-
des ismeretlen törvényeinkben, sőt az alkotmány szellemébe üköznék. Innét a hadszolgálat útján szerzendő érdem és ennek díja a földbirtok, önkényt a földművelés és marhater-
nyésztés foglalatosságait következteté és a nemzetben eldivatoztatá.

A földműveléshez, melyet eleinte csak szolgákra hagytak a földtulajdonosak, vonzóbb, állandóbb lőn a vitézlő rend hajlandósága, miután a birtok kisebb részekre elosztott a vérek közt; a hadi szolgálatok végzése ritkult, a béke malasztai gyakrabban és huzamosabban beköszöntöttek. A földművelésre mintegy természetileg vezérlé alkotmánya és azért nemzeti hajlandóság lőn belőle. Honnét méltán a műipar és kereskedés fő akadályja volt hazánkban eme majdnem kirekesztő vonzalom és amaz idegenkedés, hidegség minden városi ipar iránt.

Illy nemzeti vonzalom, nem csak a nemesi rend közt,

hanem ennek példájára minden egyéb osztályokon is elhatalmazott oly annyira, hogy a polgár minden törekedései nem kézi mestersége tökéletesítésére, hanem arra irányozvák: mikép attól, mielőbb elbucszva földbirtokost játszhassek, és ha a szerencse kedvez, nemességre vergődhessek, vagy legalább minden esetre kézi mestersége mellett föld és szőlőművelést üzhessen, hogy amaz előbbi fő foglalatosságból, mellékes váljék.

Nem a második. A polgári közbecs (aestimium publicum) t. i. nem alapul egyedül a törvény előtti szigorú egyenlőség és részrehajlatlanság megtartásában. Nem egyedül ennél fogvást ér el Anglia kézművészete, kereskedése virágzatát, atökély s jólét fokát: hanem azon közmértán nyilatogn, melyet a közvélemény tulajdonít; azon köztekintet s tisztelet polczán, melyet a társaságban elfoglal, és azon érdemjuttalom és közelismerés díján, mely bizonyos polgári pályának megfutása serkentéseül az alkotmány által kitűzetik.

Hazánkban a polgári rend, mely egyszersmind műipart és kereskedést csaknem kirekesztőleg üző osztály, ám-bátor már vegyes házi királyok alatt összes tekintetben, mint erkölcsi személy a nemesi jelességet és szabadságot elnyeré; egyenként véve mindazáltal nemtelenséggel bélyegeztetett, és így minden terhes következményeit viselé. Ki vala rekesztve az ország közhivatalaiból, a műipar és kereskedés útján érdemeket nem szerezhete, nemesi jelesség és birtok elnyerésére, s így szorgalma, műveltsége, tudománya nem jutalmaztatik. A tiszteletnek alantabb fokán állott nem csak a köztársasági életben, hanem, mi több, törvény előtti állásában és keresetében is különbség tétetett közte és a nemesi személy közt. Érzékenyen éreztetvén vele sorsa házi körben, törvényszéken és köz nemzeti gyűlésen.

Mint az ápoló nap fényes sugarai, melyek egyiránt lövellnek áldott világosságot az alacson kalibák szűk küszöbére, mint a fejedelmi paloták oszlop-tornáczira, és elterő erejökkel a fáradozó munkás veritéke gyümölcseit jo-

tékonyan érlelik: olly tiszta elvűnek, olly egyszerű, olly egyenmértékű igazságúnak kell lennie a polgári alkotmánynak. Ha minden születési elsőségeken, kiváltságos előjogokon hatalmasan diadalkodva, csak a valódi polgári rényt, szorgalmat, észtehetséget pártolja, jutalmazza, becsértémesíti, a köz nemzeti szellemet éleszti, a munkaság, tanulás és tökéletesbülés verseny szeretetét ébreszti. Így emelkedék Albion polgári alkotmánya hatalmas pajzsa alatt a műipar ama csúcsára, így virágzik Éjszakamerika a műveltség bámulandó nagyságára! És

„Hac arte Pollux et vagus Hercules
Enisus, arces attigit igneus!! stb. stb.

86. §.

Politikai viszonyok.

e) *Politikai viszonyok.* Műipar és kereskedelem tekintetében valamelly ország politikai viszonyai kétfelé oszlnak, t. i. belső önállásra és a többi kül állodalma kkal összefüggésre.

A nemzeteknek úgy, mint egyes személyeknek van nevendék, serdülő és férfi teljes koruk. Amaz a gyámság, függés, emez a kiszabadulás (emancipatio) és függetlenség kora és helyzete. Mellőzvént itt a közigazgatási tekinteteket, a műipar és kereskedelemre nézve függés állapotjában van azon ország, melynek mind a szabad szorgalom-űzés, mind a föld egyéb népeivel közlekedése, szabad alkudozása elzártan, minden hasznai csak bizonyos nemzet érdekeinek fölszenteltetvék.

Illy viszony vagy fegyveres hódoltatásból, vagy az új megtelepítés és népesítésből veszi eredetét. Amaz azon egyszerű erőjogon alapult, melyet a győzedelmesnek a meggyőzöttön maga a harcra kelés nyújtott. Ez pedig azon bárd idők szokása szerint szabad zsákmányolást és adó-sarczólást következtetett. De állandó politikai függést nem szült. Sem az ak-

kor még ismeretlen kereskedési és gyárszorgalmi viszonyok intézésére nem használtatott.

Hazánk érintett időszakokban kelet és nyugat birodalmaival viselt háborúk, kunok, tatárok berohanásai, törökökkel véres harcok által nem ritkán önmaga elegedett illy viszonyokba, leggyakrabban pedig hadjognál fogvást más meghódított népeknek törvényt szabott.

A telepítés, szülői s magzati gyöngéd kapcsokat ábrázol, egy anyaországnak leányországához való állását példázza, és még is egy szigorú gyarmatrendszer következtetett. A régi görög és római köztársaságok gyarmattelepeitől veszi ez már eredetét. De Amerika föltalálta a gyarmatosítás már bizonyos politikai rendszerre alakult.

A gyarmatok egyedárusági piacokká tétettek, melyek egyedül az anyaország készítményeit kiszabott áron vásárolhatván, önterményeiket kizárólag csak annak adhaták el. Emez egyszerű elven alapszik az egész gyarmatrendszer, melyben az egyik kényileg fékező, uralkodó, a másik fél terhes járom alatt nyögő, minden önállástól fosztottan, az anyaország képzelt ipari s kereskedési haszna végett.

Hazánk sem tengeri foglalások, sem szárazföldi telepítvények által gyarmatokat határán kívül nem képezvén gyarmati viszonyoktól menten maradt. Mi legkitünőbbben bélyegzi Árpád és vegyes házi királyok alatti politikai viszonyunkat: az ama sérületlen és folyvást föntartott nemzeti önállás, mellyel nemzetünk e két időszakban dicsekedék. Ugyan is:

87. §.

Nemzeti önállás.

Az azon időkben uralkodó közjog elvei szerint három fő körülmény veszélyeztethetné a nemzeti önállást, mellynek megőrzését, szüzen tartását a magyar csak ön szilárd és többi európai népektől egészen különbélegű characte-

rének köszönheti. T. i. a pápai hatalom, a császári méltóság, és a nemzeti király-ivadék fogyta után különféle európai uralkodó udvarokból fejdelemválasztás, a magyar sz. koronának, több koronákkal egy főn egyesülte.

Sylvester pápa I. Istvánnak történt koronaküldés által, a királyi hatalom *symbolicus* átadását akará gyakorolni: de hogy ez által az Arpád választásakor kötött *alapszövetség* sarkalatán misem változék, azt a nemzet és király által szakadatlanul, s függetlenül gyakorlott fönségi, s kormányzási jogok-, legnyilvánabban pedig III. Endre elhunytával a szabad királyválasztásban föntartott nemzeti fönség joga bizonyítja.

Némelly királyok, mint II. Geiza és II. Endre ⁶⁹⁾, engedékenyebbek látszottak ugyan lenni a pápai befolyás iránt, de még is a nemzeti önállás sérelmével azsoha sem történt. Sőt I. Mátyás a szentszék kérdései ellen arragoniai bibornoknak adott ismeretes válaszelevelében ezt férfiasan védé. II. Ulászló alatt pedig még a romai székhézi felebbvitel és folyamodás is főbenjáró büntetés alatt tiltaték. — (1498. 63.)

Már III. Henrik német császár által Péter vissza tételében mutatkozott azon irány, melly szerint Magyarországot Némethez csatolni, a birodalom adózójává tenni és a magyar királyokat a császárokhoz képest hűbéri viszonyba helyezni iparkodtak. Illy ellenséges irányt nyilvánítanak Fridrik austriai herczegnek a szaladó IV. Béla királylal elkövetett erőszakos méltatlanságai és Fridrik császárnak, Mátyás elválasztásakor a magyar korona és ha-

⁶⁹⁾ Amaz lemondván a püspökök letétele és átvétele jogáról és a megürült egyházi hivatalok javai örökösödéséről (*ius regaliarum*), a mint ezt Kollár Hist. I. 3. c. 14 beigatott *Dipl. confir. Steph. III. An. 1169.* kitetszik. Emez pedig az egyházi rendnek a pápa sürgetéseire mind polgári, mind fenyítőpörökben a világi bíraktól adott fölmentettsége által. Lásd. Katona I. tom 5. p. 397. Azonban későbbi törvényszerzés által mind ezek megszüntetvék.

tárrészek iránti követelei s vetélkedései; ama különös célzatu németujhelyi alkupont, hogy Mátyás Fridrik császárt atyjának, Fridrik pedig Mátyás királyt fiának nevezné. De mind a kettőn diadallal visszatorlák dicső királyaink az agyarkodást.

A görög császároknak hasonló szándéka leginkább kitündöklött, midőn Manuel görög császár III. István, II. Geiza fia, ellen; Istvánt, Béla fiát, vagy ennek testvérét, Lászlót, a királyságba beigtatni törekedett. S valóban II. Lászlót és udvarában a görög szokás szerint nevelt IV. Istvánt erő és ijesztés által trónba igtatá; de a magyarok, nemzeti önállások védelmében, most sem valának henyék, hanem ez utóbbi elüztével II. István törvényes királyukat visszatevék.

Midőn valamelly nemzet idegen uralkodó házakból választ magának fejdelmeket, azt kettős célból teheti: vagy hogy a belszakadásokat eltávoztassa, fékezze, vagy új szövetség által külbátorsága és egyéb political, kereskedési érdekei erősödjének. Aggódó megfontolással kellett azonban cselekednie, nehogy a küludvar behozta idegen szokások által nemzetisége veszélyeztessék, vagy pedig épen hatalmasb levén a vonzódás az udvarban ön nemzetebeli országához, az ujdön föl vállalt korona érdekei, az uralkodóház anyaországa érdekeinek alá ne rendeltessenek és fölál doztassanak.

Eleink ezt eltávoztatandók, minden választáskor különös egyezkedésre léptek, mellynek fő feltételei közé tartozott a honlakás, a külbéliek hazafiusítása iránti rendelkezések, és így az új udvarnak mintegy nemzetesítése (nationalisatio), a benlakás által önállása és elsőbbségének a szövetségesek fölötti föntartása. Ezt ők annyira megőrzék, hogy sem I. Lajos alatt a versenytársu hatalmas lengyel nemzet trónja, sem Zsigmond és Albert idejében a császári méltóság, a magyar korona méltóságát mi ben sem sérté. Sőt mind eme vegyes házi fejdelmek, mi helyt magyar királyokká fölkenettek, a magyar birodalmat

anyaországokká tévők. Lakásokat benn helyezők. A többi tartományoknak innen osztogatók törvényeket.

A műipar és kereskedés tehát mind azon kedvezésekben részesülhete, mellyeket a nemzeti önállás és függetlenség következtet. Bizonyítják ezt ama számos kül népfajú gyarmatok, meghonosodott idegen mesteremberek és kézművesek.

88. §.

Többi álladalmakkali összefüggés.

Mi hazánknak többi európai tartományokkali összefüggését illeti: az műipar és kereskedés tárgyai még azon időkben nem levén olly szorosan egybekötve a külpolitickával, mint mai nap, azoknak érdekei a frigykötések, hadizenetek és békealkukba föl nem vétettek, ott bizonyos szerepet nem játszottak.

A külkereskedésre nézve legnagyobb hatásuk voltak a lengyelekkel és velenceiekkel folytatott versenyzések, mellyek utóbb nemzeti gyűlöletté fajultak. Amazok ama XVI szorgalmas szepesi városoknak országtóli elsajátítását, ezek a tengerpartok és hajókázás bizonytalanságát eszközlék.

A többi nemzetekkeli viszonyok vagy védelemre és baráti frigyekre szorítottak, vagy a viselt hadakat az akkori korszellemhez képest a visszatörítés és hódítás bélyegei és céljai czégérezék. Ismeretlenek voltak a külpolitikában azon kereskedési hasznok számolásai, mellyek jelenkorunkban a külpolitikai egyezkedésekben V. Károly, Erzsébet angol királyné, Sully és Colbert ministerek ideje óta fő szerepet játszanak.

A statusgazdaság és hatalom forrásai nem valának úgy kifejtve, hogy az udvarok, statusférfiak és közvélemény figyelmét magokra vonták volna. Mi csoda tehát? ha

a műipar és kereskedelem körüli rendelkezések csak helybeli érdekek voltak, csak az ország határai közé szorítottak; ha a kül országokkal összefüggésre semmiféle kötött diplomaticai szerződések által ki nem hatottak, ha magokra egy köz európai, vagy éppen világszerű (cosmopoliticus) érdeket nem öltöttek.

Illyen volt az akkori államánkok political állása! Melly állapot és gondolkozás-mód, nem csak a műipar és kereskedelem kivirágzatának szolgált nagy akadályaul, hanem a nemzetek erkölcsi és értelmi kifejlésére is nagy befolyással volt, melly befolyásról, különösen hazánkat érdeklőleg, értekező még némi nézeteit ide függeszti.

V.

A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS BEFOLYÁSA

NEMZETÜNK ERKÖLCSI ÉS ÉRTELMI KIFEJLŐDÉSÉRE.

89. §.

Kézi mesterség, kereskedés sikerei.

Le commerce guérit des préjugés destructeurs ; et c'est presque une règle générale, que par-tout où il y a des mœurs douces il y a du commerce, et que par tout où il y a du commerce il y a des mœurs douces' (De l'espr. d. loix. Liv. XX. ch. 1.). — Értekező ezen általános szabály igazságáról meggyőződve a kézi szorgalmat és kereskedést úgy tekinti, mint a polgárisodás lényeges föltételeit. Ugyan is

A kézi mestersegek az első életbeli szükségek parányiságán felül a természet minden kincseivel megismertetik az emberiséget, azoknak különbszerű használatára kitanítják, az értelmességet tágitják, az élet kellemeit bővítik, a munkás, békes életre, és családi szelid rényekre szoktatják; szóval az előbbi vad és nomád életű embert polgári körökbe, szorosb együttlétre, csöndes összlakásra csöditik, idomítják.

A kereskedés egész nemzeteket összerokonít; kölcsönös érdeket és egybefüggést szül; ember- és világismere-

tet terjeszt; az ész vizsgálatokra, találmányokra, vállalatokra gerjeszti; az ízlést nemesíti; a szép művészeteket, mesterségeket, szorgalmat éleszti; a jólétet, nemzeti gazdaságot gyarapítja, és így a megelégedést és nyugalomszeretetet a polgárok szíveibe csepegtetve, az erkölcsi szelidülést és értelmi kifejlést előmozdítja.

90. §.

Szív és ész nemesítése.

Mint az egyes ember műveltségét a szív és ész nemesítése: úgy egész nemzetek polgárosítását az erkölcs és értelem kifejlése teszi. A jó erkölcsök alapjai a polgári társaságnak, ezekhez kell simulniok magoknak a törvényeknek és minden egyéb társi intézeteknek. Maga az értelmi fölvilágultság jó erkölcsök nélkül: külfény belső becsérték nélkül, szellemi nagyság: valódi életboldogság nélkül.

Az életmód, szokások és ismételt cselekedetekben nyilvánított közhajlandóságok teszik valamelly nemzet erkölcsait. Mennél több egyszerűség, józanság és közjótekonyság nyilatkozik azokban, annál nagyobb az erkölcsi kifejlődés. Innét mind azon társasági intézetek és viszonyok, mellyek ama három kútforrás nemesítését, egyzersmind az erkölcsök tisztulását, szelidülését, eszközlik.

Durva és nemtelen erkölcsűnek mondjuk azon népet, mellynél az életmód állati vadságon túl nem vergődött. A szokások természetérzést, s törvényt riasztó tettet szentesítnek, például az öngyilkolást, emberáldozást, rabszolgaságot. A közhajlomás fő foglalatosságul rendítő, vad s pusztító tetteket tűz ki, millyen a szünetlen fegyverviselet, harc és hódítás.

Lássuk immár, mikép hatott a műipar és kereskedelem az életmód, szokások és közhajlomások polgárosítására, és így a közerkölcsök társasági idomítására.

91. §.

Rend és rény a művészet elemei.

Rend és rény minden művészet eleme. A munka és munkásság fő becsé s éldelete: a léleknyugalom és megelégedés. Az emberi szenvedélyek kitörései csillapodnak, a határtalan vágyak ingerei letűznek egy olly embernél, kinek egész hatásköre a mindennapi foglalatosság és kézi keresetre szoríttatik. Az ezután szerzett több több gyümölcsök éldeletében gyökerezik egyedül létének javulása, kellemesítése; innét bizonyos halk vonzalom nemződik az emberi kebelben az állandó és biztos lakhelyhez, mi első, és egyetlen föltét a házastárs és családkepezésre.

Hol a műszorgalom lábra kap, csak hamar látunk illy egyes család fők et parány ház népek kkel az országban nagyobb kisebb számmal összeteg, vagy elszórtan települni, kik a házi csend és családi örömeknél főbb, drágább erkölcsi kincseket nem ösmernek.

De épen ezen erkölcsi jók éldelete, bizonyos mellőzhetlen föltétekhez van kötve. Ezek: a bátor lét s független önérzet; az első nélkül a béke, csend s nyugalom száműzve; a másik hiányában minden nemesb ösztön elfojtva, az élet szebb kecséi elismerve: mert az azokat élesztő szesz, a szabad függetlenségi érzet, a divatozó kénytől elbitangolva.

A szítás, vonzalom és féltékenység annál erősb az emberben, mennél kedvesb, közelebből érdeklő, elválhatlanabb létünk boldogságától valamelly tárgy, viszony vagy foglalatosság. Innét veszi az erkölcsi fegy (disciplina moralis) mértékét. A legszigorúbb az, mellyet egyes emberek, önmaguk belátások és megfontolt önjavok tekintetéből, kiszabnak magoknak. A legomlóbb legtagabb, mellyet a közhatóság, közérdek, közjó tekintetéből rendel és fölállít.

A kézi szorgalom után élő ember csak hamar megsejti, hogy főérdekében fekszik a munkásság és mértéklet. E kettős rény gyakorlatából meríték ők minden rendészeti szabályaikat, melyek sokkal keményebbek voltak, mint magának az egyháznak és statusnak fenytékei. Mert

Természetes, hogy egy olly nagy erkölcsi testületben, mint a status, mindenkor csak egy fő cél uralkodik: az egésznek érdeke, mellynek előmozdítására egyedül irányozvák minden rendszabályok. Sokszor ez szentesítvén a módokat, a magánosak erkölcsi érdeke fölálloztatával; ellenben hol minden az egy személy határázott körében kezdődik és végződik, ott a főntebb rényektől legkisebb eltávozás is érzékenyen sérti s rombolja az egyes ember boldogságát.

A munkaság hivalkodást, lankadást s unalmat űzve, fõntartja a cselekvõséget, épvidorságot és elszórást. Természetes az embernél, hogy útálja, üldözi másokban azon hiányokat, mik az õngyakorlotta rényekkel összeütköznek. Innét misem vala útálatosb a müegyesületeknél a renyhe, rendetlen, kellem- és érdek nélküli életnél.

Jól tudák ők, hogy az ügykezet, életkecs és házi takarékoság fő táplálója a nõszés és nemzés. Innét a nõtlenség vala az, mitõl a kézművest leginkább óni kelle. A nõtlenséggel járó szabad életmód minden következéseivel az erkölcsiség és kézművesség tisztaságát sértõnek, bûnösnek tekintették. Innét az atyai jog gyakorlata a mesteremberek, és fiúi engedelem mesterségeket gyakorló tanuló ifjak részérõl, mint megannyi viszonyok, melyek a kölcsönös fenytéket és alárendeltséget megállapíták. Innét a korosbiság tisztelete és elõkelõsége. A mesterségnek atyáról fira több ivadékokon általvaló átszállítás, misem levén természetesb s egyszerübb, mint a szorgalom és kézi keresetre az apa által szoktatás.

Innét a fajtalanság gyűlölete, és a születési törvényesség (Legitimität) megkívántatósága ⁷⁰⁾, mely szerint a törvényes házasságon kívül nemzettek a kézművességtől elzárattak. ⁷¹⁾ Egyes házi atyáktól, mesteremberektől átköltöztek ezen erkölcsi szokások és fenyítéktartás a czéhegyesületekre is.

A mértéklet, anyja a józanság, megelégedés és takarékoságnak, minden nemtelen kicsapongásokat zaboláz, szertelen vágyakat csillapít, középszerűség-kedvellésre tanít, boldogságot csak ebben lel, véginségtől ó, előgondosságra, szorgos figyelemre s pontos számolásra szoktatva.

92. §.

Testi s lelki épség. Csend. Munkásság. Boldog középser.

A kézi szorgalom tehát az élet legbecsesb kincseire, a testi s lelki épség megszerzésére, föntartására és a jólét elérésére vezérlé az embereket, és a kereskedésnél az erkölcsiségre nézve annál jótékonyabban hatott, mert, megtartva mindenkor a boldog középser, túlsapongó dőzső-

⁷⁰⁾ Dass er von freyen und deutschen Eltern, und nichtwendischer Art — (értetnek a sláv eredetűek) — aus einem keuschen Ehebett erzeugt und geboren sey. Ez volt a régi németeknek ősapáikhoz illő egyik főfeltétele, mit honunkban minden tanulásra fölveendő gyermek bebizonyítani köteleztetett. V. ö. Swart. Stat. I. 126. l.

⁷¹⁾ Nem célom itt helyeselni azon visszaéléseket, melyek a kizárás szerfelett kiterjesztéséből származtak, használtatván azok a vallás, nyelv és nemzet (1729:10) különféleségére. Hogy ezek hazánkban a czéhek által gyakoroltattak: bizonyosságaink törvényeink is, melyek vallás, nemzetiség s nyelv tekintetéből a polgárjogtól és kézművességtől kirekesztést erős fenyíték alatt tiltják. Itt az erkölcsök tisztaságáról és erkölcsi befolyásról levén szó.

lésre és az ezzel páros hiúság, pazar fényűzés és többi társromlottságra nem olly könnyen szolgálta forrásul.

Ő képezé valódi értelemben a közép rendet (Mittelstand), mellynek fő becse, s sajátságai erkölcsben, munkás függetlenségben és gyakorlott ügyes értelmességben kitündököltek. Az illy iparüző rend lassan képződött ki, egyes kézműves családokból alakult össze, és azután egy egész külön osztályt tett valamelly nemzetben.

E néposztály nem csak foglalatosságára, hanem az épen leírt erkölcsökre nézve is elválik egészen a többi osztályoktól. Erkölcei mindazáltal egy olly polgári szerkezetű országban, mint hazánk, nem lehettek nagy hatás és befolyás nélkül az egész nemzet erkölceinek ujdón kiképezésére, módosulására.

Először is az életmódot finomítá, polgárosítá egy olly nemzetnel, mellynek elődei a szabad ég alatti vándor és nomád élethez, a durva és félnyers élelmekhez, a vadállatok torz szőreiből készített sulyosb s gorombább öltözethez szoktanak; az egy fedél alatti társas lakást, egymás mellé rakott házcsoportozatokban vele megkedvelteték. Családi békes életre, édesb örömekre és munkás szorgalomra jó példájok által taníták.

A szokásokat, mellyek egy büszke, vitéz, szolgáltni nem, hanem inkább uralkodni tudó nemzetnek a kényre, rabságra és keménységre tágasb tért nyitának, lágyították; nemesíték, tisztelni tanították az emberjogokat a nem-hasonló ivadékú embertársakban. Beolták a harczszellemű nemzet szívébe az emberiség elveit, mellyek ama engedékenységget, mérsékletet a néptömeg iránt kicsiráztatták, mi a magyar atistocratianak mind eddig kitűnő nemesb bélyege.

A köz hajlomás lassan szerényebb, békesb és polgárisultabb irányzatot nyere. Ha nem gyakoroltattak is tüstént, legalább megbecsültetni, kiméltetni kezdettek a mesterségek, művészetek és a kézimunkásság. Hűledezett nap-

ról napra s egy rényesebb gondolkodás-módnak és önipar utáni szerzeményi vágynak helyt adván ama szilaj és bárd hajlomás: zsákmányolásból, más kényszerített munkájából és gyümölcseiből gyarapodni, élettárat tölteni, kincseket gyűjteni.

Általán véve tehát a műipar, kiváltkép pedig az azt tűző rend, nagy befolyásu volt nemzetünk ázsiai erkölcsi polgári idomítására, és az európai viszonyokhoz alkalmazására.

93. §.

Törvény előtti egyenlőség. Hitel. Egyezések szentsége.

Enyém, tiéd.

Misem hatékonyabb a nemzeti erkölcsökre a kereskedésnél. Olly foglalatosság ez, melly magánosokat szoros és kölcsönös viszonylatokba hoz, egész nemzeteket pedig szakadatlan összeköttetésben főtart.

Kétfélekép hat tehát az erkölcsök alakítására: belsőleg, a mennyiben az egyes emberek közt sajátos érzelmeket és fogalmakat gerjeszt, és azok szerint bizonyos polgári cselekedetek nemeit rendezi és szabályozza, és külsőleg, a mennyiben a nemzeteket egymással megismerteti, külszokásokat, tapasztalásokat, törvényeket hoz be, új szükségekre, új kellemekekre tanít, rényt és vétket, jót és rosztat egyiránt közöl, sőt átplántál.

Minden kereskedés alapja a hitel, az egyezések szentsége, az enyém s tiéd szoros meghatározása, s tisztelete.

A hitelt a bizodalom, az egyezések szentségét a szoros igazságszolgáltatás, az enyém s tiéd tisztelétét az egyenlőség, vagyis minden polgári javakban szabad s hasonló szerzési s igényi (Anspruch) joggyakorlás s biztosítás lekesíti, alapítja.

Egy olyan nemzet, mely akár önmaga belkereskedést űz, akár más kereskedő nemzetekkel, vagy egyes külkereskedőkkel érintésbe jő: szükségkép eme most említett kereskedési erkölcsökkel rokonúl, azokat nagyobb kisebb mértékben honosítani, magáévá tenni kénytelenítettik.

Bízni, hinni a polgártárs szavában, és ígérétében; ellenben pedig az adott szó szentségét nem szeplősíteni, az ígért teljesítésére nem csak a nyagi tehetséggel, hanem erkölcsi eltökélett szándékkal is birni; eme rények valóban, mikre nemesb értelemben a kereskedelem az embereket tanítja. S tulajdonítassék bár az alacson haszonvágy, az uzsora, csalás, hamisság és egyéb szennyes keresetek a kereskedelemnek: ezek az ipar, szükség és takarékoság szülte kereskedelemnek, a minőnek erkölcsi hatásáról itt szó vagyon, távol sem eredményei, hanem egy fukar tőzsérkedelem nemtelen következményi.

Ez rokonítá szorosban az embereket össze, szét-töré, vagy legalább fölöttébb mérséklé a hűbéri rendszer viszonyait, mellyek az emberiség nagyobb részét, egy kisebbik rész kényének, bitorlásainak martalékaul tevék; a „*sum cuique*“, és „*prout quis se ligaverit*“ nemest, nemtelent, kicsinyt, nagyot, szegényt, gazdagot egyiránt sujtó osztó igazság örök elvei ez által iktattatának a nemzetek és nemzetünk törvénykönyvébe.

Olly független bíróságokat létesíté, mellyeknek hatósága védé a polgárt a kiváltságos és hatalmas rendgyakran igazságtalanul dűlni akaró nesze ellen, és ezt kényszeríté tisztelni polgár elleni kereseteiben mondott ítéleteit. Ekkép a törvényelőtti egyenlőség elvét fölállítván politcikai dűs következményeinek, mellyek jelen századunkig kihatának, alapjait megveté.

A jog és igazság-érzelem, melly eddig csak egy osztálynak, t. i. a hatalmasbiknak részen látszott állani, közössé lőn a nemzetben; lerontá ama fénykűdöt, mellyel a kiváltságos rend homályosb oldalait környezé: kény és

munka után boldogulni, szabadon szerezhetni, a szerzetben kirekesztő sajátot gyakorolni, becsületes polgári életmód-
nak és törvényszeresnek tartatek; a születés, ősi jog, va-
lódí önérdem s tehetség nélkül hiú kérkedések, inkább
gúny és megvetés mint tisztelet tárgyai.

A polgári becs eszméje tehát erkölcsi s értelmi
személyes tulajdonokon és tehetségeken állapodott, nem
kölcsönzött fényen, születési vak eseten, vagy külszeren-
cse javakon. S illy eszmék, illy fogalmak, mellyek csak
a különféle polgári osztályok közt támadott kereskedési
viszonyok és összeköttetések által nemzödtek és tápláltat-
tak: a gondolkozásmódra, innét a cselekedetekre és az is-
mételt hasonló cselekedetek összetére — a nemzeti erköl-
csökre, nagy befolyással voltak.

Ha hazánk törvényeit és történeteit figyelemmel kö-
vetjük, ezen befolyás erejét időről időre a nemzet köz és
magános életében észrevehetőleg tapasztaljuk. Csak I. Ist-
ván, László, Kálmán idejét, Zsigmond, Mátyás II. Ulász-
ló idejével összevetve, milly különbség a törvények, in-
tézetek szellemében, a már polgárisultabb, szelidültebb nem-
zeti erkölcsökben.

94. §.

Külkereskedők. Idegenek.

De illy változások nagy része a külkereskedés ho-
zománya. Ámbár nemzetünk sem tengeren, sem szárazon ma-
ga terményei s készítményeivel messze külföldre kereskedést
nem űzött: mindazáltal a külkereskedők és kalmárok láto-
gatásaitól, kik részint eladandó áruikat behozák, részint
terményeit keresék, menten nem marada.

Megfordulának hazánkban minden nemzetbeliek, sa-
racenok, görögök, bolgárok, örmények, ismaeliták, lati-
nok, fuggarok, zsidók stb különféle nevezetek alatt. Ezek

különféle vallásokat ⁷²⁾, szokásokat ⁷³⁾ és erkölcsöket ⁷⁴⁾ hozának magokkal. Azonban a nemzeti erkölcsök kifejtésére s tisztaságára ártalmasan hatottak inkább, mint jótékonyan.

⁷²⁾ Például az ismaeliták vagyis szerezcsenek, kik kereskedés végett hazánkba telepedtek, Mohamed vallását követék, és nálók Mohamed egyházi törvénye Abu Hanifa tanítmánya szerint divatozott. V. ö. M. t. t. évk. II. köt. 227. l. Azonban gyakorlása sokfélekép korlátoztatott. Mert I. Lászl. I. k. 9. f. szerint, ha megkereszteltetvén visszatértek régi vallásokhoz, más villákba költözködni tartoztak régi lakhelyeiről: *de negotiatoribus, quos appellant Ismaelitas; si post baptismum ad legem suam antiquam per circumcisionem rediisse inventi fuerint, a sedibus suis separati ad alias villas removeantur.* A törvény az elegyedést károsnak tekinti, és így azt eltávoztatni akarja. Ez okból tiltja a 10. fejt. a zsidóknak keresztyén asszonyokkal házasságát, vagy nálók keresztyén asszonyok szolgálatát. Egészen tiltatik a mohamed szertartás az ismaelitáknak. Kálm. I. k. 46. fejt.

⁷³⁾ Az ismaeliták külön helységekhöz laktak. Ezt bizonyítja Kálm. I. k. 47. fejt. *„unicuique villae ismaelitarum Ecclesiam aedificare, de eademque villa dotem dare praecipimus.”* Hogy pedig e helységek különös szokásokkal bírtak, kitetszik azon törvény I. §. ezen szavaiból: *„media pars villae ismaelitarum emigret, sicque aut extrinsecus sedeant, aut quasi unius moris in domo.”* Mennyire igyekezett pedig a törvényszerzés azoknak egyesítésében, kitetszik a 48. fejt. melly szerint leányaikat csak nemzetünkbeliekhez jegyezheték el. Illyesek Kálm. II. k. I. 2. 3. fejt. a zsidókról, mellyek szerint a keresztyénekkeli kötelezésekben, hitelezések, adások, vevésekben. rendszabályok és óvások rendeltetnek a családok eltávoztatásául, és így közérkölcstől főtartásául.

⁷⁴⁾ V. ö. sz. Lászl. I. k. 31. fejt. *„Latini, qui Ungarorum consuetudini legitime consentire noluerint, scilicet postquam Ungari carnes dimiserint, ipsi iterum in secunda et tertia feria comederint, si se nostrae consuetudini meliori consentire dixerint quocunque volunt eo va-*

Törvényeink (II. 20. 21. §.) igen gyakran tiltják a külkereskedők beléptét az országba és csak a határszéleken engedik, vagy bizonyos helyekre szorítják a velök való közlekedést. Kikelnek hamiskodásaik, csalárdságaik ellen ⁷⁵⁾ úgy tekintve őket mint az ország kincsei kiszívóit.

A külkereskedők tehát és idegen nemzetbeliek évkönyveinkben nem igen hagyák nyomait a rényterjesztés, erkölcsnemesítés és dicséretes szokások behozatának. Ez szükségkép szokott megtörténni olly nemzetnél, melly maga nem levén kereskedő, sőt épen alkotmányánál fogvást eme foglalatosságtól irtóztván, azt egészen a külbeliek kezei közt hagyja, vagy e legalantabb polgári helyzetű osztályra, mint zsidókra, ismaelitákra bízza, maga a nemzet épen semmi összeköttetésbe a külfölddel nem jövéen, sem pedig kereskedés végett a távolabb országokat be nem járván.

Innét a külkereskedőket, kik ollykor a hazát meglátogatják, csak a haszonvágy és fukar nyereség ingere idézé be. Olly sorsu emberek, kik alkalmasak ugyan minden alacsony fortélyok és csalárdságok elkövetésére, hogy a benlakost hálójokba keríthessék, kincseitől jó szerével megfoszthassák, minden alattomos utakon a pénzt az országból kifolyaszszák, azt alávaló árúikkal és hamis pénz-

dant. Pecuniam vero, quam hic adquisierunt, hic reliquant. Nisi forte resipuerint, et carnes nobiscum dimiserint.⁴ Olly fontosnak nézé elődink erkölcsi egyszerűsége a bűjtölést, hogy készek voltak az olasz kereskedőket száműzni, sőt szerzeményektől is megfosztani a mit t. i. a hazában szereztek, azt az országból kivitetni nem engedvén.

⁷⁵⁾ Az 1525:4. t. cz. így szól a fukkarokról: caeterum Fukkari, et omnes nationes externae, qui thesauros regni palam exhauriunt, et educunt, de hoc regno statim ablegentur, et exmittantur in eorumque locum Hungari constituantur.⁴

fajokkal elárasztják; de távol sem arra, hogy műveltséget, fölvilágosodást, az igaz és jó érzelmét, mely rények nélkül szűkölködnek, azon hazába, melybe jövének, átruházzanak. Sőt a nép hajlékonyabb részét öncseleikre tanítják, és fondor ravaszságaikba avatva a közhitelt aláássák, a jó erkölcsöket megrontják. És valóban e kártékony hatása a kül nemzetbeli kereskedőknek, egyik fő okul szolgált, törvényinkben találtató nem alaptalan panaszok és korlátozó szabályoknak.

95. §.

Kiművelt emberfő.

„Minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő.” (Hitel. 178. l.). A műveltség nagyobb kisebb fokától függ az egyesek értelmi sulya. A kiművelt emberfő nagyobb, vagy kisebb száma határozza el a nemzeti értelem erejét és terjedelmét.

Ha tehát valamelly polgári foglalatosságnak egy nemzet értelmi kifejlésére okozott hatásáról szó vagyon, kettőre kell leginkább figyelni: valljon mennyire eszközli, serkenti, s kívánja meg az egyesekben a kiműveltetést, fölvilágosodást, hasznos vizsgálódást, és mennyire árasztja el a világosságot, mennyire gazdagítja egy nemzetet, sok művelt, ügyes és csinosult agyvelővel?

Csak e kettős be- s ki ható erő szerint (*vis in- et extensiva*) határozható el a műipar és kereskedeés befolyása, nemzetünk értelmi kifejlődésére.

96. §.

Ismeret. Tapasztalat és ügyesség összege.

Úgy látszik első tekintetre, mintha a szoros értelemben vett műipar (*Gewerbfleiß*) a szépművészségek és elvont

tudományok fellengző körébe föl nem hatva, az emberi ész nemesb tehetségei kifejtését nem eszközölvén, a valódi értelmi súlyt egy nemzetnél sem öregbítné, a finom érzelmi, s magasb szellemi műveltséget nem mozdítná elő. Csak anyagi érdekekkel foglalatoskodván, inkább csak az anyagi jólét s életkellem nemzője. Azonban

Midőn nemzeti értelmességről vagyunk szó, akkor ennek fogalma azon ismeret, tapasztalás és ügyesség összeségét teszi, melynek birtokában valamely nemzet vagyunk. Az értelmesség tehát nem csak észleti, hanem főkép gyakorlati kiképezésből áll.

A művészség képeit természettől, tapasztalástól kölcsönzi, a főntebb tudomány eszméit ezekből elvonja, vagy következteti. Csupa bölcselkedők, költők és művészek hazája ha létesíthető volna is, az nem a fölvilágosodás és valódi ismeret, hanem ábrándozás és képzelgés fokán léteznék. Ugyan is

Az emberi tudásnak alapja az ismeret és tapasztalás, a műveltségnek az ügyesség; azaz: annyit tudunk, mennyire önmagunkat és a kültermészetet ismerjük, annál műveltebbek vagyunk, mennél jobban, czélszerűbben ezeket használni, életünkre alkalmazni tudjuk. A tudás a műveltséggel összekötve teszi az értelmességet.

Mi vezérel pedig szükségkép a természetismeretre, s vizsgálatra, mi tanít leginkább szerzett tapasztalásinkat élvezetünkre, előmenetelünkre fordítani, hanemha a mindennemű mesterségek és kézművészetek? A nemzeti értelmesség a mesterségek előmenetelével egy lépcsőn jár.

Durváknak, sőt vadaknak mondjuk a vadász- és pásztor-életű népeket, nem azért mintha eltagadnók tőlök az emberiséget és minden nemesb érzelmet; mert ezt már az európaiaknak az újvilág elfoglaltakor annak ősz törzsokei elkövetett bárdolatlanságaik és fukar, szűkkeblű zsarnoki tetteik megczáfolák. És milly méltán és találva feddi Voltaire, Alzirjában, a keresztények vad tetteit, s a tősfajok er-

kölcsi s vallásos fogalmival megrovó hasonlatosságba állítja. Még a mai északamerikai kreolok és indusfajok is ellenkező példákat nyújtanak: hanem mivel jelenteni akarjuk az élet legcsekélyebb szükségéhez mért ismeretek parányiságát, és a tapasztalási és ügyességi kör szerfölötti korlátoltságát: szóval: a közértemlmi hiányt.

Az illy idylli életmód örömeiről, az afrikai négerék boldogsága felől, Goolberg utazó bizonyítása szerint *) lehetnek érzékeny és szívemelő eszméink, képzelmeink; de azok távol sem elégitik ki a polgári tökéletesedés, értelmi fölvilágosodás és lelki magasodás ama roppant töreit, melyek a gondviselés által az emberi nem ittléte rendeltetéssel kitzűzvék.

97. §.

Ön- és természetismeret.

Ha a történetekbe tekintünk, azon nagy nemzetek, melyek a régi műveltség és értelmesség fáklyáiként tündököltek az ó világban, s még most is az utóvilágnak a művészet és tudományosságban utánzandó előképei s tanárjai maradnak; a mindenféle kézművészet gyakorlata, s tökélyesítése által jutának amaz értelmi fokhoz.

Meg kell az embernek a természet titkaival, erejével és kincseivel barátkozni, ismerkedni elébb, semhogya az ön ismeret legfellelengzőbb tudományához fölvergődhesék, abban értelmi előlépéseket tehessen.

*) Életök játék, melyből a munka legparányibb részt foglal el. Élelmeik könnyen előtermesztvék. Húsz nap elég egy család egész évre mindennel ellátni. Lakjok egy, fél nap alatt épített, kaliba. Öltönyök fél rófnyi gyolcs vagy pálmalomb. Piperéjük kevés. Többi felesleg idejüket tágas szín, vagy terebély fa alatt társas beszédek és édes gondatlanságban, tréfa, táncz, muzsika és pipafüst közt töltik.

A földművelés tagadhatlanul első bevezetője vala az embernek a természet szent rejtélyeibe, és így alapja az ember értelmi kifejlődésének. Az ember a természet erejével mintegy segédkezeit és iparát párosítva oly sokféle, bő és nemesb izlettű gyümölcsöket csalt ki kebeléből, melyeket, önmagára hagyatva, a természet csak szűken és vadon teremte elő, s bizton elmondhatni, hogy az első barázda, melly a föld felületén tétetett, az emberi műveltség és értelmesség derűn hasadozó hajnala vala.

Az ember nem maradt a föld felületén: áthata a rengetegeken, megjárá a kietlen pusztákat, lebecsátkozik annak sötét és feneketlen gyomrába. E munkás iparral összekötött vizsgálódás új eszméket és ismereteket, ismeretekkel új ösztönöket és szükségeket, a tudni-vágy, a képzelt vagy valódi szükség hatalmas rugói új találmányokat, új mesterségeket nemzének.

A műipar ama nagy s hízogó titka birtokába, t. i. valami újat elő teremteni, valami azelőtt nem létezőnek létezt, alakot adni, így juttat fokként az ember. Bár mennyire teremő legyen is az emberi ész és ügyesség, mégis minden mű- s találmánynak bizonyos testi tárgy szolgál anyagnak.

Minél többet tud az emberiség a látvilág ama tömördek tárgyaiból önhasznára, kellemire fordítani, alakítani: kétségen kívül annál jobban ismeri a körüllevő természetet, annál helyesbben fejt ki mind testi mind lelki tehetségeit, s így jobban érti a dolgok mivoltát, összefüggését, vagy is értelmességét annál nagyobb.

Ki tagadhatja tehát, hogy hazánkban a műipar keletkezésével egyszersmind a nemzeti értelmesség gyarapodása nyere. Mert a vallás az erkölcsöket ugyan szelídíti, magasb és tisztább érzelmeket gerjeszt az ember legfőbb érdekeiről; a szépművészetek pedig az ízlést fínomítják, a legnemesb szellemi tehetségeket kifejtik, képezik; a tudományok az emberi ész az igazság vizsgálatára vezérlik, oktatják, fölvilágosítják: azonban mind ezek lélek, szív

és eszképző, de valódi ismereteink, tapasztalásaink körét nem bővítő tudalmak, képzelmekek és hiedelmek.

98. §.

Közértelmességet gátoló két ok.

Annyi valódi ismerettel bírunk, a mennyit a minket környező tárgyakból önhasznunkra, életjavunkra fordítani, idomítani tudunk. Vagyis ahhoz, mit érzékeinkkel fölfogunk, egyszersmind értünk is. Ezt pedig különösen a mesterségek és kézművészségek teszik.

Ők foglalják egybe időről időre a tapasztalás, ismeret és ügyesség azon tömegét, mit az emberiség, mióta érzékeivel, testi s lelki tehetségeivel élni kezdte, a világi tárgyak és termények sokasága körül tett. Azon osztály pedig, melly a mesterségek mindennemű ágait és a kézművészetet gyakorolja, szoros értelemben a nemzeti értelmesség képviselője, mert ő benne központosul a valódi ismeretek tára.

E polgári osztály, Árpádok idejében, alig vergődhetvén ki polgári semmiségéből, nemzetünk értelmi kifejlődésére nem hathatott. Elszigetelve telepein, gyarmatain magánosan üzé a mesterművészségeket. Sőt elnyervén bár Árpádok utósó századában, és a vegyes szakban a teljes polgárjogot, főképen két ok akadályoztatta ezen idegen ajkú és fajzatu osztálynak közvetlen hatását a közértelmességre.

Előszőr: nyelvhez ⁷⁶⁾ és nemzetiséghez ⁷⁷⁾ konok és

⁷⁶⁾ Mily kevés előmenetelt tehettek városi lakosink a nemzeti nyelv megtanulásában, még a vegyes házú királyok alatt is: kitétszik azon esküalakból, melyet Hollós Mátyás választásakor minden város letenni köteleztetett, és a melly német nyelven szerkeztetett, a nemzetiben nyilván való járatlanságok miatt. Olvasd Kovach. Supl. a. vest. com. II. 137. l.

⁷⁷⁾ „Caeterum qui sunt, qui aut mercatura, aut artium usu vivunt; eorum plerique Germanici sunt, non Hungari-

az új honra nézve háládatlan szítása. Mert ezáltal a mesterségek művelésére s terjesztésére olly annyira szükséges eszköz t. i. az értelmi közlekedés és oktatás a különböző ajkuak közt félbeszakasztatik. A czéhek nemzeti gyűlöletből és megrögzött előítéletből vonakodtak kebelökbe más nemzethez tanítványul és legényül befogadni ⁷⁸⁾, és így monopoliunkép űzték a kézművészetet.

Másodszor: a földmivelő népnek nyomasztó és a szabadabb kifejlődést akadályoztató terhek alatt elalélt sorsa. Ehhez még az is járulván, hogy elmebeli pallérozást célzó törekvéseiben felszeg rendelmények által megszorítottatott. ⁷⁹⁾ De valljon mikép hathatának legszámosb nép-

ci generis Homines' Így ír Ranzan. Epit. rerum. Hung. Ind. I. I. Mátyás idejétől egész XVII. századig a németek csaknem kirekesztő birtokában voltak a városok, kézművek, bányászat és kereskedésnek. S ezek olly szigorún szítottak német nemzetiségök megtartásához, hogy a polgári türelmetlenséget és gyűlöletet a legtulzóbb fokig űték. Mit Buda városnak Albert király idejében magyar és német polgárai közt a városbírótság miatt kiütött véres ütközete szinte tanúsít. Bonfin. Dec. III. Lib. IV.

⁷⁸⁾ Hazánk német ajku városaiban, jelesen a bányabeliekben, divatozott olly rendszabály a czéheknél, hogy szláv vagy más eredetű kebelökbe nem fogadtak el, és a polgárjog elnyerésére alkalmatlannak tekinték. Így például Selmecz város tanácsa még 1554. évben a vargák czéhét kérni kénytelenített, hogy egy tót mesterembert fogadjon be kebelébe. V. ö. Swart. Statist. I. 126. l. — Az 1608: k. c. 13. t. cz. megadá az egyenlő polgár és czéhjogot. — Czéh gyűlöletből 1506. évben a nagybányai német mészárosok kizárák czéhökből a magyar mészárosokat. Ezek a királyhoz folyamodván, minthogy Mátyás czéhszabadalmában a nemzetek közt semmi különbség nem tétetett: 1507. visszanyerék a németekkel egyenlő czéhmester-jogot. V. ö. Swart. Stat. I. 128. l.

⁷⁹⁾ Minden, nem szabad születésű csak ura engedelmével vitethetett be tanulónak, ha mégis valaki e nélkül fogadott volt-

osztály értelmességére a mesterségek és művészetek, midőn ez rabszolgaságban tengett, melly csak Kálmán által töröltetett el, a' földhöz örökösen lekötetett, és csak III. András országlásakor nyerte el a szabad költözködést, már II. Ulászló alatt ismét örökös rabszolgaságba viaszülyetendő. E zsibbasztó helyzet által elfojtva maradtak a leghasznosb polgári osztályban minden értelmi fogalmak és nemesb gerjedelmek. Kivetkeztetve lőn az magából az emberiségből, és állatiságra kárhoztatva.

99. §.

Egy nemzeti kereskedés nélkülözése.

A kereskedés már a polgárisodás és műveltség következménye. Közvetlen sem a természet, sem műkészítő osztály által nem üzetik; hanem egy harmadik, szoros értelemben vett, kereskedő osztályt foglalatoskodtat. Mennél műveltebb és hatalmasb e polgári osztály valamelly nemzetnél, annál nagyobb befolyású a közértelmességre.

Maga a kereskedés annál bonyolódottabb foglalatosság, minél nagyobb kiterjedésben, több tőkével és több s távolabb tartományokkal folytatattik.

Nép- és országismeret, valódi (real) vagy közhitelen (credit) épült vagyonosság, mindennemű, szárazon és vizen való közlekedési eszközök és módok birtoka, egy nemzeti kereskedés létesítésére fő megkívántatóságok. Illy nagy-

na be pórszármazatút iskolájába: 50 pensa büntetésben marasztaltatott, a mint ezt az 1114. esztergami zsinat végzése bizonyítja: „si quis alterius servum, vel servientem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, vel quemlibet de civili populo literas docuerit, seu clericum fecerit, absque scientia et concessione domini sui: ipsum redimat, et insuper quinquaginta pensas persolvat.” Kollár. Hist. Epp. Quinquec. Append. II. 1. köt. 386. l.

szerű foglalatosság felülmúlja a magános erőt és tehetséget, országos pártolást és közre törekvést kíván. Többeknek egyesített belátását, igyekezetét, ügyességét és értékét veszi számba.

A kereskedői osztálynak tehát nem csak számosnak és polgárilag kitüntetettnek kell lenni, hanem egyszersmind a nemzeti érdek, gazdaság, vállalkozás és világismeret képviselőjének. Hol még e magas helyzetre föl nem vergődött, ott a nemzet értelmi kifejlésére sem lehet elhatározó befolyása.

Hazánkban a kereskedelem, egyes kereskedők iránt hozott törvényrendeleteket kivéve, közvetlen sem országos pártfogás alá nem vétetett, sem annak előmozdítására, közlekedések könnyítésére, közpénzek és jövedelmek nem fordítottak. Olly kereskedői egyesületek, mellyek Anglia példájaként a ki s bevitt irányúl kitűzték volna magoknak, az országban nem alakultak.

A külkereskedést az országot meglátogató idegen nemzetbeli kalmárok és árusok folytatták, a mennyiben t. i. az idegen portékák bevitelét tárgyazá. A belkereskedést természetényekkel s egyéb kiviteli cikkekkel nem a polgári osztályok, hanem teljes polgárjog nélkül szűkölködő népfajok, többnyire zsidók és szerecsenek, majdnem kizárva tarták kezeikben; mert a mesterembereket, kik készítményeiket egyik helyről a másokra vivék, szoros értelemben kereskedőknek itt nem tekinthetjük.

Milly értelmi befolyással lehettek illy kül- és belkereskedők, vagy inkább tőzsérkedő szatócsok a nemzetre: kitetszik azon törvényekből, mellyek ezen értekezés folyamában külön helyeken előidézttettek, és mellyek többnyire rendeleteket foglalnak magokban emez ember nem haszonleső erkölcstelen elvetemültsége és hitetlensége ellen.

A külkereskedésből, mellyet maga a nemzet akkor nem folytatott, fölvilágosodás és műveltség reá nem derülhetett. Nagyobb befolyással voltak a tudományokra és közértelmesség kifejtésére a kereszthadak; a görög, német-bi-

rodalmakkal. Nápoly- és Csehországokkal, velenczei köz-
társasággal és egyebekkel viselt háborúk. Mert ezek a
külföld szokásaival, műveltségével megismertették külföl-
dön harczoló hőseinket. A dolgok csodálatra méltó meg-
fordulásával! A háború, melly a mai művelt nemzeteknél
pusztító, minden műveltségi előhaladást dermesztő vizsály,
azon időkben az értelmesedés és polgárisodás forrása esz-
köze vala nemzetünkre nézve!

MAGYARÁZATOK.

- Jelige. „Légy szabad, virágzó, és távol pusztulástól!... Hunnia.
34. lap *) „Amien Marcellin szerint kitetszik, hogy a hunnok első lakhelyükön földet nem műveltek, egy, legelőikkel bővelkedő, és sok folyótól öntözött tartományban ők csak csordáikból táplálkoztak, a mint ezt még mai nap is így teszik a tatárok, kik ugyanazon tartomány egy részét lakják. — Ők a hadat és zsákmányt szerették, majd mindig lóháton, vagy szekereiken ide s tova költözködtek azon tartományban, melynek határai közé szorultak.
- 35 — 9) „Olly annyira érezék a rómaiak a nyelvnek nemzeti szokásokra való befolyását, hogy legkomolyabb gondjokhoz tartozott, fegyvereik előmenetelével, terjeszteni a deák nyelv gyakorlatát.
- 62 — „Szükséges, hogy a status semleges legyen vámja s kereskedése közt, és úgy cselekedjék, hogy ekét dolog egymást ne vágja keresztül; és akkor létezik ott kereskedési szabadság. A kincstár igazságtalanságai, nyomásai, tulságos adók által, rontja a kereskedést: de rontja még ezen felül ama nehézségek által, miket előteremt, és ama szertartások által, miket megkíván.
- 86 — „Egyben kisietnek az erős fajok, helyettük gyöngék visszaküldetvén.
- 99 — „Azok, kik az emberfaj történeteit nyomozzák, kik az ő lassu s fokozati előmenetelét legaljasb és legdurvább állapotjától a legmagasb és műveltebbekig rajzolják: úgy találják, hogy az mindig karöltve járt, és főkép mozdíttatott elő eszközök és erőművek föltalálása és tökéletesítése által.

- 108 — ,A kényszerítés és keménység mindenütt elfojtják az ipart, a szükség leányát, de a szabadság hív társát.’
- 120 — ⁵¹⁾ ,E fejdelmek bőkezűségök által kétségbe ejtette, a pénzt másítani kénytelenítették; egyenetlen ut, melly a rosztat kevesíté, látszólag nem illetvén azt: az ajándék egy része visszahúzatott, és a kéz elrejtetett; nem szólván a fizetés vagy akadozások csökkenéséről, azok valóban megcsökkentek.’
155. — ,A kereskedés gyógyítja a romboló előítéleteket; és az majd nem egy közönséges szabály, hogy mindenütt, hol az erkölcsök szelídek, kereskedés létezik, és mindenütt, hol kereskedés létezik, szelid erkölcsök is léteznek.’

AZ
IPAR ÉS KERESKEDÉS

TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGBAN,

A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG.

IRTA

HORVÁTH MIHÁLY,

VÁC MEGYEBELI ÁLD. PAP, A SZÉPMŰVEK ÉS BÖLCSELT-
KEDÉS DOCTORA.

MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,
A MAGYAR KIR. EGYETEM BETŰIVEL.

M DCCC XLII.

Conamur, tenues grandia.

Horatius L. I. Od. 6.

ELSŐ RÉSZ.

A MŰIPAR ÉS KERESKEDEÉS TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁDOK
ALATT.

A magyar föld, fekvését s anyagi természetét tekintve, egyik Európa legszerencsésebb tartományai közül. Maga a külső természet is ösztönözni látszik lakosait egy munkás, szorgalmas életre. Égalja mérsékelt; tele ha nem ritkán dermesztő is, nyara annál kellemesb és alkalmasb a növények megérlelésére. Számos, s ezek közt néhány roppant folyamai a bel- s kül kereskedésnek útát sokfelé nyitnak, s némikép kipótolhatják a tenger távolságát. Földje a legkeresettebb termékeket s anyagokat bőven hozza elő: alsó fele gazdag mezein már a romaiak alatt számos nyájak s gulyák legeltének; dunántúli részének neve is (Pannonia) a gabona bőségétől gyaníttatik ¹⁾ származónak; hegyci a legnemesebb borokat termő venyigékkel koszorúzottak; éjszaki része pedig, valamint a testvér Erdély is, mindenmű ásványokkal, nemes és nemtelen érczel, sóval, márvánnyal stb. gazdagon jutalmazza a munkás fáradságát. Szóval: az egész hon olly minőségű, hogy egy szorgalmas népet nemcsak eltartthat, hanem gazdagsághoz is juttathat.

¹⁾ Petrus Ranzanus Epitome Rer. Hung. Ind. I. ap. Schrandtner script. Rer. Hung. Mai. I.

Ezen földnek a magyarok bejötte előtt slávok és bolgárok valának uralkodó lakosai. Minő állapotban volt ezek alatt a műipar és kereskedelem, részletesen előadni szükségtelen, miután az a magyarok hódoltatásai alatt egészen megváltozott. Elég megjegyezni, hogy a földművelés, a közönségesebb, egyszerűbb kézművek mindenütt gyakoroltattak, kiváltképen a dunamelléki s német határszéli vidékeken. A levantei kereskedelem egy része az országon keresztül a Duna mentében vette útját Görögország felé. Városok, főleg a folyamok partjain, számosak álltak fenn s ezek közt Nógrád, Pest, Bihar, Alpár, Baranya, Titel stb híresebbek s részint fejedelmi székek. A morva-slávok nem csak az éjszakibb elbai s viszlai slávokkal, hanem a kelettel is állottak kereskedési közlekedésben ¹⁾.

A magyarok, kiket épen a termékenység s szelid éghajlat ingerlett e földnek elfoglalására ²⁾, igen csekély, vagy semmi míveltséget, kevés kézműveket, sőt a műiparra még hajlamot is gyöngét hoztak magokkal új honukba. Hadi kalandok, s ezeken kívül baromtenyésztés meg vadászat között tölték el minden idejüket. Állandó lakhoz nem szokva, sátoraikban az élet kényelmeit még nem ízlelék meg; kevés szükségseiket könnyen kielégítvén, a polgárisodás és műipar nemesebb termékeit nem ismerték. Később pedig, miután őket a görög, olasz, német és francia földeken viselt kalandaik azokkal megismerteték, természeti jámbor erkölceik annyira elkorcsosultak, hogy már undorodtak verítékes szorgalommal keresni azt, mihez erőszak s vérontás által is juthattak. Eleinte szolgálknak sem engedték az elfoglalt honban gyakorolni a földműve-

¹⁾ Történeteiket lásd Fesslernél: *Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* 1, 119—168. — Wachsmuthnál *Europäische Sittengeschichte* 2, 370—385.

²⁾ Mióta azt a morvák elleni harcban, mint Arnulf német király frigyesei, megtekinték, e hon vala tárgya vágyaiknak. Luitprand. *Chronica*. 894-dik évről.

lést, nehogy számos nyájaik, melyek egész gazdagságot tévék s majdnem minden élelmi s ruházatbeli szükségüket kielégítették, a legelők bőségétől megfosztassanak. Folytonos harci kalandaik az aránylag egyébként is csekély néptömeget érezhetőkép megcsökkenték: mi annál kevésbé engedé a szükségét, ezt az ipar legáltalánosb s leg-hatékonyabb emelcsőjét, beállani, minthogy azon kalandaik őket tömerdek martalékhoz juttaták. Otthoni foglalkodásaik pedig, a vadászat s baromtenyésztés, a népet széllyel, egyes családokra vagy apró csoportokra osztván, a társalkodási surlódást, mely az emelkedésnek szükséges föltétele, igen meggyöngíté, — és a földnek csak annyi s addigi becsét s értéket kölcsönzött, mennyire s meddig az barmaiknak legelőül szolgálhatott.

Illy körülmények közt, melyek egész sz. Istvánig kevés változást szenvedtek, ellátható, minő állapotban volt a magyar műipar s kereskedés. Azonban bizonyos, hogy még sem voltak minden kézművek s kereskedés közülök száműzve. Miveltségök foka — bármily alacson is —, életmódjuk s foglalkodásaik szükségkép fölteszik mindkettőnek létezését. Öltözeteket részint a nyájaikbeli, élelmökre leölt, részint a vadászaton elejtett állatok bőrei tévék, melyeknek kikészítésével s a testhez illesztésével foglalkozó tímárokat, szűcsöket, vargákat stb. kétségen túl Ázsiából hozták magokkal. Az előkelők mentéjei, dolmányai, subájainemcsak menyéttel, nyusztal, cobolylyal, hanem arany s ezüsttel is körülhímeztettek. Sőt egy írónak ¹⁾ bizonyítása szerint a tímárok eleink által hozattak be Európába, s az irhát a németek is tőlök tanulták készíteni. Regino állítja ugyan ²⁾, hogy a vászon-szöveteket még nem ismerték;

¹⁾ Fessler Gesch. d. Ungern I, 605.

²⁾ Így ír a 889-dik évről: „Lanae his usus et vestium ignotus, et quamquam continuis frigoribus afficiantur, pellibus tantum ferinis, et murinis induuntur.“ Hogy gyanús általában véve mind az, mit Regino a magyarok házi s erkölcsi

azonban, ha tekintjük, hogy azok egyéb rokon eredetű s hasonló míveltségű népeknél, p. o. a hunnoknál is már divatoztak, méltán kételkedhetünk ezen tudósítás hitelességén. A nőnem, melyet az igen egyszerű háztartás kevésbé foglalt el, bizonyosan unalomból is fonás-szövessel tölté ki idejét. — Hadi készülleteik is különféle kézművek gyakorlását bizonyítják. Ők többnemű, Európában, legalább a miveltebben, használtatni nem szokott fegyverekkel harcoltanak ¹⁾, melyeket kétségen túl saját kovácsaik s fegyvercsiszáraik készítettek.

Mi kereskedésöket illeti: Cornides ugyan állítja Jornandes után ²⁾, hogy a nyuszt s menyét bőrökei kereskedésről már a VI. században ismereteseek voltak, de űzték-e ezt Pannoniába költöztekkor is, bizonytalan; azonban kereskedésöknek némi egyéb tárgyakra kiterjedését nem fogjuk tagadhatni, ha meggondoljuk, hogy ezen hadakozó népnek többnemű anyagokra, p. o. vasra, rézre stb elkerülhetetlen szüksége volt legyen, miket hogy a természet kebeléből saját szorgalma által vett legyen — ez a nép, melly minden nem-bajnoki munkát szolgainak tartott, épen hihetetlennek látszik.

A műipar s kereskedésnek ezen állapotja némi haladásnak indult új körülményei között. Harci kalandjaik, noha egy részről ártottak — a népet otthoni munkálkodás-

körülményeiről ír, meggyőződhetünk: egy összehasonlítás nyilván mutatja, miként Regino egész fejezeteket szórul szóra írt le Justinusból, s minden módosítás nélkül sajátítja a magyaroknak, mi amott a n. Sándor korabeli scythákról s parthusokról íratik. Illy egyezők p. o. Regino fönn idézett helye s Justinus 41-dik könyvének 2. s 3. fejezete.

¹⁾ Leo Tactic. Cap. 2. Kollárnál Amoenitat. 1, 20. köv.

²⁾ Bredeczky Topog. Beyträge 4, 26. „Hungari — u. m. — hinc sunt noti quia ipsi pellium murinarum veit commercium.“ Mások állítása szerint pedig Jornandes e szavai nem is a magyarokról mondják.

tól elvonván s annak számát mindig kissebbítván —, más részről mégis hasznosak valának lassanként kifejtőző körülményeikben. A miveltebb görög, német, olasz és francia tartományokban kalandozásaik alatt csinosabb városokba is jutottak s az ipar különféle teremtményeivel, az élet némi kényelmeivel megismerkedtek, miket miután az erőszak mindig nem szerezhett, a martalék mindig ki nem elégíthetett: rabszolgaik által, kiket gyakori győzedelmeik után honukban nagy számmal telepítének le, s a meghódoltatott benszülöttek által szerezték meg. Több előkelők — miként Anonymus számos helyei bizonyítják ¹⁾ — építettek várakat és házakat. Árpád a Csepel szigeten, melly neki termékenysége s az azt körülhullámzó Dunától nyert bátorságossága miatt igen megtetszék, fejedelmi hajlékokat emeltetett, saját s az előkelők nejeinek lakásul szolgálándókat ²⁾. — A benszülöttek, ha a hódoltatóknak erőszakosan ellent nem állottak, megtarták szabadságokat s gyakorolhaták szokott foglalkozásaikat is, miután a pusztítás, melly a győzedelmesek nyomait eleinte követte, megszűnt vala. Az alsóbb gazdag mezejű vidékeken, hol a magyarok legszámosabban tanyáztanak, a földmivelés egész a királyokig kevés vagy semmi gyakorlatban sem vala. A nyugati s éjszaki népeknek közlekedése pedig a kelettel Magyarországon keresztül előbb vissza nem állhatott, míg a királyok szigorú törvényei a kalandokon rabláshoz szokott népnek erőszakoskodását s rablani vágyát meg nem szüntették.

Azonban a benszülöttek s a német és olasz rabszolgák, kiket kalandaikon fogtanak el s kiknek száma a magyarokét tetemesen meghaladá ³⁾, lassanként szelidíteni kezdék a magyarok szilaj erkölceit s őket hajlandóbbakká tenni az

¹⁾ Cap. 16. 17. 20. 21. 22. 32. 34. stb.

²⁾ U. o. Cap. 44.

³⁾ Piligrin püspök Benedek pápához írt levelében. Hanzisnál German. Sagra 1, 211.

európai polgárisodás elfogadására. Ezeknek hatását elősegíték azon számos, leginkább német bevándorlottak, kiknek Gézà vezér nem csak védelmet s bátorságot ígért, hanem birtokot is ajándékozott ¹⁾. Ezek itt népeikkel letelepülvén, várakat s helységeket építettek, mellyek idővel a magyar polgárisodás- és szorgalomnak mintegy bölcsőivé lőnek.

Szent Istvántól kezdődik a magyarok tulajdonképeni polgári életének korszaka: ő alatta fejlődtek ki határozottabban azon körülmények, mellyek a polgárisodás lényeges föltételei s mellyek részint már Gejza alatt, vezérségének végső éveiben, hozattak elő. Az új vallás, a népiség elemeinek többfelesége és a kormány valának, valamint egy általában az egész művelődésnek, úgy a műipar s kereskedésnek is forrásai s emelcsői.

A keresztény vallás fölvétele egy egész fordulatot okozott a magyar nép életében s azt közelebb vitte az európai polgárisodáshoz; lerontá a falat, melly eddig a magyarok s a többi Európa közt erkölcsi tekintetben létezett, s némikép a német-olasz rendszerbe szőtte be őket; ezek részéről az erőszaknak s rablásoknak, a németek- és olaszokéról pedig a félelem s gyűlölségnek véget vetvén, a viszonyos közlekedésnek útát nyitott; a külföldi foglyoknak s benszülötteknek pedig megkönnyíté az igának, melly alá vetve valának, szigorságát.

Ezek a keresztény vallásból eredő, áldásos következmények a kormány által hatalmasán elősegítettek. Sz. Istvánnak apostoli buzgalma ezen vallás terjesztésében s meggyökösítésében, nem egyedüli érdeme neki a hon iránt: ő a polgári, sőt még a házi életnek is minden részleteit méltatá figyelmére; a kézművi s kereskedési ipart is, mint né-

¹⁾ Thuróczi Chronic. Hung. II. Cap. 10. köv. Fessler 1, 327.

pe jóllétének forrását, s királyi széke egyike legerősebb oszlopát, anyai szorgalommal ápolá. Hogy a kézművekben s földművelésben járatlan magyarokat azokba beavassa, számos görög, német és olasz miveseket telepített le ¹⁾ az ország külön vidékein; a benszülőttek szolgaságának szigorúságát megenyhíté ²⁾; a birtok bátorságát törvények által biztosítá; a lopásokat s rablásokat kemény büntetések alatt eltiltá ³⁾; számos templomokat s monostorokat építtetett, s azokat a műipar mindennemű termékeivel kiékíté s gazdagítá.

Illy ápoló kezek alatt kevés idő múlva is mennyire haladott a földművelés, tudósítanak bennünket azon oklevelek, melyekben a templomoknak s egyházi intézeteknek ajándékozott javak előszámláltatnak. A szántásvetésnek már az egész országban közdivatúnak kellett lenni, miután István a templomokat, püspökségeket és monostorokat adomány-leveleiben leginkább a gabna-tizedekre utasítja. A pécsváradi apátságnak egyebek közt harminchat szántóvetőt ajándékozott s ezer száz tizenhat hold földet szakasztott ki számokra. ⁴⁾ A szőlőművelés valószínűleg még több kezeket foglalkodtatott; a magyar kedvelé a bort ⁵⁾ s a vezérek alatt is művelteté már a benszülőttek s szolgálk által számos szőlőhegyeit. István az említett apátságnak száz tíz szőlőművest ajándékozott. A pannonhegyi apátság alapítványos levelében pedig ezt olvassuk: *decimationem in omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum*

¹⁾ Thurócz II. Cap. 31. — Decr. S. Stephani II. Cap. 22. Kato-
na, Histor. Crit. 5, 566. — Pestet is nagy részt István
alatt szállották meg a németek. Timon Imago Nov. Hung.
Cap. 10. p. 47. Így szinte Bereg-Szászt is. U. o.

²⁾ Decret. S. Stephani L. II. Cap. 17. 20.

³⁾ U. o. Cap. 29. 33. 39. 40. 41. 44. 49. 46.

⁴⁾ Koller Histor. Eppatus Quinqueeccles. 1, 74.

⁵⁾ Anonymus Cap. 22. 33.

excresceret.“ stb. ¹⁾ Hasonlókép említettnek szőlőhegyek a nyitrai káptalan intézvényes levelében is ²⁾; így majdnem minden azon korbeli oklevélben. Ezen föld és szőlőművesek közt pedig magyarokat is gyaníttatnak a sz. király oklevelei ³⁾. A földművelési ipart emelé némileg a vármegyék intézete is, főleg mintán Istvántól rendszerbe hozatott. Azon harcnokok, kik a várak őrizetére az országban széllyel osztattak, a vár környékén fekvő földek termékeiből nyerték elelmöket s szolgálatok díját; ők magok nem foglalkoztak ugyan kézművekkel, egyedül katonai szolgálatra levén rendeltetve ⁴⁾; hanem egy másik alacsonyabb helyzetű osztálya a megye lakosinak, a vár|szolgái (servientes castri), kik az egész megyében elszórva laktanak, művelték amazok földjeit is. ⁵⁾ — A bányászat szinte Istvántól veszi honunkban kezdetét; Bracław, morva hercegtől épen e végre vett néhány hadi foglyokat. Mondatik, hogy a magyarok Taksony vezérsége alatt tíz évig közösen birták volna a morvakkal a caslavi és kaurzimeri ezüsbányákat ⁶⁾.

E korbeli oklevelekből tudósíttatunk azon kézművek állapotjáról is, mellyek a durva anyagok földolgozásával foglalkodnak. A pécsváradi apátság alapítványos levelében az említett föld- s szőlőműveseken kívül előszámláltatnak még: tíz kovács, hat bodnár, tizenkét esztergályos; kilenc sütő, kilenc szakács, három fazekas, hat viaszgyertya-öntő, öt aranyműves, nyolcz szekérgyártó, négy molnár, tizenkét méhész, ötven halász stb ⁷⁾; a pannonhegyeiben pedig vargák, méserfőzők, kerékgyártók, faragók stb) ⁸⁾.

¹⁾ Fejér Cod. Diplom. Tom. I. p. 281.

²⁾ U. o. p. 285. köv.

³⁾ Kollár Amoenitates Histor. Jurisq. 2, 167.

⁴⁾ U. o. 2, 76. köv.

⁵⁾ U. o. 2, 146. köv.

⁶⁾ Lásd Fesslernél 1, 559 fölhozott irókat.

⁷⁾ Katona Histor. Crit. I, 194. köv.

⁸⁾ U. o. 1, 94. — Kollár Amoenit. 2, 167.

Azon ékszerek, melyekkel István és neje a templomokat gazdagították, néhány finomabb kézművek gyakorlatát is bizonyítanak, ha méltán nem kételkedhetnénk azoknak Magyarországon készítettetéséről. Szinte illy kétséges a posztógyárosak létele is, mit Fessler azzal igyekszik bizonyítani ¹⁾, hogy sz. István a szalavári apátságnak kétszáz rőf finom posztót rendelt, tárából a szerzetesek ruházatára kiadandót ²⁾. Azonban bizonyos az is, hogy István számos, különféle mesterembereket tartott udvarában, kiket részint ő maga hozatott, részint a német származású s az akkori divat-világgal eléggé ismeretes királyné ³⁾ kíséretében jöttek be honunkba ⁴⁾.

A kézművekkel hasonló léptekben haladt a kereskedelem. Valamint amazoknak, úgy ennek is azon helységek valának bölcsői, melyek a megyékben s leginkább a vár környékén, a püspöki székek s monostorok körül emelkedtek. A megyeispáni és püspöki székek, minthogy azon, még nem eléggé bátorságos időben személynek s birtoknak több bátorságot s védelmet nyújtottak, sokaktól, főleg a vendégek s benszülöttektől választattak lakhelyül; s azok ekkép megannyi városoknak valának eredetők, melyekben az ipar sokkal előbbre haladt, mint egyebütt ⁵⁾. Néhányat ezek közül még István látott el némi szabadékokkal. A pécsváradi apátság, vagy inkább az ehhez tartozó helységek hetenként kétszer, vasárnap és szerdán, tartottak

¹⁾ Fessler 1, 607.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. 1, 305.

³⁾ Gizela saját kezeivel is készített templomi ékítményeket. Thuróc 2. Cap. 31. — Fessler 1, 606.

⁴⁾ Többek közt, hogy Gizela telepítette le Szamos folyam partján a szathmár-németi gyarmatot, bizonyítja II. András 1230-ik évről oklevele, mellyben ezen város szabadékai megerősítetnek. Katona 5, 566.

⁵⁾ Kollár Amoenit. 1, 151. köv.

vásárokat ¹⁾. Hasonló vásárjogot nyert a szalavári apátság, Berend és Szalavár helységekben tartandókat ²⁾; szinte így a nyitrai káptalan uradalmi ³⁾ stb. Néhol pedig már nem csak heti, hanem esztendősi vagy országos vásárok is tartattak ⁴⁾. Említésre méltó, hogy a kereskedelem már folyamatosan is üzemelt, miként a bakanbéli apátság alapítvány-levele bizonyítja, hol két kikötőtől adó sajátítottatik az apátságnak, egyik a Rábán, Árpás nevű, másik a Dunán Komárom mellett ⁵⁾. A kereskedési tárgyak kiváltképpen élelem és ruha neműek valának; az adásvevés pedig csere által történt; pénzt veretett ugyan István országglása utolsó éveiben ⁶⁾, de az csekély mennyisége miatt a kereskedést tetemesen nem mozdíthatá elő. A kereskedelem majdnem egészen a zsidók és ismaeliták ⁷⁾ kezében vala, miként az utóbbi királyok rendelkezéseiből kitűnik.

A külfölddel kereskedelemnek állapotjáról bizonyos tudósítást e korból sehol sem olvasunk; mind a nép, mind a király sokkal inkább elfoglaltak még az új vallással s egyéb körülményekkel, minthogy figyelmük s képességek arra kiterjedhetett volna. Azonban a zsidók és ismaeliták e részben is munkások valának; nyerni vágyuk makacsul megvívott az akadályokkal, melyek mindünnen s csaknem meggyőzőhetlen erővel szegültek ellenük, és

¹⁾ Katona 1, 199. — Koller Hist. Epp. Quinqueecl. 1, 78.

²⁾ Katona 1, 313. Ezen vásárok pedig minden adótól mentek voltak.

³⁾ U. a. 1, 124.

⁴⁾ U. a. 1, 211. Fessler 1, 609.

⁵⁾ Fejér Cod. Diplom. 1, 328.

⁶⁾ Katona Histor. Critica. 2, 175. köv.

⁷⁾ Az ismaeliták Mahomed vallású bolgárok még ázsiai honukban is — Nagy-Bolgárországban a Caspius tenger vidékein — leginkább kereskedelemmel foglalatostoktak s élénk közlekedésben voltak az arabokkal. Honunkba 957. táján Billa és Boku vezérlete alatt jöttek be legelőször. L. Engel Gesch. d. Ung. Reichs 1, 252, 255. 282.

jól tudta használni a kedvező körülményeket; a folyamok, főleg a Duna, a külföldre könnyű utat nyitott s az ország fekvése középpontba helyezé őket a német, sláv és görög kereskedelem között; s már nemcsak a magyar föld termékeinek, só- bor- baromnak stb., hanem a kelet s nyugat közt forgó áruneműek nagy részének szállítását is mind inkább magokhoz ragadozták ¹⁾. — Valószínű egy német történetírónak gyanítása is ²⁾, hogy azon fogadónak (hospitale), melyet István Konstantinápolyban sz. Péter tiszteletére emeltetett ³⁾, nem egyedül vallásos, vagy, mint Inhofer véli ⁴⁾, tudományos, hanem egyszersmind kereskedési célja is volt. Hasonló célzatot gyaníthatunk a vallásos zárandoklatokon kívül azon épületekben is, melyeket István Romában és Ravennában emeltetett. Már ezen első király

¹⁾ Fessler 1, 608.

²⁾ Hüllmann Gesch. d. byzanth. Handels. „Nach dem Verluste der Selbstständigkeit im Jahre 1019 — így ír a 79-dik lapon — wurden die Bulgaren muthlos; ihre Handelsthätigkeit verschwand immer mehr. Nun bewarben sich ihre Nachbarn, die Ungarn, um die erledigte Stelle, ergriffen den activen Ungarischen, und den Zwischenhandel nach Deutschland, und behaupteten ihn bis in die zweite Hälfte des zwölften Jahrhunderts. Sie bezogen den Markt zu Constantinopel, und vermittelten zwischen diesem und dem Donauischen Oberdeutschland. Die ungarischen-Kaufleute müssen entweder jedesmahl ziemlich lange in Constantinopel verweilt, oder gar Factoren daselbst gehalten, mithin ausgebreitete Geschäfte auf diesem Platze gemacht haben, da ihr König Stephan der erste oder der heilige, der im Jahre 1038 starb, ihnen eine prächtige Kirche daselbst einrichtete“ stb.

³⁾ Chartuicius vita S. Stephani Schvandtnerál 1, 420.

⁴⁾ Fuit quidem — u. m. — in ea re praecipuus Stephani scopus, divini cultus propagatio, sed etiam avebat suos, graecis literis eruditos, Hungariam illustrare non secus ac latínos eos, qui Romae operam dabant. Hist. Eccl. R. Hung. ad Ann. 1007. Katonánál 1, 430.

korában is, később pedig még inkább, nagyra ment ezen kegyes zarándokok száma ¹⁾. Illyetén zarándoklatok pedig, ámbár fő irányok vallásos volt, lehetetlen, hogy a műiparra s kereskedeésre jótékonyan ne hatottak volna. Bizonyos, hogy részint ezen zarándokokkal, részint magánosan, a királytól fölszólíttatva, nem csak papok, hanem kézművesek is költöztek be honunkba, kik aztán nem csak a földművelést s mesterségeket szorgalmasan gyakorolták, hanem elhagyott hazájokat is, pedig nem ritkán kereskedési célból, többször meglátogatták.

Mi a szorgalmi osztály terheit, az adókat illeti: leg súlyosabb volt ezek között a tizedadó; minden lakos, magyar nem különben, mint bevándorlott s benszülött — a törvény még a nemeseket sem vevé ki — köteleztetett javainak s termékeinek tized részét a püspökségnek vagy apátságának, melyhez tartozott, vagy mint a törvény mondja: „az istennek“ adni ²⁾. Ezen adó eleinte olly súlyosnak látszék a magyarok előtt, hogy miatta többször lázadások is történtek; de a szorgalomra kétségen túl jótékony hatásúnak kellett lennie. Ezen egyházi adón kívül egy másikat különösen a kereskedeésre vetett a sz. király: a ki termesztményeit, vagy akárminemű jószágát vásárra vitte, valamelly csekély vámot tartozott fizetni ³⁾. Divatban volt-e már István alatt, mint valamivel később, a királyi, személytől fizetendő adó, bizonytalan.

Péter királysága alatt a sz. István ápolása által így ébredező ipar, ismét visszafelé hanyatlott. Ő ugyan több

¹⁾ „Magnus enim erat Ungarorum numerus, qui quotannis Romanam, ad limina Apostolorum visitanda, osculandaque veniebant. Atque is ad avorum nostrorum aetatem, qui eos etiam Ravennae frequentissimos transeuntes — — videbant“ stb. Rubens Hist. Ravenn. ap. Katona 1, 434.

²⁾ Decr. S. Stephani II. Cap. 52. — Katona I, 49. 304.

³⁾ Sz. István ezen törvénye saját könyvéből kimaradt; de előfordul Kálmán első törvénykönyvének 34-dik cikkjében.

templomokat s monastorokat építtetett ¹⁾; a német s olasz vendégeket s gyarmatokat is szaporította és kedvezésekkel halmozta el, de mind ezeknek az ipar emelésére csekély sikerök volt. Az Istvánéhoz hasonló erős és ápoló kezekre volt volna szüksége a fiatal honnak; de Péter kirugó életét, miután a kormányhoz jutott is, folytatván ²⁾, az Istvántól alapított s a nép művelődésére irányzó intézetekre semmit sem ügyelt. A nép gyűlölte őtet, gyűlölni kezdé általában a németeket s olaszokat, kiknek a magyarok sérelmével is kedvezett, s e miatt még azon jónak sem volt foganatja, mit talán művelni akart, vagy mit a kedvező helyzetbe állított idegenek példája előhozhatott volna. Azon lázadási zajok pedig, melyeknek következtében az országoló szék többször változott, a gyűlölt idegenek pedig üldözöttek, a csöndes szorgalmi működést több évekre részint megkisebbitették, részint végkép elnyomták.

Csak Endre alatt kezdett ez ismét éledezni. A lázadás lecsöndesítése után a német s olasz bevándorlottak bátorságba jutottak, birtokuk biztosított — s az élet foglalatosságai szokott folyamatba léptenek. Thurócz említi ³⁾, hogy Endre a német császárrali háborúban sok learatott gabonát égettetett meg azon vidéken, hol a császári had átvonulandó vala; tehát kellő gyakorlatban volt a földművelés. Több monastorok is építettek, s ezek közt a tihamnyi gazdagon megjándékoztaték: egy, harminc négy csődört számláló ménes, vargák, szűcsök, kerékgyártók, asztalosok, kovácsok, tímár, esztergályos, aranyműves ⁴⁾, — a Garam melletti sz. Benedek apátságában pedig egyebek közt hajósok, aranyműves, husz ház a kereskedő szolgák számára, zoboszlóvásár adója stb ⁵⁾ említettnek az oklevélben.

¹⁾ Katona I, 587. köv.

²⁾ Thurócz II. Cap. 35.

³⁾ U. o. Cap. 43.

⁴⁾ Fejér Cod. Diplom. I, 388.

⁵⁾ U. o. I, 428.

Egyébiránt ez a gyöngye fejedelem sokkal inkább elfoglalta volt uraságának megerősítésével, a német háborúval s a testvéri viszályokkal, hogysem gondját népének a műipar által emelésére fordíthatta volna.

Endre után, Salamont kivéve, olly férfiak ültek az ország kormányán, kikkel honunk méltán dicsekedhetik, kik az alájok vetett népnek boldogítását tartván fő kötelességökül, mindent, mit csak a körülmények engedének, mozgásba indítottak népök emelésére. Bélában csak az a fogatkozás volt, hogy kevés ideig országolhatott; de ez alatt is eleget tőn népe polgárosításának ügyében. Átlátván, hogy a kereskedelem emelkedésére a pénzfolyamat meghatározása elkerülhetlenül szükséges, új pénzt veretett, s annak értékét a byzanti aranyok szerint, határozta meg. Hogy pedig az adásvevésben a tudatlan nép megcsalattatását, mire a zsidó és izmaelita kalmárok igen hajlandók valának, meggátolja, az áruk mérlegét s árát is megszabályozta; végre a kereskedelem hasznaihoz juthatást a zsidókon kívül másoknak is megkönnyíteni akarván, a vásárokat vásárnapról — mellyek, miként e név is tanúsít, ezen napon szoktak tartatni — szombatra tette ált¹⁾. A földművelők és mesteremberek osztályán pedig azáltal könnyített, hogy az adókat megkisebbíté, az alaptalan követeléseket és zsarlásokat pedig, mellyek a háborúk zajában becsusztanak, megszünteté. Illy gondos ápolás alatt szembetűnőleg kezdett emelkedni az ipar és kereskedelem. Thurócz bizonyítja, miként Béla országlása alatt Magyarország igen meggazdagodott s a szomszéd országokat mind dicsőségére, mind jóllétére nézve felülmúlta. Hogy a külfölddel s kiváltképen a görög városokkali közlekedés is sűrűsödött, nyilván kitűnik onnét, hogy a byzanti aranyok honunkban már olly nagy számmal forogtak, miszerint a király ezeknek, mint legismertebbeknek, értéke szerint szabályozta meg a magyar pénz folyamát is.

¹⁾ Thurócz Chron. II. Cap. 43.

A magyarok lelkületi tulajdonságai közé tartozott a mintegy bélyege volt népiségöknek, hogy minden jó magvának, melly a csinosulás haladását elősegíthetné, felülről, előljáróiktól kellett elhintetni, hogy csirára kaphasson. Magából a népből ritkán fejlett ki a nemesebb polgárisodásnak valamelly virága; s azért a műipar s kereskedésnek ez időbeli története majdnem egyedül a királyi s törvényhozási, e tárgyat illető, intézkedések előadásából áll. A keresztény vallás és az európai polgárisodásnak kezdete valamennyire kivetkezteté ugyan már a magyarokat eredeti darabosságokból; de népiségök közelebb állott még a keleti szomszéd népekéhez, mint a nyugatiakéhoz. Nagy szerencse volt tehát a magyar népre mindig, ha olly férfiak ültek kormányánál, kiknek szelleme s műveltsége a tömeget felül multa s akaratjok és buzgalmok sem hiányzott, honosaikat a csinosulásban fölebb emelni.

Illy fejedelmeket nyert az ország Lászlóban és Kálmánban. Alattok mind a műipar, mind a kereskedés tetemesen emelkedett. A gabonán kívül már a kender és len termesztése is közdivatúabbá lőn, valamint az 1092-diki országgyűlésen véghez vitt tized-szabályozás bizonyítja ¹⁾. Részletesebb tudósítást mind a földművelés, mind a mesterségek állapotjáról a monostorok alapítását tárgyzó oklevelekből meríthetünk. A többi közöl a dömösi prépostságét hozom elő, mellyet Álmos, Kálmán király testvére s ennek országlása alatt egy ideig az ország harmad részén uralkodó vezér alapított. Említtetnek ezen oklevélben, a nevezett prépostság alapítványos javaiként, e következők: ötvenkilenc falvak, hétszáz hatvanegy résztint szabad várjobbágyokból, résztint szolgálkból álló lakosokkal. Ezen jobbágyok a prépostságnak évenként adózni tartoztak: minden termékeit tizedével; azon kívül ezer ötszáz huszonkét juhval; szinte annyi véka liszttel és cseber serrel; hét-

¹⁾ Decret. S. Ladisl. I. I. Cap. 40.

száz hatvanegy sósziklával (zvanos); némellyek az említett ötvenkilencz helységek közül adtak még: száz hetvenöt csőbőr méhsert (mulsum seu marcium); két fölépített házat, vagy ezek helyett ezer szál deszkát, ötven sertést; sz. Margit ünnepén pedig, kinek tiszteletére volt a prépostság szentelve, négy hízott ökröt, harminc hízott ürüt, negyven tyúkot, harminc ludat, husz sósziklát; mind ezekből szinte annyit husvét ünnepére. A kézművesek közül pedig ezek számlálatnak el: tíz kerékgyártó, hét esztergályos, hat sütő, hat szakács, egy timár, harminckét halász, három légelyes (lagenarii, légely-, csobolyó- vagy kulacsgyártó; üveg itt még ismeretlen volt), tizenöt székergyártó stb. Végre a prépostság alapítványát tevék az említettekén kívül még: külön vidékeken helyezett száz harmincnyolc szőlőhegyek, nyolc tizenkét-ökrös eke, hat malom, egy ménes, hatvan kas méh stb.¹⁾ Ezen tömérdek alapítványból kiviláglik, hogy a műipar terjedtebben s már a magyar származásuak között is közönségesen meggyökösült.

Hasonló bőkezűséggel alapított monostorok pedig már e korban is számosak valának; Kálmánig még minden király s néhány gazdag nemesek is emeltek s alapítottak olyanokat. Illyenek a pannonhegyi, pécsváradi, szalavári, bakonybeli saari, pécsi, tihanyi, szegszárdi, veszprémi, sz. jobbi, sz. benedeki a Garam folyó mellett stb. Nem tagadhatni ugyan, hogy ezen monostoroknak járó tized s egyéb adózások némi terhére voltak a földművelő népnek; de más részről az is bizonyos, hogy általok nem keveset nyert a földművelés s általában a műipar. Ámbár magok a szerzetesek nem igen üzték már a kézműveket, mint kevéssel azelőtt, s a szerzetességnek viszonya a műiparhoz egészen más lőn, mint akkor volt, midőn még általok a

¹⁾ Kollár Amoenit. II. 171. kőv. Ezen alapítványt II. Béla még sokkal meg bővíté. Fejér Cod. Diplom. 2, 94—109.

kézművelés, szántásvetés, erdővágás s különféle hasznos kézművek a templom szolgálatával s könyvek másolásával váltva gyakoroltattak: ez a szellem már kizárattott a monostorfalak közül, mint mindenütt, úgy Magyarhonban is, a gazdagság növekedése s az ascetika mind inkább ábrándra hajló iránya által; de a szerzetesség mind e mellett is több tekintetben használt a műiparnak. Ezen egyházi intézetek urasága alatt a dolgozó nép többnyire kedvezőbb helyzetben vala, mint egyebütt; a földművesek s mesteremberek, kik még mindig szolgaságban valának¹⁾, az egyház szárnyai alatt nagyobb szabadsággal dicsekedhettek és sokan közölők tökéletes szabadságra helyeztettek²⁾. Később pedig a papság némi kiváltságokat is nyert jobbágysági részére³⁾. Bizonyos az is, hogy ezek birtokaiban nem csak vallásos, hanem egyéb közhasznú, a földművelést s mesterségeket tökélyesbítő ismeretek is szivárogtak a monostorokból a nép közé. Aztán meg ezen monostorok körül többnyire mindenütt helységek s városok emelkedtek föl lassankint, s pedig nem egyedül jobbágy, hanem szabad lakosokkal is. Végre a külföldi műveltséggel ismeretesebb szerzetesek házi butorai és a templomi készülétek s ékítmények sok kezeket foglalkodtattak, és többnyire jobb ismereteket s ügyességet tanítandó idegeneket is csalogattak a szerzetesek lakhelyeire, mi kétségen túl terjeszté a műipart.

Legsükelesb hatást gyakorolt a műiparra azon kiskereskedés, melly a városokban a már mindenütt divatosokká lett vásárokon űzeték. Ide hozá a mezei nép természet-

¹⁾ Kollár Amoenit. II, 146. köv. Még az a mesterember is szolgai állapotban volt, ki sz. László testének fölemelésénél a sírt fölnyitotta. U. o. 129.

²⁾ U. o. II. 124. köv. 132. köv.

³⁾ II. Endre, IV. Béla, Kún László alatt, miként alantabb láttandjuk, a papság jobbágysági mentek valának minden rendkívüli adózástól.

ményeit, helyettök gazdasági műszereket, ruha s egyéb illy neműeket viendő haza. Ezen kölcsönös fölváltása a városi s mezei productumoknak a városiakat élelmi, a mezeiket foglalkodásaiknál szükséges tárgyakhoz juttatá s az ipart mind kettőjökben emelé.

Azon uzsorás nyerekedések és csalárdságok, mellyekkel a zsidó és izmaélita kalmárok a tudatlan, mezei népnek kárt okoztak, s viszont a mezeieknek, már több rendbeli szigorú törvények által tiltott, de még ki nem irtott lopásaik s rablásaik¹⁾ olly törvények alkotására indították sz. Lászlót, mellyek a birtok bátorságosítása ügyében ugyan hasznosak voltak, de a kereskedést igen megnehezíték s összeszoríták. A vásárlás a nyilvános piarczokon s vásárokon kívül keményen eltiltaték s a nagyobb értékű áruk még ott is csak a helység bírása és a vámszedő jelenlétében valának eladhatók²⁾. Szint ezen okból tiltaték el a határszéleken a lovakkal és ökrökkel kereskedés; idegen kalmárok pedig csak a király vagy ennek meghagyásából a határszéeli főispán engedelmével vehettek lovakat s egyéb barmokat³⁾; a főispán is büntetés alá esett, ha illy engedelmet a király hire nélkül adott valamelly külföldi kalmárnak⁴⁾. Ezen szoros tilalmak azonban a lopások elterjedtségén kívül azt is látszanak bizonyítani, hogy a gyakori háborúk által nyugtalanított országban a baromtenyésztés alább sülyedett. Hasonlók azon törvények is, mellyeket Kálmán az oroszokkal viselt háború bal kimenetele után összehívott országgyűlésen 1100-dik évben a rendek tanácskozásai közt alkotott⁵⁾. Ujjonnan megszabályoz-

¹⁾ Decret. S. Ladisl. L. II. Cap. 1—9. Lib. III. Cap. 10—12.

²⁾ U. o. L. II. Cap. 7. L. III. Cap. 11. — Kálmán ezt még szigorúbban összeszorítá. L. II. C. 2. 3.

³⁾ Decr. S. Ladisl. L. II. C. 15. 16. 18.

⁴⁾ U. o. C. 17.

⁵⁾ Decret. Colom. I. 1. C. 51. 54. 56. 76.

tattak ezen gyűlésen a nép adózásai is: a sz. Istvántól az egyházi intézetek javára rendelt tizedek és a vásári adón ¹⁾ kívül nyolc ezüst denárnyi adó vettetik ki a lakosokra ²⁾, mellynek egy harmada a megye ispánjáé, a többi a királyi kincstáré vala ³⁾; azok pedig, kik a királynak lovakkal, szekerekkel szolgáltak, vagy zsoldos szolgálatban állottak, felényire köteleztettek ⁴⁾. Ezen kívül még egy, szinte új, menyét s nyest bőrökben fizetendő adó rendeltetik ⁵⁾. A benszült szabadok, mint a slávok és a német s olasz bevándorlottak hét fillérnyi védelem- s szabadságdíj adózására szorítottak ⁶⁾. A várakhoz tartozók (*servientes castri*) pedig a szabadságdíjon kívül kézműveiktől is tartoztak valamit fizetni ⁷⁾.

Azon hasznokban, mellyek a jerusalemi zarándoklatok és keresztes háborúk által a csinosulás, műipar és kereskedés tekintetében egész Európára háramlottak ⁸⁾, némileg részesült Magyarország is. Sz. István idejétől fogva, ki a zarándokokat szíves vendégszeretettel fogadá, Magyarhonon keresztül vették ezek útjokat a szent földre. Már alatta is számos csapatok vonultak keresztül illy zarándoki célzathól. 1027-dik évben Vilhelm egolisni gróf

¹⁾ Decr. Colom. I. I. C. 34. Ezen vásári adókat többnyire természeti anyagokban szedék az e korbeli királyok, miként ez a tihanyi apátság alapítványos leveléből kitűnik, hol íratik: „Adjunxit quoque piissimus Rex Veszprimiensis mercati tributum, videlicet suam partem in cacabis et comestibilibus, in Ders etiam in omnibus ferramentis.“ Szint ezt bizonyítja Kálmán I. törvénykönyvének 78-dik cikkelye.

²⁾ Decr. Colom. L. I. Cap. 45.

³⁾ U. o. Cap. 25. 78. 79.

⁴⁾ U. o. Cap. 45.

⁵⁾ Decr. Andreae II. de anno 1222. art. 27.

⁶⁾ Decr. Colom. L. I. Cap. 35. 80.

⁷⁾ U. o. Cap. 81.

⁸⁾ Ezeket mesterileg fejtegeti Heeren *Kleine hist. Scriften* II.

kisérétében hétszázan valának a magyarok vendégei ¹⁾. Kétséget nem szenved, hogy ezekhez néha magyarok is csatlakoztak; s így a kelettel lassanként megismerkedvén, útat nyitottak a görög városokkali közlekedésre. Nagyobb alakban történtek ezen zarándoklatok, midőn Európa népei már nem mint ajtatoskodók, hanem mint a sz. föld birtokaért vívó harcnokok utaztanak a keletre. Kálmán alatt hat szakaszban vonultak át az ország nyugati részén ezen ábrándos seregek, mindössze közel hatszáz ezer embert számlálók. Az első csapatok erőszakkal, rablásokkal fertőztették meg ugyan jámbor szándékokat, s a király kénytelen volt fegyveres erővel meggátolni s megtorlani kirugásaikat ²⁾; de más részről hajtottak némi hasznót is. Azonkívül, hogy a magyarokat egyéb nemzetekkel közelebbről megismertették, a vásárok s piaczkok jövedelmét is tetemesen növeszték. Egy királyi fölszólításra az ország minden részeiről vitettek ruha s élelem neműek, gabona, bor, barmok, vászon bőr stb. azon tájakra, melyeken a keresztes had átvonulandó vala. S e mellett czélszerű rendelkezések tétettek, ne hogy az idegenek a kalmároktól megcsalattassanak ³⁾. Ezen hadak átvonulása alatt nem megvetendő pénzmennyiség jött vala a nép között forgásba ⁴⁾; s mi még sikeresebb következményeket szült, a bolgár s görög városokkali közlekedés könnyebbé, sűrűbbé lőn. Egyébiránt, mióta Piroska, sz. László leánya, Comnen János görög császárnak eljegyeztették, a birodalmi városokban a magyar kereskedők kedvezéssel fogadtattak. Még élénkebbé lőn ezen közlekedés, miután Basilius császár a

¹⁾ Katona Hist. Critica 1, 337.

²⁾ Albert. Aquens. ap. Bongars. Gest. Dei p. Francos Lib. I. Cap. 6. 8. 9. 24. 28. — Lib. II. Cap. 1. 2. Lib. VIII. C. 34. Ezen hadak átvonulását igen összezavarva adja elő Thúrócz II. 60.

³⁾ Pray Annal. P. I. 95—97. — Katona 3, 19—53,

⁴⁾ Fessler 1, 531.

bolgárokat egészen meghódoltatván (1019), s ezeknek kereskedése lassanként meggyöngyűlvén, a keleti áruk szállítását magyarhoni kereskedők kezdék fölvállalni. Kálmánt a kalmárok szembeszökő gazdagodása arra bírta, hogy addigi csekély adójokat megnagyobbítsa ¹⁾).

A külfölddeli közlekedés tekintetében nyomos következményű vala Horvát- és Dalmátországnak meghódoltatása is. Horvátország egy része még László alatt, ki sógorának Zvoimirnak, István utódjának halála után a pártoktól szétszaggatott ország elfoglalására meghívaték, hódolt a magyar fegyvernek ²⁾. Kálmán ehhez Dalmátországot s később azon táborozás alkalmával, mely a velenceiek által fölbujtott Jadra lázadásának elnyomására tétetett, Veglia, Cherso és Arbe szigeteket is hozzá kapcsolván, a horvát- és dalmátországi királyság címét is fölvette ³⁾. Egy új mező nyílt ezáltal a magyar kereskedőknek a külfölddel s különösen Velencéveli közlekedésre. A tenger melléki városok, főleg Jadra, már egy időtől fogva a velenceiek uralma alatt s ezekkel szoros kereskedési szövetségben valának, miután pedig a magyar kormány alá jutottak, általok a magyarok is részesültek némileg azon haszonban, mellyek a velenceiekkel folytatott kereskedésből áradtak. Láttá Kálmán, milly üdves következményű lehet idővel a kereskedés tekintetében a tengerpartok birtoka s azért, hogy ott a magyar uralmát megerősítse, nemcsak meghagyá azon városok polgárai szerkezetét s szabadekait, hanem újabb kiváltságokat is osztott nekik, p. o. az adótól menteséget, egyedül a vámok kétharmadát tartván meg magának ⁴⁾.

Egyébiránt mióta a magyarok sz. István által a nyu-

¹⁾ Decret. Colomani L. 1. Cap. 33.

²⁾ 1. II. Endre két rendbeli levelét Praynál *Annal.* 1, 91 g) alatt.

³⁾ Katona 3, 195. köv.

⁴⁾ U. o. 3, 229.

gati európaiakkal barátságosabb viszonyba állíttattak, Magyarország lőn középpontja az éjszakáról dél, s keletről nyugat felé vonuló kereskedésnek. Ebben azonban a magyarok nem annyira cselekvő, mint szenvedő részt vettek. Néhány német városok, mint Regensburg, Zürich, Augsburg, Strassburg, Bécs, e korban élénk kereskedést űztek a kelettel; többi fölött jelentős vala Regensburgnak nem csak Konstantinápolylyal, hanem az oroszokkal és elbai slávokkal is közlekedése; az árukat pedig Magyarhonon keresztül részint szárazon, részint vizen szállította át ¹⁾. Városaink közül legélénkebb közlekedésben állt Görögországgal Zimony, melly, miként egy író ²⁾ tanúsítja, gazdag kereskedő város volt. — A szomszéd Németországgal kereskedés tárgya a magyarok részéről leginkább gabna, só és bőrök voltak; mikért többnyire vásznat vettek cseréül; a marha-kereskedés, mint főlebb érintém, e korban nagy nehézségekkel volt összekapcsolva.

Kálmán országlása zárja be a keresztény vallás fölvetelével európai polgárodásnak indult Magyarhon első századát. Tagadhatatlan, hogy ezen idő alatt minden tekintetben haladt előre e fiatal nemzet: de az is bizonyos, hogy mind a műipar, mind a kereskedés állapotja még csecsemő korú volt. Lassu léptekkel emelkedhetik egy nemzet, mellynek a nemesebb polgáriságra eredeti darabosságon s vadságon kell áttörnie; és szerencsés, ha ezen önmagávali küzdésben főnebb fokon álló szomszédok s bölcs kormányzóktól segíttetik. Ez a szerencse bizonyos mértékben a magyaroknak is jutott; a királyok, keveset kivéve közölők, értelem- s erővel teljeseek, atyai kezekkel ápolák a gyermek nemzetet; s a benszülötteknek, még inkább pedig a német s olasz bevándorlottaknak nagyobb miveltsége jótékony kalauza volt az ébredező iparnak és csinosulásnak: bizo-

¹⁾ Hüllmann Städtewesen I, 330 köv. Wachsmuth Sittengesch. 3. Th. 1-te Abth. 338. 341.

²⁾ Hüllmann gesch. d. Byzanth. Handels. 80.

nyos, hogy ezeknek példája nélkül annyira nem haladt volna a magára hagyott nép, hol azt már e század végén is találjuk. Igaz, csekély volt még mind ez, ha csak az, akkor épen nem első, szomszéd németek műszorgalmával s kereskedésével is összehasonlíthatjuk; de nem kell megfélekednünk, hogy a nyugati népek közt egy pár századdal előbb fölébredt a polgárisodás szelleme; aztán meg figyelemben kell tartanunk azon akadályokat is, melyek a magyar nemzetnek e részbeni nagyobb emelkedését hátráltatták, s melyeket részint elszórva közlöttem, részletesebben pedig, mivel nem csak ezen századra, hanem általában az egész árpád-házi korra kiterjednek, e szakasz végén fogok fejtegetni.

A népiség állató részeinek sokféleségeiben, a határszéli szomszédokkal való érintkezésben, a nyugati európaiak és ázsiai csoportok átvonulásában, Európának akár melyik, legélénkebb tartománya sem haladja meg Magyarországot a tizenkettedik században. Majd barátságos, majd ellenséges érintkezésben voltak a magyarok a német császárokkal és hercegekkel, Velencével, a keleti császárral, csehekkel, lengyelekkel, oroszokkal stb. A külfölddeli viszonyok sokfélesége mellett a benső állapot is élénk mozgásban mutatkozik: zajongások, polgári háborúk, harcok a királyi székért s annak hatalma fölemeléseért vagy elnyomásaért, új polgárok bevándorlása stb. jelelik Magyarhon e századi történeteit.

Illy élénk mozgások közt nem csekély változást szenvedett a lakosok polgári álladalma is. A vármegyék intézete különféle okok hatásánál fogva némi részben hanyatlani kezdett ¹⁾, s egyéb körülmények ²⁾ mellett ez is segi-

¹⁾ Ennek okait I. Kollárnál Amoenit. II. 162. köv.

²⁾ U. o. 139.

tett a szolgaság gyérítésén, a szabadság terjesztésén: mert a mind inkább csökkenő megyei zászlóaljok nagy részint szolgákból egészítették ki; miáltal ezek szabadságba jutván, a szolgák száma kisebbedett. Sokkal hatékonyabb emelcsői valának még a polgári szabadságnak a városok. Ezekről eddig még semmi említést nem tevének, hogy itt annál összefüggőbben adhassunk rólok egy általános rajzot. Városok már az első királyok alatt állottak fenn az ország külön vidékein, leginkább a megyei várak és püspöki székek körül. Említésre méltóbbak: a királyi Fehérvár, Veszprém, Visegrád, Nyitra, Vác, Esztergom, Pozsony, Győr, Komárom, Cyperon vagy Sopron, Pest, Buda, Eger, Kalocsa, Pécs, Zimony stb.¹⁾ E korban nem csak számok növekedett, hanem a már fennállók is kedvezőbb helyzetbe jutottak. A tenger melléki dalmát városok is ez időben kapcsolattak szorosabban Magyarországhoz s több rendbeli oklevelek tudósítanak, milly szép szabadékokkal ajándékoztattak meg ezek e korbéli királyainktól²⁾ s miként lettek a szabadságban és jóllétben mintegy példányai a magyar városoknak. Mi ezen városok szerkezetét s lakosinak osztályzatát illeti: a municipalis szabadság azokban még nem létezett; mivel többnyire a megyei vár környékén emelkedtek föl, a főispán hatósága alatt állottak; a királyi és várjobbágyok, kik ómagyar szokásként a kézművektől idegenek s csak katonák valának, egy elsőséggel s nagyobb jogokkal ellátott osztályt képeztek a szorgalmi osztály mellett; a kereskedők, mesteremberek és földművesek csekélyebb szabadékokkal bírtak, s az utósók, sőt a mesteremberek egy része is még most sem volt tökéletes szabadságban³⁾. De szabadságuk annál inkább növekedett, s annál inkább lohadt a katonai vagy nemesi

¹⁾ Anonym. Cap. 11. 21. 35. 36. 41. 45. 51. — Katona I, 124. 145. — 2, 310. 366. stb.

²⁾ p. o. Katona 3. 339. köv. 611. köv.

³⁾ Kollár II. 116. köv. Engel Gesch. d. Ungern I, 169.

osztálynak ezen szorgalmi osztályok iránti kevélysége, mennyivel inkább hajlott emezek részére a pénz s gazdaság ingerlő ereje. A régieknél kedvezőbb helyzetbe jutottak az új, II. Gejza alatt Németalföldről s a birodalom egyéb tartományiból bevándorlott s a Szepességben s Erdélyben letelepült jövevények ¹⁾ által emelt városok. E század vége felé fenálltak már: Szeben ²⁾, Brassó stb. Erdélyben; Magyarországon pedig: Selmec, Körmöc, Eperjes, Lőcse, Szepes, Bartfa, Kassa, Késmark, Zólyom, Karpona, Uj-, Béla-, Libet-Bánya, Németújvár stb. Ezen városok iskolái valának a műiparnak s példái nem csak a jólét s gazdagodás forrásihoz juthatásnak, hanem a biztosított polgári szabadságnak is. Minő szabadságba helyezettek mindjárt bejöttekkor, bizonytalan, de hogy szép szabadekokat nyertek, kételkedni nem hagynak azon oklevelek, mellyek jogaik későbbi megerősítéséről vagy szaporításáról szólnak. Elgondolható, hogy ezen jövevények olly nagy távolságról útnak sem indultak, mielőtt az új honban nyerendő jogok- s egyéb körülményekről biztosítva nem valának, annál is inkább, hogy előbbi honunkban, mellyből a tenger árjai által kiszorítottak, tökéletes szabadságban éltenek. Valószínű, hogy azon jogokkal, mellyekről a későbbi oklevelek szólnak, s minők: a teleksajátság, vámmentesség, az előljárók s városi kormányzók szabad választása, saját ítélőszék stb. mindjárt letelepülésekkor elláttattak ³⁾.

A közlekedés önmaga által legjobban és sikeresebben ápoltatik; azért bizonyos, hogy minél sűrűbben emelkedtek a városok, annál inkább gyarapodott s terjedt a keres-

¹⁾ Kivándorlásuk okát előadja Wachsmuth Sittengesch. 3. Th. 2-te Abth. 351.

²⁾ Német nevét egy nürnbergi Hermann nevű megszállótól mondatik venni.

³⁾ L. Schlözer Gesch. d. Deutschen in Siebenbürg. 349. köv.

kedés. Azon utak, melyeken az előbbi század alatt létrekapni kezdett a külfölddeli közlekedés, most még élénkebbek lettek. Egész nyugati Európa mozgásban vala, s irányát a byzanti birodalom s a sz. föld felé vette; újak pedig többnyire Magyarországot metszé át. Királyaink váltva majd védenecsei s frigyesei, majd ellenségei valának a görög császárnak; s ezen viszonyok változása szerint a kereskedési közlekedés is a kelettel majd látkadtabb, majd élénkebb lön. Manuel, görög császár egyik kedvenc eszméje volt, Magyarországot birodalmához kapcsolni, miként a II. Géjza s III. István alatt koholt, de mindig korán elárult s dugába dőlt eselszövények nyilván bizonyítják. Ezen oknál fogva kétségkívül kedvezett a magyar kereskedőknek, az ország meghódoltatása kivitelét magának ezáltal is megkönnyítendő. De városaink magánálló activ kereskedése a távolabb görög városokkal még igen gyöngye lábbon állott; s Byzantba legfőlebb egyesek utaztak néha a nyugati kalmárok társaságában kereskedési célból ¹⁾. Legsűrűbben látogatták városaink közül a görög vásárokat a zimonyiak, kik szomszédságok miatt régtől fogva szorosabb összeköttetésben valának a bolgár és görög városokkal ²⁾. A keletet látogató s honunkon keresztül utazó nyugati kalmároknak Esztergam volt nyug- és rakhelyök ³⁾. Az olasz városokba csak az Esztergamban települt lombardok utaztanak áruikkal, onnét olasz szövetekeet hozandók vissza; egyéb városaink csak a dalmaták által jöttek velök érintésbe; de viszont az olaszok, s leginkább veleneciek nem ritkán látogatták meg városainkat ⁴⁾. Tárgyai

¹⁾ II. István egyebek közt azt adá okúl a Comnen János császár ellen indított háborúnak, hogy a branizovi lakosak a görög városokba utazó magyar kalmárokat kirabolták. Katonánál 3, 423. Spánik I. 173.

²⁾ Katona 3. Append. de situ, Singedon et Taurini.

³⁾ U. o. 4, 354.

⁴⁾ U. a. 6, 220. — A dalmát városok szerették a magyar ura-

ezen kereskedésnek valának az olaszok részéről: posztó, selyem, bársony s egyéb szövetek s ruha neműek, meg a híres velencei fehér és festett üveg; a magyarok részéről pedig barmokon s lovakon kívül kiváltkép só, bőr, menyét és egyéb drága prémek. Az olaszokkali kereskedés következménye volt, hogy számos fényüzési cikkek, selyem, bársony, hölgymenyét, drága gyöngyök, kagylók, különféle finomabb arany ékítmények Magyarhonban is divatosakká váltak a gazdagoknál ¹⁾. — A szomszéd német tartományokkal, kiváltkép Austriával többnyire barátságos, sőt atyafiságos viszonyban is állottak királyaink, mi a két nép egymással közlekedését kétségen túl sűríté. Pozsony, Mosony, Esztergam meg Pest valának e részről az áruk, kivált a német vászon fő piacai, mellyeket a már akkor is népes, élénk Bécs s egyéb szomszéd városok kalmárai sűrűn látogattak. Vágómarhák e korban is már nagy számmal hajtattak a szomszéd Osztriába.

A külfölddeli közlekedés növekedése s a városok szaporodása nagyobbíták a belkereskedést is. Vásárok már minden városban tartattak. A zsidó és izmaélita csereberélők mellett most már a megszaporodott német és olasz jövevények is nagyobb számmal elegyedtek a kereskedésbe. Legélénkebb vásárai voltak Esztergamnak, hova a benlakó lombard és német kalmárokon kívül számos külföldiek is csődültek áruikkal. Nevezetes volt ezen városnak s a dunai kikötőnek áru-megállító joga is, mellyet előbb III. Bé-

ságot: a görög s velencei jármat lerázva, több ízben — nevezetesen III. István és III. Béla alatt — a magyarok védelme alá adták át magokat (Katona 4, 149. 156. 280). Minek oka nem csak az volt, hogy a féltékeny velenceiektől a kereskedési concurrentia miatt nyomattak (Katona 4, 698. 639); sem egyedül az, hogy a magyarok alatt több jogokat nyertek, hanem kétségkívül az is, hogy a magyar kereskedés számokra gazdagon kamatolt. Engel 1, 264.

¹⁾ Oklev. Katonánál 3, 508. köv.

la ¹⁾ aztán Imre ²⁾ a helybeli kúptalannak ajándékozott. Esztergam vetélkedő társa volt Pest, nagy részint német gyarmat, ellátva szinte kikötővel a Dunán ³⁾; vásárait nem csak honi, hanem szomszéd német kalmárok is jöttek. Az így emelkedő kereskedelem annyi pénzt, kivált aranyat hozott e honban forgásba, hogy királyaink bányáik gazdagsága mellett is igen kevés s csak apróbb, váltó ezüst pénzeket verettek.

Minő ára volt e korban a természetényeknek és bar-moknak, némi tudósítást nyerünk a keresztes hadak történetírásából. „Moguntinus — így ír Fridrich császár keresztes hadának írója, coloniai Godefrid — mittitur ab imperatore ad Ungarum — — — et pro victualibus providendis exercitibus signatorum. Qui remandat ita de his ordinasse, quod centum equorum pabula marca emantur; similiter quatuor boves praestantes marca una; et cetera in hunc modum ⁴⁾).

Azonban ezt a mód fölött csekély árt közdivatúnak nem fogjuk mondhatni, ha meggondoljuk, hogy királyaink azon jámbor buzgalomból, mellyel a keresztes hadak iránt viseltettek, nem csak olcsóbban adadni parancsolák az élel-mi s egyéb nemű tárgyakat a kereszteseknek, hanem vendégszeretők s bőkezűségük olyanokat ingyen is osztatott ki a sereg közt, mint épen a nevezett író Béláról bizonyítja ⁵⁾).

Az ekkép terjedő kereskedelem szükségkép emelte a mű-

¹⁾ Oklev. Katonánál 4, 331. köv.

²⁾ U. a. 4, 607. köv. — Godefrid, a keresztes had írója, Esztergamot gazdagságáról az ország fővárosának nevezi. Katona 4, 354.

³⁾ U. a. 3, 593. — Rogerius Miserab. Carm. Pestet említvén, írja: „Magna et ditissima villa Teutonicorum.“

⁴⁾ Katonánál 4, 351.

⁵⁾ Ú. o. 355. köv. Valóban királyi fényvel fogadta Béla mind a császárt, mind annak seregét.

ipart. Ugyanazon úton haladt ez, melyet főnebb kijelentünk, részint saját indító erejétől, részint némi kedvező körülményektől, helylyel helylyel felsőbb kedvezéstől s ápolástól is ösztönöztetve. Az egyházi intézetek földbirtoka e korban igen megnagyobbodott; s ez kétségen túl hasznára vált a műiparnak, főleg a földművelésnek. A szerzetesek ugyan, mint már fentebb is érinteték, a kézművekkel s a föld meghódoltatásával, mint azelőtt, most nem foglalkoztak; de kitűnő volt mind bánásmódjuk telekjobbágyaikkal, mind buzgalmok azoknak számára kiváltságokat eszközölni ¹⁾; sőt a szolgák fölzsabadításában is legtöbbet az egyházi status tőn ²⁾. A nemesség a szorgalmi osztályban a személyt nyomta s azért alatta az ipar kellőleg nem gyarapodhatott. Innét magyarázhatni meg, miért, a törvényhozás részéről — melybe a nemességnek volt legtöbb befolyása — nem mutathatunk elő törvényeket, az első kézi foglalkozásoknak, a föld meghódoltatásának, a természetnek kedvezőket. Ezen első kézi foglalatosságok, nevezetesen a földművelés a kereskedéstől kölcsönözte leghatékonyabb ösztönét. A városi gabna-kereskedés, valamint a nyers bőrökkel, vajjal, sajttal, zsírral stb kereskedelem legjelentősb emelcsője volt a mezei szorgalomnak. Gyapjút, azonkívül hogy a magyar nemesebb fajú juhokat még nem tenyésztett, azért sem adhatott el nagyobb mennyiségben a mezei lakos, mivel a bőrök, többnyire ruhanevelékké alakítandók, gyapjastól együtt kerestettek. A kender és len, mely már sűrűbben tenyésztették, kapós volt a vásárokon; s az utolsó leginkább asszonyoktól dolgoztaték föl. A szőlőművelés, az egyház által is még inkább, mint a gabnatermesztés, ápoltatva, az ország min-

¹⁾ Imre alatt az egyháziak jobbágysai közönségesen mentek valának az országos adótól.

²⁾ Kollár II. 124. 139. köv.

den vidékein szorgalmasan gyakorolták¹⁾. A méhtenyésztés egyik volt a legjövődelmesebb foglalkozások, valamint a viasz és méz a legkeresettebb tárgyak közül; az első az egyházi szertartásokon használtatni szokott gyertyákká öntették, a másik márc vagy méhser s egyéb italok és ételek készítésére szolgált²⁾. A halászat, melly már a miveletlenebb magyaroknak is egyik foglalkozásnemét tevé, ápolták az egyház azon törvénye által, melly számos napokon tilalmazá a húseledelt; a haldús folyamok, kiváltkép a Tisza, bőven jutalmazták a halászok fáradságát. — A bányászat, melly még az előbbi században kezdeték gyakoroltatni, most már nagyobb kiterjedést és buzgóbb ápolást nyert mind Magyar- mind Erdélyországban; ezen ágára a szorgalomnak királyaink leginkább a német gyarmatokat használták, mi onnét eléggé kiviláglik, hogy bányavárosaink majdnem mind ezen gyarmatoktól veszik eredetüket s pedig éppen ez időből. A kiásott ércekből, melyek közt nemesebbek is aránylag elég nagy bőségben találtattak, pénzzé igen csekély rész vereték. Pénzműhelyek Székesfehérvárott, Budán s később Szebenben valának. Nagyobb része a kivájt ércnek kereskede alá jutott, s részint külföldre vitették ki, hol a magyar réz egyebek közt igen kapós vala, részint honi műhelyekben dolgoztaték föl. A sóbányák körüli szorgalmat, mellyet az aknák tömérdek gazdagsága bőven jutalmazott meg, nem csak a honi szükség, hanem a szomszéd déli tartományokba és Austriába kivitel is tetemesen emelte.

Azonban a földmívelés aránylag még mindig sokkal alacsonyabb fokon állott, mint mennyire a föld termékeny-

¹⁾ Ottó, Fridrich császárnak a keresztes háborúban útitársa bizonyítja, miként Béla nagy mennyiségű bort osztatott ki a seregnek. Katona 4, 357.

²⁾ A méhsernek azon tömérdek mennyiségéből, mellyet a jobbágok a monostoroknak évenként adni tartoztak, kiviláglik, miként ez igen kedvelt ital volt légyen a magyaroknál.

sége, a nép nagyobbodó száma s az emelkedő kereskedelem mellett juthatott volna. E században többször sanyargatá éhség a népet; s ha való, hogy ezt az átvonuló keresztes hadak hagyák magok után — mint némellyek ¹⁾ állítják —: azt kell hinnünk, hogy a gabona-termesztési szorgalom csak annyi volt, mennyit a nép szüksége elkerülhetetlenné tön. Ezt némiképp bizonyítja a telkek igen csekély ára is — mi azonban az országban forgó pénzmennyiség csekélységének is tulajdonítható —: a csatári monostor adomány-levelében ezt olvassuk: „*Praedium Hon, quod emit a Czalaensibus 90 pennis, et sedecim bovibus et duobus agnis.*“ — — — „*Terram, quam emit a Simeone filio Nicolai Comititis ultra Dravum centum pennis, et duobus dextrariis* — — *Neteg septingentis pennis*“ stb ²⁾. Zalontának ára vásárjoggal, telkekkel, szolgálkkal együtt nyolcvankét márka; a mykusi uradalomé palotával, öt szőlőhegygyel, négy majorsággal, malmokkal, szolgálkkal stb. négyszáz ezüst márka ³⁾. Boleszló, váci püspök, midőn, mint Imre király követe, Rómába utaznék, Elvim nagyváradi püspöktől Narher, Macra, Apa, Nigad, Galosa majorságokat szőlőkkel, malmokkal, szabadosokkal, szolgálkkal stb. együtt négyszáz ezüst markáért (ezer hatszáz forintért) vette ⁴⁾. III. Béla idejében akkora föld, mennyit egy ökörfogat (*unum aratrum*) művelhetett, két markán; egy major vagy tanya pedig huszonhét szállásokkal kétszáz markán vala vehető ⁵⁾.

¹⁾ Katona 3. 591. Igaz, hogy II. Géjza korában az éhség egyéb országokat is gyötrött; de azt ott inkább mondhatjuk a keresztes háborúk okozatának, minthogy ezek a földművelő osztályt mód fölött megtizedelték; a pór nép, melly otthon uraitól nyomattaték, szívesen szegődék szabadságaért a kereszt zászlói alá.

²⁾ Katona 3, 503. köv. Egy pensum tön egy negyed ezüst markát, tehát egy forintot aranyban.

³⁾ A leleszi prépostság oklevelében. Katonánál 5, 180.

⁴⁾ Katona 5, 188.

⁵⁾ Engel 1, 267.

A mestertégek, vagyis a durva anyagok feldolgozásával s kikészítésével foglalkozó kézművek e korban leginkább két körülmény által emeltettek. Az első a nyugatiaknak honunkon gyakori átútazása, a zarándoklatok, s mi ezekből következményképen állott elő, a fényűzési szellem ébredése. Mióta a magyar lovagok a németekkel többször jöttek szorosabb érintésbe, ők is vérttel és páncéllal ellátva jelentek meg a harcban szinte, mint a bajnoki játékokban ¹⁾. Egyébiránt posztó, selyem, bársony s egyéb finom szövetek, ezüsttel s arannyal himzett s boglározott mezek, aranyláncok s más illetlen ékítmények közönségesek valának a gazdag nemeseknél ²⁾. A szomszédok lakjaival megismerkedvén, nem csak kényelmesebb házakat, hanem pompás palotákat is kezdenek már emeltetni. A második körülmény, melly a mesterségeket terjeszté s gyarapítá, volt az, hogy a nem rég meghonosult jövevények gyarmatai, kiváltkép a szászok, sőt már a külfölddel s ennek tudományával némileg ismeretes honiak is, a hiú gazdagok vágyait nemcsak kielégítheték, hanem készítményei különféleségével azokat még inkább gerjeszték és szaporíták is. A sokasodó egyházi szertartások s az ezekben növekedő fényűzés is emelésére szolgált a mesterségeknek ³⁾. A kézművesek céhei, minők már Németországban léteztek ⁴⁾, honunkban csak a következő század közepé táján kezdenek fölállani. — A már főnebb előszámlált mesterségeken kívül a vászonszövés, meg az üvegkészítés

¹⁾ L. Dienes III. István vezére seregének leírását. Engel I, 256.

²⁾ Oklev. Katonánál 3, 508. Illy drága anyagból készült azon tábori sátor is, mellyet III. Béla neje Fridrich császárnak Esztergamban ajándékozott. Arnold Lubecens ap. Katona 4, 354.

³⁾ Az ünnepek is fényesen szoktak megülni. I. Biogr. S. Otton. Eppi. Bamberg. „Epularum largitate, splendide ac delicate“ stb. Katonánál 3, 531.

⁴⁾ Hüllmann Städtewesen, I, 318. köv.

kezdezt szorgalmasabban gyakoroltatni; az elsővel leginkább a, már előbbi honukban is nevezetes, flandriai vászon-szövők¹⁾, kik Szepesben települtek le, foglalkoztak; a második a meghonosult olaszok által jött nagyobb divatba. — A hajógyártásban, valamint a hajókázásban is még elég ügyetlenek valának a magyarok. Hajóik hosszúk, esetlenek, nehezen fordíthatók; mi okból az ügyesebb görögöknek vizen még nem állhattak ellent²⁾. III. Béla alatt ugyan egy magyar naszád győzedelmes lőn a velenceiek ellen; de azon hajók kétségen túl a dalmatiai városok készítményei s a hajósak tenger mellékiek voltak³⁾. — A táplálékra szolgáló készítmények közül jelentős helyet foglalt el mind a belkereskedésre, mind a közéletre nézve a méhser — marc —; az árpaser még gyéren s csak a német közönségekben divatozott, égettbor, mit az arabok Chinából hoztanak be Európába, nálunk még egészen ismeretlen volt.

Törvényhozásunk e korban új szabályokat, a műipart s kereskedést illetőket, nem alkotott; de királyaink néhány emelte a szorgalmat. Kétségkívül leghasznosabb volt e tekintetben az, a mit II. Géjza a százszok és németalföldi flandrok letelepítésével tőn. Említém már, hogy a magyarnak lelkileti sajátsága a megszokott régihez ragaszkodni, elannyira, hogy ujítást, javítást önsugallathból ritkán vagy soha sem teszen, hanemha példák vagy felsőbb-ségi parancsok által ösztönöztetik. Egyébiránt még ismeretők is csekély volt a műipar s kereskedés tárgyában, minthogy azokban, magokra hagyatva, tetemes előhaladást tehettek volna. Illy körülmények közt semmi üdvösebb rájuk nézve nem történhetett, mint értelmesebb, munkához szokott, új polgártársaknak az országban letelepítése. A beköltöző flandrok előbbi honokban is — a Rajna-torkolat, s Gravelin közt fekvő tenger melléki vidéken —

¹⁾ Wachsmuth 3. Th. 2-te Abth. 349.

²⁾ Engel 1, 252.

³⁾ U. o. 268.

nevezetesek valának vas szilárdságú szorgalmok- s munkásságokról a tengerár elleni harcban, melytől feszített törekvéssel lakjaik s földjeik egy részét kicsikarták s mellynek szünetlen vigyázattal s elszánt erővel kellett védgátokat vetniök; honn szorgalmasak valának a földművelésben, vászonszövésben, fegyvergyártásban stb; künn mozgékony, ügyes kalmárok, szövetségben állottak franciákkal, angolokkal, velenceiekkel, kiket gyakran meglátogattak s kiktől viszont megkerestettek; már a tizenegyedik században is nevezetesek valának a műiparról s kereskedésről városaik: Brügge, Gent, Ypern, Lille, St. Omer, Arras, Gravelines. De egy pusztító s minden gátokat gúnyoló tengerár viharában minden vagyonoktól megfosztatva, szegénységre jutottak, kénytelenek hálásabb földön keresni szerencséjüket ¹⁾. Valószínű, ezen munkásságuk híre ösztönözte a király kiskorúsága alatt az ország kormányzóit, hogy ezen szorgalmas népet Erdélyben a szomszéd nemzetek által elpusztított déli s Magyarországnak éjszakkeleti vidékeire letelepítsék ²⁾, új szállásaikon is a szorgalom gyümölcseit nem sokára aratandókat s példák által a magyarokat ösztönözendőket.

Királyaink önhaszna is kívánta, hogy mind ezen új gyarmatokat, mind a régibb városokat ápolják s a nemesség hatalma alól mind inkább kiszabadítsák: a nagyok növekedő követeléseinek nem vethettek sükerebb ellengátot, mint a kereskedelem hasznai és ápolásai által gyarapodó polgári rendet. Épen ezen városokból volt a királyi kincstárnak is legtöbb haszna. Imre engedelmeiből, vagy talán ösztönzéséből is történt, hogy a beszerceiek, Erdélyben, néhány nemesek jármát lerázván, s a szállásaikhoz közel fekvő nemesi várat földülván, magokat szabadságba helyezék ³⁾. Szép szabadságokkal látta el az említett király azon

¹⁾ Wachsmuth id. helyen.

²⁾ Fessler 2, 53, köv.

³⁾ Timon Imago Novae. Hung. 48.

német gyarmatokat is, mellyeket 1198-ban önmaga telepítette le ¹⁾. — III. Béla, a byzanti udvar növendéke, ott a niveltség ezen ágával is megismerkedvén, Magyarországon is emelni törekedett a szorgalmat és csinosbulást. Az útonállókat és orvosokat, kik az elődeitől viselt sűrű háborúk s a keresztes hadak átvonulása alatt annyira elszaporodtak, hogy ellenők sem a mezei lakos, sem az utazó kalmár vagyonát eléggé már nem védheté, üdvös keménységgel kiirtotta. A keleti pompához szokott, udvarába nagyobb fényt hozott, több udvari tisztségeket és szolgálásokat alkotván ²⁾. A nyáron által még mindig nagy részint sátorok alatt tanyázó népet ³⁾ állandó lakokra, városi rendre, s csinosságra szoktatá ⁴⁾; szóval, mit Görögországban tanult s hona méltóságának és hasznának előmozdítására üdvesnek látott, a magyarok közé is behozott. Neje, a francia Margit, francia finomságot hozott udvarába, a csinosbulás némi magvait a magyarok közt is elhintendőt. — Végre még azon körülmény is emelőleg hatott a szorgalmi osztályra, hogy királyaink még nem laktak állandóan egy városban; Székesfehérvár volt ugyan a királyi fő lakhely; de ezen kívül majd egyik, majd másik városban tartózkodának, a népnek törvényt mondók s igazságot szolgáltatók; mi által nem csak az igazságszolgáltatás könnyebb s gyorsabb lön, hanem a csinosulás is mindenfelé szétsúgárzott a költözködő udvarból. Közvetlen azonban talán csak az építészet mozdíttaték elő általok azon fényes templomokban, s tágas monostorokban, mellyek emlékezetüket az utóvilágban is dicsőíték.

¹⁾ Engel I, 273.

²⁾ A pohárnok, ajtónálló, lovász, stb mesteri fő méltóságok valószínűleg tőle veszik eredetüket.

³⁾ Otto Frising. De Reb. Gest. Frider. I. Imper. Cap. 31.

⁴⁾ Engel I, 263.

Imre országlása alatt az Endre vezértől fölbujtott nemeselek pártszelleme s az ebből származó zavar mód fölött nevelte azoknak hatalmát. A viszálykodó testvérek mind-egyikének érdeke kívánta, hogy minél több párthíveket gyűjthessen össze maga körül. A nemesség mind kettőjök-től szabadékok s kiváltságok, jutalmak és adományok által hódítgattatván, merészsze, követelővé lőn. A viszályok többszöri megújulása, a politicai bonyolódások sokasodása lépcsőnként annyira növeszté a világi s egyházi nagyok merészségét, hogy a királyi hatalom s javak nagy részét magokhoz ragadozák. Bámulva olvassuk Andrásnak a pápai követhoz, Praenestei Jakabhoz — kitől az egyházak sérült jogainak helyreállítására szorítottak — küldött irományában, hogy a királyi jóknak termékei majdnem egészen a clerus kezében voltak s ez a sóval az uzsorának egy nemét űzte. A király tartozott a sőt alacsony áron eladni a papságnak, melly azt szárazon s vizen széthordatván s táraiba rakatván, egy részt saját szükségéire tartott meg, a többit pedig a királyi sőtiszteknek fölemelt áron eladta, ezektől tovább szállítandót s a népnek eladandót ¹⁾.

Ezen körülmények Andrásnak sokféleképen zavaros uralkodása alatt még inkább kifejlődtek; s a nagyok, főleg a pápa tekintetével s nyilaival fölfegyverkezett egyháziak már diadalmaskodtak is. Béla ugyan, már mint ifjabb király is, szilárd állhatatossággal tört az aristocratia túlsúlya ellen; de ereje gyöngé volt. szándékát, a súlyedező királyi hatalom fölemelését kivinni; Endre halála után pedig ebbeli, bármilly szigorsággal párosított törekvésének, sikeretlenségét eléggé tanusítja a Sajó folyam mellett fekvő mohi téren szenvedett siralmas csatavesztés ²⁾. Az utóbbi királyok gyöngesége s hanyagsága még könnyíté a nemességnek a hatalombitorlást; míg végre a vágytársa, an-

¹⁾ Katonánál 5, 647.

²⁾ Rogerius Carm. Miserab. Causae odii in regem.

joui Károly s ennek pártfogója, a pápa cselszövényei által szorongattatott III. Endre a rákosmezei gyűlésen még határozottabban megerősíteni kénytelenítették a nemesség s papság követeléseit azon törvényekben, mellyek a királyi hatalmat s jóvedelmeiket igen keskeny korlátok közé szorítják ¹⁾.

Ezen zavarteli idők épen nem valának kedvezők a műipar s kereskedés emelkedésére. A rabszolgaság ugyan mind inkább gyérült ²⁾, de a polgári szabadság aránylag még sem — s legfőlebb néhány, a nemesek hatósága alá nem tartozó német gyarmatokban — gyarapodott. A hatalmasabbak nyomták a szorgalmi osztályt ³⁾, sőt még a kisebb, egytelkes nemességet is (jobbaciones castri), mellyből sokakat jobbágyság s adózások alá szorítottak ⁴⁾. A meggyöngült királyi hatalom sükeres orvoslást nem adhatott; sőt maga a kormány sem menthető ki ilyféle nyomások vádjá alól. Így p. o. a királyi családot, vagy annak tisztviselőit az országon körül útzatokban, mi gyakran történt, a nép tartozott ellátni élelmi szerekkel s költségekkel; milly terhes volt pedig ez a népnek, kiviláglik azon törvényekből, mellyek ezen visszaélést orvosolják ⁵⁾. — Törvények, a megyei nép elnyomását kemény büntetés alatt tilalmazók ⁶⁾ és szabadságát megerősítők ⁷⁾, több ízben alkottattak ugyan; de a gyöngye király azoknak teljesítését sükeresen nem eszközölte. Nem csekély terhére volt a szorgalmi osztálynak a királyi kincstár nyerekedése is

¹⁾ Ezen gyűlés folyamát s végzeteit l. Engelnél 1, 457—463.

²⁾ Részint a megye-intézet hanyatlása miatt, részint szabadon bocsátások által. Katona 5, 190. köv. 514. Fessler 2, 821.

³⁾ Oklev. Katonánál 5, 455.

⁴⁾ „Pauperum conditio de die in diem aggravatur.“ Katona. 5, 636.

⁵⁾ L. az 1232-diki Oklevelet Katonánál 5, 629. köv.

⁶⁾ Decr. Andreae II. anni 1222. art. 13. 14.

⁷⁾ U. o. art. 19.

(*lucrum camerae*)¹⁾, mely szerint az, az a nélkül is igen meghamisított pénz a nép veszteségével, évenként beszedeték, ujja veretendő²⁾; a beszedésre alkalmazott zsidók minden helységtől, melyben mulattak, naponként három lat ezüstöt kaptak napi díjúl³⁾. Legnyomasztóbb volt még mindennek közt az, hogy a királyi jövedelmeknek a roszt és hűtelen kezelés, meg a javadalmak pazar elidegenítéséből származó csökkenését orvoslólág, a vám, adó és a sóbányák zsidóknak és izmaelitáknak adattak ki. Ezen népgyötrők pedig ekkép némi hatalomhoz jutván, annyira zaklaták az adózó népet, hogy sokan jobb sors reményétől ingereltetvén, vallásokat is fölcserélték, vagy gyermekeik szabadsága- s leányaik tisztaságának eladása által rótták le az irgalmatlan uzsorásoktól kegyetlenül beszedett adókat⁴⁾. Ezen visszaélések ellen is hozattak ugyan törvények⁵⁾, de sikerök szintűgy nem lón, mint azoknak, melyek a nagyok hatalombitorlását s féktelenségét korlátozák⁶⁾.

Illy nyomasztó körülmények, illy kiváltságos zaklatások közt mind a műipar, mind a kereskedeés hanyatlásnak indúlt. A zsidók és izmaeliták, önséges számolásaik által a serdülő kereskedeésnek egyébként is kártékonyak, most a legkeresettebb kereskedeési tárgyakat — sót, gabnát, bőrt, rezt stb — majdnem egészen magokhoz ragadák. A vásárokon s piacokon, melyektől a vámtéher önkényes fölemelése⁷⁾ által sok kalmárokat elidegenítének, a csődüle-

¹⁾ Decr. Andreae II. anni 1222, art. 23.

²⁾ Ezen terhektől néhány német gyarmatok s a papi jobbágyak többnyire kiváltságot nyertek. Engel 1, 299.

³⁾ Katona 5, 456.

⁴⁾ IX. Gergely pápa levele Katonánál 5, 991. 635. Engel 1, 302. Fessler 2, 448.

⁵⁾ Decr. de ann. 1222. art. 24. Decr. ann. 1232. — Katonánál 5, 628. 647. köv.

⁶⁾ Katonánál 5, 635. 695. 699.

⁷⁾ Engel 1, 326. i) alatt.

tet, mennyire csak lehetett, meggátolák, s ők határozzák meg az áruk becsét. Egyébiránt is, mióta az olasz, főleg velencei naszádok a Bosporust és Feketetengert sűrűbben látogatták, Magyarországnak közbenjáró kereskedése (Zwischenhandel), mely II. Endre uralkodásának elején, még elég élénknek látszik ¹⁾, nagyon meggyöngült: a német kereskedők is többnyire a Középtengeren keresztül vették útjokat ²⁾, minek következtében azon utak, melyeken a regensburgi s egyéb kalmárok, Görögországgal közlekedve, honunkon átvándorlottak, majdnem végképen elhagytak ³⁾. Míg azonban ez a közbejáró kereskedelem hanyatlott, úgy látszik, a német s olasz gyarmatok kereskedése, mely annyira a zsidóktól sem gátoltathatók, a közzel külfölddel növekedni kezdett ⁴⁾.

A földmivelés, egyébiránt is még alacsony fokú, s néhány dunántúli s felsőbb vidéki telepékét kivéve, éledezni csak kezdő, a belzavar, a nemesség féktelensége s nyomása alatt igen sokat szenvedett; a zsidók zaklatásai miatt pedig a belkereskedés, a városi piacok csökkenvén, majdnem egyedül a szükség lőn ösztöne a földmivelőnek. A mesterségek aránylag még legkevésbé érzették az idők mostohaságát; sőt a, már III. Béla idejétől mind inkább növekedő fényűzés azt némiképp, legalább egy részét emelte is. A nemesség a pompa és kényelem ölében, egy egész sereg udvari szolgálktól környezve éldelgett; asztala nyálánkságokkal s pazar bőséggel kínálkozott; a ruhák anyagában s azoknak arany s drágagyöngy ékítményeiben; a lovakban s házi butorok pompájában egymás közt vetélkedett ⁵⁾, Erzsébet, Endre leányának, jegy-ajándékai közt

¹⁾ „A mercatoribus undique venientibus“. Oklev. Katona 5, 217.

²⁾ Wachsmuth Sittengesch. 3. B. 1-te Abth. 341.

³⁾ U. o. 338.

⁴⁾ Oklev. Katonánál 5, 103. köv.

⁵⁾ Thomas Archid. Spalat. Katonánál 5, 914. Engel 1, 340.

emléttetik: ezüst bölcso, ezüst fürdőkád, láncok s egyéb arany ékességek, bársony, selyem s finom posztó mezek és sok más drágaságok, melyekhez — miként az évkönyv-író beszél — hasonló szépségűek s becsűek Thuringiában még nem láttattak ¹⁾).

András erőtelen országlása után IV. Béla izmos kezekkel ragadta meg a kormányt s kimélést nem ismerő szigorúsággal kezdette az atyja alatt eláradott visszaéléseket és sérelmeket megorvosolni: a hatalombitorló egyházi s világi nagyokat kellő korlátok közé szorítani, a megyék intézetét helyre állítani, az elnyomott népet jogaiba vissza helyezni, a fosztogatások és rablások által gyűjtött kincseikben elbízott, dölfös zsidókat és izmaelitákat a sóbányáktól, adó s vámszedéstől eltiltani, ígájok alól a szorgalmi osztályt fölszabadítani. Több városokat kiváltságokkal ajándékozott meg s a kereskedést biztosította ²⁾. Szerencsésebb körülmények közt alatta a szorgalom szépen emelkedendett volna; de mindjárt országlása elején iszonyú veszély fenyegette országát s királyi székét. A tatárok, vagy inkább mogulok vad csordái több ázsiai s európai tartományokat földúlván, 1241-diki tavasz elején honunkba is betörtek és a mohi téren a rendetlen magyar sereget eltörülván, az egész országban eláradtanak. Nyomaiukat mindenütt vér s pusztaság jelölte s a több, mint egy évigi dúlásaik alatt a már műveltségnek indult ország szánnatos sivataggá változott. Sírba döltek akkoron a lakosokkal együtt a szorgalom minden ágai is ³⁾).

Iszonyú föladat volt, a dalmát szigetekről, hova rejtezett, visszatérő királynak a rommá s pusztasággá vált országot megújítani, helyre állítani. Béla férfias erővel, dicséretes buzgalommal fogott e nagy munkához; de a töméredek akadályok miatt, melyekkel szembe szállnia kel-

¹⁾ Theodoric. Thuring. Katonánál 5, 133. köv.

²⁾ Oklev. Katonánál 5, 848. 866.

³⁾ Rogerius Carm. Miserab. Schwandtnernál I.

lett, előre csak lassan haladhatott. A néptelen hon vadak tanyájává lőn, melyek az erdők rengetegeiből s hegyek barlangiból visszatérő lakosokban ismét nagy csorbát ejtének; a földművelés elmulasztása éhséget szült, mely a számtalan temetetlen halottak dögletes párolgásából származó betegségekkel párosulva, a kevés lakosságot még kevesebbre olvasztá; végre még a sáskacsapás által is sanyargattaték a szerencsétlen hon. A szükség hatalma ismét az ekéhez s a műhelyekbe szorítá a népet; de az ígás barmok s durva anyagok hiánya miatt a szorgalom igen lassan üdülhetett. A derék király szilárdsága s buzgalma végre mégis győzött minden akadályokon. A szomszéd országokból szép kiváltságok által új lakosokat édesgetett az elpusztult tanyákra¹⁾. Egyebek közt Tokaj vidékére olasz gyarmatokat telepített le²⁾ s ezek ülteték aztán be a hegyaljai hátakat, venyigékkel, melyeket Olaszhonból magokkal hoztanak. A selmeci lakosak szorgalmasan kezdék művelni az ércbányákat³⁾, s az ezüstön kívül, az adásvevés könnyítésére, rézpenz is vereték⁴⁾. A király öntapasztalatából tudván, miként a szorgalmi osztály szolgálhat az aristocratiának leghatalmasb ellensúlyul, királyi székének pedig legerősebb támaszául, a mesterségeket szép szabadékok által, melyeket a városoknak ajándékozott, igyekezett fölemelni. Hasonló léptekkel kezdett éledezni, a király gyámolítása alatt, a kereskedés is, mellyen azonban igen nagy csorbát ejtett eleinte az a körülmény, hogy a külföldi, Magyarországon keresztül keletre utazni szokott kalmárok a minden oldalú szükség s az utak bátortalanságától visszarettenvén,

1) A pusztá helyeket léginkább az úgy nevezett scultetia-k által népesíté meg; p. o. Katonánál 6, 1143. — Engel I, 360.

2) Katona 6, 12. — Engel u. o.

3) Katon 6, 43.

4) Engel eml. h.

Olaszországnak s a földközi tengeren keresztül vevék útjokat ¹⁾).

Béla, hogy a nemesi osztály hatalombitorlásának, korlátokat, erejének pedig némi ellensúlyt vessen, s a királyi hatalmat, mellynek végképeni elgyöngülése okozta egy részről a mogul pusztítást is, fölemelje s erősítse, a közép osztályt s a városokat kezdé pártfogolni, miben követőkre talált utódaiban is. De égyébiránt is mindig arra törekedtek letelepülésöktől fogva a német gyarmatok, hogy minél több jogokat, és szabadéaiknak minél nagyobb biztosítást nyerjenek. Azért állíthat elő a történetírás több rend s időbeli okleveleket, szabadságaikról intézkedőket. Már II. Endre szabad várossá emelte a varasdi vár környékén fekvő helységet, mellynek lakosai, midőn a keenei várban fogolykodék, neki némi szolgálatokat tettek. Szabadságot adott egyebek közt nekik, a megyei hatóság alól fölmentetteknek, bírót (Rithard) választani; kiváltságot minden adó s vám alól, kivevén midőn portékákkal a német földre utaznának, s azon esetre minden szekértől három fillért, minden eladott lótól kettőt, két ökörtől egy fillért, szinte annyit három sertéstől, a drávai révnél pedig egy fillért tartoztak fizetni ²⁾). Nevezetes azon oklevél is, mellyben András az erdélyi német gyarmatoknak nagy részint már elavúlt vagy a zajlongások alatt megcsorbúlt szabadságaikat megerősíti ³⁾, s mellynek tartalma szerint egyéb szabadéaikon kívül a kereskedők a rendkívüli vámtelhertől az egész országban fölmentettek és szabad sóhordást nyertek. Bélától szabad városi jogokat nyertek: Nagyszombat ⁴⁾, Olaszi a Szepességben ⁵⁾ Selmec ⁶⁾. A pesti és

¹⁾ Wachsmuth Sittenges. 3. Th. 1-te Abth. 338.

²⁾ Oklev. Katonánál 5, 104, köv.

³⁾ Katona 455. köv.

⁴⁾ U. o. 5, 848.

⁵⁾ U. o. 6, 12.

⁶⁾ U. o. 6, 43.

budai polgárok 1244-ben eszközlék ki jogaik megújítását ¹⁾; az erről intézkedő királyi levélben a harmincadot s a budai egyháznak fizetendő sóadót kivévén, minden egyéb adózásoktól fölmentettek. Hasonló szabadságokat nyertek: Korpona ²⁾, Zólyom különösen szabad favágást is ³⁾, Beszterce pedig határában ércbányákat keresni s megnyitni, mellyektől, valamint már a jövedelmező aknáktól is, igen csekély adót tartozott fizetni; az aranytól tizedet, az ezüستől, réztől s egyéb ércektől pedig nyolcad részt; továbbá vámkiváltságokat, a Selmecéhez hasonlót stb ⁴⁾; Grech (Zágráb, a hegyen emelkedett királyi város) ⁵⁾, hol a mindennapi piacon kívül hetenként két vásár tartaték, hétfőn és csötörtökön, Szamobor, Jásztrebarszka ⁶⁾ stb. V. István a szepesi városoknak, mellyek közül most huszonnégyszázötven kézművi és kereskedési egyesületbe ⁷⁾, sürgetős kérelmőkre, nem csak megerősíté szabadságaikat, hanem újakkal is megtoldá, minő p. o. az, melly szerint a hegyekben bányákat nyitni s azoknak jövedelmét a Beszterceéhez hasonló csekély adó mellett megtartani engedték ⁸⁾. Nem különben erősíté meg Kún László a gölnicbányaikat egyéb kiváltságaiakon kívül az arany, ezüst-, vas- és kőszénbányák jogaiban ⁹⁾, egyszersmind pedig a környéki helységekben a piacokat eltiltván, a városhoz tartozó majorságiak- és szállásiakat áruiknak a városba vitelére szorította. III. Endre a pozsonyiaknak azon kiváltságot adá, miszerint a Németországból behozandó,

¹⁾ Katona 44. köv.

²⁾ U. o. 50.

³⁾ U. o. 54. Hasonlóképp megerősítettnek szabadságaik. U. o. 212. köv. és 502.

⁴⁾ Fejér Cod. Diplom. Tom. 4. vol. 2. p. 296. köv.

⁵⁾ Katona 6, 460.

⁶⁾ U. o. 257.

⁷⁾ Fessler 2, 862.

⁸⁾ Katona 6, 575. köv.

⁹⁾ U. a. 6, 705. köv.

vagy oda kiviendő árukat a város határaihoz tartozó Dunaan csak a pozsonyi hajósok szállíthassák ¹⁾. Ugyan ő a pozsonyi szőlőket minden dézsmától fölmentette; s a városbani szabad kereskedést minden országbóli kalmároknak megengedte ²⁾. Ezen városok közül néhányat már ez időben is gazdagsághoz juttatott a műipar és kereskedés; mely tekintetben Pest ³⁾, Esztergam és Pozsony aligha valamennyit fölül nem haladá ⁴⁾. Országos polgári jogokat s befolyást a törvényhozásba legelőbb III. Andrástól ⁵⁾ nyertek városaink; az 1298-ki országgyűlésre a szászok és kúnok is követeket küldöttek ⁶⁾. Ezen joguk azonban annyira még nem volt megállapítva, hogy annak gyakorlatában az utóbbi királyok alatt is mindig meghagyattak volna. Az ország alsóbb vidékein a Duna és Tisza közt s ezen túl a temesi Bánságban e korban még igen kevés városok álltak fenn. Ezen vidékeket a külön időkben bevándorlott keleti népek, kúnok, bolgárok, bessenyők lakták, kik közt a keresztény vallással együtt a szorgalom is igen lassan gyökösülhetett meg; egyedül a baromtenyésztésre valóan ők hajlandók, és szőrből fonott sátorokban lakva, nyájaikkal a terjedelmes pusztákon vándor életet viseltek ⁷⁾.

Azon körülmény, hogy a nyugati kalmárok a keletre már gyérebbe jártak Magyarországon keresztül, eleinte

¹⁾ Bel Notit. Hung. Nov 1, 137.

²⁾ U. o. 650.

³⁾ Pesten egy hajós társaság is létezett. Fejér Cod. Diplom V. 3, 299. köv.

⁴⁾ Rogerius Carm. Miserab. Bel. U. o. 652.

⁵⁾ III. András igen kedvezett a kereskedésnek. Cod. Diplom. VI. 1, 199. — VI. 2. 72. 97.

⁶⁾ Engel I, 456.

⁷⁾ „Cum suis tentoriis filtreis (ex filo contextis), jumentis, pecoribus, terram vacuum Hungariae peragrabant.“ Kotonánál 5, 859.

egy kissé megcsökkenté ugyan városainkban a kereskedési csődületet; de más részről emelé kalmáraink tevőleges szorgalmát s kereskedésünk magánállását. Míg a keletről haza térő nyugatiak által városaink könnyen jutottak a kelet áruíhoz, kevés ösztönük volt a külföld gyakoribb meglátogatására; de a mogul pusztítás után a német kalmárok elmaradtával erre a szükségstől kényszerítették. A külföldiek is azontul gyakrabban tűzték ki egyenesen Magyarországot kereskedési utazások céljául, innét magyar termeszterményeket, sőt, bőrt, nyers és kikészített bőröket, rezet stb viendők vissza hazájokba; s ekkép kétségkívül magánállóbb, cselekvőbb lett a magyar kereskedelem. A szepesi és erdélyi németek szabadék-leveleiből kiviláglik, miként ezek szoros közlekedésben maradtak mindig elhagyott honosaikkal s még papjaikat is többnyire Németországból hozták. A hazánkat látogató német kalmárok többnyire vásznat és posztót, az olaszok, főleg véleniceiek selymet, bársonyt s egyéb szövetekeket, meg üveget ¹⁾, az oroszok és lengyelek pedig drága bőröket hoztanak be.

Legvilágosabb tudósítást adnak e korbeli kereskedelem állapotjáról azon királyi levelek, mellyekben a vám szabályoztatik. Midőn András 1215-ben az esztergami káptalant a kakaesi kikötő s az esztergami piac vámadójának birtokában megerősíté, egyszersmind azt is rendelé, hogy a kalmárok, mind bel, mind külföldiek, az említett kikötőn, vagy ha szárazon utaznak, a város piacán tartozzanak átköltözni s áruiktól a járandó vámot lefizetni; a ki pedig ezen vámszedő hivatalokat elkerülné, a megyei főispántól büntetés alá vettessék ²⁾. IV. Béla alatt ezen adó miatt viszályok támadtak a városi, kiváltkép olasz (latin) polgárok és a birtokos káptalan között: a polgárok állíták, hogy csak a külföldről behozott posztó s egyéb áruktól tartoz-

¹⁾ Katonánál 6, 221.

²⁾ U. o. 5, 217.

nának a szokott vámot lefizetni; azon árúk pedig, melyeket Pest, Buda, Fehérvár s egyéb belföldi városokból szállítanak, nem esnének a vám alá, miként a birtokos káptalan követeli. Minek következtében a káptalan egy új, királyi levelet eszközölt ki, mely az adót mind a kül, mind a belföldi árukra kiterjeszté ¹⁾. Kún László alatt ismét két hasonló per támadt ezen vám iránt, melyet a király akkép döntött el, a káptalan javára, hogy mind azon kalmárok, kik az esztergami vámot elkerülték, Győrött szoríttassanak bizonyos büntetés mellett annak lefizetésére; mind pedig azon bécsi, ratisboni, szász, bajor, cseh s egyéb Rajnán inneni kereskedők, kik a festett posztóktól járó vámban a káptalant megkisebbiteni akarták, minden egyéb, a Rajnál tuli francia, velencei stb kalmárokkal egyenlően fizessék áruiktól (tam de sindone, quam de pannis griseis, seu tuscanis vel panulatis) a vámadót ²⁾.

Minő volt pedig ezen vámadó, a budai kikötő- s piac vámjának 1255-dik évben, az esztergamiénak pedig 1295-ben költ szabályozása részletesen előadja. Az első oklevélben ³⁾ Béla így rendelkezik: minden posztóval terhelt szekér szállítványától, mely öt markányi ⁴⁾ értékű, fizettetik egy nehezék; egy gabnával terhelt szekértől két denár; száz sósziklától egy szikla, tíztől egy denár s így főlebb negyvenig; egy szekér komlótól (de curru Cumulonis) három denár; egy szekér vastól szinte három; egy edény (tunella) bortól, mely a piacon eladatik, két nehezék; egy szekér olomtól három nehezék; egy szekér vadállat bőrtől, mely öt markányi becsű, egy nehezék; szinte így a

¹⁾ Katona G, 220. köv,

²⁾ U. o. 964. köv.

³⁾ Fehér Cod. Diplom. Tom. 4. vol. 2. p. 310. köv.

⁴⁾ Egy ezüst marka tőn négy fertinget; egy pondus, vagyis nehezék öt denárt, s egyenlő becsű volt a garassal; öt pensum tőn kétszáz horvát denárt, mi egy markát ért, egy marka pedig három aranyat. Schönwisner Notit. Rei Numism. 156. 167. 288.

viasztól; egy ökörbőrrel terhelt nagy szekértől fél ferting; ugyan annyi egy edény (tunella) méztől; egy vég (petia) posztótól két denár; egy lótól mind a vevő, mind az eladó külön két denárt; egy mázsa fagyútól két denár; finomabb áruktól p. o. ezüsttől, minden öt marka érték után egy nehezék. Továbbá egy hajó gabnától fél ferting; egy dereglyétől egy nehezék; ugyanannyi egy hajó haltól; egy vízi talptól, melly két evezővel kormányoztatik két nehezék; egy szekér szénától két denár stb stb. — A második oklevél ¹⁾ tartalma szerint az orosz és lengyel egy lovú kereskedők drága bőreiktől fizettek fél markát; a bulgami vagy marchiai borkereskedők egy hordótól (tunella) két ezüst garast, húsz hordótól egy markát; a sümegi, szalai, sukeroffi és pesti boroktól hordonként egy garast. Negyven vég festett posztótól egy markát; egy vég skárláttól négy garast; negyven vég bársonytól egy markát; a velencei kereskedők pedig minden áruik század részét. Két ezer menyét bőrtől hat garast; ezer nyúl bőrtől öt garast. Egy ökörtől, öt juhtól egy frisiai fillért, vagyis denárt ²⁾. Egy koci gabnától, vagy apró haltól egy garast; egy fris vizától szinte annyit. Egy mázsa réztől két frisiai denárt; egy mázsa ólomtól egy denárt; egy mázsa viasztól husz denárt. Száz sósziklától egy sziklát; szinte így az ökörbőrtől. A német vászontól, az olasz sajttól, gyümölcstől, cserép edénytől, lentől, kenderből s az apróbb áruktól század részt. Továbbá a piacon sátorokban árulók minden szombaton egy frisiai denárral adóztak. A mesteremberek, kovácsok; vargák, kerékgyártók stb minden szombaton félfrisiait; a sütők egy kenyeret; a sör- és bormérők holnaponként három ezüst garast; a mészárosok minden húsevő nap fél frisiait; a timárok, zsibárosok stb. minden szombaton egy frisiait. Ezen adók s vámok, magokban tekintve, nem voltak ugyan nagyok, de mégis több rendbeli okleve-

¹⁾ Engel I, Anhang 501.

²⁾ Öt frisiai denár tőn egy ezüst garast.

lekben találjuk, miként az esztergami és budai polgárok az adószedőknek gyakran ellenszegültek s csak királyi parancs által szóríttathattak azoknak lefizetésére ¹⁾. Egyébiránt királyaink tapasztalván, hogy a közép osztály emelkedésével az aristocratia hatalma gyöngül, városaiknak s foglalkozásaiknak mindenütt kedveztek, a kereskedést, miként csak a körülmények engedék, előmozdítani törekedtek. IV. Béla több városokat s ezek közt a szepesi és erdélyi német gyarmatokat is fölmenté a vámoktól ²⁾, kivévén a budai és esztergami vámbházaknál fizetendőket; mellyektől a birtokos káptalanok kiváltságot adatni senkinek sem engedtek. Kún László a habsburgi Rudolffal ütött frigyről szóló oklevélben az utóbbinak tartományiból jövő kalmárokat a harmincad és piaci vámon kívül, minden egyéb terhektől fölszabadítá ³⁾. Ugyan ezen kedvezés ismét megerősítették a későbbi bécsi egyezkedésben ⁴⁾. III. Andor az Albert osztriai herceggel kötött béke után a bécsi kalmárok tekintetéből eltörült minden törvénytelen vámterhet, megújítá IV. Bélának e tárgyban szabályait s ezek szerint a vámadózást az áruk becsének huszad részére szállította le, a megyék ispánait pedig s egyéb nagyokat tisztségeik, a földes urakat birtokaik elvesztésével fenyegette, ha a kalmároktól törvénytelen adókat kicsikarni merészkednének. Hasonlókép szól, a kereskedésnek kedvezőleg az 1297-ki frigykötés néhány pontja is ⁵⁾.

De nem csak a nagy, hanem a városi kiskereskedésnek kedvező okleveleket is mutathat elő a történetírás, ezen

¹⁾ Katona 5, 217. — 6, 964. 1098. 1116. stb.

²⁾ U. a. 5, 152. 242. 248. 352. 865. 458. 866, stb.

³⁾ Engel 1, 407 és köv. — Cod. Diplomat. Tom. 5. vol. 2. p. 388.

⁴⁾ Engel 1, 410. — Fejér Cod. Diplomat. Tom. 5. vol. 2. p. 549.

⁵⁾ Katona 6, 1179. — Engel 1, 449. 453. — Illy kedvező a kereskedésre nézve a ratisboni kalmároknak adott kereskedési szabadság is. Fejér Cod. Diplom. T. 7. V. 2. p. 148.

korbeli királyoktól adottakat ¹⁾. Az 1231-ki törvénykönyv 34-dik cikkelyéből kiviláglik, miként a királyi várakban mindenütt tartattak vásárok. A vásári adót illetően helyeken eleinte mindenütt nyers természetményekben, később pénzben is szedték a királyok ²⁾.

A műipar s különösen a földmivelés aránylag annyira még nem emelkedett föl, mennyire a kereskedés; mit részint a népszám s belfogyasztás csekélysége, részint ezen földmivelő néposztálynak kevesebbé kedvező polgári helyzete stb okozott. A földmivelésnek leghatékonyabb ösztöne voltanak a városokban tartatni szokott hétvásárok, melyekre a vidéki nép természetményeit hordogató. Legkeresettebb természetmények valának: buza, rozs, árpa, zab, köles, lencse s egyéb hüvelyes növények, kender és len. A szőlőmivelést a mogul-pusztítás után a Bélától letelepített olaszok kezdék ismét szorgalmasan gyakorolni: Olaszi, Patak, Petrahó s egyéb hegyaljai helységek nagy részint az ő gyarmataik által emelkedtek fel ismét; s tőlök veszi eredetét az úgynevezett tokai nektár is. Ezek az olaszok később Sopron, Pilis és Eger vidékére is elszármaztak, s a venyigefajt, melyet magokkal Olaszországból hoztanak, mindenütt meghonosítván, a bortermesztést gyarapíták és nemesíték ³⁾. Nevezetesen valának még a sümegi, veszprémi, szalai és budai szőlőhegyek ⁴⁾. Az esztergami piacon leginkább a nevezett hegyeken termett borok árultattak. Több végintézetekben és adománylevelekben is említetnek szőlőhegyek ⁵⁾, miből nyilván láthatni, hogy a földmivelésnek ezen ága az egész országban gyakoroltaték. — Ter-

¹⁾ P. o. A gölnicbányaiak szabadéklevele Katonánál 6, 705. köv.

²⁾ Kovachich Vestig. Comit. 120.

³⁾ Szirmay Notit. Hist. Comit. Zemplén. 7. 1.

⁴⁾ Katona 6, 44. — Engel I. Anhang.

⁵⁾ P. o. Sol gróf végintézetében Katona 5, 513. — A leleszi apátság alapítvány-levelében Katona 5, 180—193.

jedt vala a méhtenyésztés is; mit eléggé bizonyít az, hogy 1289-ben Kőszeg ostromlott lakosai méhkasokat is hagytak a réseken betörő németekre ¹⁾; meg, mint főnbb láttuk, az esztergami vám szabályozásánál előszámlált cikkek közt is említették méz és viasz. A bányák e korban már szorgalmasabban műveltettek mind a magyarországi, mind az erdélyi szászoktól ²⁾; a sóaknák milly gazdagon jutalmazták a reájok fordított munkát, kiviláglik II. Endre 1233-ki okleveléből ³⁾. Egyébiránt a fekvő javak csekély ára a pénz kis mennyisége mellett a földművelés alacsony fokát is látszik tanúsítani. Sussag pusztának fele III. Endre alatt az erdélyi püspöknek tizenkét márkán adatek el ⁴⁾. Szinte illy olcsók valának az ingók is: egy jó ló közönségesen két markára, egy csomó (capetia) gabna — mint a chuti monostor 1295-ki okleveléből ⁵⁾ kiviláglik — egy markára becsülteték. *) Az adó fejében fizetendő menyét-bőrök egyenként négy nehezékkal váltattak meg ⁶⁾.

A második kézi foglalatosságokra, a mesterségekre, leginkább pedig azokra, mellyek kész műveket szolgáltatnak, nagy hatású befolyása volt a kereskedelem által már némileg emelkedő városoknak. A mesteremberek céhei e korban kezdettek fölállani s alakulni, mindenek előtt a német lakosságú városokban. Ezen céhbeli egyesületek már azon tekintetből is emelőleg hatottak ⁷⁾ a mesterségekre, hogy a tökélyesbülés utáni törekvést sikeresebben ki-

¹⁾ Chron. Austral. Katonánál 9, 991..

²⁾ U. o. 6, 43. 575. 705. stb.

³⁾ U. o. 5, 647. köv.

⁴⁾ U. o. 6, 1139. —

⁵⁾ U. o. 6, 1137.

⁶⁾ Kovachich Vestig. Comit. 119.

⁷⁾ Egészen más tekintetből kell méltánylanunk a céheket azon korban, mint most; a mi most a műipar kifejlett emberi korában összeszorítólag s általánosan véve hátráltatólag hat a mesterségekre, az akkoron, a műipar serdülő szakában, igen is jótékonyan hatott azokra.

*) A jószágok áráról I. Vagner Analecta Scepus. 3. 244.

fejtették s könnyíték a mesterművekkeli kereskedést. Még hatékonyabb emelcsője vala a mesterségeknek a városi kis-kereskedés, a hetenként tartott vásárok, és a mezei lakosoknak a sütők, vargák, szabók, mészárosoktól függésök. Posztó s egyéb gyapju szövetek még igen gyéren s alábbvaló minőségűek készítették; de a vászonszövés, kivált a német lakosságu városokban terjedtebb lőn; egyébűtt leginkább mezei s asszonyi foglalkozás volt a fonással együtt. A fényűzés, melyet a magyar nemesek igen kedveltenek, ezüst és arany házi szereket, s ugyanazon anyagokkal himzett s kivert mezeket tőn divatosakká; mi nyilván bizonyítja, hogy arany- s ezüstmivesek, ezeknek az érceknek egyébiránt is elégséges bősége mellett, jelentős számban léteztek. A timárokat, fegyvercsiszárokat, szűcsöket s egyéb illyféléket készítményeik szükségessége mindig szaporítja; a kikészített bőrök s kiváltkép az irha nem csak itthon kapós volt, hanem olaszok s németek által a külföldre is szállítottak. — Az élelmi szereket készítőik közt a sütők és serfőzők — a ser ez időben már a magyarok közt is divatossá lőn — valának legnagyobb számban, s az elsők nem csak városokban, hanem falvakban is; némelly helységek pedig serfőzési joggal is megajándékoztattak ¹⁾.

Az akadályok közül, mellyek az Árpádházból származott királyok alatt a műipar és kereskedés nagyobb emelkedését hátráltaták, néhányat, többnyire rövidebb időkre hatókat, miként az összefüggés és a szerkezési körülmények kívánták, már a külön szakaszokban említettem. De azokon kívül vannak még olly akadályok is, mellyek ezen egész korszakon vagy legalább hosszabb időn át hátráltaták a szorgalom nagyobb emelkedését.

¹⁾ P. o. Vernhard helység Katonánál 6, 1143. stb.

Legelő is említendő a népiség (Volksthum) különfélesége s tarka vegyülete a többféle nemzeteknek, melyek Magyarhont lakták, valamint ezek polgári állapotának s erkölcsi sajáttságainak különmemősége is. A kölcsönös hazafiúi bizodalom s meghitt társalkodás, melly az ugyanazon nemzetbelieket olly szorosan összekötni szokta, Magyarország lakosai közöl sokáig száműzve vala. Azon részrehajló kedvezés, mellyel a német jövevények első királyainktól ápoltattak s nem ritkán a honfiak sérelmes el-mellőzésével a kormány mellé rendeltettek ¹⁾, valamint a német lovagok elbizottsága s döllye is, a csekélyebb miveltségű magyarok iránt nem ritkán nyilatkozó, egy általános gyűlölséget keltett föl a magyarokban a németek ellen. Ezen idegenedés, melly eleinte csak a két fél közti nemességben létezett, a nép közé is átszivárgott azon villongásokban, melyeknek Péter és Salamon alatt tagadhatatlanul a németek adának okot, s azon, már magokban is kártékony következményeken kívül, melyek a honfiak közötti kölcsönös bizodalom hiányából folynak, még azt is okozta, a műipar s kereskedeésre legártalmasabban hatót, hogy a magyarok, kiknek a németeket a szorgalmi életben mint mestereiket s kalauzaikat kellett volna tekintniök, nemzetiségi bizodalmatlanságból józanabb példáikat is idegenkedének követni; s ekképen az a haszon, mellyet a német gyarmatok mindjárt eleinte nagyobb kiterjedésben és sükerrel hajthattak volna, megsemmisült, legfőlebb egy igen keskeny körre szorúlt. Ez az idegenkedés azonban később valamennyire enyészni kezdett, nem csak azért, mivel a kormányhoz kevesebb idegenek jutottak s a német urak hatalmaskodásának mező nem nyittaték, hanem azért is, mivel némi tiszteletre méltót, mi a németekben létezett, lehetetlen vala meg nem ismerniök. Azonfelül a németek, kik a tizenkettedik században települtenek le magyarjaink között, már nem mint uraságra s hatalomra vágyók, hanem

¹⁾ Thurócz P. II. Cap. 35.

mint szorgalmas munkások jelennek meg, kik, mint a népesség s a természet adományinak szaporítói és feldolgozói, inkább utánzásra mint ellenkezésre ingerlők, a magyaroknak hasznosak, valódi jóltevőik valának.

De alig kezdett a műipar s kereskedésnek ezen akadályai simúlni s enyészni, midőn egy másik, amannál terjedtebb s több időkre ható vettetek a szorgalom haladásának elibe. Királyaink, hogy az ország terjedelmével aránylag csekély számú népet szaporítsák, több ízben keleti, miveletlen népeket telepítének le az ország kebelében. Így 1089-ben, 1124-ben, 1237-ben kúnok a Duna s Tisza közötti vidékre; 1285-ben oláhok bolgárokkal keverten részint Fogarasföldre, részint Marmarosba szállítottak le. Mit egy részről ezen gyarmatokban a néptömeg nyert, annyit vesztett az ipar és polgárisodás haladásában. A kúnok azon fokán álltak a miveltségnek, mellyen a magyarok a vezérek alatt: a komolyabb munkától, a természet meghódoltatásától s egy szorgalmas élettől idegenkedők, még e szakasz végén sem valának Magyarországbán igazán honosak, s mintegy könnyelmű, nyugtalan nép tűnnek elő, melly csak kalandokra, rabló-száguldozásokra, csatákra s pusztításra hajlandó, honn pedig a munkátlan, vándor életet mindennek fölött kedveli. Ezen nyers szokásaikhoz s darabosságokhoz makacs ragaszkodások okozta, hogy a műipar és kereskedés az ország azon részeiből, hol tanyáztanak, majd végkép száműzve volt, s egy pár századdal hátrább vettetek azon vidékek polgárisodása. Sőt ezen bevándorlottak erkölcsi hatásának következménye az is, hogy az ázsiai népesség bélyege a magyaroknál is egész az újabb időkig fenmaradt.

A zsidók a sz. földről elszakadások óta olly nemű foglalkozásokban, mellyek vagy a természetet hódoltatják, vagy a durva termékeket portékákká alakítják, sehol sem szorgalmasak, a magyarok közt is csak az emberektől iparkodtak nyerekedni; birtak ugyan közölők némelleyek földdel, de — mint az ő ügyökben alkotott törvények bize-

nyitják — azokat nem saját veritékökkel mivelték, hanem szolgálk által munkáltaták. Uzsoráskodásaik s családai, miként főnebb láttuk, már az első királyokat figyelmesekké tevék és szigorú törvények alkotására kényszeríték. Azon pártfogás pedig s rendkívüli hasznokhoz s hatalomhoz jutás, mellyben II. Endre és egy ideig IV. Béla alatt részesültek, a szorgalomra, kivált a földművelésre, épen elfojtólag hatott.

Egyedül a németek valának a nemzeti ipar s csinosulás emelői; csak ők gyakorolták kellő szorgalommal azon kézműveket, mellyek a természettől kincseket csálnak ki; a föld- és bányaművelés, a mesterségek és kereskedés leginkább az ő foglalkozásaik valának. Míg a zsidók s ezekhez mindenben hasonló izmaeliták önséges számolások, álnok fogások és csalfaságok által törekedtek nyerekedni s ekkép a nép keresményi forrásait bedugták, abból csak egy italt engedők, s azt is drága bérért, merítnie; addig a németek kézművi s kereskedési szorgalmok által mintegy példányai skalauzai valának a magyaroknak a jóllét s gazdagság forrásihoz juthatásban; s míg amazok mindig csak udvari kegyelmeket vadásztak; a németek polgári jogokat s azoknak biztosítását sürgették.

De volt is a magyaroknak szükségök illy ösztönzőkre a szorgalomban, mint minők a németek valának! mert erkölcsi sajátságai közé tartozik a magyarnak a munkátlan, könnyű életre hajlandóság. A keresztény vallás s az európai polgárisodásnak az országban elterjedése valamennyire elszoktatá már a magyarokat nyerseségektől, de népiségek tekintetében még mindig közelebb álltak a kún s egyéb keletről bevándorlott nemzetségekhez, mint a nyugati vendégekhez, s még a tizenharmadik században is mindig bizonyos keleti, az élet mindennapi szorgalmas vesződéseivel ellenkező erkölcsi vonás s egy nyilvános hajlam elődeik nomad életmódjára mutatkozik lelkületökben. Bizonyos értelemben nem egészen igazságtalan, s gyűlölség-

szülte frisingi Ottónak ¹⁾ azon ítélete, hogy a magyarok természetüknél fogvást renyhék s fegyverzetökben mint öltözetükben hanyagság tűnik elő, és hogy azon csín is, melyre a beköltözött németek s olaszok által neveltettek, csak mesterkelt, nem természetes s mindig elárulják, hogy az a tetszetősb külszín; mellybe öltözködtek, nem természeti hajlamok okozata. Ezen ítéletben lehetetlen ugyan észre nem venni némi előítéletet, s gyűlölség kitörését, de egészen igazságtalannak sem mondhatni azt: tagadhatlan, hogy a magyar nemzetiségben büszkélkedve, az ipartól, mint magához méltatlantól, idegenkedve, csak a harcot s fegyverforgatást tekinté hivatásának, azonkívül kényelmes munkátalanságban éldelegni szerető. Innét fejthetni meg, miért a műipar s kereskedés csak azon városokban lépett némi jelentőségre, mellyekbe németek vagy olaszok telepítették le. Ide járult az is, hogy azon vidékeken, melyeken csupa magyarok, vagy ezek a kúnokkal keverten laktak, a népszám épen legcsekélyebb volt, s így a szorgalom sem a szükség, sem a szorosabb társas életben történő surlódás által nem emeltetheték. Ezt az akadályt, vagy inkább hiányt azonban az egész országra is kiterjeszthetni; a föld is általában véve mindenütt sokkal termékenyebb s gazdagabb vala, hogysem annak lakói a szükségétől erőfeszítésre szoríttathattak volna; csekély munkát is bőséges gyümölcs jutalmazott.

Igen hátráltató akadályra talált tovább a műipar és kereskedés a szorgalmi osztály egy részének polgári helyzetében és a political alkotmánynak lépcsőnkénti elfajulásában. Eleinte a föld- és kézművesek mind szolgálai állapotban helyezvék, verítékek gyümölcseiből magoknak csak annyit sajátíthatának, mennyivel életüket tengetheték; a többi részint uraiknak, s a királyi és várjobbágyoknak, részint az egyháznak tizedül átengedni kénytelenek. Ezen

¹⁾ De Reb. Gest. Frider. I. Imper. L. I. Cap. 31.

szolgaság a megyei várintézetek hanyatlásával, miként főnebb is említém, mind inkább gyérült ugyan; de a földmivelő osztály azért igen kevéssel jutott kedvezőbb állapotba: a föld, mellyet művelt, sajátja nem lőn s urának önkénye ellen eléggé biztosítva nem vala; sőt a törvények által megerősített szabad költözködési jognak gyakorlatában is nem ritkán meggátoltaték. A mezei és falusi meszteremberek is a földművesek sorsában osztoztanak. A tizenkettedik század végétől kezdve pedig még nyomasztóbb lőn helyzetök, még több akadályok hátráltaták a műipar emelkedését. Imre uralkodásától fogvást, ki atyjának erőteljes szellemében nem örökölt, s kit majdnem kivétel nélkül gyöngye utódok váltottak föl a királyi széken, a III. Béla alatt is elbízott főnemesség és papság magának sajátítani kezdé az országos dolgokbani főhatárzatokat s bitorlani a királyi hatalmat és jövedelmeket; mit annál könnyebben létesíthetett, minthogy a megyei főispánok tekintete II. Béla idejétől fogva nagyon megesökkent. A clerus, már az egyházi, akkor igen könnyen osztogattatott, rettentő átok által is hatalmas, sokáig vívott a királyokkal a hatalomgyakorlás elsajátításaért. Ezen harcok s villongások alatt pedig és a királyfiaktól felgyújtott gyakori belháborúk alatt a nagyobb birtokú nemesség lőn nyertes, melly aztán a királyi hatalom s jövedelmék nagy részének elfoglalása után féktelenné lőn s a gyöngébbet zsarnokként kezdé eltaposni. Robert, esztergami érsek, II. Endre alatt így panaszkodik az egyházi tilalom-parancsban: „*Pauperum conditio de die in diem aggravatur*“ ¹⁾. Kún László alatt az urak zsarlása párosulva a belharcok sanyarúságival annyira elszegényíté a pórságot, hogy igásbarom s lovak hiányában önmaga vonta a nyomorúság-alkotta két kerekű szekeret ²⁾.

¹⁾ Katonánál 5, 636.

²⁾ „*Illo tempore biga, scilicet duarum rotarum vehiculum, a regni incolis currus Ladislai regis dicebatur; quia propter continua spolia animalia, vehicula trahentia, defecerant in*

Maga a törvény is, melly az elnyomott pörságról kedvezőleg intézkedik, de mellynek a nemesség féktelensége semmi sükert nem engedett, bizonyítja ezen osztálynak elnyomattatását s a nagyok embertelen zsarlásait. De még a zsidók és izmaeliták fosztogató uzsoráskodása is, kiknek nem csak II. Endre, hanem Béla is kedvezett ¹⁾, leginkább az adozó népet sanyargatá; láttuk főnebb, milly borzasztó jelenéseket szült a zsarlóktól zaklatott, védelem nélküli pórok kétségbeesése. Illy nyomasztó körülmények között kevés ösztöne s kedve lehetett a szegény jobbágnak az a nélkül is veritékes munkára. — Á városok is, ámbár a királyok kegyéből szép szabadékokkal dicsekedhettek, gyakran nem csekély sérelmeket kénytelenítették a nemesek követeléseitől s hatalombitorlásától szenvedni, kivált az Endrek és Kún László alatti zajos körülményekben. Így p.o. a gölnichányaiak panaszkodnak, hogy nemesek- s még királyi tisztviselőktől is majdnem minden jogaikban megcsontkíttattak ²⁾. Így az esztergami polgárok szabadságaik ellenére az érseknek hűséget esküdni kényszerítették s minden a jövőben nyerendő szabadékaik előre megsemmisítettek, hanemha olyanokat országgyűlésen nyerendenének ³⁾. A nyitrai német gyarmat Kún Lászlótól Pascaz püspöknek ajándékoztaték, jobbágyi állapotba taszítottandó. A legjövendelmesebb vámok is, minő volt az esztergami, budai, győri stb, egyházi személyek kezébe jutottak — stb.

Különösen a kereskedés haladását hátráltató akadályok közé, a részint most, részint saját helyeiken említettekén kívül számítandó még az utak bátortalansága. Nemcsak a tizenegyedik században, midőn még alig kezdett a rabló

regno, sed homines more pecorum, bigis juncti, vices animalium inpendebant.“ Thurócz II. C. 81.

¹⁾ L. A zsidók szabadék-levelét Katonánál 6, 159. — Engel 1, 370.

²⁾ Katonánál 6, 705.

³⁾ U. o. 880.

kalandokhoz szokott nép között beállani az igazság s törvényeken alapított, valódi társas élet s polgári állapot és csirát hajtani az európai csinosbulás, hanem később is majdnem mindig kalandoztak az országban rabló csoportok. A sokszori lázadások s belharcok, melyeket a királyi család ifjabb tagjai gyujtogattak föl, meg a mogul pusztítás okozta nyomor s törvényes állapot hiánya, végre az Endrék és Kún László alatt a nemesek hatalombitorlása s ebből származó séktelenség és a törvények megvetése igen kedvező körülmények valának ezen sötétség fiainak erőszakitéleik s fosztogatásaik büntetlen űzésére. Illy nemű nagykereskedésből élők közt pedig nem ritkán nemesek is találtattak ¹⁾. — A gyakori viszályok és háborúk is a szomszéd nemzetekkel időnként meg megakaszták a velők való közlekedést. De a tenger melléki dalmát városok sem valának alkalmasak a magyarokat a tengerrel megbarátkoztatni; és a velenceieknek Jadra birtokáért szünetlen törekvésök a magyaroknak ezen várossali érintkezését sokszor, Velencével pedig majdnem mindig ellenségesse tevé. — Végre a vertpénz csekély mennyisége is ²⁾ a kereskedés akadályai közé számítandó. Honi pénz az aknák gazdagsága mellett is igen kevés vereték, az is csak ezüst, később réz is; leginkább byzanti, a tizenharmadik század közepétől fogva pedig florenciai arany s frisiai ezüst pénz forgott az országban. De nem csak kevés volt a honi pénz, hanem forgása is teli zavarral; minden pénzverőműhelyben különböző számu denárok verettek egy markányi értékben, itt kisebb, ott nagyobb becsűek. Innét származott, hogy már ez időben is minden nevezetesebb piacokon voltak pénzváltóasztalok ³⁾.

¹⁾ Katona 6, 927. — Epist. Innocetii papae ad Andream de anno 1204. ap. Dobner Monum. 2, 359.

²⁾ Fessler 2, 1068. köv.

³⁾ Előfordúlnak olyanok számos oklevelekben, melyek a városok javára adattak. Kovachich Vestig. Comit. 109.

Miután egy népnek értelmi s erkölcsi állapota oly soknemű, egymást viszonylag föltevő, egymásra kölcsönösen ható okoknak szüleménye, hogy azok közt szoros határt vonni s okozatjokat elválasztva kijelelni majdnem lehetetlen: igen nehéz föladás meghatározni azt is, minő befolyása volt légyen a műiparnak s kereskedésnek nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejtőzésére. Mihelyt a magyar nép az európai műveltség fölvetelére hajlandónak mutatkozik, tüstént többféle ok hatottak reá e tekintetben, értelmi s erkölcsi állapotját emelendők. Tagadhatatlan, hogy e részben legsükeesebb hatást a keresztény vallás gyakorlotta. Ez nyitott utat az európai polgárisodásnak elfogadhatására, ez oltá be a nyers természetiségében tudatlan, darabos erkölcsű népbe a józanabb ismereteket és szelidebb erkölcsöket; ez állította őket az európaiakkal, kiktől az előtt már csak pogány vallásuk miatt is gyűlöltettek, barátságos közlekedésbe; s hogy a keresztény vallásnak egyéb tanítmányai s intézetei által egyenesen az értelemre és szív-reható befolyását elhalgassam, evvel együtt s ennek gyámsága, védelte alatt települtek le azok, a magyar népet egy szebb, szorgalmas, valódilag polgári élet hasznaival s kényelmeivel megismertetendő német és olasz gyarmatok.

De egyenesen a műipar és kereskedés is hatalmas befolyású volt nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejtőzésére. Bizonyos értelemben tökéletesen igaz ugyan, hogy pénzen, a szorgalom legegyszerűsebb, legsajátabb szüleményén, erény és tudomány nem szerezhető. De szinte oly igaz az is, hogy tudatlanság, erkölcsi aljasság s hunyaság majdnem mindig hű követője egy mély s megvetett szegénységnek; és hogy a legsükeesebb mód, a nép között erényes szokásokat divatosakká tenni, abban áll, hogy a tetemes rész kezeibe oly eszközök szolgáltatassanak, mellyek által az magának nem csak az élet szükségzeit, hanem némi kényelmeket is, meg az élvezekhez juttató tárgyakat könnyen és igazságosan megszerezhesse. Támogatja ezen igazságot a magyarok értelmi s erkölcsi állapotjának egyebek közt

a műipar és kereskedelem által is okozott változása. Tekintsük át futólag, minő fokán állott e nép az erkölcsi s értelmi műveltségnek a vezérek alatt, míg t. i. a szorgalom köztök nem honosult meg. Az évkönyvek alig említenek e korbéli magyarokról egyebet, mint véres harcokat, rabló kalandokat s ezekben nyilatkozó vadságot, iszonyú kegyetlenséget, vértől párolgó erőszakoskodást, melly előtt jogos, szent és tisztelendő semmi sem vala. Az erő volt náluk mérlege az igazságnak. Könyörület, nagy lelkű emberiség az ellen iránt ritkán mutatkozik a kelet ezen szilaj, erőteljes, büszke gyermekeiben. Harcaik iszonyú pusztítással, győzedelmeik véres kegyetlenséggel fertőztetvék; hova seregök száguldott, pusztaság jelölte nyomaikat: a városok és falvak fölgyújtattak, a lakosok fölkoncoltattak, vagy láncra fűzve szolgaságra cepeltettek. A kalandok s ezek által az idegen gazdagsághoz és élvezekhez könnyű jutás föllázítá bennök a pénz- s birtokszomját, s mivel a veritékes szorgalomtól undorodtak, nevelé bennök a rablás vágyát. Tökéletesen reájok illik mit Tacitus (Cap. 14) a régi németekről ír: „Pigrum, quin imo iners videtur, sudore acquirere, quod possis sanguine parare.“ Az idegenekkel méltatlan bánásmód szíveiket mind inkább elkergette s érzéketlenné tette a nyomor látásánál. A szünetlen növekedő martalék növeszté bennök annak kívánságát; míg végre, midőn szomjuk a külföldön már nem vala kielégíthető, saját honosaik vagyonát kezdék erőszakok tárgyává kitűzni. Honn pedig legelőről legelőre költözködve, sátoraik alatt munka s öröm nélkül éltek át unalmas életöket, a dologtalanság következményeivel, részegséggel, darabossággal, igazságtalansággal szeplősítettet. Az értelmi műveltségről pedig említést is alig tehetünk. Egyebek hiányában polgári alkotmányok s takticájok vezet ennek némi ismeretére s tanusítja, miként egy józan ugyan, de csak természeti, tudományok által nem idomított, fejletlen ész volt légyen sajátjuk. Alkotmányuk még csak egy pusztá vázlat, részleteiben bomladozó, határozatlan; a személy,

jog és birtok törvények által az önkény s erőszak ellen kellő biztosítás és védelem nélkül; a hatalmasbak zsarnokságának tágas mező ¹⁾. Tacticájokat néhány egyszerű, betanult, egyéb keleti népeknél is divatozó, fortélyos szabályok tevék, melyeket a különnemű körülményekben is egyiránt alkalmaztak. Innét magyarázhatni meg, hogy miután a németek fogásaikat kitanulták, a kevéssel az előtt még olly félelmes magyar fegyverek s az ellent véletlen meglepéssel összezavaró hadi cselek igen ritkán diadalmaskodhattak.

Mikép egészen más árnyéklatban tűnik elő mind ez már a tizenegyedik század végén is! Igazságosak ugyan Spittlernek eme szavai: „A népek története kevés példákat mutat illy megnemesülésre — minőt ad a magyaroké — s e gyönyörű tüneményt nem kell azáltal meggyöngíteni, hogy mindjárt az első magyarokat, kik a Kárpátok és Száva folyam közti tartományt elfoglalták, a historia ellenére, igen kedvezőleg festeni törekedjünk. Miért fosztanánk meg az utolsó négy s öt század magyarait méltó dicsőségöktől azáltal, hogy elődeiket a történet rovására fölemeljük?“ ²⁾. De az is bizonyos, hogy haladásuk az értelmi s erkölcsi miveltségben az első századok alatt is szembeszökő. A népiség tekintetében talán még a tizenharmadik században is közelebb állottak a közibök időnként beköltöző keleti népekhez mint Európához, de eredeti nyerseségökből már annyira kivetkeztek, hogy egy előkelő német író ³⁾ hasonlítása szerint olly arányban állottak a magyarok a nem rég bevándorlott kúnokhoz; mint a lengyelek a lithvánokhoz. III. Béla alatt s után a vándor élettől egészen

¹⁾ Leo Tactic. Cap. 2. „Haec igitur gens, úgy mond, graves, acerbasque Praefectis suis — — — dat poenas, et timore magis quam amore in obsequio continetur. Kollár Amoen. 1, 25. — Otto Fris. D. Reb. Gest. Frid. I. Imp. Cap. 31.

²⁾ Geschichte Europa's 2, 249.

³⁾ Wachsmuth, Sittengesch. 3. Th. 2-te Abth. 529.

elszokva, már állandó házakban, többnyire földből, vājogból rakottakban laktanak. A szorgalmas élet, melyre mind törvények, mind példák által vezettettek, a társalkodás törvényeken alapított állapotja és a kézművek s kereskedeś gyakorlatából származó surlódás az idegen és honos németekkel, olaszokkal a darabosságot és nyerseséget, a kevélységet és kegyetlenséget az idegen nemzetbeliek iránt, melyről előbb vádoltattak, megszelidíté, megsimítá. Találunk ugyan még nemcsak a tizenegyedik században, a keresztény és pogány vallás, meg az európai és eredeti magyar életmód között történt harcnak idejében, hanem az egész árpádházi korszakon át is néhány iszonyú jelenéseket, melyekben a felbujtott nép dühe szilajul rombolt szét mindent, mi útjában állott s melyekben ártatlan vér is örömmel ontaték, vagy a győzedelem embertelen kegyetlenséggel fertőzteték meg. De ilyenek eleinte is csak egy nyugtalan, néhány gonoszoktól elcsábított népesoport téteményei valának, minők p. o. a Vatha s ennek fia János lázadásiban feltűnő jelenések. Később pedig azon kegyetlenség, melyről néha a magyar sereg vádoltaték, például IV. Béla alatt az Osztriával viselt háborúban ¹⁾, Kún László alatt azon harcban, melyben Rudolf császárnak Ottokár Csehország királya ellen frigyesei voltak ²⁾, nem a magyaroknak, hanem a kúnoknak tulajdonítandó. Ellenben pedig még a harcban is nyilatkozó nagylelkű emberiség példái nem hiányoznak. Salamon alatt a belgrádi görög őrség, sz. László alatt a legyőzött kúnok, Kálmán alatt a meghódoltatott horvátok és dalmaták stb. iránt nyilvánított kimélő, szelid bánásmód akármellyik nemzetnek dicséretére vált volna. A rablások és orzások is, ámbár egészen még ki nem irtathattak, annál inkább gyérültek, mennél inkább terjedt és gyarapodott a szorgalom, mennél több út nyílt az élet szűkégei s kényelmei megszerzésére. A szo-

¹⁾ Engel 1, 366.

²⁾ Chron. Leobicense Katonánál 6, 752.

rosabb társalkodást s nagyobb surlódást okozó szorgalmi foglalkozások szelidíték a szíveket, simíták a társalkodási szokásokat és a birtok sajátságának sérthetetlenségét s az igazság érzetét mindinkább erősíték. A kézművesi s kereskedői néposztály növekedő gazdagsága lassanként lelohasztá a nemességnek ezen osztály iránti megvető, lenéző kevelységét s elenyészté azon idegenkedést, mellyel a magyarok egyáltalában a munka és szorgalom iránt viseltettek. — Szembeszökő változást kellett okozni a műipar és kereskedésnek még a benső házi életben s a két nem közötti viszonyokban is. Azelőtt igen nagy hézagot ejtett a két fél közötti benségben, egyenlőségben s bizodalomban az érdekek egymástól távolsága, A férj életét többnyire kün, háborúban, kalandokon, vadászaton s egyéb bajnoki munkákban tölté; a nő pedig gyermekei s házi gondja közé szorítva, foglalkozásaiban férjével közelebb, szorosabb érintkezésbe soha sem jöve, a férfiak barátságos szövetkezéseiben, mulatságaiban részt soha sem vőn. Egészen másféle viszonyok állottak be közibök akkor, midőn kézművi foglalkozásai a férfit honn tartóztaták: az érdekek egymáshoz közelebb, egy körbe szorultak, a közös cél közmunkálkodást kívánt, mi által a társalkodás mindennapivá, szorosabbá, bizodalmasabbá lőn, az erkölcsök szelidülése pedig kétségen túl hatalmasan elősegítették.

De más részről azon erkölcsi jelenések is, mellyeket a szorgalom-szülte gazdagodás szokott előhozni s mellyek a míveltebb népek árnyékos oldalát képzi, kezdenek már mutatkozni a magyarok között. Bizonyos, hogy a külföldiekkel közlekedés és az emelkedő jóllét az erkölcsöket némikép megszimítá; de a csinosabb erkölcsökkel egyszersmind a fényűzés, puhaság s elfajulás is nyomban kezdett előállani. A spalatóri főesperes így írja le a magyarok erkölcsseit, a mogul pusztítás előtt nyilatkozókat: „A magyarok a hosszú béke alatt elkorcsultak; a fegyverektől elszoktanak; s érzéki gyönyörökbe merülvén, restségökben elpuhultak. Mert a magyarok földje minden javakkal

bővelkedvén, okul szolgált fiainak mértékletlen gyönyörökben keresni élvezeteket. Valljon mi egyéb volt az ifjú kor gondja, mint fürteit simítani, bőrét tisztogatni, a férfiviseletet asszonyi cicomával fölcserélni? Egész nap válogatott vendégségekben s puha tréfákban vesztegetteték el; az éjjeli álmakat alig szakasztá meg a nap harmadik orája. Életök minden idejét nejeikkel hűs erdőkben s gyönyörű réteken élvén át, a hadak zajáról nem gondolkodhattak, kik nem komoly, hanem szünetlenül játszi dolgokkal foglalkodtak ¹⁾. A gazdagság, s ebből eredő érzéki kéjelgés szelleme még a papság erkölceit is mód fölött elkorcsosította ²⁾. Kún László, maga is elfajult, a legdurvább kicsapongások példáit adá, melyeket mind a papság, mind a főnemesség közül nem kevesen követtek. Engel élénk színekkel festi ezen erkölcsi elaljasodást, melly László alatt minden rendet elárasztott. „Elvetvén — u. m. — László az országglás gondjait s elhagyván a vallás gyakorlatát, a testi gyönyöröket hajházta a kún asszonyok között. Szakállat növeszte s a szűk magyar ruhát bő kún s keleti öltözettel cserélte föl, hegyes szőrsüveget viselt, s velök sátorok alatt élt. Az újdontan válaszolt esztergami érsek, Fülöp, s az esztergami prépost követék őt ide s társai valának kicsapongásainak, a király és érsek ezen példáját számos bárók és nemések utánozták: szakállat növesztének, elhagyák a vallás gyakorlatát és templomlátogatást; sőt kirablották a papokat, templomokat és zárdákat s a templomokból olákat, az oltárokból jászolokat csinálának, vagy várakká, erősekké alakíták azokat, mellyekből aztán rablásokat úztenek s elleneik vérével és nőrabokon tett erőszakkal szepplősíték és szentségteleníték meg a templomokat stb. ³⁾.

Azonban azt állítani, hogy ezen erkölcsi elfajultság egyenesen a műipar s kereskedeés szüleménye volt légyen,

¹⁾ Histor. Salon. Cap. 38. Katonánál 5, 914. köv.

²⁾ P. o. Mihály, a fehérvári prépost. U. o. 5, 883. Engel 1, 342.

³⁾ Engel 1, 415. köv.

képtelenség volna, miután bizonyos, hogy az ipar, a munka az erénynek egyik fő istápjja; és valóban azon osztályban, melly a mesterségeket és kereskedést gyakorolta, ez időben is legjámborabb erkölcsöket, legkevesebb kirugásokat találunk. Ha mégis tehát ezen erkölcsi elfajultság okai közé a műipar s kereskedés is számítandó, azoknak illy nemű hatása csak onnét származhatott, hogy ezen szorgalmi foglalkozások előbb juttaták a népet, kivált az egyébként benyélő nemességet gazdagsághoz, mintsem a műveltségnek bizonyos foka, melly az illendőség fölébredt érzete által maga is eltölt már a durvább kicsapongásoktól, beállott volna. Ezen fúlasztó kövérség puha öléből sarjaztak ki aztán az említett erkölcsi szörnyek. Egyébiránt ezen erkölcsi elaljasodás okai mélyebben gyökereztek; s aligha hibázunk, midőn azt a gyöngé királyok alatt elszendergett benső életerő hiányának, a mind inkább sokasodó polgári bonyolódásoknak s zajlongásoknak és az ezek alatt eláradó féktelenség s törvénytelenségnek tulajdonítjuk okozatúl. Aztán meg hasonló erkölcsi jelenéseket látunk e korban, egyéb európai népek történeteiben is: Német-, Olasz- és Görögország népeinek erkölcssei alig voltak valaha aljasabbak, selejteesebbek, mind ez időben ¹⁾. S hogy ezekről a közlekedés által Magyarhonba is átszivárgott némikép a puhaság s elfajultság, tagadhatatlan. Ezen erkölcsi állapot pedig nem annyira egy nyers, durva kornak gyümölcseként, mint a fölízgatott indulatbuzgásnak csipős nedveiként tekinthető.

A nép értelmi kifejlődésére a keresztény vallás mellett szinte a kereskedés meg műiparnak sajátítandó a leg-sikeresebb befolyás. A természet meghódoltatásával foglalatosskodó kézművek, a föld- és bányamívelés lassanként tágíták a természetnek s a természeti tűnemények okainak

¹⁾ Ezt hű s mesteri kezekkel festi le Wachsmuth Sittenges. 3. Band. 1-te Abth. 288—302.

ismeretét, irtozták a nép között ezekről elterjedt bal- s előítéleteket és babonákat; szaporíták a baromtenyésztési s egyáltalában a gazdasági ismereteket; e végsőben különösen a német gyarmatok befolyása igen üdves vala. A foglalkodások nemesbülésével, a társalkodás csinosulásával és a szív s erkölcsök szelidülésével szükségkép egy nyomon kellett haladni az értelmi fölvilágosodásnak; fokonyként látjuk azt elterjedni a magyarok mind házi, mind nyilvános életében. A ruházat- és fegyverkezésmódban mindjárt a tizenegyedik század alatt találjuk nyomait a jobb ismeretek terjedésének. Mint főnebb említették, öltözetöket azelőtt állatok bőrei tevék s Regino, pruminai apát tudósításának következtében bizonytalan, ha volt-e már akkor is vászon mezők: de kevés idő múlva nemcsak vászon, hanem posztó, bársony s egyéb szövetű öltvények is divatosakká lőnek; a harcosak pedig már sz. László s még inkább Kálmán alatt, egészen a nyugatiak módjára, mellvas-sal, páncéllal stb ellátva tűnnek elő; miből alaposan állíthatni azt is; hogy a külfölddeli közlekedés következtében taccicájok is megváltozott, megjavult. A mogul pusztítás után külföldi íróktól is mindig külön említették a magyar sereg a kún csoportoktól; mi nyilván bizonyítja, hogy a kettő közt mind fegyverzetre, mind fegyelemre, mind pedig a harcolás módjára lényeges különbség forgott fenn.

Egyenesen az értelmet világosító műipar s kereskedeés okozatának kell tekintenünk azt a józan polgári szabadságra törekvést is, melly városainkkan a tizenharmadik század elejétől fogva olly élénken mutatkozik; s mellynek következtében azoknak lakosai nemcsak kiváltságokat a nemesség hatalma alól s nyert jogaiknak biztosítást, hanem már az országgyűlésekbe is befolyást kezdének kivívni magoknak.

A mesterségek gyakorlása pedig szükségkép növeszté az ügyességet, mi a kereskedési közlekedéssel párosulva s a divatozni kezdő fényűzéstől ösztönöztetve, mindig több meg több kézműveket hozott gyakorlatba, a régieket

pedig tökéletesíté. A külön időkben költ adományos, alapítványos s egyéb nemű oklevelekből láthatni, miképen a kor haladtával lépcsőnként sokasultak honunkban a mesterségek már nemcsak az élet szükségéinek kielégítésére, hanem kényelemre s fényűzésre szolgáló tárgyakkal is foglalatoskodók.

De a tudományok sem valának már honukban egészen ismeretlenek. Való, hogy e részben a keresztény vallás hasonlíthatatlanul legtöbbet tőn, miután egyebütt is egyedül a papok és szerzetesek voltak a tudományok ápolói és iskolák csak monostorokban léteztek: de némi hatást azoknak terjesztésében a műipar s kereskedéstől sem tagadhatni meg. Lehetetlen, hogy a külfölddeli közlekedés némi rést nem nyitott volna a tudományok világa behatásának; legalább az bizonyos, hogy utat nyitott nem csak tudományos külföldieknek honunk megkeresésére ¹⁾, hanem a magyaroknak is a külföldet tudományok kedvéért meglátogatni; s valóban is már a tizenegyedik században több magyar nevendékek, jeles családokból származók, tanultak az olasz egyetemekben ²⁾, honn azután nemcsak papokká, hanem királyi tisztekké s tanácsnokokká valandók. III. Béla idejétől fogva pedig, ki neje által a franciákkal nagyobb ismeretségbe és sűrűbb érintkezésbe jött vala, magyar ifjak a párisi egyetemet is kezdék látogatni; s Béla alatt már négy magyar ifju futotta ott a tudományok pályáját.

A művészetek közül e tekintetben csak a főstészet és építészet méltó az említésre; ez utóbbitat nemcsak a királyok és országnagyok ápták azon templomok és paloták emeltetésében, mellyekben vallásos buzgalmok vagy fényűzési szellemök elégtételt s táplálékot nyert; hanem a szorgalmi osztály is, melly a városokban már díszesebb s kényelmesebb házakat kezdett emeltetni.

¹⁾ Vita S. Gerardi Cap. 12, Katonánál I, 417. köv.

²⁾ Katonánál I, 177. 184. 430.

MÁSODIK RÉSZ.

A MŰIPAR ÉS KERESKEDÉS TÖRTÉNETE A VEGYES HÁZAKBELI KIRÁLYOK ALATT.

Az Árpád-ház férfi ágának magvaszakadása s kihunyta az egész országban fölriasztá az egyenetlenség s viszályok szellemét. A nemesség, már az utolsó király alatt is nyugtalan, zajlongó, pártokra oszlott s néhány hatalmasabb oligarcha zászlói alatt egyesült; Trencsényi Máté, Iván, németújvári gróf, meg az erdélyi vajda, hatalmas mindegyik, egymás között pedig egyenetlenek, uraságra mindegyik sóvárgó, valának a pártfők. Az Árpád-ház leányi ágából származott külfejedelmek valamennyien vágytanak a szép ország kormányára; s talált mindegyik pártot ügyeért vívandót. Illy viszályok, a kormánytalanság minden átkai-
val egyesülve, sanyargaták a hont, míg végre a nemesség a saját féktelensége szülte nyomort ön maga sem tűrhetvén tovább, hét évek lefolyta után a Rákosmezőn összegyűlve, Robert Károlyt, a pápa s papság pártfogoltját, emelte föl a királyi székre.

Tömérdék volt a kár, nagy a hátramaradás, mellyet ezen zajlongások alatt a műipar és kereskedés szenvedett. A fejtelenség s törvénytelenység, az úri féktelenség és zsarnokság súlya leginkább a szorgalmi osztályra nehezedett,

mellynek védje s támasza egyedül a törvény, az akkor erőtelens vala. A földművelő osztály végkép elnyomatek, az urak kényének hódolni kénytelen; a városi polgárság minden erőfeszítéssel is alig volt képes szabadságát és birto-
kát a véres erőszak ellen megvédeni; több felső vidéki város elszánt ellenállás után végre mégis kénytelen lón Máté túlsúlyú hatalmának hódolni. De Károlynak a kormányra föllépte után is csak több évek mulva állhatott vissza az annyira megzavart rend és száműzött törvényesség: az erdélyi vajda sokáig, Trencsényi Máté pedig egész haláláig megtörhetlen, bitorlá a független hatalmat. Még az egyébiránt hatalmas egyháziak is számtalan panaszokat hallatnak javaiknak a nemesek általi elfoglalása, jobbágyaik elnyomtatása miatt; míg végre kénytelenek valának a trencsényi gróf ellen intézett munkálatinak sükeretlensége miatt elkedvetlenedett, elhanyagult királyt egyházi átok fenyegetése alatt kényszeríteni országgyűlés összehívására, mellyben a rend s törvényesség helyreállítandó s a féktelen bitorlásoknak sükeres korlátok vetendők volnának.

Elláthatni, minő állapotban volt illy körülmények közt a szorgalmi osztály, melly országos rendet még alig képező, erőben szűkölködött jogainak biztosítására. Midőn a király, a felső vidék békességét visszaállítandó s Máté hatalmát megtörendő, annak várait, Sároست és Lublót ostrom alá vette, Máté Esztergamot lepvén meg s az érsek jószágaitól nagy harácsot csikarván ki, a városi s vidéki lakosoknak tizenötezer markánál több kárt okozott ¹⁾. Nyitrát pedig fölgyújtá, a város falait lerontá s a környéken fekvő falvakat elpusztítá stb; a trencsényi vár környéken lakó jobbágyokat annyira sanyargatá, hogy azok, végső szegénységre jutván, s az igát többé nem tűrhethván, kivándorlottak; így tevő tönkre a nyitrai püspöknek, miként önmaga panaszkodik ²⁾, minden jószágait s jobbágyait. Mi-

¹⁾ Engel 2, 8.

²⁾ Katonánál 8, 365. köv.

dőn Kassa, jogaira s szabadságaira hivatkozván, a város birtokára vágyó mátépárti Omodé nádor őrseregét kebelé befogadni nem akará, a felbőszült bitorló a szomszéd várakból kezdé a várost nyugtalanítani, meggátolván a falvakkal és kereskedőkkel közlekedését s az élelmi szerek behordását, míg végre az így meggyöngyítetteket rohanással akará meghódoltatni; de a jogait vérével védő német lakosság ellenállásában életét veszté¹⁾. Több hasonló zajos jelenésekről tudósítanak az évkönyvek és oklevelek²⁾ míg a király 1318-dik év végén Mátéban utósó, leghatalmasabb ellenétől is megszabadulván, a békét s a szorgalmi osztály jogait helyre állíthatá.

Károly az eddigi, majd tíz évi tapasztalásából meggyőződvn, hogy a nemességet, mellynek hatalmát megtörni fő törekvése vala³⁾, korlátok közé könnyebben nem szoríthatja, mintha a közép polgári osztályt emeli föl, kedvezni kezdett a városoknak: megerősíté, sőt gyarapítá azoknak szabadságait és sükeresen védelmezé az aristocrata követelései ellen, emelé foglalkozásaikat, a műipart és kereskedést. Ezen elvben követői valának utódai is, kiváltképen n. Lajos; s mondhatni, csak az anjoui ház uralkodása alatt lőnek városaink valódi szabad, municipalis szerkezetűekké s hasonlókká a német s olasz városokhoz; alattok hágtak föl a jóllét s gazdagság azon fokára, mellyhez hasonlóan a legújabb időkig nem állottak többé.

Károlynak köszönheti lételét s szabadékainak nagy részét Bartfa, 1376-ban Lajos által a királyi városok sorába iktatandó⁴⁾. Tőle nyertek a szepesi városok új kiváltságokat, tőle Pozsony azon kedvezést, hogy lakosai a pénzügy újabb szabályozása után is akár minemű pénzzel él-

¹⁾ Katonánál 214. köv.

²⁾ U. o. 33.

³⁾ Engel 2, 23.

⁴⁾ Katonánál 8, 424.

hettek kereskedésökben ¹⁾, leginkább azon tekintetből, mint Béla jegyzi meg ²⁾, nehogy ezen határszéli város kereskedése, melyet a külfölddel élénken űzött, megnehezíttessék. Így Sopront a fertőtavi vámadóval gazdagítá; Kőszeget pedig a királyi adó jövedelmeiből fallal övezé körül; 1329-ben Visk, Huszt, Tecső és Hosszúmező városkákat igen szép szabadékokkal ajándékozta meg, melyek között említésre méltó, hogy kalnáraik más városokban s idegen bíró előtt perbe nem idéztethettek; vásáraik pedig a csődület nagyobbítása miatt minden vámadótól fölmentettek ³⁾. 1332-ben Szomolnok határát körben két mérföldnyi térrel megtágítá ⁴⁾. Azon viszályokat, melyek a városok és nemesek közt ezeknek féktelenségéből vagy követeléseiből származtak, mindig a városok javára dönté el; p. o. 1336-ban sz. Lászlót s néhány egyéb szepesi városokat a nemesek követelése ellenére egyedül a szepesi gróf hatósága alá rendelvén ⁵⁾. 1340-ben a beszerceiek szabadságait megerősíté, Lőcsét pedig királyi várossá emelé ⁶⁾ stb. Bizonyítja Károlynak a városok fölemelésében s gyarapításában buzgóságát az 1441-ki oklevél, melyben a kőszegi, meg a pozsonyi és soproni kereskedők közt támadt pert, az elsőeknek kedvezőleg, dönté el ⁷⁾. Csodálkozását jelenti ki ebben a király, miként vetemedhetnek a pozsoni és soproni polgárok olly igazságtalanságra, hogy a hozzájuk hasonló jogú, szabadságú és hűségű kőszegi

¹⁾ Katonánál 8, 497. köv. Később ezen városnak ama jogát is, mellynél fogva polgárai a vámfizetéstől mentek valának, két rendbeli levéllel megerősíté. Fejér Cod. Diplom. T. 8. V. 3. p. 297. köv.

²⁾ Notit. Hung. Nov. I, 153.

³⁾ Cod. Diplom. u. o. p. 353. köv.

⁴⁾ Katonánál 9, 13. 127. 141.

⁵⁾ U. o. 9, 91.

⁶⁾ U. o. 194.

⁷⁾ U. o. 207.

borkereskedőknek városaikon átmenetöket eltiltani merészkedtek stb. Ennyi ápolás és kegy ¹⁾ a városiak iránt okozta azt, hogy azoknak tekintetök már mind országos renddé s befolyásuk a közügybe mind inkább növekedett s már a főnemesség is tiszteletcímnek tekinté a városi polgári nevet; — ekkép nevezi egy oklevélben ²⁾ maga a király is Lorand grófot budai eskütt polgárnak.

Még több városok köszönhetik szabadságaikat s jogaikat Lajosnak, ki egész hosszú uralkodása alatt mindig barátja volt a közönségnek: „Ez (Lajos t. i.) — úgymond egy évkönyv ³⁾, valamint atyja is, Károly, a városokat igen szerették, emelték és javították.“ Tudta ő mennyire előmozdítja a városi ipar az ország jóllétét, s önmaga is többször merített pénz miatti zavarodásaiban segílyt e jeles financ-forrásból. Országlásának mindjárt második évében tíz esztendőre elengedé Kőszegnek a királyi adót, azon meghagyással, hogy abból a város fallal kerítették körül ⁴⁾. A kőfalak azon időben elkerülhetlenül megkívántattak a királyi városok méltóságára; azért emeltetett Lajos illy falakat Buda, Kassa, Kolos és a bányavárosok körül; azért könnyíté minden módon az általa királyiakká emelt Kapronca (mellynek a gréciekéhez, Korantban hasonló szabadságot adott) ⁵⁾, Szakolcza ⁶⁾, Eperjes ⁷⁾, Bartfa ⁸⁾ stb. városoknak a falépítési terhet. Nagy-Bányának egyéb szabadságai megerősítése után építményekre használandó fák

¹⁾ Károly egy oklevélben a pozsoni bírót kedves komájának (dilectus compater) nevezi. Katonánál 9, 63.

²⁾ U. o. 9, 156.

³⁾ Chron. Leibitzer. ap. Wagner Anal. Scepus. II. 47. Katona 9, 278.

⁴⁾ Katonánál 9, 521. köv.

⁵⁾ U. o. 10, 158.

⁶⁾ U. o. 536.

⁷⁾ U. o. 642.

⁸⁾ U. o. 601.

szabad vágását, bormérést stb engedett ¹⁾. 1348-ban a soproni és vasvári főispán a király közbejöttével kizáró jogot adott a kőszegi polgároknak vidékekről a szomszéd német földre borokat szállítani ²⁾. Pest-Buda nagyságának alapját is Lajos veté meg, midőn a fejedelmi lakot Visegrádról Budára tévé át, gazdagságát pedig igen emelé Budának az 1367-ben adott árúmegállító joggal, mivel honunkban akkor még egyedül e város vala felruházva ³⁾. Ujhely szinte Lajos alatt építtetett egy litván fejedelem, Korietowits által, kit a litvánokon nyert győzedelme után, 1357-ben, tuszul magával hozott ⁴⁾. Ezen városoknak jogaik közé tartozott: a bíró, tanács és lelkész szabad választása; kiváltság a királyin és tárnokmesterin kívül minden egyéb hatóság alól; kereskedési szabadalmak, vámjog, némellyeknek vámmentesség ⁵⁾ ércaknák keresése s a földaláltak használata stb. Azonban, miután Lajos illy kegyelmekkel ápolta a városokat, megkívánta szolgálataikat is, s midőn pénzre volt szüksége, a városokra többször rendkívüli adót vetett, egyszersmind megemlékeztetvén azokat arra, mit neki s utódjának, Károlynak, köszönni tartoznak. Így 1350-ben, a nápolyi háborúra készülő, együtt valamennyi királyi s királynői városokat négyszáz markányi rendkívüli adóra kötelezte ⁶⁾, gazdagságok arányában összeállítandóra; p. o. Eperjes, Szeben, Sáros összesen száz ötven markát tartoz-

¹⁾ Katonánál 9, 490. — Hasonlókép kedveznek a városoknak egyéb királyi levelek is, minők Katonánál 9, 503—505; — 10, 352. 395. 477. stb.

²⁾ U. o. 10, 529.

³⁾ Bredeczky Topogr. Beytr. 4, 13.

⁴⁾ Szirmay Notit. Topogr. Comit. Zemplén. 251.

⁵⁾ Így fölmenté 1378-ban Pozsont minden vámtól az egész országban, melly szabadékról Lajosnak három oklevele van fenn l. Bél Not. Hung. Nov. 1, 155.

⁶⁾ Katonánál 9, 602. köv.

tak fizetni ¹⁾). Más ízben ismét illy adó vettetik rájuk, melynek mennyiségéről minden város külön egyezkedett a királlyal ²⁾).

Ezen két királynak hetven évet túlhaladó országlása, valamint a nemzet politicalai s diplomaticai életében, úgy a városok jóllétében, gazdagságában és foglalatosságában, a műipar és kereskedésben új korszakot alkotott. A kereskedés nem csak szabad s ment volt minden korlátozó s tilalmazó szabályok- s intézményektől, hanem ápolaték is ezen királyok bölcs politicája által ³⁾): ennek köszönhették városaink a kereskedés azon virágzási fokát, minőt a jövőendő kor hazánkban soha többé nem látott. De a különösen kedvező körületektől sem tagadhatunk meg e részben jelentős befolyást. Főnebb említették, miként a velenceiek a tizenkettedik század közepétől fogva a keleti kereskedést majdnem egészen magokhoz ragadták s egyéb nyugati kalmárok is részint a tengeri út rövidebbsége, részint Magyarország zajlongása miatt, a velenceiek hajóin utaztak a keletre s e miatt a magyar kereskedés érezhetőleg megcsökkent. De 1370. óta a hatalmokat s uraságokat Európában is meggyökésítő törökök egészen más alakot adának a levantei kereskedésnek. A konstantinápolyi császárságtól, mely már csak a város határaig olvadt össze, Velence kiváltságokat s kedvezéseket kereskedése ügyében többé nem nyerhetett, a törökökkel pedig néhány földközi tengeri szigetek, valamint több keresztény hatalmasságokkal is egyéb tartományok birtoka miatt majdnem szünetlen háborúba bonyolódván, a keletet sem önmagok

¹⁾ Engel 2, 56 **) alatt.

²⁾ U. o. 66. *) alatt.

³⁾ Mennyire szívéen feküdt Lajosnak az, hogy miként fogadtatnak a magyar kalmárok a külföldön, tudósít egy 1349-ben a velencei herceghez intézett levél, melyben ezt megkéri, pártolná jobbágyait s javaikat a köztársaság tartományaiban. Tudománytár 9, 224,

olly sűrűn, mint azelőtt, nem látogathatták, sem hajóikat egyéb nyugati kalmároknak át nem engedheték; azon felül e korban a tengeri kalózok is igen bátortalanná tevék a tengeri utakat. Mivel pedig a jóreményfoki út fölfedezve még nem volt, a keleti kereskedés nagy részint ismét Magyarországon kezdett keresztül vonulni, kiváltkép az éjszak-nyugati tartományokból. Ezen transito kereskedésnek fő piacai valának honunkban: Szeben, Brassó és Beszterce, Erdélyben. Az első kettőn át Oláh-, az utóson pedig Moldvaország felé vette irányát a kereskedési vonal. Szeben 1382. óta rakhelye volt az Oláhországon keresztül szállított áruknak ¹⁾. Igen sűrűen látogattaték meg e város az örményektől, kik sáfránt, borsot s egyéb keleti fűszereket hoztak piacára, onnét a magyarhoni kalmárok által az ország minden részeire szállítandókat. Nevezetes e tárgyban Lajosnak egy oklevele ²⁾, mellyben ezen örmények kereskedését szabályozza. Panaszkodott — miként az oklevél tudósít — a városi német közönség, miképen az örmény kereskedők nem elégedvén meg azon haszonnal, melly áruiknak nagyban eladásából folyt, önmagok kezdének a városban kis kereskedést űzni, a városi kalmárság nagy sérelmére. Lajos tehát ezen visszaélésnek s az említett örmények mértékbeni csalásainak gátot vetendő, azt rendelé, hogy az örmények a kiskereskedéstől s a már egyszer odavitt áruiknak visszavitelétől, azoknak elvesztése alatt eltiltassanak, portékáikat azontúl csak nagy mennyiségben adandók át a honi kalmároknak. Szinte jelentős vala Besztercen és Brassón a kereskedési csődület; Lajos ezen város és Oláhország között az elsőnek hasznára Lepes Demeter által még 1368-ban egy kereskedési szerződést eszközölt ki, mellynélfogvást a brassóiak minden összeszorítás nélkül mind nagy, mind kiskereskedést űzhettek a nevezett tartományban s joguk volt minden helységben

¹⁾ Engel 2, 150.

²⁾ Katonánál 10, 713.

őröket rendeltetni árúik mellé; ha pedig erőszak s rablás által e mellett is kárt vallottak, az minden esetre a tartomány kormányzójától megtéríttetni rendelteték ¹⁾. A brasói légelyek, csobolyók s egyéb fa és vászon művek nem csak Bukarestbe a városiak által, hanem részint ugyan azok, részint külföldiek által Smyrnába, Aegyptusba s Arabországba is szállítottak.

Más részről Lajosnak biztosan számoló politicája s barátságos viszonya a szomszéd Osztriával, Cseh- és Lengyelországgal a magyarhoniaknak ezen országbeliekkel közlekedését is sokkal élénkebbé tette; ő kitelhetőleg kedvezett a külföldiek cserekereskedésének is honunkban, mellytől alattvalóira nem csekély hasznot látott áradozni. A bécsi kereskedőket már Robert Károly is pártfogása alá fogadta 1318-ban Temesváron költ levelében ²⁾, mellynek tartalma szerint nemcsak mindennemű tárgyakban, vízi s szárazföldi kereskedési szabadalmat nyertek, hanem a védelemről is biztosítottak. Midőn pedig Lajos alatt ezen szabadság ellenére is, a törvényes vámon s harmincadon fölül még némi ajándékok, borsból, késekből, bársonyból s egyéb szövetekből állók, csikartatnának ki tőlök a harmincad- s vámhivataloknál, a király előtt eziránt panaszt tevének, mellynek következtében előbbi kiváltságai megerősítettek s minden törvénytelen adózástól fölmentettek ³⁾. Ezen oklevélből az is kitűnik, minő árukat hoztak be közönségesen az osztriai kereskedők, t. i. fűszereket, mellyek hozzájuk Olaszhonból jutottak, vasszerárukat, keztyűket, gyapju- s vászonszöveteket stb. A bécsiékhöz hasonló szabadságlevéllel valának ellátva a prágai és nürnbergi kalmárok, mint önmaga Lajos bizonyítja azon

¹⁾ Engel 2, 151. *) alatt. A caari törvénykönyv § 71.

²⁾ Katonánál 8, 389. köv.

³⁾ Fejéernél Honi városaink befolyások stb. 82.

oklevélben ¹⁾), melyet IV. Károly császár és cseh király felszólítására a boroszlói kereskedők javára adott ki s mellynek tartalma szerint az utóbbiak is szint olly szabadságokat nyertek, minővel már a prágai és nürnbergi kereskedők dicsekedtek; meghagyaték t. i. a vám- és harmincad-hivataloknak, hogy az említett kalmárokat a törvényes adók lefizetése után az egész országban mindennemű árukkal szabadon kereskedni engedjék, egyébiránt minden törvénytelen zsarlások miatt kemény büntetés alá vetendők. Ezen cseh kereskedők többnyire strigau és görlici posztót ²⁾ meg drága bőröket szállítottak városainkba, helyetők rezet, sót, keleti borsot és bort viendők vissza. Gyakran meglátogatták ezen boroszlóiak Magyarország tenger-melléki tartományin keresztül Velencét is, honnét indiai árukkal és velencei selyemmel rakottan fordultak vissza s azoknak egy részét honi városainkban hagyák. A lengyelek és oroszok kereskedését hazánkban két oklevél által találjuk szabályozva. Egyik, melyet Lajos 1354-ben a Kázmér lengyel királylyali frigykötés után bocsátott közre ³⁾), szabadságot ad a lengyeleknek sójokat Magyarországba egész Sárosig és Liptóig szállítani; mire részint az birta Lajost, hogy a honi tömérdek bőségű sóaknak művelésével elegendő kezek még nem foglalkodtak s tán a környületek miatt nem is foglalkodhattak, részint az, hogy sokkal nagyobb hasznót gyanított áradni a réz, bor s egyéb árúne-műekből, miket a lengyelek sójokért cserébe kivittek, mint a sóbányák szorgalmasabb s terjedtebb műveltetéséből. A másik oklevél ⁴⁾), inkább a kassai kereskedőknek kedvez, mint a lengyeleknek s oroszoknak: Lajos t. i. a kassai polgárok azon hű szolgálatait, melyek által magokat atyjá-

¹⁾ Katonánál 10, 360. köv.

²⁾ Egy vég középszerű posztó ára nyolc marka vagyis 192 forint peng. pénzben. Katona 8, 625.

³⁾ Katonánál 94. köv. — Engel 2, 93.

⁴⁾ U. a. 10, 427. köv.

nak, Robert Károlynak uralkodása elején kiváltképen ki-
tűntetek, megjutalmazandó, azt rendelé, hogy a lengyel
és orosz kalmárok, Magyarországra portékákat szállítók,
mindennemű áruikat Kassán tartozzanak lerakni és eladni,
tovább a kassaiak által mozdítandókat. Akkor építtettek ott
a házak elibe azon csarnokok és sátorok, melyeknek
még nem igen rég is mutatható a város nymait, mint egy-
kori virágzó kereskedése emlékeit.

Az adriai tengermellékiek is gyakran látogatták ho-
nunkat, részint indiai árukkal, részint Olaszhonban készült
szövetekkel s üveggel megrakodva. Ezek hoztak be papi-
rost is, melly nagyobb mennyiségben még csak Olaszor-
szágban készítették; de hogy már nálunk is használtatott,
több oklevelek ¹⁾ bizonyítják. Ragusa, midőn 1357-ben
Magyarország védelme alá bízta magát, egyebek közt sza-
badalmakat is nyert a magyar tartományokban kereskede-
sre ²⁾. A következő évben pedig, midőn a velenceiek, a
békekötés alkalmával Dalmát- és Horvátország birtokát a
magyaroknak átengedék, a kölcsönös kereskedési sza-
badság is megújítatván, kiköttek, hogy mind a két ho-
ni kereskedők kedvezéssel fogadtassanak egymás kikötői-
ben ³⁾. Sőt már István, egész Sclavonia bánja is biztosítá
1310-ben a velenceieket, hogy kalmáraik, kik tartományá-
ba jövendenek, mindenki ellen ótalmat nyerendének ⁴⁾. —
Csak a külkereskedőknek honunkba illy sűrű csődületé-
ből fejthetni meg, miként nálunk sem valának már isme-
retlenek a fényűzés ritkább tárgyai, minőket p. o. Thuróc

¹⁾ P. o. Katonánál 10, 475. „Exhibuit coram nobis, quamdam
literam papiraceam“ stb. Papiroson volt írva az a levél is,
mellyet a pápai követ 1309-ben Pozsonyból az erdélyi püs-
pöknek küldött. Fessler 3, 1053.

²⁾ Engel Geschichte von Ragusa 132.

³⁾ Engel Gesch. d. Ung. 2, 98.

⁴⁾ Tudománytár 9, 221.

elszámlál ¹⁾; említ egyebek közt drága fegyvereket, egy igen szép mivű schachtablát, drágá gyöngyagyolókat s különféle szövötteket és arany s ezüstből készült ékszereket. Hasonlók ezekhez azon drágaságok is, mellyek Drugeth Vilmos nádor végintézetében elfordulnak ²⁾.

De már nem csak szenvedő vala Magyarország kereskedése, hanem az activ kereskedés is jelentőségre lépett. Kitünő ebben a szász gyarmatok kalmárai, kiváltkép az erdélyiek. Nem ritkán megfordultak ezek áruikkal Bécsben³⁾, Prágában, Krakóban, Jadrában, Velencében ⁴⁾, Bukarestben; melly városokba részint honi, részint külföldi természetményekkel s művekkel utaztanak. Olasz- és Németország némi részint az erdélyi és kassai kereskedőktől vásárlá a drága bőroket. Kőszeg, Pozsony és Soprony vetelkedett a honi boroknak a németföldre szállításában, s az elsőnek szerencséje s emelkedő gazdagsága annyira felbozontá a pozsonyi és sopronyi polgárokat, hogy amazokat még a városukon átutazástól is eltilták ⁵⁾. Ezen magyarhoni kalmárok pedig szinte olly kereskedési szabadalmakat nyertek Osztriában, Csehországban s egyéb főnebb említett tartományokban és városokban, minőkkel ezeknek kereskedői birtak Magyarorszáiban.

¹⁾ Chron. Hung. II. Cap. 97. Schwandtnernál I. 165.

²⁾ Katonánál 8, 622. köv.

³⁾ Hova többnyire keleti árukat vittek. Katonánál 10, 254.

⁴⁾ Károly egy nyílt levél ereje szerint megegyez abban, hogy némelly velencei polgárok Korontban szenvedett káraiknak és Miani Vitali bizonyos László budvár Werner fia okozta alkalmatlanságainak helyre pótlásukul, a Velencébe járó magyar kalmárok tíz évig a magokkal hozandó áruktól minden száz girányi érték után 1½ girával megrovattassanak. Tudománytár 9, 222. köv. N. Lajos pedig 1367-ben a szebenieknek szabadságot adott, Bécset, Prágát, az adriai tenger melléket áruikkal meglátogatni. Az oklevél töredékét l. Bredeczky Topog. Beytr. 4, 13.

⁵⁾ Katonánál 9, 207. 529.

A külföldi kereskedőknek honunkbani csődülete, az áruk sokasága és sokfélesége, valamint a szükségek szaporodása s a fényűzés növekedése szükségkép élénkebbé tévék a belföldi városi kereskedést is. S ennek előmozdításában dícséretes mind Károly mind Lajos buzgalma. A városok emelése s gazdagítása tekintetéből adák ők — miként az oklevelekben magok is bizonyítják — a külkereskedőknek a főnebb említett szabadságokat; e miatt látták el a honi városokat szép kiváltságaikkal ¹⁾. Majdnem minden oklevélben, mely a városok szabadékait megerősíti, vagy azoknak új jogokat ad, nyilván megneveztetik a szabad kereskedési jog, és a piacokon fizetendő vám ²⁾, némely-lyek piacai pedig a csődület nagyobbítása miatt vámmentesítettnek. Károly király megértvén, hogy a Sáros megyei erdők között nem rég emelkedett s már némi szabadékokkal is megajándékozott Hanusfalva mezővárost egyéb városok távolsága miatt a kalmárok gyérebbe látogatják, nemcsak királyi védelmet ígért az oda utazóknak, hanem a vásárokat is minden vámtól fölmentette ³⁾. Szinte illy kiváltsággal ajándékozá meg Lajos a szakolcai, szerdán tartatni szokott héti vásárt mind a honi, mind a külföldi kalmárookra nézve, hozzá tévén azonban, hogy ezen vámmentesség egyedül a mondott napi vásárookra terjesztetik ki s csak az egyenesen oda utazó kalmárookra; egyéb napokon pedig, vagy szerdán is az olyan kereskedőktől, kik a városban csak átvonulnak, egyebüve utazók, a törvényes vám s harmincad megkívántaték ⁴⁾. Szeben pedig egyéb szabadságai mellett egyedárusági kiváltságot is nyert a városban öntendő viaszszali kereskedésre ⁵⁾. Posony kereskedését emelendő, 1343-ban és 1363-ban kettővel szaporítá vásá-

¹⁾ „Propter augmentationem populi et civitatis ampliacionem.“

²⁾ P. o. Katonánál 10, 758.

³⁾ U. a. 9, 10.

⁴⁾ U. a. 10, 536. köv.

⁵⁾ U. o. 562.

rait, s felszólítá az idegen kalmárokat is azoknak s egyéb országbeli vásároknak, meglátogatására, biztosságot s egyéb kedvezéseket igérvén nekik¹⁾. Héti és esztendőös vásári jogot pedig mind a két király számos városoknak osztott. Ugyanezen királyok alatt több szorgalmas kereskedő családok is telepedtek honunkban, többnyire olaszok. A Baldiniak, Godiniak, Gelettiak, Rubiniak, Negroniak stb. Esztergamban teljes polgári jogokat nyertek és saját pecsétökkel éltek²⁾.

Több példákat olvasunk arról is az oklevelekben, miként ezen királyok az áruikkal utazó kalmárokat különösen ótalmok alá fogadták s biztossító levelekkel ellátták. Ekkép parancsolá, hogy példát is hozzak elő, az épen Erdélyben mulató Lajos a szebeni kalmárok kérelmére, hogy azoknak különféle árukkal megrakott három vasas szekerőket a törvényes vámok lefizetése után semminemű hivatalok s törvényhatóságok utjokban feltartóztatni ne merészkedjenek³⁾. Némelly esetekben pedig s némi áruk az egész országban vámmentesítették; így az 1364-ki sílány termés s az ezt követő szükség idejében azt rendelte Lajos, hogy mindennemű gabna, liszt, kenyér, akár honét s akár kitől hozatnak be a városokba, valamint minden hüvelyes termékek és egyéb élelmi cikkelyek is, egy éviglen az egész országban mentek légyenek minden vám és harmincadtól, még ott is, hol egyházi személyek volnának a vámjövedelem birtokosai⁴⁾.

A vámok és harmincadok sem valának nyomasztók. Az 1351-diki országgyűlés rendelkezése szerint minden vám megszünteték a szárazon, s a folyók mentében, azontul csak a hidakon, réveken s a városok kapuinál fizetendő⁵⁾.

¹⁾ Belnél Not. Hung. Nov. 1, 157.

²⁾ Pray Histor. Reg. Hung. 2, 109.

³⁾ Katonánál 10, 254.

⁴⁾ U. o. 341. köv.

⁵⁾ Decret. Ludov. art. 8.

A vámmennyiség most is azon a lábon állott, mint azt a már előadott 1295-diki oklevél szabályozza. Az esztergami polgárok sajnosan vevén, hogy a behozott áruktól saját városokban is vámmal rovattak meg, több évek alatt megtagadák azt a birtokos káptalantól; midőn pedig 1351-ben attól e miatt bevádoltattak s a királytól a Kún László rendelkezéseinek megtartására szorítottak, végre mégis panaszaik s kérelmeik által részökre hajták a királyt s kieszközlék, hogy azontúl nem egyenként minden bevitt árutól, hanem általánosan évenként húsz budai markát (négy száz nyolcvan ftot p. pénzben) fizessenek vámadóul a nevezett káptalannak ¹⁾. Az újabb vámhivataloknál fizetendő adó hasonló volt az esztergamihoz. A nagy-mihályi vámháznál minden, lengyel sóval terhelt szekértől négy sószikla; üres szekértől négy bécsi denár; egy, portékával megrakott nagy szekértől egy nyolcad rész marka; minden vásárra hajtott lótol s szarvas marhától egy bécsi denár vala fizetendő ²⁾. Az ivangi — Zágráb mellett — hídvám a sz. mártóni szerint szabályoztaték ³⁾.

A pénzfolyamat Károly alatt eleinte igen változó vala, s hogy költségeit fedezhesse a pénzt rosszabb, kevert ércből is vereté ⁴⁾; mi a kereskedést némileg megnehezíté. 1338-ban ezen akadályát a honi kereskedésnek elhárítandó, jobb pénzt kezdett veretni, míg végre az 1342-diki

¹⁾ Katonánál 10, 188—192.

²⁾ Szirmay Notit. Hist. Comit. Zemplén. 12. 1.

³⁾ Katonánál 9, 84. — Károly alatt nem vala szokatlan, hogy a nemesség és papság saját használatára egyenesen Osztriából hozatta volt a portékákat, kivált posztót. A nyitrai püspök egyéb kárvallásai közt, mellyeket Trencsényi Mátétól szenvedett, azt is említi a kalocsai zsinatban, hogy hatvan marka árú posztót (tehát hét vagy nyolc véget) mellyet családja számára önmemberei által hozatott, a nevezett gróf lefoglalta legyen. Katonánál 8. 369.

⁴⁾ Engel 2, 38.

adószabályozás alkalmával a pénzügyet is szilárdabb lábra állította. 1338. előtt egy finom ezüst markából két közönséges markányi denár-mennyiség vereték, felét tehát más érc tevő; a mondott évtől kezdve kevesebb rezet kevertetett Károly az ezüst közé s egy finom markából másfél markányi denárt vagy fillért parancsolt veretni. Ő készíttetett legelső magyar aranyokat is, egészen a florenciak alakjára s innét annak forint nevezete is. Az országban forgó pénz értéke, vagy marka azaz súly szerint, vagy becs szerint számoltaték. Egy tiszta ezüst marka budai mérték szerint tőn négy magyar, vagy ehhez hasonló florenci aranyat. A vegyített ezüst marka, melly fillérekre vala kiverve, változó értéke szerint majd három s fél aranyat, majd kevesebbet; súly szerint egy finom ezüst marka tőn hatvannégy széles prágai vagy hatvanöt budai garast. Egy kevert ércű ezüst marka, melly négyszáz bécsi fillért foglalt magában, tőn három és fél aranyat; szinte olly ércű marka, melly száz hetvanhat esztergami vagy kétszáz negyven pécsi vagy bánáti fillérből ált, tőn három aranyat. Egy széles garas egyenlő vala hat bécsi, vagy nyolc erdélyi fillérrel; tizennyolc károly garas egy aranynyal; egy ferting egy negyed markával stb ¹⁾).

A városi lakosság kedvező állapotja s még inkább a kereskedés élénksége, melly a szorgalmat gazdagon jutalmazá, hatalmas emelcsűje vala a mesterségeknek. A városi mesterember mind azon jogokban részesült, mellyek a kereskedőknek valának tulajdonaik; a könnyűség pedig, mellyel kész műveit mind egyesén eladhatá a heti vásárokon, mind sommáson messzebb is szállíttathatá a szünetlenül mindenfelé utazó kereskedők által, emelé kedvét, edzé kitűrését a munkásságban, a tökéletesbülés utáni törekvést pedig mind ez, mind a divatos fényűzés hatalma-

¹⁾ Bővebben ír erről Schönvisner Notit. Rei Numismat. Hung. 288. köv.

san fölébreszté. A céhintézetek, mellyek már mindennemű mesterségekre s az ország valamennyi városira kiterjesztettek, a mesterek között a rendet s egyetértést fentartották; ingerlettek vetélkedésre s a művek tökéletesbítésére; s mivel az ugyanazon céhbeliak akkor közönségesen egymás mellett, egy tizedben laktak, vagy legalább műveiket a piac bizonyos részén összecsoportozva rakták ki áruba, a kereskedést is megkönnyíték. Említésre méltó jelenés e korban az erdélyi szászok céheinek szabályozása. 1376-ban Lajosnak azon parancsára, hogy a céhintézetek megjavíttassanak, a szász közönség előjárói s a hét székek követői, az erdélyi püspök s egy királyi biztos előlülése alatt összegyűlvén, következő céhszabályokat alkottak: Minden céh évenként tartozzék kebeléből két céhmestert választani, kik eskü által köteleztessenek a művek eladásában az ország vagy város-rendelte igaz mértékkel élés fentartására ügyelni s azt sürgetni, igazságtalanságot céheikben semmi tekintetből sem türendők s büntetlenül nem hagyandók. Kötelességökké tétetek továbbá a céhet évenként négyszer, az úgy nevezett kántorbőjtök táján összehívni s a céhszerkezetnek netalán mutatkozó hibáit vagy hiányait célszerűleg megorvosolni. A ki a szász közönség kereskedésében részt venni akarna, tartozzék a céhek valamelyikébe beállani, meghatározott díjt letenni és a céhszabályoknak magát alája vetni. Csak ezen föltételek alatt legyen szabad a céhbeli tagoknak műveiket mind a piacon, mind a háznál áruba bocsátani, annyi legényt s inast fogadni, mennyit mestersége űzésére szükségesnek látand. Egynél több mesterséget tíz marka birság alatt senki se bátorkodjék űzni stb. Azon céh pedig, melly kebelében más szabályokat alkotni, vagy meghatározottaknál magának több jogokat sajátítani, vagy valakinek a szásznép benszülöttei közül a céhegyesületbe fölvételét elégséges okon kívül megtagadni merészkednék, husz ezüst marka birság alá vet-

tessék ¹⁾. A céhadó, egy tagnak abba fölvételénél fizetendő, a különféle céheknél különböző vala; a mészárosoknál tiz szebeni arany forint; a sütőknél hat forint; ugyanannyi a cserző vargák és kovácsok céheiben, melly utósókéhoz tartoztak a rézművesek, sárgarézművesek, tőcsinálók, kerékgyártók, kardcsiszárok és lakatosak; a szűcs, gyapjuszövő, késescéheknél fizetendő vala négy forint; a keztyűs, takács, kádár, fazekas és szabócéheknél két forint; a kalapcéhnél három; a kötelescéhnél egy forint; ezen kívül pedig valamennyi céhnél két font viaszt, két akó bort s egy ebédet tartoztak adni a beavatandók a céhbeli tagoknak. Az egyes céhek szabályai közt nevezeteseek ezek: a mészárosoknál egy orzott marháért egy arany forintnyi bírság s négy hétigi felfüggesztés mestersége űzésétől, volt a büntetés. A sütőcéhben az önkényesen elmulasztott sütés szinte annyival bűnheszteték. A tímároknál s vargáknál a roszul kidolgozott bőrt a céhmester lefoglalta. A szűcsöknél valamelly meghamisított mű a szebeni sz. Miklós temploma hasznára fordították. Azon kereskedők, kik egy végben a törvényesnél rövidebb s keskenyebb posztót árultak, azt elvesztették! a posztógyártók pedig, kik olyan meghamisítottat készítettek, elveszték minden vagyonokat ²⁾. Ezen céhszabályok lassanként Magyarországra is behozattak.

A céhintézetek állapotjából látható, minő mesterségek voltak légyen legterjedtebbek. A vászonszövés ez időben már mind az erdélyi, mind szepesi szász közösségekben olly szorgalmasan gyakoroltaték, hogy az nemcsak egyébhoni városokba, hanem külföldre is szállíttathaték. Egyebek közt a brassóiak jelentős kereskedést űztek a kender- és lenszövetekkel keletfelé, Smyrnában, Bukarestben stb ³⁾;

¹⁾ Verfassungszustand der Sächsischen Nation in Siebenb. 42. lap. Ungr. Magazin 2, 281.

²⁾ Verfassungszustand stb 109. Ungr. Magazin eml. helyen.

³⁾ Engel 2, 151.

de a gyapjúszővés még most sem vala nagyobb gyakorlatban; az erdélyi városokon kívül, hol ezen nemű mesterembereknek már céhek is létezett, aligha voltak valahol gyapjúszővők, s Erdélyben is csak daróc és aljasabb posztó készítették, miután a finomabb szőrű juhfej Magyarországon még a ritkaságok közé tartozott. — A brassaiak, Magyarországon pedig a némethiek, sz. gáliak, csepeleiek igen ügyesek valának a légelyek, csobolyók, kulacsok s egyéb faedények esztergályozásában ¹⁾, mellyek jelentős ágát tevék, kiváltképen az első kereskedésének. A szebeniek egy része viasz-öntéssel foglalkozék s kiváltságot is nyert Lajostól az avvali kereskedésre ²⁾. — Az ország külön részein nagyobb számmal épített hidak, hajók, dereglyék, mellyeket a kereskedés nem nélkülözhetett s a malmok tökéletesítése jelenti az ács mesterségnek is mind gyarapodását, mind haladását. 1342-ben Andor nagyváradi püspök két vízi malmot ajándékozott a velencei (Fehér vármegyében) apáca-kolostornak, mellyek, mint az oklevél megjegyzi, új találmányú készültek valának ³⁾. Olly mesterségeket is említenek már ez időben az oklevelek, mellyek honunkban egészen újak, s Károly vagy Lajos alatt hozattak be. Az erdélyi szászok között 1375-ben találtnak már töcsinálók, üstmivesek (caldarifices), sárgaréz mivesek stb, kik a kovácsokkal egy céhben egyesültek ⁴⁾. Nagyobb tökélyre viteték e korban már a kocsigyártás is, fődeles kocsikról több oklevelekben találunk említést. Ilyent hagyott hat lóval és szerszámmal Károly neje végintézetében egy udvari asszonyának ⁵⁾ Thurócz is ilyenről emlékezik Károly temetési pompájának leírásában. Mária

¹⁾ Katona 8, 601. köv. Engel 2, 151.

²⁾ U. o. 10, 562.

³⁾ U. o. 177. 245. „Duo molendina pilatoria, vulgo Korló dicta — — novo ingenio — — — constructa.“

⁴⁾ Cornides Bredeczkynél Beyträge zur Topogra. Ungarns 4, 20.

⁵⁾ Katona 10, 673.

királynő pedig három évvel Lajos halála után aranyozott kocsiban ment Kis Károlynak elibe. Cornides vitatása szerint pedig illy kocsik Magyarországon kívül még nem léteztek egyébütt Európában a tizenhatodik század előtt ¹⁾).

Azon foglalatosságok közül, mellyek inkább a művészetek, mint mesterségek közé számíthatók, úgy látszik legkedveltebb s legdivatosabb volt az arany- s ezüstműveseké, mellyet, mint néhány oklevelek tudósítanak, még tisztségekben s méltóságokban helyezett személyek is gyakoroltak. Így Senisi Péter, a szepesi megye alispánja s a hason nevű vár parancsnoka egy oklevélben ²⁾ aranyművesnek neveztetik. Aranyműves volt Ráfael is, Drugeth nádor társa a budai tized haszonbérletében. Méltó itt a nevezett nádor végintézményének azon helyeit kiemelni, mellyekben az arany s ezüstszererekről rendelkezik s mellyek valamint az arany- s ezüstművesség virágzatát bizonyítják, úgy azon kornak fényűzéséről is tudósítanak: „Domicellae Mariae Folyk — — — relinquo — — — decem magnas scutellas de argento, XII. scyphos argenteos — — — tria angustria (angusti oris amphoras) argentea, unum magnum, duo minora, et quartum illis minus ad fundendam aquam. Item unam coronam auream lapidibus pretiosis ornatam, — — — octo scutellas parvas argenteas; nonaginta coclearia de argento, nonaginta pannos de porphyraceis ramentis — — — tria baltheos, seu cingulos argenteos, et alia jocalia (monilia). Item unam crucem magnam de argento deauratam, cum bonis lapidibus praeparatam stb ³⁾. Hasonlók ezekhez azon ajándékok, mellyekkel Károly vendégét, János cseh királyt megtisztelte volt s mellyek között Thuróc ezeket említi ⁴⁾: Remuneravit autem Rex Hungariae Regem Bohemiae diversis et pretiosis clinodiis, videlicet: quinquaginta vasis

¹⁾ Ungersch. Magazin 1, 15. — 2, 412. kövv. stb.

²⁾ Katonánál 8, 657.

³⁾ U. o. 623.

⁴⁾ Chron. Hung. II. Cap. 97.

argenteis, duabus pharetris, duobus baltheis et una tabula pro scacis (sakktábla) mirabili, duabus sellis inaestimabilis pretii, uno bicello (fegyvernem), valente ducentas marcas argenti, et una concha margaritarum (gyöngykagyló) mirabili opere composita. Erzsébet királynő, Lajos anyja is különféle arany s ezüst művekről intézkedik végrendelményében ¹⁾. Egyebek között előfordul egy arany billikom, egyik oldalán sassal, másikán pedig Magyarország címereivel, meg sz. László képével ékesített — mi azonban valószínűleg olasz mű —; aranyfésűk, láncok, kupák stb. — Károly országlata óta a festészet és metszés is nagyobb divatba jött. Emennek azon pecsétek tanúi, mellyekkel már nemesek s közönségek is éltek ²⁾; a pénzek is csinosb alakuk s metszésűek voltak, mint az Árpád-ház alatt. A festészetet Károly ismertette meg bővebben a magyarokkal azon címerek által, mellyeket a nemes családoknak osztogatott; ezekből aztán magát a festészetet is becsülni kezdék honosaink. Azonban a nevezett címereken s némi templomi képeken s ábrázolatokon túl e korban még nem emelkedett a festészet; nyomára legalább nem akadtam; az bizonyos, hogy már a tizennegyedik század elején nevezetes volt egy bizonyos Miklós, kolozsvári lakos, a festészetben ³⁾.

Az építészet haladásának s gyarapodásának tanúi már nem csak a szilárdabb anyagokból s némi kényelemre is ügyelve épített magányosok házai; minők valának a folyosókkal, ereszekkel, boltozatokkal ellátott kassai kalmárokéi, hanem a nyilvános épületek is. Említést érdemelnek e korból: a fehérvári templom ónfödélzete; Lajos budai fedelmilakja; sz. Adalbert kápolnája, mellyet 1329-ben Csanády, esztergami érsek, négyszeg kövekből építtetett s oszlopokkal, pompás kúppal, különféle festett ábrázola-

¹⁾ Katonánál 10, 671. köv.

²⁾ Fessler 3, 639. 749.

³⁾ Schedius folyóirata 1804-ik évi folyam, lap 85.

tokkal kiékesítettett. Ezen épületen fordulnak elő legelőször Magyarországon üveg ablakok ¹⁾. Nevezetes továbbá a leleszi monostor templomának ötven rőfnyi magasságú tornya, melyet 1355-ben egy budai kőfaragó kétszáz arany forintért épített ²⁾. Kassa városa még most is bír az akkori építészetnek egy becses emlékével, s ez az Erzsébet, Károly nejétől emeltetett sz. Erzsébet temploma. Falai négy-szeg kövekből rakvák s az ajtók, ablakok, oszlopfejek ékességei, csigalépcsői, tornya stb. bizonyítják, miként e korban már a magyar építészet is kiszabadult bölcsőjéből. Ezen templom a szobrászatnak is fentartá néhány emlékeit: az éjszaki ajtót három szobor ékesíti, melyeket Thurócz László Erzsébet királynő, férje Károly és Lajos fia (ki végre ezen épületet tökélyre vivé) szobrainak lenni tart ³⁾. E kornak leghíresebb szobrászi valának honunkban Márton és György mesterek, az említett kolozsvári festésznek, Miklósnak fiai; kiváltképen veres rézből öntött szobraik dicsértetnek. Ők teremték azon négy réz szobrot, melyek ezelőtt két századdal még fő díszei valának a nagy-váradi várnak. Egyik ezek közül sz. Lászlót ábrázolja, karddal, melly láncon függ le nyakáról, kezében pedig harc bárdal; másik képezi sz. Istvánt, kezében a keresztes országalmát tartót s karddal, melly hüvelyében oldaláról lóg le; harmadik sz. Imrét, fiatal szakáltalan ajakkal, kezében országpálccával, oldalán karddal gyilokkal s egy táblával, mellyen a kettős kereszt mutatkozik; saruja mind hármoknak sarkantyúval fegyverzett. Az első szobor alatt ezen fölírás vala olvasható: „anno d. MCCC40. Serenissimo Principe regnante Domino Ludovico Rege hungariae XXXX. venerabilis dominus Pater Demetrius Episcopus Varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum et Georgium filios Magistri Nicolai pictoris de Colosvár.“ A ne-

¹⁾ Bredeczky Beyträge zur Topogr. 4, 35.

²⁾ Wagner Analect. Scepus. 1, 131.

³⁾ Bővebb leírások olvasható Katonánál 9, 161. köv.

gyedik egészen megaranyozott szobor sz. Lászlót lovon, kezében vívó bárdját forgatva ábrázoló, újabb, János nagyváradai püspöktől készítettett, művek vala a nevezett szobrászoknak ¹⁾).

Azon néposztály, mely a természet meghódoltatásával s a durva anyagok termesztésével foglalkodott, sem olly kedvező helyzettel, sem annyi királyi kegyelemmel nem dicsekedhetett, mint a kereskedők és mesteremberek. Ezeket financiai érdeknél fogva mintegy kénytelenek valának ápolni a királyok. A földműves osztályra ellenben új s eddig hallatlan terheket rakának. De a jobbágyság állapotja nem is egészen a királytól függött; ebben a földes urak megegyezése nélkül ők semmit sem tehettek. A pórosztály állapotjának tekintetében nevezetes vala az 1342-diki év, melyben Károly egy új adózási rendszert alkotott, némi részleteiben, noha más alakban még most is fennálló. Az árpádi királyok alatt nemcsak maga a papi s nemesi osztály s annak majorsági javai mentek valának minden adózástól, mely a nyilvános kincstárba volt volna fizetendő, hanem illy terhet még jobbágyságra tétetni sem engedett; s a királyok, kiknek jövedelmei csak a királyi család — pazarlás és hűtellen kezelés által elég csekélyekre olvadt — uradalmaiból, az érc- és sóbányákból folytanak, kénytelenek voltak II. András idejétől fogva a pénz meghamisításával s évenkénti beváltásával (*lucrum Camerae*) segíteni pénzszükségökon. Láttá Robert Károly több évigi tapasztalásaiból ezen segédforrásnak mind bajos, mind káros voltát: miként ez a kereskedésben okozott akadály, a tőle el nem maradható drágaság s a szegénység nyomása miatt belső nyugtalanságokat szül s mind a mellett sem elégíti ki a királyi kincstár szükségait. Elhatározta tehát magát egy új adózási rendszer alkotására; s egy gyűlésben, melyben csak a főpapság és a zászlósak, a megyei főispánok kizárásával, vettének részt, az egész jobbágysági osztályra adót ve-

¹⁾ Schedius folyóiratának 1804-dik évi folyamatában 85.

tett, minden kaputól, mellyen egy szekér beférhetett, évenként tizennyolc denárt, vagyis három prágai széles garast fizetni rendelvén, akár egy, akár több családot foglalna is egy illy kapus ház kebelében. Ezen adó pedig mind a nemesség, mind a papság jobbágyira kiterjesztetek; csak a nagyon szegényekben, a papság és nemesség béres szolgáltaiban s azokban, kik uraikat a hadba követni szokták, szenvedett kivételt. Olly vidékeken pedig, hol a fa szűke miatt kapu helyett sövények használtattak, az adómenynység kivetése az adószabályozókra bízoték, minők minden megyében öten rendeltettek ¹⁾. Lajosnak ki atyját a királyi székben még ez évben föl váltotta, első királyi gondja volt a kapuadókat az ország valamennyi megyéiben erős lábra állítani. Egyébiránt a jobbágyság állapotját s földes uraik iránti tartozásaikat a települési szerződés, vagy annak hiányában a szokás határozta meg. De a kapuadónál sokkal nagyobb terhet vetett Lajos a pórosztály vállaira. Fényes országlása, a számos, részint messzeföldön viselt háborúk s political bonyolodásai a külföldi országokkal tömörkedek pénzt kívántak, s pénzzavarodásaiból sem a városokra vetett rendkívüli adók, sem a nem rég behozott kapuadó eléggé mindig ki nem segítheté. Hogy tehát a királyi uradalmakból még több s nagyobb kamatokat húzhasson az 1351-diki országgyűlésen a jobbágyság terhére behozta s az egész országra kiterjesztette a kilencéd-adót, melly szerint a pórság a királyi s királynéi javadalmakban szántóföld s szőlőhegyi termékeinek kilenced részét átengedni tartozott: egyedül a királyi városok, mellyek a nélkül is elég terhet viseltek, vétettek ki. Nehogy pedig ekként a királyi javadalmak közvetlen jobbágyságai egyebeknél mostohább sorsba helyeztessenek s e miatt azok közt a királyi elégtelenséget s nyugtalanságot okozzon, magára pedig neheztelést halmozzon, egyszersmind azt is rendelte, hogy a papság s nemesség jobbágyságai is szoríttassanak a kilen-

¹⁾ Decret. Caroli §. 19—21.

ced-adóra; a papság különösen előbb a tizedet ¹⁾, azután a kilencedet vegye meg jobbágynak; mit ha nemes vagy pap elmulasztana, a király teljes joggal sajátjául fogná azt beszédetni ²⁾. Végre pedig a pórság — mi sorsát legnyomasztóbbá tevő s az önkénynek egészen kitevé — a földes urak törvényhatósága alá vettetik ³⁾. Ezen törvény eleinte csak Magyarországon ment teljesedésbe; később pedig néhány erdélyi nemeseknek is adatott illy törvényhatósági jog ⁴⁾; míg végre 1366-ban azt egész Erdélyre kiterjeszté ⁵⁾. Láttatja Lajos, hogy ekkép a jobbágyság egészen földesurai kényének van átadva s hogy még is útat nyisson a pórságnak a zsarnok uraság alól menekedhetni, a szabad költözködési jogot ugyanazon országgyűlésen megerősítette, melyben a kilenced-adót megállapította ⁶⁾.

Egyébiránt szíven feküdt mind Károlynak mind Lajosnak, hogy a földmivelő nép szaporodjék s a még igen sok használatlanul fekvő föld új lakosok által meghódoltassék, mit többnyire az úgy nevezett *scutetia*-k által létesítettek. A szepesi tartomány Károly alatt több falvakkal szaporodott. Így 1326-ban egy korponai polgár a szepesi megyében Dobsina nevű helységet gyűjtött össze, erdő közepette, melly a birtokos Miklós, László és János grófoktól tizenhat évre minden adózástól fölmenteték. Szint azon évben a szepesi várnagy hasonlóképp erdő közepett alkotott bizonyos Kunchmann által annak nevéől Kunchfalvának nevezett helységet ⁷⁾. Így emelkedett Herdegen-

¹⁾ A tized azonban gabna- és börttermékeken kívül egyebekre is kiterjedt, báránnyokra, csikókra, malacokra méhekre stb. Katona 8, 484. Erdélyben a gabna-tized pénzül fizettetik: egy csomó helyett egy nehezék járt. Katona 9, 342.

²⁾ Decret. Ludov. art. 6.

³⁾ U. o. art. 18.

⁴⁾ Katonánál 10, 360. stb.

⁵⁾ Katonánál 10, 375. köv.

⁶⁾ Decret. Ludov. art. 16. és 18.

⁷⁾ Katonánál 8, 553. köv.

schau, ma Üsz-Peklin, helység is, melly szép szabadságokkal láttaték el ¹⁾. 135-ben a savnyiki cisterciek apátja a Hernád mellett építtetett falut, tizenhét évre minden adótól mentet ²⁾. 1355-ben Sáros megyében Czel család Sydlini János által gyűjtött össze a Topoly folyam mellett, erdő közepett, lakosokat, kik gyarapodásuk tekintetéből tizennégy évre minden adózástól szabadak, egyéb kiváltóságokkal is megajándékoztattak ³⁾. Erdélyben a Maros és Aranyos folyamok melletti birtokokas, kiváltkép a külföldi megyében számos földmiveseket hívtanak a mogul pusztítás óta parlagon fekvő földeikre, szabadságot adván nekik, munkájokért saját számokra annyi földet foglalni el, mennyit munkálni bírnának.

Ambár pedig a földmivelők vállaira új terhek rakattak, a földmivelési ipar e korban nem csak nem súlyodott, hanem túl is haladá az előbbi korét. Az adók, ha csak rendkívül nem súlyosak nem szokták csökkenteni a népszorgalmát; sőt inkább emelik, ha a szükségek már sokasultak, a kereskedés pedig olly állapotban vagyon, hogy a feszített szorgalmat megjutalmazza s a földmivelőnek a reá vetett adóért kárpótlást nyújt. S e tekintetben nem is volt volna a Károly és Lajos által alkotott adózási rendszer hátráltató befolyású a földmivelési szorgalomra, ha a jobbágyság földesuraik törvényhatósága alá nem vetették és sorsukat azok önkényének egészen nem tették volna ki. Azonban a földes urakat ezen jogokkal visszaélni e korban még nem engedé Károly és Lajos erőteljes országlása ⁴⁾; a kereskedés virágzata pedig, a szorgalmat nem megvetendő nyereséggel ösztönző, az ország minden vidékein növeszté az ipart. Főlebb láttuk, miként a szorgalmas szász

¹⁾ Katonánál 9 165.

²⁾ Wagner Anal. Scepus. 3, 154.

³⁾ Katonánál 10, 143. Hasonlóul szól egy másik oklevél is: U. o. 244. köv.

⁴⁾ Példát olvashatni Katonánál 10, 245.

nemzet által a rengeteg erdők közepett, szántóföldek, szőlőhegyek, falvak alkottattak; s mennyire tudták ezen szászok becsülni művelt földeiket s védeni is a jóllétöket irigy szemmel nézők erőszakos megtámadásai és követelései ellen, tanúk számos oklevelek ¹⁾. De legszorgalmasabbak is valának ők mind Szepesben, mind Erdélyben a földművelés körül. A lent és kendert már oly mennyiségben tenyésztek, hogy a saját termékeikből szövött vászonnal külföldön is jelentős kereskedést űzhettek. — Méltó itt megemlíteni az erdélyiek szorgalmát a méhtenyésztésben is; a fehérvári piacon (Magyarországban) többnyire szebeni, a város pecsétjével megbélyegzett viasz árultaték ²⁾. — Az ország számos vidékein legdivatosabb volt a szőlőművelés; bor már annyi termelt, hogy az a magyar kereskedés egyik legnevezetesebb tárgyát tévé s Osztriában és szomszéd tartományokban, meg Lengyelországban igen kapós vala. Nevezetesebb borok termesztettek, mint már az előbbi szakaszban is említették, Tokaj, Eger, Buda, Soprony, Kőszeg stb vidékén; a dévényi szőlőhegyeken még osztriai polgárok is birtak némi részt ³⁾; a szabadszállási borok jóságát eléggé bizonyítja az, hogy Lajos saját asztalára szedeté ezen szőlők tizedét ⁴⁾. — A kertművelés most még csekély vala; csak a szászok földén, meg a dunántúli vidéken, hol már olasz földről származó nemesebb fajú gyümölcsfák is tenyésztenek, találunk nyomára ⁵⁾. Az ország alsóbb részén még sokkal csekélyebb volt a földművelési ipar, mint

¹⁾ Illy buzgalommal védte az egész szepesi szász közönség a Sz. Lászlóiakat (Quintoforeses) ügyökben a király előtt gróf Tamás főtárnokmester ellen, ki a nevezett várostól egy darab földet elfoglalt vala. Katonánál 9, 323. köv.

²⁾ Katonánál 10, 562.

³⁾ Engel 2, 60.

⁴⁾ Katona 10, 478. — Drugoth nádor végintézetében husz hordó borát legalább harminc markára becsüli. Katona 8, 627.

⁵⁾ Koller Hist. Eppat. Quinqueecl. 2, 335.

egyébült; a kertek pedig alig ismereteseek; ellenben itt a baromtenyésztés űzeték szorgalmasabban.

A gyarapodó földművelés emelte a föld becsét és árát, mely e korban már jóval magasabb volt, mint a múlt században, mind a mellett is, hogy pénz nagyobb mennyiségben forgott az országban. 1324-ben egy udvar lakházzal s némi gazdasági épületekkel és egy gyümölcsös kerttel tizenkét markáért és negyven denárért adaték el ¹⁾. Egy évvel később kétszáz markáért adta vissza Tamás, erdélyi vajda Henning szász gróf árváinak, kik atyjok hűtlensége miatt javaiktól megfosztattak, ősi birtokukat ²⁾. 1327-ben bizonyos, Tyba nevű, nemes Zomor földének harmad részét (Esztergam megyében) és a somogyi földbirtokát, melyeket még atyja vett vala, s mintegy négy ekényit tőn (egy ekényi száz ötven hold), husz markáért adta el ³⁾. 1330-ban egy kis szántóföld Lechnic mellett tíz markán kelt el ⁴⁾. Öt évvel később Pari János Zólyom vármegyében Késd helység határiban fekvő majorságát huszonöt bánsági markán (hetvenöt aranyon adta el ⁵⁾. 1366-ban a rozgonyiak kétszáz hetvenöt aranyban egyeztek meg a rozgonyi birtok leányrészi negyede fölött Anna testvérökkel ⁶⁾ stb.

A bányászatnak még nem minden részeire fordították kellő figyelem; mit valószínűleg az alkalmas bányászok hiánya okozott. Nevezetesen a sóaknak tömérdek, majdnem kimeríthetetlen gazdagságok mellett sem műveltettek olly iparral, hogy a gyarapodó ország szükségei, meg a kereskedés kívánati kielégítettek volna. Lajos alatt lengyel só nagy mennyiségben szállították Kassára és Liptóba. Ha-

¹⁾ Koller Hist. Eppat. Quinqueeccl. 2, 335. Egy markát huszon-négy forintba számítva.

²⁾ Katona 8, 520. köv.

³⁾ Katonánál 8, 563. köv.

⁴⁾ Wagner Anal. Scepus. 1, 408.

⁵⁾ Koller eml. h. 2, 465.

⁶⁾ U. o. 3, 93.

sonlóképp kevés szorgalom fordították az igen gazdag rézbányák művelésére; noha a magyar réz külföldön igen kápos s az aknáknak minden elhanyaglása mellett is jelentős tárgya volt a kereskedésnek. Szorgalmasabban munkáltattak az arany, ezüst, vas, ónbányák, melyeket Károly 1327-ben mind királyi birtoknak lenni nyilvánított; s azért ha új aknák fedeztettek föl, az uradalom megmaradt ugyan a birtokos sajátja, de az akna jövedelme királyi lón, egy harmad részt kivéve, melly a földes úrnak jutott ¹⁾. Lajos alatt megengedé az országgyűlés ²⁾, hogy az illy birtokért a király másut hasonlót adhasson a tulajdonosnak. Ezen törvényekre pedig az adott okot, hogy néhány nemesi jószág határiban új aknák találtattak fel, például Zemplényben az aranyos pataki, telkibányai, és aranylábúbányácskai aknák, melyekből arany és ezüst hozaték föl napvilágra ³⁾. Így lón szomolnok is királyi birtok, melyet Károly gazdag ércbányái miatt a jászói prépostságtól elfoglalt, mellynek aztán Lajos kárpótlásul azt a jogot adá, hogy ha egyéb jószágában is földözend föl ércereket, azokat szabadon, minden teher nélkül, sajátul birhassa ⁴⁾. Bizonyítja ezen királyoknak a bányák szaporítása iránti gondoskodását az a rendelmény, melly szerint minden szabad városnak hegyimestert kellett kebelében tartania, kinek kötelességeül tűzeték ki a hegyek művelésére ügyelni s új ereket keresni. Méltó itt az 1347-ben a nagy-bányaiakhoz írt királyi levélből ⁵⁾ néhány sort közleni: „Item magistrum montis annualem iudex, jurati et communitas expertum eligant, qui omnes causas in culturis montium emergentes cum diligentia examinent et judicent simul cum iudice civitatis et juratis: et quod cultura montium ab omnibus aliis gra-

¹⁾ Engel 2, 22.

²⁾ Decret. Ludov. art. 13.

³⁾ Szirmay Notit. Topogr. Comit. Zemplén. 47.

⁴⁾ Wagner Anal. Scep. 1, 210.

⁵⁾ Katona 9, 493. 495.

vaminibus, salvo tamen jure urburarum et urbura regali, libera habeatur. Item judex et jurati cives expertos scan-sores eligant, qui continue et fideliter omnes foveas et cul-turas montium visitando respiciant et diligenter lucrum ca-merae promoveant ne proventus regius minui possit et frau-dari. — — — Similiter adjicimus, quod si urburarius — — — mineras, seu metalla inventa celare, occulte et pro se et suis usibus fraudulenter sibi in detrimentum urburae usur-pare, vel in cultura impedire praesumserit, in rebus et per-sona vindicta regia puniatur.“

Hol egy, a többi fölött nagyobb jogokkal felruházott, kevély s korlátlan uraságra vágyó néposztály létezik; ha bár egy nagy fejedelem személyes ereje annak követeléseit s féktelenségét kellő korlátok közé szorította s aristocraticus dagályát egyéb osztályok javára elnyomta is: ott azon fejedelem elhunytá után ismét csak erős kezek tart-hatják fenn a behozott állapotot s a hon békességét. De Lajos után gyöngé asszonyi kezekre jutott a kormány és tüstént fölébredt a pártszellem is, az országot részekre szaggató, a közbékét megzavaró, és így a műipar s kereskedést is nehezítő, csökkentő. Négy évigi hullámozások után Zsigmond is királyá kenettetéek ugyan föl, nejével együtt országlándó, de az egyszer felforrott lázzongásokat s szét-terjedt indulatbuzgást ő is alig, husz évigi hosszú vívás után nyomhatta csak el. Való ugyan, hogy alatta s általa igen sok történt, mi a műipar s kereskedelem gyarapodására s emelkedésére áldásos hatású vala s mi méltóvá teszi hosz-szú, ötven évet túlhaladó országlását külön cikkben adni elő: mégis bizonyos, hogy sokkal nagyobb virágzatra emel-kedendik alatta mindkettő, ha a kormány fékét országlása elején is a Lajoséhoz hasonló erővel ragadja meg s ekként meggátolja a féktelen aristocratia azon kitöréseit, mellyek

az országot olly sok időre belvillongások, cselszövények s erőszaktételek tanyájává alacsonyíták. Szükségesnek látom, itt néhány vonást adni a hon ezen polgári körülményeiről, mielőtt a műipar s kereskedés állapotjáról értekezem.

Durazzói Károly szerencsétlen elhunytá után magok az ország nagyjai is érzették már, hogy a zajlongások között kifáradt honnak királyra van szüksége; s illyenné a Mária pártja által Zsigmond választaték. Nehéz föladás volt a pártokat lecsillapítani, a békét helyre állítani. Az országhoz kapcsolt alsó tartományokban Máriának a fogságbóli kiszabadulása után is folyvást dühöngött a polgári háború. Tvardkó, bosnyák király magyar védelem alatt, a pártosak fő cimborája, több dalmát- s horvátországi városokat elfoglalván, magát a tenger mellék urának kiáltá ki. Moldva és Oláhország a lengyelekhez szíttottak. Hedvig, a királynő húga, a lengyel koronát elfoglalván, Galliciára is kiterjeszté kezét. A törökök Rácországot rabló kalandokkal háborgaták. Így az ország határain. Benn szakadatlan viszályok, törvénytelenység, erőszak; a köznép maga is meguntá már a békételenséget s bátortalanságot ¹⁾. A Zsigmond megkoronáztatásával egy kissé csillapodó forrongások, a királyné halála után ismét fölbujtattak ²⁾. Az a szigorú, semmit sem kimélő keménység, mellyel Zsigmond a pártokat bünteté ³⁾, meg az a részrehajló kedvezés, mellyel néhány hatalmas családot szorosabban magához csatolni akart ⁴⁾, annyira nagyíták a zavart, hogy a pártosak 1399-ben magát a királyt is fogságba vetni bátorkodtak;

¹⁾ Engel 2, 177.

²⁾ Durazzói Lászlónak, Kis Károly fiának elébe — kit néhány pártosak királynak kiáltának ki, alsó Magyarország több helyein még a papság is egyházi menettel járult, még mások is a király híveinek jószágait pusztították.

³⁾ Thuróc Chron. Hung. Part. 4. Cap. 7.

⁴⁾ Katonánál 11, 455. 457. stb.

az idegeneket pedig, kiket Zsigmond pártfogolt, az országból kiűzték ¹⁾. Kiszabadulta után az általános megbocsátás; amnestia, egy időre ismét csillapodást eszközölt; de Zsigmondnak azon elve, melly szerint a nemességet csupa kedvezés, engedékenység által akarta magához hódítani, állandó békét s csöndet beállani nem engedett; sőt alattomban mindinkább nevelé a nemesek egymás iránti irigységét, ébren tartá a visszavonás szellemét, később minden kedvező alkalomkor erőszakosan kitörendőt.

Azonban ezen visszás, honduló eseményeknek, melylyek Zsigmondnak majdnem egész országlása idején át zajlongtanak, nem egyedül ő volt az oka. Ezen körülmények nagy részint az alkotmány elfajulásából sarjaztak ki. Károly és Lajos országlása alatt tökéletesen kifejlődött honunkban az oligarchia; a főispánok hatalmának romjain a fő papságé és zászlósaké emelkedék föl. Az anjoniak nem akarták megtörni azt: hizelkedett hiúságoknak, hogy fő papjaik s báróik tekintete s fénye saját udvaruk fényét emeli. Kormányzási elveik az oligarchiának egyenesen kedveztek: ők az egész nemesség zajos gyűléseit megvetvén, csak a zászlósak és főpapok tanácsában alkottak törvényeket s intézték az ország ügyeit — egyedül ezeket tekinték trónjok támaszainak. Egyébiránt bár mennyi tekintetet s befolyást engedtek is nekik a közügybe, saját személyes erejök, kormánytudományok s okos szigorúságok által mindig annyira fékben tarták őket, hogy hatalmok a királyi hatalomgyakorlásnak s tekintetnek veszedelmes nem lehetett. De Zsigmond, kinek kormányát eleinte a romai curiának cselszövényei is megnehezíték, sokkal kevesebb egyéni erővel, gyöngébb uralkodói tulajdonokkal lépven föl a királyi székre, már nem bírt az oligarchia hatalmával s azt még az elleni vívása közben is, talán akaratlanul, zaklatva a környületektől, nagyította. Sőt maga a királyi

¹⁾ Katonánál 11, 489.

realis hatalom gyöngesége is elkerülhetlenné tévé azt. Mióta a vármegyei katona-szerkezet szétbomlott s a kisebb nemesség II. Endre oklevelére támaszkodván, a külföldön viselendő háborúba menni nem akart ¹⁾, egyedül a zászlósak és főpapok segedelmével viselhetett a király a külföldön háborút, mit hogy könnyen megnyerjen, még több kedvezésekkel volt bárói iránt. Miáltal annyira megrontattott a rendek közti egyensúly s annyira fölingerelteték közöttök az irigység s visszavonás, hogy annak erőszakos kitörései, az alsóbb néposztályra is nem csekély kárt árasztandók, elkerülhetetlenek voltak. Kiváltkép miután Zsigmond a német koronát is megnyervén s a birodalmi ügyek és vallásos visszályoktól elfoglaltatván, Magyarországra kevesebb gondoskodást fordíthatott, a zajlongás számtalanszor megújult: az országkormányzók elégtelenek valának a bárók s főpapok közt fentartani a békességet; egyik a másikat haddal támadta meg; s a papok gyakran magok valának bujtogatói s főnökei a lázadásnak ²⁾. Zsigmond 1435-ki törvény cikkelyei számtalan erőszakot tételnek, önkényes börtönözésnek, rablásoknak s pusztításoknak tanúi; ezekből láthatni, mennyit szenvedett ezen forrongások között a szorgalmi osztály is, kiváltkép a pórság ³⁾; a pór-háborúra is, melly 1437-ben Erdélyben dühöngött egyedül a nemesek hatalombitorlása, a földmivelők elnyomása s kifosztása adott okot ⁴⁾.

Végre Zsigmondnak a szomszéd országokkali viszonyai sem valának mindig kedvezők Magyarországnak. Politicai bonyolodásai gyakran összeszoríták vagy megnehezíték a szomszédokkali közlekedést, s a király miatt az alattvalók nem ritkán szenvedtek a határos tartományokban. Így Bécsben 1406-ban néhány elfogott Magyarok meg-

¹⁾ Olvashatni példákat Katonánál 11, 316. 327. stb.

²⁾ Engel 2, 350.

³⁾ Katonánál 12; 180 stb.

⁴⁾ Thuróc P. 4. Cap. 22. Benkő Transilv. 1, 153.

ölettek ¹⁾. Károsak valának honunkra nézve a cseh Husitákkal harcoltak is, kik, mihelyt a királynak, az egyházi viszályok miatt Németországban gyakran mulatónak, s a magyar seregnek távolléte alkalmat nyújtott, több ízben pusztították a szepesi meg a Garam s Vág közötti tartományokat ²⁾. A Lengyelországgal villongások illetén erőszaktételekre nem törtek ugyan ki, de a kereskedést gyakran megakaszták. P. o. 1422-ben Zsigmond a lengyelekkel háborúba bocsátkozni készülvén, Nürnbergben költ parancsa szerint megtiltá a szepesi kalmároknak a lengyelekkel közlekedést, a künn mulatókat pedig haza takarodni rendelé ³⁾.

Egyébiránt Zsigmond minden módon kedvezett a műipar és kereskedésnek. Küzdve az oligarchia hatalmával s megúnva azon feszültséget és sokszori zavarodásokat, melyekben királyi erejének mind itthon, mind a künn viselkedő háborúkban csekélysege s a bárók és főpapoktól függése által nem ritkán jutott: 1402-ben eltökölte magát, a közép osztályt, melytől legtöbb segédelmet reményelt, valóságos polgári s political életre juttatni. A városok eddig mindig hű ragaszkodást nyilváníttak iránta s tanúsították, milly bő segédforrása légyen a városi szorgalom a királyi kincstárnak. Ez bírta őtet arra, hogy azokat az országos rendek sorába iktassa; mit az által létesített, hogy nekik jogot adott, követek által az országgyűlésben megjelenni, annak rendelményeiben s törvényhozásában részt venni ⁴⁾. Bár utódai is hűvebbek lettek volna ezen elvhez, melly szerint a városi közönségek státussá emeltetett: honunkban is, mint egyebütt a trón érdeke a polgárság javától elválhatatlan s hol ez elnyomatik, szükségkép szenved

¹⁾ Engel 2, 251.

²⁾ Katona 12, 715. stb. Engel 2, 214. 347. stb.

³⁾ U. o. 12, 398. köv. és 531. köv.

⁴⁾ Engel 2, 220. 222. 234. 240. 263. 299. 345. Minden országgyűlésén azonban Zsigmond alatt sem jelentek meg.

amannak is java tekintete és hatalma. Kár, hogy Zsigmond maga sem vitte tökélyre ezen ügyet s abba a banderialis szerkezet által, melyet kormányzása végén ismét fölállított, önmaga is csorbát ejtett. Azonban, nem tagadhatni, hogy az ő elve, mely szerint a városoknak kedvezett, egy kissé önséges volt; azokat — mint az oklevelek eléggé bizonyítják — leginkább csak financiai tekintetből pártfogolta, és az országgyűlésre is csak akkor hívta meg követeket, midőn a királyi kincstárról és fizetésről volt a szó váltandó. De bár mi volt is az indító ok, több közönségek dicsekedhetnek, hogy ez időben nyerték jogaikat, vagy azoknak bővítését s megerősítését. Így Privigye ¹⁾ hasonló jogokat nyert a Budaéihoz. Kőszeg 1385-ben két királyi levél ereje által kiváltságot nyert a kamarai adótól, és a saját szükségére szolgáló fa, deszka, kőszén stb szállításának vámjától ²⁾. 1402-ben Pozsonynak árumegállító jogot adott ³⁾. A sz. Lőrinc és Laetare napi vásárokon pedig marhavásárt is engedett tartatni, ámbár egyebütt a marha kivitelét megtiltotta. Egyszersmind pedig a vásárok tartását a határnap után még két hétre terjeszté ⁴⁾. 1404-ben Eperjes ⁵⁾ és Késmárk ⁶⁾ tizenkét évre fölmenteték minden adótól. Új jogokat nyert Szeben ⁷⁾ 1405-ben és ismét 1410-ben. A következő évben Eperjesnek, hogy a város falait minél előbb fölépíthesse, azt a jogot adá, hogy évenként két ezer forint értékű királyi sóval szabadon, adó nélkül kereskedhessék ⁸⁾. Podolinnak 1412-ben királyi városi jogot adott szabados vásárral s az oda viendő áruktól a har-

¹⁾ Katonánál 11, 27. 33.

²⁾ U. o. 100. köv.

³⁾ Bel. Notit. Hung. Nov. Hist. Geogr. 1, 149.

⁴⁾ Bel. eml. h. 1, 157.

⁵⁾ U. o. 596.

⁶⁾ U. o. 607. és 12. 41.

⁷⁾ U. o. 11, 661. 666. és 12, 30. köv.

⁸⁾ U. o. 12, 42.

mincad felének elengedésével ¹⁾. Hasonló kiváltsággal birt a harmincad tekintetében Sopron és Kőszeg ²⁾. Újbányának pedig 1434-ben esztendőös vásárokat engedett tartani ³⁾. Pozsony iránt kitünő volt Zsigmondnak kegyessége: több rendbeli leveleiben megnagyította a város határait, adott neki árumegállító jogot, pénzverési szabadságot a camerae lucrum felényi hasznával ⁴⁾, saját városi címereket; fölmenté kalmárait némi vám- s harmincad-adótól, nagyobbította a héti és esztendőös vásárok jogát stb. Illyetén vásári jogokat több közönségek is nyertek Zsigmondtól. Így 1406-ban Eger városának azon része, melly a káptalan birtokában vala és Almagyarinak nevezteték ⁵⁾. Buda, Pest, Ig-ló, Késmárk, Újbánya vásárai megszorítottak s mint a Pozsonyiei négy héti időre terjesztettek ki ⁶⁾. Késmárknak különösen saját mértékkel élési jogot is engedett ⁷⁾.

Azon törvénykönyv, melly Zsigmondéi között a második nevet viseli s melly a főpapok, zászlósak és városi követek gyűlésében 1405-ben alkottaték, nyilván bizonyítja nem csak Zsigmondnak a városok java iránti gondoskodását, hanem azt is, hogy azoknak szerkezetébe s foglalkozásaik szabályozásába már törvényhozásunk is betekintett s kellő részt vett legyen. Említésre méltóbbak ezen gyűlés határozatai közül következők:

1. A városok szerkezetét s polgári jogait illetők.

¹⁾ Katonánál 109. köv.

²⁾ U. o. 177.

³⁾ U. o. 653.

⁴⁾ E pénzen ezen két betű: L. P. olvasható, mi „Liga Posoniensis”t jelent. L. Bel. Not. Hung. Nov. 1, 153.

⁵⁾ Katonánál 11, 704. köv. Most külön falut képez.

⁶⁾ Timon Epitome stb. 56. Wagner Anal. 1, 55. 219. Katona 12. 653.

⁷⁾ Katona 12, 715. köv. Városaik javát előmozdító királyi levelekkel dicsekedhetnek még a szebeniek. Katonánál 11, 700. köv. kőszegiek, eperjesiek. U. o. 723. köv. stb stb.

a) Minden királyi szabad városnak legyen saját törvényhatósága, mellynek egyedül tartozzanak a polgárok engedelmeskedni. Megtiltatik a városi polgár ellen más hatóság előtt törvénykezni s polgárt más polgártásának kiugrásai miatt börtönözni, megsérteni; a bűnös polgártól is egyedül saját tanácsa előtt kívántathassék elégtétel; mi ha elmaradna, szabad legyen a felpörösnek a fölebbvitel, melly szerint az ügy, az egészen magánálló városoknál a tárnokmesterhez, azon városoknál pedig; mellyek egy másikhoz kapcsolvák, ezen anyaváros tanácsához, ettől pedig a tárnokmesterhez, s végre a királyhoz legyen viendő. Art. 4. 7. 8.

b) Az 5-dik és 12-dik cikkben olly bűnhesztő-törvényi jog sajátították a városoknak, minővel azelőtt csak a nádor vagy főispán a megyei gyűléseken, vagy az újabb intézkedés szerint a birtokos nemesség uriszéke bírt a jobbagyok fölött; egyedül a kegyelem tartaték fön a királynak.

c) Mivel a városban lakó nemesség magát az adózási terhek alól kihúzta, rendelteté, hogy azontúl minden lakos, semmi kiváltságra nem tekintve, osztozzék a város terheiben. Art. 10.

d) A városok népesítése tekintetéből rendelteté, hogy minden egyházi szintúgy, mint világi urak jobbagyai, tartozásaikat leróván, szabadon, minden akadály s hátráltatás nélkül települhessenek le a városokban. Art. 6. — Ezen törvényt megerősítőleg később néhány városoknak különös szabadalmakat is adott Zsigmond, kebelökbe jobbagyokat befogadni; például 1406-ban Bartfának.

e) Végre megállapítottak az adózások; s nevezetesen, a királyi adón (*lucrum camerae*) kívül minden város kötelezteté, ujévi ajándécul bizonyos mennyiségű pénzt, aránylag kiváltságaikhoz s gazdagságához a kincstárnak, az ajtónálló mesternek pedig hasonló tisztelet-díjúl hat aranyat fizetni. A király vagy királyné átutazásakor a fejedelmi asztalt ellátni szinte a városok tartozása vala; ezenkívül

pedig a fő-lovász mestert minden céh köteles volt ilyenkor némi ajándékokkal megtisztelni ¹⁾. Art. 13.

2. A kereskedést s mesterségeket tárgyzólag rendeltetik:

a) A mértékek mindenütt a budaiakhoz szabattasának ²⁾.

b) A külföldi nagykereskedőknek, kik a magyar vásárokra utazandanak, megtiltaték, posztót s egyéb szövetekeket réfenként, vagy végenként eladni; a kiskereskedőknek, kik hat végnél többet magokkal nem hozának, megengedteték a végenkénti eladás; amazoknak legalább is hat végenként kellett eladni portékáikat.

c) Megtiltaték a durva arany s ezüst kivitele; s rendeltetik: hogy mind a honi aknákból származó, mind a külföldről behozott illy nemű érczek a királyi kamaránál váltassanak be; és csak saját használatra, arany s ezüst edényekre, ékítményekre fordítandó mennyiség hagyaték kereskedési tárgyul. A külföldre küldendő áruk két eskütt által vizsgáltassanak meg, ha nincs-e közöttök arany vagy ezüst elrejtve? Azután pedig ennek bizonyításaul az áruk az esküdtek pecsétével jeleltessenek meg.

d) Csak magyar pénz folyjon a kereskedésben; az új pénzszabályozás szerint száz ezüst denárt számítván egy aranyba.

e) Megismervén a gyűlés, hogy „nagy balgatagság mástól venni azt, miben ki maga is bővelkedik”: megtiltaték idegen sónak behozatala.

f) A vám és harmincad akként szabályoztaték, hogy a portékáktól, harmincad részének értékével csak külkereskedők adózzanak. Óvasként pedig az ebben elkövethető csalárdságok meggátlására rendeltetik, hogy egy honi kal-

¹⁾ P. o. a szűcs céh egy bélelt öltönyt (pelliscum), a szíjgyártók zablát, nyerget adtak stb. Katonánál 11, 664.

²⁾ Ezen törvény süketlen maradt; s már akkor is kivétettek a hegyvámi s tizedi mértékek.

már se merészkedjék külkereskedő áruit magái gyanánt kiadni s eziránt vele szövetségbe lépni.

g) Nehogy a budai árumegállító-jog egyéb belföldi kereskedőknek kárára váljék, rendelteték, hogy a megállítási tehertől, minden honi kereskedők mentek legyenek, áruikat Budán keresztül is akárhova szabadon szállíthatandók; s a város ezen jogát csak a külföldi kalmárookra nézve tartsa meg.

A királynak s törvényhozásunknak ezen kedvezése a városi közönségek s azoknak foglalkozásai iránt igen alkalmas időben történt a műipar s kereskedeés virágzatának fentartására s gyarapodására: ez okozta azt, hogy a magyar kereskedeés azon zajlongások, békétlenségek között, melyek Zsigmond uralkodása alatt eleinte majdnem szünetlenek, később pedig többször megújultak, sem hanyatlott azon tetőpontjáról, mellyet Lajos alatt elért vala. Igaz ugyan, hogy miután az ábrándos törökök, a keleti szárazföldi kereskedeésnek, annak hasznait még nem ismervén, sok akadályokat vetettek, s a földalált jóreményfoki út a szárazföldi utat nélkülözhetőbbé tette, a magyarországi transito-kereskedeés valamennyire megcsökkent; de annál élénkebb lőn az olaszokkal, németekkel és csehekkal, kiváltkép pedig a velencei, florenci s ragusai, meg a prágai, boroszlói és nürnbergi kereskedőkkel közlekedés. A boroszlóiak Lajostól nyert kereskedési szabadalmaikat Zsigmond is megerősíté, melly szerint nekik is megengedteték Velencébe mindennemű árukat szállítani s viszont hozni olasz portékákat Magyarországon keresztül ¹⁾; onnét ők a magyar városokba leginkább selymet s egyéb szöveteket, hazáról pedig drága bőroket, posztót stb hoztak. Zsigmond országlatának utósó évében néhány boroszlói kalmárok a budai vásárra ezer hatszáz huszonhárom vég posz-

¹⁾ Katonánál I2, 347.

tót ¹⁾ szállítottak; és nyolcvanhat strigau, meg száz két görlici posztó darabot száz negyvenhárom mázsa rézzel cseréltek föl; ötszáz nyolcvannyolc véget kész pénzért adtak el; négyszáz ötvenkét görlici posztó végen pedig hatvan mázsa borsot váltottak be. Ugyanezen kalmároknak Magyarországon több adásaik valának: egy pozsonyi kalmár tizenkét vég árával, ötvenegy arannyal; esztergamiak hetvenöt végért kétszáz negyvenkét arannyal ²⁾. Innét kitűnik, hogy a belföldi réz s a keletről hozott bors legjelentősb tárgya volt a magyar kereskedésnek; a gyárművek pedig külföldről hozattak be. A vászonkereskedés azonban a szepesi s erdélyi szászok részéről, valamint az esztergályozott faedényekkel is, még most is igen élénk vala. Az alsó vidéki városok legjelentősb kereskedést barmokkal űzték. E tárgyban, valamint honunk egyéb belkörülményeiben is nagy világot adnak Bertrandon de la Brocquière, francia útnakjáró irományai ³⁾, melyekben egyebek között ezt olvassuk: „Szeged egy nagy, nyílt város — — — s mindennemű növényekkel gazdag vidéken fekszik. Sok daru s vad kácsa fogatik ott; egy nagy piacot töltve láttam velök; — — —. Nagy számban találtnak itt eladó szilajlovak, melyeknek szelidítéséhez s idomításához jól értenek. Mondatik, hogy a ki három vagy négy ezer illy lovat venni akarna, Szegeden találndana. Olly csekély árúak, hogy tíz magyar forintért (arany) igen szép úti ló kapható. — — Szegedről Pestre érkeztem. — — Szegedtől idáig a föld róna és termékeny. Számtalan nyájakat találhatni az úton igás állatokból állókat s vadakként szabadon legelőket; innét van, hogy a szegedi piacon olly nagy számmal találtnak. Pestnek is igen sok ló-kereskedői vannak; a ki két

¹⁾ Egy hosszabb vég negyven réfet, a rövidebb harminchármat foglalt magában. Wagner Anal. Scep. I, 424.

²⁾ Documentirte Gesch. v. Breslau II, 2, 354. Fesslernél 4, 1244.

³⁾ Engelnél 2, 374.

ezer jó lovat kívánna, itt vehetne. Istállókként adatnak el, egy istálló, tíz lóval kétszáz forintért. Több lovakat látam, melyeknek ketteje vagy hárma megéri azon árat.“ Azonban, nem minden vidéken volt illy csekély áru a ló: egy 1404-ki oklevélben ¹⁾ egy lovat ötven arany forintra (kassai becs szerint) olvasunk becsültetni.

A lengyelekkeli kereskedés Zsigmond alatt annyiban vesztett élénkségéből, hogy a lengyel sónak behozása a főnebb említett törvénycik ereje által megtiltaték. Ez időtől fogva gyérebben látogatták honunkat a lengyelek; de a mi kalmárainktól kivitt bor, vászon, bors, réz s egyéb áru-neműek kapósak valának a lengyel városokban, hova ilyen-én anyagokkal kiváltkép a bártfaiak utaztanak. Azonban ama viszályok, melyek Zsigmond és a lengyel udvar között több ízben föléledtek, ezen közlekedést néha megakaszták, s királyi parancs által többször kényszerítették kalmáraink áruikkal haza takarodni ²⁾.

Hasonlókép akaszták meg néha a velenceiekkeli közlekedést azon ellenséges viszonyok, melyek Zsigmond s a köztársaság között Dalmátország birtoka miatt közben közben véres harcokká fejlődtek ki. 1431-ben, míg a magyarok a köztársaság hadaival Friaulban közös elkeseredéssel csatáztak, azalatt Zsigmond a köztársaságot egy kereskedési tilalom-parancscsal bünteté, mellyben megtiltatván a magyar- s németországi kalmároknak a köztársaságiakkal minden kereskedési közlekedése, egyszersmind az is parancsoltaték, hogy Németország azon árukat, melyeket eddig Velencétől vett vagy cserélt, például: a keleti fűszereket, selyemszöveteket, ezenül Genuától, vagy evvel összeszövetkezve egyenesen keletről vegye; Magyarország pedig és Osztria Byzanton és Caffán keresztül szállítsa kebelébe. A németeknek Velencében létező kereskedési ügy-

¹⁾ Katonánál 11, 595.

²⁾ U. a. 12, 398. köv. és 535. köv.

viselő-hivatalaik (Factorei) Genuába tétessenek át ¹⁾. Ezen parancsoknak tartós sükerök nem lehetett ugyan, miután a kereskedés folyamának hosszabb időre semminemű hatalom nem parancsolhat; de bizonyos ideig mégis megakadályozák a közlekedést. Hasonló volt ezen tilalom-parancshoz Velencének is azon titkos szerződése a friauli közönségekkel 1385-ben, melly szerint ezek kötelezik magokat elzárni kikötőiket a magyar korona hajói előtt ²⁾.

A szomszéd Osztriával élénk volt kalmáraink közlekedése. Zsigmond a bécsi kalmárok ügyében több intézkedő levelet bocsátott a magyar városokhoz. Nevezetesen 1388-ban megtiltá az óváriak s győrieknek a bécsi s egyéb osztriai kereskedők elfogatását s áruiik lefoglalását azon sérelmek fejében, mellyeket ezen városok néhány kalmárai Osztriában szenvedtek ³⁾. Némi kiváltságokat ad Zsigmond a nevezett kereskedőknek azon oklevélben is, mellyben a csehországi viszályos ügyeket rendbe hozandó, távolléte idejére Albertet, Osztria fejedelmét Magyarországon helytartójául nevezi ki ⁴⁾. A soproniak és kőszegiek most is folyvást vetélkedének boraiknak Osztriába szállításában, miből az utóbbiakra nem ritkán sérelmek is háramlottak ⁵⁾. — A külföldeli közlekedésben, valamint a belkereskedés élénkségében most is még — miként számos oklevelek bizonyítják — a szepesi és erdélyi szászok tarták az elsőséget.

A kereskedési tárgyak ára ez időben is majdnem ugyanazon lábon állott, mellyben Lajos alatt. Egy hosszabb, negyven réfes, vég csehposztó héttől tizenhat arany forint-

¹⁾ Engel 2, 333. — Már a heringhal is ősmertes volt honunkban. Zsigmond 1412-ben a szepesi-Vöröskolostornak egy tonnát ajándékozott. Engel 2, 373.

²⁾ Tudománytár 9, 226.

³⁾ Katonánál 11, 226.

⁴⁾ U. o. 546.

⁵⁾ U. o. 11, 725.

tig kelt el ¹⁾. Zsigmondnak 1427-diki hadszabályozásában illy árjegyzék fordul elő: egy mérő zab, árpa, rozs, drága időben harmincegy, olcsóban huszonöt denár; egy napi szénaadag egy lóra, egy denár; két adag kenyér szinte annyi; egy malac öt denár; egy bárány nyolc denár; egy tyúk három; csibe, kettő; egy akó bor tíz denár; egy mázsa só egy arany forint ²⁾.

A pénzfolyamat még mindig változó s ingatag volt; de az ércnek, mellyből vereték, meghamisítása miatt nem is maradhatott mindig ugyan egy értékű. A tizenegyedik és tizenkettedik században egy ezüst marka tőn négy aranyat s egy arany negyven denárt foglalt magában. A tizenharmadik században az egy markányi fillérek száma száz hatvanról kétszázra emelteték, a nélkül, hogy egyes fillérek bece megkisebbittetett volna, s így ötven fillér tőn egy aranyat. Károly alatt egy marka, budai becs szerint, háromszáz husz fillért számlált, mellyekből nyolcvan ért egy aranyat. Később az egy markányi fillérek száma háromszáz harminchatra, azután meg háromszáz hatvanra emelteték; Zsigmond alatt pedig egy markányi ezüsből négyszáz fillér vereték ³⁾, s ekkor száz fillér vagy denár = egy arany. Szinte Zsigmond alatt jöttek folyamatba azon babkák, mellyekből négy tőn egy denárt s *quartiones* nevet viselnek az oklevelekben: azelőtt apró, váltó-pénz nemében más, *ducát* nevű pénz forgott, melly az új babkák veretése után tízével váltatott be egy denárért ⁴⁾.

A kereskedésnek azon hatásánál fogva, mellyet a műiparra olly ébresztőleg gyakorol, szükségkép gyarapodni s tökéletesedni kellett a mesterségeknek, annál is inkább, minthogy a mesteremberek is ugyanazon királyi s

¹⁾ Wagner *Analect. Scepus.* 1, 424.

²⁾ Koller *Hist. Episcopat. Quinqueecl.* 3, 374. — Kovachich *Suplem. ad Vest. Comit.* 1, 334.

³⁾ Ezen új pénz koronásnak nevezteték. Katona 11, 60.

⁴⁾ U. o, 12, 540. 750. — Fessler 4, 932. köv.

törvényhozási kedvezésekben, hasonló városi s polgári jogokban részesültek a kereskedőkkel. Azonban, aránylag a honi durva, első kézi természetmények mennyiségéhez és sokneműségéhez, Magyarországon még most is jóval alantabb fokon állott a műipar a kereskedési szorgalomnál. Sokféle kézművek hiányoztak még, melyeknek a magyar föld szolgáltatott volna földolgozandó anyagokat s mellyeket e miatt külföldre kellett szállítani, ott szövetekké s egyéb árukká alakítandókat. A mesterségek azonban általában véve nemcsak szaporodtak, hanem tökéletesbültek is. Ez idő táján honosultak meg nálunk az üvegesek; üveg ablakok már közdivatukká váltak: Pozsonyban a tizenötödik század elején már a poroszlók lakjai is üveg ablakokkal valának ellátva ¹⁾. A bártfai vásznosok nevezetesekek valának a kallózásban s fehérítésben; kiknek példáját, az ezen foglalkozásból eredő haszontól ösztönöztetve, nem sokára követék az eperjesiek is, mitől azonban a bártfaiak panaszaíra az 1446-diki országgyűlésen eltiltattak ²⁾. Bertrand de la Brocquiére, az említettem francia útazó, különösen dicséri a magyar kocsikat is: „Magyarországon keresztül útazásom alatt, úgymond, gyakran láttam kocsikat, mellyekre hat, nyolc személy fölrakodott, egyetlen lótól vonatva. Tartományi szokás, nagy napi utakra egy lovat fogni be. A kocsik hátulsó kerekei sokkal nagyobbak az elsőknél. Találtatnak itt kocsik, mellyek vidéki szokás szerint földöttek, igen szépek s olly könnyűek, hogy, mint látszik, egy embertől vállán kerekestől elvitethetnek.“ A kassai vargák, a brassói és csepel-szigeti esztergályosok, meg a budai és szentfalvi kardcsiszárok művei külföldön is igen kelendők valának ³⁾. A tizenötödik század első negyedében honunkban is találunk már nyomára a lőpornak, ta-

¹⁾ Bredeczky Beyträge z. Topogr. 4, 35.

²⁾ Kovachich Suplem. ad Vest. Comit. 2, 47.

³⁾ U. a. Form. Solenn. Styli 434. 439.

rackoknak és löcsöveknek ¹⁾. A Zsigmond halálát követő évben pedig, miként a pozsonyi kiadásjegyzékből világos, a tarackok, lőpor és csövek, álgyük és tűzgolyók készítésével Pozsonyban hat művész foglalatoskodék ²⁾.

Az építészetben honi származásuak között még csekély volt a haladás. Való, hogy a nagyok már többnyire fényes palotákban laktak, s Buda — miként több oklevelek tudósítanak — számos pompás lakokkal, fürdőekkel stb díszelgett ³⁾; de ezek többnyire külföldi művészek s mesteremberek teremtményei valának. Zsigmond egy fényes királyi palotát ⁴⁾ s a Dunán keresztül Pest és Buda között álló hidat ⁵⁾ építendő, Párisban mulatása alkalmakor (1416-ban) francia kőműveseket fogadott meg s küldött Magyarországra ⁶⁾. A többször említett francia utazó 1433-ban még hat vagy nyolc francia családot talált Pesten s egy kőművest azokból szolgálatába is fogadott. Említ ő is Pesten egy torony alakú kőépítményt, melyet Zsigmond a budai királyi laknak átellenében kezdett építtetni, de mely a művesek nagy részének kihalta után dugába dőlt. Ő azonban ezen építmény rendeltetése iránt Bonfinnal, ki Zsigmondnak hídépítési szándékot tulajdonít, ellenkezik. Bertrandon de la Brocquière írja, mikép az volt volna ezen torony építésében — mely már három ölnyi magasságra viteték föl —, a királynak célzata, hogy a bourgognei zár hasonlatosságára, a Dunát egy, ezen tornyon megerősítendő lánczczal elzárhassa. Egy másik jeles épület, melyet még Lajos anyja kezdett emeltetni, de Zsigmond által viteték csak tökélyre, volt a kassai anya-templom, négyszeg

¹⁾ Cornides Bredeczkynél Beyträge z. Topogr. 4, 99.

²⁾ U. o. 4, 101. 109.

³⁾ Katonánál 12, 810.

⁴⁾ Ennek leírását adja Vindek. Katonánál 12, 720. köv.

⁵⁾ Katona 12, 810.

⁶⁾ Engel 2, 287.

kövekből, kereszt-alakban, kívül s belül oszlopokkal, szobrokkal s különféle metszésekkel díszelgő.

Az említett francia kőműveseken kívül még más nemű mesteremberek is voltak azon kétszáz között, kiket Zsigmond Párisból Buda-Pestre küldött. Ezekben olly ágával gazdagítá ő a magyar műipart, melly itt még vagy nem létezett, vagy csekély kiterjedésben; voltak t. i. köztők hímezők, aranyozók, szőnyegszövők ¹⁾, s egyéb divatárművesek, a szép izletét Magyarországon is elterjesztendők ²⁾.

Az e korbeli céhszabályok, mellyek a derék Kovachichnak köszönik napvilágra jöttöket ³⁾ s mellyek közt már nem egyedül a művitelt, hanem a közrendtartást tárgyazók is találhatnának, tanúsítják, hogy a mesterségeknek sőt művészeteknek is igen kevés ágai valának már honunkban ismeretlenek. A szabók, vargák, szűcsök, timárok, ácsok, kővágók, asztalosak, kovácsok, nyergesek, szíjgyártók, fegyvercsiszárok stb. illetén mindennapibb kőművesek céhei mellett említettnek a mondott helyen üvegesek, drága-kőművesek, aranyfüstverők, festészek és szobrászok stb. céhei. Ezen utósók ügyességét bizonyítják azon dicséretetek, mellyekkel Vindek, Zsigmond korabeli történetész, a budai királyi lak szépségeit s jelességeit illeti; meg azon képszobor, melly a Zsigmondtól építtetett kolosvári, sz. Mihály templomának homlokfalán sz. Mihály archangyalt az általa legyőzött ördöggel ábrázolja ⁴⁾. A főstészi művekről alig találunk egyéb említést, azon nemesi címereken kívül, mellyekkel Zsigmond több családot meg-

¹⁾ Engel 2, 376.

²⁾ Ekként fejezi ki magát Mad. de Lussan, küldetésük célját érintőleg: „Pour y porter le bon gout.“ Engelnél 2, 287.

³⁾ Form. Solenn. Styli 206. 433. 437. 474. stb.

⁴⁾ Katonánál 12. 812.

ajándékozott ¹⁾; de kétséget sem szenved, hogy a már több helyeken létező jeles mivű templomok jeles oltárképekkel s egyéb festvényekkel is díszeskedtek. A céhegyesületbe avatandó festésznek négy arasznyi magasságú, emberi alakot ábrázoló festvénnyel kellett mesteri ügyességét tanúsítania ²⁾.

A földmivelők és földmivelés állapota Zsigmond alatt kevés változást szenvedett. A földmivelők költözködési jogát mind maga a király egyes esetekben, mind a törvényhozás megerősíté. A földesurak és jobbágyság közötti viszonyok tekintetében fontosak az 1405-ki törvénykönyv 6-dik és 8-dik, meg az ugyanazon évi második (rendszerint a Corpus-Jurisban harmadik) törvénykönyv 10-dik, 14-dik és 16-dik cikkelyei, mellyekben megállapítatik, hogy a jobbágyság első folyamodási, közvetlen törvényszékek a földesurak hatósága legyen, honnét a főlebbvitel a vármegyei tisztviselőkhöz, al- és főispánhoz útasíttatik; kiknek köteleességek tételük az illy pöröket rövid úton minden pereskedési zaj nélkül eldönteni. A pórság költözködési joga megerősített ugyan, de azon toldalékkal, hogy csak minden jobbágysági tartozásaiak lefizetése után mehessenek szabadon. Hogy pedig a földesurak önkényének a költözködni akaró jobbágyságon netalán teendő követelésekben kelő korlátok vettessenek, meghatározták: hogy minden adózás, melyet a földesur jobbágysága fölött követel, egy hónapnyi határidő alatt beszedessék; a mik pedig még a második hónap feléig sem szedettek volna be, megsemmisülteknek tekintessenek. Tagadhatatlan, hogy ezen föltételek s az uriszékek által, mellyek ezen föltételek teljesítésére ügyeltek, a pórság egészen a földesurak hatalma alá vették, miből később számtalan visszaélések származtak. E volt oka nemcsak annak, hogy számos törvényszá-

¹⁾ Thuróczi P. 4. C. 8. s több oklevelek Katonánál 11, 520. 669. — 12, 213. 236. 245. stb.

²⁾ Kovachich eml. h.

bályok, mellyek később a pórság javára alkottattak, a kegyetlenebb s féktlenebb földesurak javadalmaiban sikertelenek maradtak, hanem annak is, hogy a rabszolgaság bélyege pórosztályunkról olly sokáig nem törültetheték le tökéletesen. Nem példátlan esemény, hogy a birtokosak jobbágyaikat tobzódásaik pártolása, alaptalan követelések, pörök, kölcsönzések által annyira adósságba meríték, miképen ők, a helyett, hogy állapotjokat javítandók, költözködésről csak gondolkodhattak volna is, valódi szolgaságba süllyedvén, vagyon, birtok s életöröm nélkül napi kenyerökért kénytelenítették robotolni.

Zsigmond a jobbágyság adózási terheit is megszaportította. Negyedik törvénykönyvének második cikkelyében a kapu-adót, mellynek fejében Robert Károly idejétől fogva tizennyolc ezüst fillér vala fizetendő, harmincra emelte. Ezen felül egy másik adót is hozott be, a kisebb, egy szárnyas ajtótól tizenöt fillérrel fizetendőt. Melly házhelyen mind a két nemű kapu létezett, attól a mondott harminc pénz kívántaték. Fölmentettek azonban ezen adótól (hogy a beszédési nehézségek megkisebbittessenek) a helységek birái, a házatlan napszamosak, zsellérek és a földesurak szolgái.

A földművelésben Károly és Lajos idejétől fogva jelentős gyarapodás vagy haladás nem történt. A szőlőművelés a dunamelléki megyékben, meg Osztria határai felé gyakoroltaték legszorgalmasabban; innét vitettek ki legtöbb borok a szomszéd Németországba. A Duna és Tisza közötti tartomány baromtenyésztés hazája vala; a kertek és szőlők itt még ritkaságok közé tartoztanak; a fennemlített francia utas állítja, hogy Nándor-Fejérvártól Szegedig két erdőcskén kívül egy fát sem látott útjában. Szegedet pedig, valamint az egész Szeged s Pest közötti vidéket, a föld mindennemű gyümölcseivel gazdagnak mondja.

A bányászat, úgy látszik, még mindig kevesebb kezeket foglalatostkodtatott, mint az aknák gazdagsága kívánta volna; vagy csak a növekedő fényűzés, melly a házi

szerek egy részét nemes ércből szereté készíttetni, meg a nagyobb mennyiségben veretett pénz vitte reá az 1405-diki országgyűlést, hogy az arany s ezüst kivitelét szigorú törvényekkel tiltsa meg. A sóaknák, miután a lengyel sónak behozása megtiltaték, nagyobb szorgalommal műveltettek. A rézbányák is olly szorgalommal munkáltattak, hogy azoknak ásványa könnyen legjelentősebb tárgyát tévé a magyar kereskedésnek. A beszerceiknek valamint gazdagságát, úgy szorgalmát is igen emelé azon e korbéli fölfedezés, hogy aknáik reze sok ezüst-részeket is foglal magában. Ezen körülményt ők Zsigmondnak egész uralkodása alatt titokban tudák tartani, egyetértvén a krakói és breszlói rézolvasztókkal, kiknek kohaiban választák el az ezüstöt a nemtelenebb réz-ásványtól ¹⁾.

Albert rövid országlása után mindinkább lankadni kezd a műipar s kereskedés élénksége; s Mátyás alatt, mint utósó szikráiban a hamvadó tűz, föléledvén, kora sírja felé sietett. Igaz, hogy a mesterségek száma ezen időszakban nem apadott, sőt némelyektől a gyarapodást sem tagadhatni meg, és a kereskedés is folyt az eddig megtört utakon. De az az élénkség, az a fiatal életerő, melly a Magyarhont Robert Károly, Lajos s részint Zsigmond kormányzata alatt bélyegzé, mindinkább enyészni készült s pedig nem egyesek s ezekkel együtt az egész nemzeti test tespedése, hanem némi mostoha körülmények miatt, melylyek az ország political álladalmát megzavarták. Mi volt legyen gyökeres oka ezen változásnak s annak, hogy némi kedvező körülmények megszűnése s fordulata tüstint szembeszökő változást okozott a kereskedés állapotjában, alább, az akadályok között adandom elő, itt most csak azokat a körülményeket érintvén, mellyek Zsigmond után a műipar s kereskedésre hatottak.

Albert hirtelen s kora halála ismét kitevé a hont azon

¹⁾ Fessler 6, 180.

zajlongásoknak s nyomorúságoknak, melyeket egy féktelen nemesség között a fejtelenség szokott nemzeni. „Az egész magyar nép — úgymond Thurócz ¹⁾ — pártokra szakad, s a kölcsönös szeretet elhamvadván, egyik a másik veszedelmére rohan, — — — a pannon föld urai s vezérei az országot, az elhunyt királyok alatt béke malasztival biztosítottat, — — bőséggel töltözött, pusztító csatákkal sanyargaták. — — — Mit a belső háború meg nem emészthetett, azt idegen kéz orzá el. A pórság súlyos adóval terhelteték; de a rendkívüli adók gyakori fizetése sem szerzé meg neki a békét; s életét védelmezendő, pusztákba, barlangokba s erdők rejtekeibe kénytelenítették vonulni. Égtenek a városok és falvak, melyek több ízben fölgyújtattak s emelkedő füst maszlagítja a léget. Egész Magyarországon kegyetlen, vaskori évek folyának le s a parlag földeket az urak és jobbágyok vére nedvesíté“ stb. A cseh Giskra nem ritkán tűzzel-vassal pusztítja az — egész 1453-ig elfoglalva tartott — felső vidéket ²⁾, főleg Szepest ³⁾. Egy kis csillapodás után, 1441-ben, midőn Ulászló, az özvegy királynét egyezésre nem birhatván, fegyveres kézzel akarta elfojtani a villongásokat s megalázni a királyné pártját, ismét egész felső vidéken eláradának a polgári háború sanyarúságai. Késmárk, Rosnyó stb ostrommal vétettek be; Pozsony külvárosai fölgyújtattak. Giskra pedig az Erzsébet-párti nemesekkel egyesülve, kegyetlenül pusztítja Ulászló s pártja birtokait s annyira sanyargatá a pór és polgári osztályt, hogy sokan vagyonukat odahagyván, erdők rengetegeiben kerestek a háború dühe előtt életöknek menedéket s bátorságot ⁴⁾. A következő év tavaszán ismét megújultak a forrongások. Selmec fölgyújtaték s a templomokat kivéve, egészen kiraboltaték. Osztozott ezen nyomorúságban nem

¹⁾ Chron. P. 4. Cap. 31. és 34.

²⁾ Thurócz Chron. P. 4. C. 34.

³⁾ Engel 3, 41. köv.

⁴⁾ Thurócz eml. h. — Engel 3, 48.

sokára Eperjes is ¹⁾. De unalmas lennék, ha azon kor véres jelenéseit egyenként akarnám elszámolni, miután az egész hon mindaddig, míg magát Mátyás a királyi széken megerősíté, az oligarchák viszályainak s egymás elleni harcaiknak, rablásoknak és pusztításoknak volt szomorú piaca. Hunyady, a kormányzó, kinek minden figyelmét s erejét a fenyegető ozmán-veszély foglalta el, elégtelen volt azokat lecsillapítani. A szorgalmi osztály mind ezek között legtöbbet szenvedett, melyet nemcsak a polgári viszályok, hanem a számtalan rablók is nyugtalanítottak. Perényi István, zemplényi főispán, bizonyosan nem egyetlen vala, ki rablóvárából a gyöngébb földesurakat s azoknak jobbágyait fosztogató ²⁾. Illyetén rablóvárak milly számosak voltak, kiviláglik azon törvényszabályokból, mellyek azoknak leontását sürgetik ³⁾.

Mátyás is minden erőfeszítése és szigorsága mellett milly nehezen szoríthatá össze az eláradott féktelenséget, tanúsítja azon folytonos vívás, melly majdnem egész országlását bélyegzi. Ezen erővel teljes király számtalan példait adá ugyanannak, mikép ő a szorgalmi osztály érdemeit kellőleg ismeré s annak javát és emelkedését előmozdítani törekvék; de országlása körülményei még sem valának legkedvezőbbek a műipar és kereskedelemre nézve. Azon, majdnem folytonos háborúk, mellyeket ő épen azon szemszéd népekkel viselt, mellyekkel legnagyobb s legjövedelmesb vala a magyarok kereskedése, a közlekedést gyakran megakadályozák. Más részről pedig, míg ő a külben táborozott, az ország kebelében hatalmas rablók nem ritkán büntetlenül fosztogatók a békes polgárokat ⁴⁾. Mátyásnak

¹⁾ Engel 3, 50.

²⁾ Szirmay Notit. Hist. Comit. Zemplén. 38.

³⁾ Thuróczi P. 4. C. 49. — Katona 13, 573. 668. 790. 907. 1145. stb. Engel 3, 142. 147. 162. 175. 69. 89. stb.

⁴⁾ Engel 3, 239. 262. — Katona 14, 115. köv. 294. stb. 15, 124. stb.

a szebeniekhez intézett saját leveléből olvassuk, miképen Perényi Miklós váraiból nyilvános rablásokat űzött s az országútakon honi s külföldi kereskedőket egyiránt fosztogatott ¹⁾. Aztán meg az oligarchák is, hatalmokat Mátyás szigorúsága által megkorlátoltatni sajnosan érzők, a király távollétében többször zajlongani ²⁾, és 1470. táján Kázmérral, a lengyel királlyal egyezkedni is kezdenek, Mátyás megbuktatásával ezt emelendők a magyar királyi székre ³⁾. Mátyás kemény rendszabályai elfojták ugyan a lázongást; de a bűnösök mellett számtalan ártatlanok is szenvedtek: az esztergami érsek uradalmait maga a király parancsa szerint kifosztattak s pusztítottak ⁴⁾. Hasonló károkat szenvedtek azon vidékek is, melyeken Kázmér hada átvonult ⁵⁾.

Így a felső vidéken. Az alsókat pedig és Erdélyt koronként törökök háborgaták. Már 1438-ban egy kalandjok alkalmakor hetven ezer embert hajtottak el szolgaságra ⁶⁾. Szebent ugyan süker nélkül ostromlották, de Brassó külvárosait fölgyújtották. Hasonló, többször ismételt betörések alatt sok szorgalmas szász családok hurcoltattak el, török rabigába szorítandók; sokan az Ozmanok elől futván, a vármegyékbe vonultak s a nemesektől, részint erőszakkal is, letartóztatottak új falvakat építének; de régi szabadságaikat idővel valamennyien elvesztették. 1473-ban a Dráva és Száva folyamok melletti vidéket érte az a sanyarú csapás. A következő évben, míg Mátyás Morvaországban táborozott, egy török csapat egész Nagy-Váradig benyomult, s ezen, akkora igen jeles és népes várost fölgyújtván, nagy martalékkal és számos foglyokkal tért visz-

¹⁾ Katona 16, 527.

²⁾ Katonánál 15, 224—233.

³⁾ U. o. 495.

⁴⁾ Engel 3, 220.

⁵⁾ U. o. 322. 331.

⁶⁾ Katonánál 12, 854.

szá ¹⁾; 1479-ben pedig Tótországon keresztül Zala és Vas vármegyékből nagy harácsot szedvén, húsz ezer embernél többet fűzött rabláncokra ²⁾).

Ezen néhány vonásból is kiviláglik, miképen ezen időszak nem volt a műipar s kereskedeés gyarapodására kedvezőleg ható; ámbár, nem tagadhatni, hogy a királyok, még az egyébiránt hanyag Ulászló is, kegyesen gondoskodtak volt a szorgalmi osztályról, kiváltképen a városokról. Hasonlók valának törvényhozásuk intézkedései is. Albert törvénykönyvének 9-dik cikkelye megerősíté mind azon városoknak árumegállító jogait, mellyek olyant az elhunyt királyoktól nyertének. Azon szabályok, mellyek ezen jog tekintetében Zsigmond alatt alkottattak, ezen korban is megtarták erejüket. Illy jogot adott Ulászló a még Zsigmondtól királyi várossá emelt Podolinnak is ³⁾. V. László Bartfát és Eperjest új címerekkel látta el szolgálataik jutalmául ⁴⁾; az erdélyi szászok jogait pedig megerősíté ⁵⁾. Ugyan ő pozsonynak azon III. Andrástól 1297-ben nyert kiváltságát, miszerint a határában fekvő Dunán az áruk vízi szállítása egyedül e városbeli hajósok joga volt, megerősíti. Im ezek oklevelének szavai: „Ha valaki áruít Bécsbe, vagy innét Magyarországba viendi, azon hajósok által, kik eddig Németországból kalmárokat hozván, hajóikkal Pozsonyba jöttek, ezután azokat nem fogja szállíthatni, hanem egyedül a mi polgáraink hajósai által, kik Németországban leendének ⁶⁾. Ugyanazon évben erősítette meg V. László Pozsonynak Zsigmondtól 1402-ben nyert

¹⁾ Katonánál 15, 725. köv.

²⁾ U. a. 16, 223. köv. Hasonló pusztításokról emlékezik Engel 3. 13. 331. 334. 363. stb.

³⁾ U. o. 13, 213.

⁴⁾ U. o. 912. 915.

⁵⁾ U. o. 1050.

⁶⁾ Bel Notit. Hung. Nov. Hist. — Geographica 1, 137.

árúmegállító jogát; s mivel az erről szóló oklevél ¹⁾ kereskedésünknek a nyugat és éjszakfelé kiterjedését is megjegyzi, méltó, hogy belőle e töredéket közöljük: „Rendeljük... hogy az idegen kalmárok, kik eladandó vagy kicserélendő áruikat, bármi neműek s anyaguák azok, országunkból ki, Német-, Osztrák-, Cseh-, vagy Magyarországra, vagy ezekből országunkba szállítandják: azok minden áruikat s portékáikat ott — Pozsonyban — tegyék le s onnét el ne vigyék; hanem ott felbontani, megmérteni, eladni vagy fölcserélni s végkép elintézni tartozzanak, valamint minden egyéb szokásokat is megtartani, mik országunk egyéb helyein s városaiban a kereskedési tárgyak lerakása körül divatoznak. Akarjuk továbbá: hogy országunk mindennemű kalmárai, kiváltképen pedig e városunk polgárai a külföldiekkel akárminemű kereskedési társulatra vagy egyesületbe állhassanak.“ — Midőn azonban a pozsonyiak az árúmegállító joggal, mit csak a külföldi kalmárookra nézve nyertének, visszaélvén, a nagy-szombathi és sopronyi kalmárokat is szorítanák áruik lerakására, László még ugyanazon évben egy másik oklevelet ²⁾ is bocsátá ki, az említett, rövidséget szenvedő városiak kérelmére, melyben rendeli, hogy a nagy-szombathi és sopronyi kalmárok Pozsonyban ne szoríttassanak áruik lerakására, valamint viszont a pozsonyiak se, midőn Nagy-Szombathba vagy Sopronyba utaznak áruikkal. Ezen oklevél is érinti némely helyeket, hova kalmáraink utazni szoktak, midőn folytatja: „Megengedjük azonfelül, hogy Soprony és Nagy-Szombath városaink lakosai szabadon mehessenek mindennemű áruikkal valamennyi országainkba, a Bosnyák országon túli részekre segíába, a tenger mellékre, vagy akárhová csak nkarnak, és mentek legyenek mindenütt áruik megállítástól és lerakási terhétől.“ Mátyás buzgal-

¹⁾ Bel. Notit. Hung. Nov. Hist. — Geographica 1, 149.

²⁾ U. a. 2, 86.

mát a műipar s kereskedelem emelése iránt mind személyes intézményei, mind az ő korában alkotott törvényszabályok eléggé tanúsítják. Mindjárt országglása elején, még nagy bátyja, Szilágyi ellen is, süketesen védelmezé a szászok jogait ¹⁾. Buda határát a visegrádi várhoz tartozó sassadi javadalommal megnagyobbította s ott letelepülni minden földesurak jobbágyainak szabadságot adott ²⁾. Megerősíté . Pozsonynak azon V. Lászlótól nyert jogát, miszerint a város az elengedett harmincadot közszükségeinek pótlására beszedheti s e végre minden harmincad hivatalnál biztosakat tarthat, kik a város kalmáraitól ezen adót megvegyék ³⁾. 1470-ben a hét bányavárost: Körmöcöt, Besztercét, Selmetet, Uj-, Baka-, Libet- és Fehérbányát minden adózástól örökre (in perpetuum) fölmenté ⁴⁾. Szinte azon évben Szomos városkának vásári jogot adott ⁵⁾. Számosak azon oklevelek, mellyekben Mátyás külön városoknak különféle kegyelmeket osztogat ⁶⁾; s mondhatni minden szabadékokat, vásárokat, árumegállító-lerakó jogokat, stb. miket a városok az előbbi királyoktól nyertének, új oklevelekkel megerősített; több városok országos vásárait pedig, mellyek eddig csak két vagy három napig tartottak a határnapon túl két hétre terjesztette ⁷⁾. Ha valamely város hadi pusztítás, vagy más szerencsétlenség által tetemes károkat vallott, ő azt bizonyos időre fölmenteni szoká az adózástól stb. Milly hatalmasok, milly nagy tekintetűek voltak e korban már a városok, kitünik a királyoknak hozzájuk utasított leveleiből; minők p. o. mellyeket Mátyás a Bárt-

¹⁾ Engel 3, 224. köv.

²⁾ Kovachich Formulae Solen. 531.

³⁾ Bél eml. h. I, 155. köv.

⁴⁾ Katonánál 15, 415.

⁵⁾ U. o. 15, 459.

⁶⁾ Többek között ilyenek: Katonánál 14, 148. köv. 221. 223. 293. 297. 452. 453. 457. stb. 15, 728. stb. 16, 595. köv. stb.

⁷⁾ Bel Notit. Hung. Nov. 1, 157. 164. stb.

faiakhoz írt 1475 ¹⁾); ismét mellyeket neje, Beatrix ugyan azokhoz intézett Mátyás halála után ²⁾); Maximilian császár pedig még vadászta is a bartfai polgárok hajlandóságát és segedelmét a magyar korona megnyerhetése okáért ³⁾). Mátyás országlása alatt a törvényhozás is több ízben figyelembe vette a műipar s kereskedés s az ezekkel foglalkozók ügyét. Így, megtiltatték a vásárokon s piacokon fölfegyverkezve megjelenni ⁴⁾); a hitelezőknek utazó adósaikat, kiváltképen kereskedőket útfélen letartóztatni s törvényszék elibe idézni ⁵⁾). A kíséret-adó, mellyet eddig utazó sütők és szabók negyven fillérrel fizettek, a közönségesre, husz fillérnyire szállították le ⁶⁾).

De mind ezen királyi s törvényhozási kedvezések s intézmények sem hozhatták helyre azon károkat, mellyeket a belső zajlongások, meg a csehek, lengyelek és törökök pusztításai magok után húztanak. Sőt Mátyás, sokszor kényúr, néha a városok szabadságait s jogait sem vevé figyelembe. Nem említem azon rendkívüli adókat, mellyeket a városokra önkényesen vetett, (p. o. 1462-ben Bártfára két ezer, Kassára a következő évben öt ezer arany forintot). Ennél ő érzékenyebb sérelmet is ejtett a százszok jogain: tíz szepesi várost, mellyek azelőtt az egyesült huszonnégyszabad városok testületéhez tartoztak, nem tekintvén törvényszerű kiváltságaikat; a Zápolyáknak családi birtokul ajándékozá. Ezen városok, Albert király halála óta a csehek által elnyomottak, inségbe sülyedtek, elfeledék régi, de soha el nem avulható szabadságaikat, mellyeknél fogva magányosak urasága alá törvényszerűleg soha nem vettethettek, sükeresen védeni; egyedül Késmárk

¹⁾ Kovachich Vest. Comit. 394.

²⁾ U. o. 408.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Decr. Math. Anni 1486 art. 66.

⁵⁾ Decr. anni eiusd. art. 29.

⁶⁾ U. o. art. 36.

lőn szerencsés magát a földesurak akkor elég nyomasztó igrája alól kivívni; a többi kilenc helység most is magányosokat ural.

Ennyi háborgások, egyéb mostoha külkörnyezetekkel egyesülvén, nem csoda, ha a kereskedeés emelkedését hátráltatták. A keleti kereskedeés száraz útját, mely Magyar-s Erdélyországon keresztül Constantinapoly és Caffa felé vonúlt, a török csoportok rabló kalandjai egészen elzárták, kiváltképen miután Byzant is meghódolt az ozman hatalomnak. Az erdélyi szászok, kereskedeésöket azelőtt egész Ázsiáig üzök, most legfőlebb a szomszéd Moldvát s Oláhországot látogatták; tovább utazni ritkán bátorkodtak ¹⁾. Hasonló akadályok nehezíték a felső vidéki városok kereskedeését, míg nem Mátyás a cseheket legyőzvén, az utak bátorságát helyreállította.

Ezen körülmények azonban a kereskedeésben csak csökkenést, nem általános fölakadást okoztak. A fenn említett német-, olasz-, cseh és lengyel kereskedeók most is, kiváltkép Mátyás alatt elég sűrűen látogatták honunkat. Az osztriai kalmárok ügyében a kormányzó Hunyady Jánostól is bírnok okleveleket, a békehelyre állítása után azoknak kereskedeési szabadságaikat megerősítőket ²⁾. A boroszlói kalmárok kiváltságaikat Ulászló is megújítja ³⁾, Mátyás pedig azokat több kedvezésekkel szaporítja ⁴⁾. Azon alkalommal, midőn Mátyás a florenci köztársasággal frigykötésre lépett, ennek kalmárai is nyertek néni kereskedeési szaba-

¹⁾ Találunk azonban még nyomára a kelettel közlekedő magyarhoni kalmároknak: 1453-han a keleten mulató bártfai és szebeni kereskedeók tudósíták a királyt, hogy Amurat a következő évben nagy haddal készül megtámadni Magyarországot. Engel 3, 179.

²⁾ Katonánál 13, 543. 553.

³⁾ U. a. 13, 158.

⁴⁾ U. a. 16, 561.

dalmakat Magyarország határai között ¹⁾. Budán, Esztergamban, Kassán pedig több olasz kalmár családok települének le.

Városaink közül a külfölddel legsűrűbb közlekedésben valának Pest ²⁾, Pozsony ³⁾, Mosony, Kassa, Esztergam, Szeben és Brassó. 1484-ben a kőszegieknak ismét megengedték, boraikat, mellyeknek Osztriába kivitele azelőtt bizonyos időre megtiltaték, (kétségen túl a császárral viselt háborúk miatt), Németországba szállítani ⁴⁾. Ezen borkereskedés élénkségét eléggé tanúsítja az, hogy az osztriai rendek az 1449-diki kremsi országgyűlésen a magyar boroknak tartományukba be s azon keresztül szállítása ellen hevesen kikeltek ⁵⁾. A szebeni és brassói kalmárok a szomszéd Moldva és Oláhországgal, valamint az örményekkel is ez időben is még nem csekély haszonnal űzték kereskedésüket; de gyakran megfordultak ezen szász kalmárok Német- és Olaszthonban is. Nevezetes kereskedést űzött rezével, melly ezüstöt is foglalt magában, Beszterce; és kalmárai, kivált Thurzó János, Mühlstein Vitus, Kohlmann Miklós, Königsberger Mihály és Gloknicer Ferenc híresek valának gazdagságokról ⁶⁾.

A belkereskedésnek legkeresettebb tárgyai voltak a ruhaneműekké alakítandó gyapju, vászon és selyem szövetek és a fűszerek; a fényűzés, melly Mátyás korában már

¹⁾ Katonánál 15. 431.

²⁾ A pestiek Mátyástól is nyertek némi kiváltságokat. Kovachich Form. Solen. Styli 418.

³⁾ Miként főnebb megjegyzém, a pozsonyiak szállíták be és ki V. László levelének ereje szerint, a német kalmárokat a Dunán. Az említett oklevélből kitűnik, hogy ezeknek számos hajóik áruszállításra rendeltettek, tartozkodának Bécsben l. 132.

⁴⁾ Katonánál 16. 563.

⁵⁾ Engel 3, 148. *) alatt.

⁶⁾ Bel Notit. Hung. Nov. 2, 417.

egész keleti puhasággá fajult el, a selymet, bársonyt s egyéb finom anyagokat is közdivatba hozott; a fűszerek pedig már elmaradhatlanok valának a magyar asztaltól ¹⁾. Legelénkebb vásárokat, számos külföldiektől is megkéréssetteket, tartott Pest — Buda, Pozsony, Késmárk, Kassa, Bartfa és Igló; nevezetes vala a váci virágvasárnapi vásár is ²⁾. — Mi a sókereskedést illeti, nemcsak idegeneknek megtiltaték annak behozása, hanem honi kalmároknak is az avvali kiskereskedés ³⁾; mindenki a házánál fölemésztendő mennyiséget a királyi sótárakból venni kötelezteték ⁴⁾.

Mennyire kezdék már a józanabb gondolkodásu nemesek is becsülni és védeni a kereskedést, kitünik Hunyady Lászlónak azon leveléből ⁵⁾, mellyben a tokai várnagyot keményen megfeddi, mivel ez a bártfai kereskedőket kiváltságaik ellenére vámfizetésre szorította s a vonakodóktól annak fejében némi szövetekeket foglalt le. Érdemes ezen levél néhány kifejezéseit kiemelni: „Ha pedig ti — u. m. — az illy szabad városokat mindig így akarjátok háborgatni: tüstént egy kalmár se jövend be Magyarországba; s mivel a kegyes emlékezetű Atyánk is mindig békében volt velök s védte őket tehetsége szerint“ stb.

Nagy világot vet hazánk ez időbeli belkereskedésére a budai városi tanács codexe ⁶⁾, mellyből is itt azért némelly

¹⁾ Galeoti Martii: De dictis et factis Mathiae Schwandner 1, 548.

²⁾ Corp. Jur. Hung. 1, 220. C) alatt.

³⁾ Nagyobb mennyiségben szállíhatták a szomszéd tartományokba.

⁴⁾ Kovachich Suplem. ad Vest. Comit. 2, 221.

⁵⁾ Katonánál 13, 1145.

⁶⁾ Ezen kézirat eredetije Frank Ignác úrnak, a pesti kir. egyetemnél honi törvények tanítójának birtokában vagyon. Korát, mivel elül évszámot nem visel, pontosan nem határozhatni meg; egy toldalék cikkből azonban, melly 1500 s egy

cikkeket közlendünk: Minden polgár csak egy mesterséget vagy kereskedést űzhet, s mások mesterségébe vagy kereskedésébe avatkozni tilalmas. Csak a tanács tudta s a kalmárság engedménye mellett telepedhetett le a városban kereskedő, s előbb polgári jogot nyernie és tiz ezüst markát kellett fizetnie. Az áruk lerakásáról szóló cikkben rendelték, hogy minden kalmár, ki Budára jött, köteles vala itt rakhelyet bérleni s áruit eladni; azokat tovább vinni megtiltatott. Ki e szabály megszegésen rajtkapatott, elveszté áruit, mellyeket tova vinni akart. Szintúgy minden felülről salulról jövő bajók is tartoztak itt megállani. Továbbá a Zsigmond királytól nyert szabadék szerint, minden, akármelly tartományból Német- s Oláhországba Budán keresztülszállítandó áruk előbb itt letétessenek s bizonyos ideig áruba bocsáttassanak. Említetik e helyen, hogy a portékák leginkább Bécsből s egyéb németországi városokból, Cseh- és Lengyel-, Orosz- és Poroszországból, Velencéből és más olasz városokból szoktak ide szállíttatni. Ha valaki a tovább utazni szándékló kalmárok közül a városon kívül menvén a kirakodást elkerülné, szabadság adaték a városiaknak őket kifosztani. Az idegen kalmároknak tiz marka büntetés alatt tilos vala a városban, mint mondani szoktuk, saját táskájokból élni; hanem kötelesek valának a nyilvános vendéglőkből venni eleségöket. Szintúgy csak városi réfekkel s mérlegekkel élhettek az eladásban.

Továbbá: idegen kalmárnak tilalmas volt áruit más szinte idegennek eladni; azokat egyedül budai kalmár vehette át. Azon áruk pedig, mellyeket itt az idegenek vettek

másikból, melly alább közlendő s 1502 és 1503. évszámot visel homlokán s az előbbitől különböző kéznek írása, nyilván kitűnik hogy 1500 előtt kellett iratnia. Tartalmát e kéziratnak teszük némelly municipalis és külön városi jogok, kiváltságok, szabadékok, városi rendszabályok és intézmények a kereskedés, kézművesek, s ezek céhei stb tárgyában.

vagy becseréltek, az országban többé el nem adathattak; elvesztés büntetése alatt ki kellett azokat vinni. Az ország vidékeiről behozott tárgyakat idegen kalmár csak azután vehetné meg, ha azokat budai vagy más belföldi kalmárok le nem foglalták; s midőn olyant idegen vett, eskütnök kelle jelen lenni. Belföldi kalmárnak idegennel kereskedési társaságba lépni tilos vala; szintűgy tilos idegennek zsidóval űzni kereskedést. Ha az idegen árui a budai vásáron el nem keltek, nem engedték neki egyéb belföldi vásárokat is meglátogatni sem a maradékot más idegennek eladni, hanem avval Győr felé kellett utazni. Idegennek árui elvesztése alatt tiltaték, azokat az alkudozó (Unterkauffel) tudta nélkül eladni.

Az áruk nemei mellyeket ezen idegenek a budai vásárokra szállítottak, több cikkek alatt fordulnak elő, s illyenfélék: bécsi, kölni, brüni, passai, herenthali, lengyel, pruhitschi, kawmari, putzpahi, lundischi, neuhausi, frankfurti magdeburgi, iglói, plossi, strignici, erdélyi stb. mindössze harminckét helyről való posztó; továbbá: selyem, bársony, poszomán, ruha neműek, nadrág, főveg stb. damask, különféle vásznak, viasz, olaj, cukor s cukorliszt, bőrök, himmenyét, nyest stb. fagyú, hering, cin, réz, vas, ón, kéneső, deszka, zárok, ollók, fésűk, bokréták, délszaki gyümölcsök, szappan, ezüst s arany ékszerek, sáfrány, bors, s egyéb fűszerek stb. stb.

Az idegenek áruikat csak nagyobb mennyiségben adhatták el. A legfinomabb posztóból egy végen, a közepszerűből három, az aljasabból öt és tíz végen alul nem adhattak. Szintűgy nem adhatták el a selymet tíz réf, bársonyt, damaskot egy darab, vászon és egyéb szöveteket egytől hatig, cukrot tíz font, cint egy mázsa, borsot harminc, sáfránt tíz font, nyers bőröket negyed mázsa, papírt öt kötet, ruhaneműeket tizenkét darab alatt stb. — Ezen s hasonló városi és vásári szabályokról minden vendéglő köteles volt az idegen kalmárokat mindjárt megérkeztökor értesíteni; az alkudozó vagy alkár (Unterkauffel) pedig

érkeztöket a bírónak megjelenteni, s a városban közhirré tenni, áruik eladását pedig elősegíteni; s ezeknek közbejötté nélkül nem is adhatta el portékáit az idegen kalmár¹⁾.

- ¹⁾ Talán nem foglaland itt haszon s érdek nélkül helyet a következő cikk, melly a kézirathoz toldalékul van kapcsolva s amattól különböző kéznek írása:

*Wie die freistet sollen sitzen zu Tarnakrecht.
Beschrieben Im 1500 Jar.*

Vorerst die von Offen, die von Kascha, die Presburger, die von Twrna, die von Edenburg, die von Wartfall (Bartfa), die von Epries, die von Pesth macht Kunig Matgiesch zu ayner Freistat.

Item 1502 Jar. Da waren die von Presla (Boroszló) mit ire ungelandenen wagen oben pey Gran übergefahren und auf dem enhalbigen (dunáninnen) Land gen Pesth wieder unser Fraiheit komen, Nach dem und die Niederlag hie zu Offen und nindertz anders in Ungerland seyn sol. Da wir das ynen (inne) wurden gieng wir zu der kuniglichen Mtt. und klagten wir das wieder unser Stat freyheit wer. Da lieffen die von Pesth vyl, für die kgnn. Mtt. wo sy die Niderlag so wol enhalb hietten, als wir hie zu Offen. Also verlies die kgn. Mtt. durch den Tarnakmeister und Schatzmeister, sie solten beschawen, wie yede Statt gefraiet wer. Da zeigten wir ettlich prieff, und die von Pesth auch. Da die zwen Herren mit andern paysitzern sahen, das solche sachen inen zu schwer waer: schueffen sie die sache für das Landt Rechtt. Da ward verlassen beyden Steten, was yede Statt prieff hiet auf die Niederlag, solten sie vürpringen. Da legten wyr ein bey 18 prieffen: und die Pesther wenig, und lieffen überal zu den Landrichtern und andern Edlingen und schenkten vyl darunter. Und da sy sahen, das ir sachen gegen uns nit wol stüend, da baten sy das diesachen do nicht ward ausgesprochen. In der weyl schyken sie im Land überal umb, auf alle Capitel, Aptayen und Probstay auch zu etlichen Steten im Lant, und vertzerten vyl darauf: und kundten da kayn prief nyndertz finden. Damit sy sich wieder uns hietten mugen pehelfen. Inn dem worden wyr gewarnet, wie unser prief ayner, den wir fast für denn

A műiparra, úgy látszik, nem hatott olly rontólag az idők mostohasága. A szerfözlötti fényezés, melly már nem

pesten hielten, nicht gerecht wer. Da suchten wir mer prief, und fanden eynen da, mit zwaien sigel, den hett uns geben Khunig Karell. Derselbig prief bestätiget uns alle freyheit der Niederlag. Auch den prief, den man vor für unrecht wolt verkennt haben. — — Also ward uns das recht zu Hof von der kgn. Mtt. und geystlichen und welthlichen Herren der Niderlag halben ausgesprochen. Das wir die byssheer rechtlich het pesessen, Und hinfuer pesitzen solten ewigklick unwidersprechentlich und ward ausgesprochen im Faschang Im 1503. Jar.

1503.

Da wir das Recht wie do stehet gewonnen hietten, luden uns die unweissen Pesther in das Landrecht auf Georgy. Und klagten uns an: wie die gulden Bull, so wir haben, vom Kunig Bela, ier wer, und alle freyhait, so wir hietten, alle ier weren, und in entpfremtt weren, als die Zeit, da wyr in von hynnen alleweg und alle Jar ein Richter hatten gebenn, als oß sy wolten sprechen, dieselbig Richter hietten yess gestolen. Denn vor langen Jharen haben in (ihnen) die von Offen alle iar ein Richter hinüber geben biss auf kayser Sigmund zaytenn. Derselbig kayser Sigmund hett hie von der Statt offen wollen haben 1-u fl. (1000 ft) lechens weyss. Wolten im die von Offen nicht leichen. Also hab ichs von den alten hie gehoret. Da wurden die von Pesth des ynnen, das die von Offen solch geltt dem Kayser nit wolten leichen, und brachten solch 1-u fl. (1000 fl. auff und giengen zu dem Kayser, und schenkten ym solch geltt, und bathen den Kayser umb die freyheit das sy in selber mechten ein Richter erwelen, und sechs purger. Denn vor hietten sy nurtt zwen purger gehabt. Da gab yn der Kayser die frayhait. Und man hat ynen die also gelassen bis auff Kunig Matgiesch zeitten. Den baten sy, damit sy ein gantzen Ratt möchten haben. Ward inen auch von im gegeben. Macht sie auch zu eyner Freystatt zu den syben freystethen Darzu sy bysheernit vyl haben konnten, und bysheer seltenn ayn Recht vor den sieben freystetens bey ierem Rechtspruch bliebenn ist.

csak nemesek, hanem gazdagabb polgárok közt is eláradott, hatalmas emelője volt a mesterségi szorgalomnak. Zárhatni némiképp az akkor divatozó fényűzésre azon pazar bőségből és pompából, mellyel Mátyás a második nejéveli menyegzését ünneplé ¹⁾. Említetnek ennek leírásában a fényűzésnek legritkább tárgyai: arannyal, drága gyöngyökkel s kövekkel himzett s kirakott ruhák, nyergek, lótakarók, szerszámok, szoba-bútorok, szőnyegek stb. A castellai püspök s Mátyás alatt pápai követ, annyi drágaságokat mond általa látottaknak a budai királyi lakban, hogy ötven társzekéren nem fértek volna meg; minők: nagy fürdőkád ezüsthől, számtalan keresztek, lámpások, majdnem ezer arany s ezüst billikom stb. Egy drága kövekkel kirakott keresztnak ára negyvenöt ezer aranyra tétetik. Azon egyházi díszruhák pedig, mellyeket Corvin János az esztergami templomnak ajándékozott, hetvenöt ezerre becsültettek ²⁾. Az a sótartó, mellyet Mátyás a nápolyi királynak ajándékolni küldött, ha belföldi készítmény, szép tanúja a magyar művészetnek. Ez domború alapzaton állott fa árnya alatt, mellynek gyümölcseit különféle színezetű drágakövek képezték. Alant egy vízmeder volt alkalmazva, mellynek nyílásánál egy sárkány előre nyúló fővel, szétárt torokkal tűnt szembe, arany farkát többszörösen gyűrűbe csavaró. Teste ennek a legritkább kagylókból összerakott; többi részei pedig az egész műnek tiszta aranyból készítvék; pompás talapjával mintegy három lábnyi magasságra emelkedék ³⁾. A királyt ezen fényűzésben a főnemes-ség híven követé. Ők közönségesen hímmenyét, nyest, coboly, bársony, skárlát, selyem, kamuka, arannyal, ezüsttel s drága kövekkel himzett mezekben jelentek meg nyilvánosan. Zápolya István egy arany láncot hordott nya-

¹⁾ L. Mátyás menyegzőjének leírását Schwandternál 1, 519 köv,

²⁾ Ezeket részletesebben leírva olvashatni Fesslernél 5, 649.

³⁾ Fesslernél 5, 652.

kában, melly halála után egy századdal hetvenezer forinton kelt el Velencében ¹⁾. Ujlaki Miklósnak egy kardja hatvanezer aranyra becsülteték stb. Szóval, a fényűzés, mondhatni, a népi élet valamennyi részleteibe eláradott; — mi által a művészetek s mesterségek haladása s gyarapodása hatalmasan elősegítették. Nem tanúsíthatjuk ugyan, hogy az elszámolt s hasonló fényűzési tárgyak mind honunkban készítették — (az említett főnőbb szövetek gyártása itt még egészen ismeretlen vala), de egy részt biztosan állíthatunk honi készítménynek. Már Zsigmond is hozott be Franciaországból fényűzési tárgyakkal foglalkozó kézműveseket; Mátyás pedig azoknak számát igen megszorította. „Különféle jeles műveket — írja Bonfin ²⁾ — minők itt azelőtt nem léteztek és művészeket nagy költséggel hoztatott be Olaszországból... festők, szobrászok, zománczók arany s ezüstmivesek, asztalosak, kőfaragók, építésszek hozattak ki Olaszhonból, — a királyi lak Francia- és Németországból behívott énekesekkel díszeskedett; sőt még kertészek, földmívelési mesterek is hozattak Olaszországból, meg olyanok, kik a sajtót olasz, siciliai és francia módra készítenék“ stb. Azon nagyszerű művek, melyeket Mátyás készíttetett, mind az Olaszországban ismét fölébredett művészet tanítványinak teremtményei valának. Ezen művészeket Mátyás többnyire udvarában tartotta. Nevezetes volt egyebek közt egy carmelita szerzetes, Fra Filippo Lippi, főstész, később ennek törvénytelen ágybéli fia, Filippino, szinte azon ágában a művészetnek. A szobrászatban Trawi Jakab volt kitűnő, kinek remekjei közé tartoztanak azon szobrok is, mellyek a királyi lak homlokzatán kevélykedtek. Ezeknek egyike Mátyást sisakkal fődözve, dsidára s vértre támaszkodva, gondolkodó helyzetben; másika jobbról, atyját a hőst; harmadika pedig

¹⁾ Timon Epitome stb. 94.

²⁾ Katonánál 16, 719.

balról, testvérét, a szerencsétlen Lászlót, ábrázolá. Ezen művésznek egyéb teremtményei közül jelesek még a három, óriási nagyságú, Herculest, Dianát és Apollt ábrázoló, bronzból öntött szobrai ¹⁾; melyeket Soliman a mohácsi vérnep után egyéb művekkel s drágaságokkal együtt elrablott. Említésre méltó még egy Dalmata János nevű szobrász is, kit egy évkönyvíró ²⁾ kora híres szobrászának nevez.

Az építészet milly fokán állott a tökéletességnek, kitűnik azon részletes leírásból, mellyet Bonfin a kiujított s fölékesített budai királyi lakról ad ³⁾. Érdekessége bír rá, hogy annak egy részét közöljem: „A könyvtár előtt (melly emeletes épület vala, földszinti részével papi intézetül szolgáló ⁴⁾), egy terem áll, boltozatra domboruló, mellyen az egész ég ábrázolva látható. Déli részéről palotákat emelt (Mátyás), a római fényűzéstől semmiben el nem térőket, hol tágas ebédlők, büszke csarnokok és teremek, különféle s aranyozott, a címerek sokaságával jeles boltozatok: ábrázolatokkal ékített ajtók, szép fölírásokkal, mellyek fölött négy lovas kocsik és számos római címerek metszvék: alul butorok és drágaságok. Keletről különféle teremek és szobák állanak, mellyekbe lépcsőkön s folyosón juthatni. Itt a tanács és országgyűlés tereme. Ha tovább haladsz: különféle hajlékok, magas boltozatokra domboruló: téli és nyári lakok számosak: meg naplók (heliocamini, nyughelyek, a napsugárinak kitétettek) s aranyozott pamlagok: ezüst nyoszolyák és karszékek. Nyugatról áll a régi, még ki nem javított épület: közepett egy tér, régi folyosóval környezett, mellyet kettős csarnok övez: ezek-

¹⁾ Fesslernél 5, 654.

²⁾ Lud. Tubero. De suis Tempor. Comment. L. 3. Schwandernál II. 163.

³⁾ Decad. IV. L. 7. p. 654. Katonánál 16, 735. köv.

⁴⁾ U. a. Katonánál 16, 727.

nek legbelsőbbike s az új palotának azon szárnyához nyúló, melyből a felső ebédlőkhöz juthatni, a tizenkét égi jegyekkel díszeskedő, bámulatra ragad. Mindenütt rakott kockás padolat terül el, melyek közül nem kevés mázos: meleg- és hideg-fürdőteremek elszórvák: a szobák butorai szőnyegekkel fedvék, melyek nemcsak a színezet szépségével, hanem különféle állatok ábrázolatival is díszlenek. Az erkelyek homlokfalának tetején három gyalog, fegyveres szobor ötlík a bemenők szemébe (a már főnebb leírottak). Közepett Mátyás sisakosan stb. — — A csarnokok közepén rézből készült kút emelkedik, márvány-medencétől környezett, melynek közelében Pallas sisakosan s fegyverzetten áll. Ezen tér elején az első csarnokon, mely a többinél sokkal tágasabb, kétfelől pár meztelen képszobor van helyezve, paizzsal, bárdal és karddal fenyegetők: az alapzatokon pedig diadalmi jelek vannak körül metszve. Ezen négyszeg udvarban, mely a Zsigmond épületeinek pitvarai előtt áll, kezdé az egyik szárnyát kiujtítani az ó palotának, mit ha véghez viendhet, a régiség büszkeségét visszaidézi vala. Emeltetett itt két lépcsőt veres márványból s réz alapzatokkal jeleseket. Ugyanazon kőből két kaput építtetett reá, melyeket mesterséges, herculesi művökkel bámulatos, hátulról nem kevesbbé, mint előlről szép tekintetű rézszárnyak ékesítenek, melyekbe (Mátyás) Bonfin Antal ezen epigrammjait metszette:

Atria cum statuis, ductis aere, foresque

Corvini referunt principis ingenium

Mathiam, partos tot post ex hoste triumphos,

Virtus, aes, marmor, scripta perire vetant.

Ehhez töménytelen költséggel emeletet kapcsolt, melynek boltozatai az égen repülő planetákat s azoknak bolyongó futását bámulatos magosságban tüntetik elő. A homlokfal ereszei alá oszlopfejezeteket tétetni s az egész művet, miként csak lehet, jelessé tenni szándékozott. A királyi lak kútjába nyolc stadiumnyi távolságból óncsöveken származtatá a vizet. Azután a várat környező pompás sétányt és

kerteket s azokban a szép rézalapú oszlopokkal ékeskedő márvány hajlékokat, különféle tönkelegeket, madár kallakákat, halas tavakat stb. írja le.

Remekje leend vala az akkori építészetnek azon mű is, melyet Mátyás Budán, a magyar ifjuság tudományos nevelését előmozdítandó, kezdett emeltetni; de tökélyre vinni sorsa nem engedé. A terv egy hétemeletű, számtalan hajlékokra s teremekre osztott palota volt, negyvenezer, királyi költségen nevelendő ifjut kebelébe fogadható: alul kereskedő boltokkal, rakhelyekkel, csarnokokkal. Mátyás nagy lelkének s korát túlhaladó miveltségnek legdicsőbb emléke kétségkívül a budai királyi lakban létező könyvtár, mely két tágas teremet foglalt el s körül-belől ötvenezer, nagy részint bársonyba, aranyba s ezüstbe kötött, írott s nyomtatott könyvből állott. Mátyás állította fel honunkban az első könyvnyomó intézetet is Geréb László, budai prépost felügyelése alatt. De ennek rövid életet engedett az idő mostohasága; egyébként Fehér Theobald budai könyvkereskedő aligha jött volna arra a gondolatra, hogy Thuroc évkönyveit 1490-ben Velencében nyomattassa ¹⁾

A királyiak után nevezetesek valának Vitéz érseknek Esztergamban tömérdek költségekkel emelt építményei. Bonfin egyebek között egy nagy ebédlő teremtet dicsér ²⁾, mely a várban állott; ezen épületet az előtte veres márványból emelt csarnokok, sétányok stb. meg a homlokának átellenben díszelgő Sybillák temploma — melyben ezen bálványok ábrázolatai állottak — bámulandónak tevék. Az ebédlő falait belül a magyar királyok s vezérek képei ékesíték. Kertje hasonlókép, mint a királyiak márvány folyosókkal, fürdőteremekkel stb. díszlegetek.

¹⁾ Ungrisch. Magazin 4, 443.

²⁾ Dec. IV. L. 3. p. 593. Katonánál 15, 560.

Ámbár a városok, kiváltkép felső vidékiek (hol a műipar legvirágzóbb vala) bátorsága és a polgárok szorgalmas foglalkozása az említett villongások között nem ritkán megháborították, a már egyszer fölébredett fényüzési szellem, és a városi kereskedés élénksége a többi mesterségeket sem hagyá alább sülyedni. Az 1444-diki, 1446-diki és 1482-diki évekről számos céhintézetbeli szabályokat fürkészett ki a fáradhatatlan Kovachich, mellyek a mesterségek virágzatát nyilván tanúsítják. A timárok, szácsók, vargák, szabók, ácsok, asztalosak, kővágók, kovácsok, fegyvergyártók, nyergesek, szíjgyártók, üvegesek, aranymívesek, képfaragók stb. céheinek nevezetesebb szabályai következők ¹⁾. Minden céh évenként egy céhmestert választott, kinek ügyelete alatt hónaponként kétszer összegyűlt, a mesterség üzéséről, a művek áráról s egyéb körülményekről tanácskozendó. A céhből kizáraték s mesteri jogait elveszté: ki mestertársának legényeit elcsábítá; ki legényeivel közös haszonra dolgozott; ki a munkabér fölötti tanácskozásokat legényeinek fölfedezte; ki tolvajságra s egyéb kirugásokra veteműlt; ki a városi tanács rendelkezésének nem engedelmeskedék s egyéb illy bűnösök a közrend tartás ellen. A vándor legény tartozott magát a céhmesternél minden városban, ha csak keresztül utazott is bejelenteni, és ez intézte el, hol nyerend munkát vagy szállást. A mesteri jogot megnyerni akaró, valamelly remekmű által tartozott ügyességét tanúsítani s azon kívül a céhbeli tagokat megvendégelni. P. o. az üveges sok apró, elibe

¹⁾ Kovachich Form. Solen. Styli 206, 433, 437, 441, 446, stb. Ezen s több, más tárgyakkal foglalkodó kézműveseket elszámálja Cornides is Bredeckynél Topogr. Beytr. 4, 14. köv. — Üvegesek, az 1439-ki pozsonyi számadó könyv tanúsága szerint már ez évben voltak nálunk. Szinte előfordulnak ezen s egyéb specialisabb céh szabályok a fenemlített budai tanács codexében.

adott üveg daraboknak egy hét alatti mesterséges elrendezésére szorítottatott; a képfaragó egy réfnyi magosságú szobrot készített valamely szilárd anyagból; az aranymives bizonyos arany vagy ezüst mennyiségből meghatározott hosszúságú sodronyt; a festő négy arasznyi nagyságú meg-aranyozott deszkán valamely emberi ábrázolatot stb. Senki sem tiltathaték el a céhbé lépéstől, ki tudományát, ügyességét és jó erkölcsait eléggé bebizonyíthatá. De a kontárok a városból kitiltattak, s a lakosoknak nyilvánosan meghagyaték, ilyenek által semmit se készíttetni. Egy mesternek sem volt szabad, készítményeit egyébkor, mint a nyilvános vásárok idején áruba bocsátani. Szinte egy polgárnak sem volt szabad a megrendelt munkát valami alaptalan ürügy alatt a mestertől elvenni s másiknak adni; azon mester, ki így munkát vállalt föl, elveszté mesteri jogait; ha pedig a rendelő a szolgáltatott művel meg nem elégedék, a céhmester előtt javítást, vagy kárpótlást kívánhatott. A külön céhek specialis szabályai közül említésre méltó a kovácsoknak azon törvénye, miszerint ezek, ha patkolás közben a lovat megsértették, tartoztak azt saját költségökön meggyógyítani, azalatt élelemmel ellátni s gazdájának, ha kívánta, lovat is kölcsönözni ¹⁾).

A honunkbeli műipar új találmányai közül említendő e korból a függő, ruganyos s a maiakhoz hasonló kocsi vagy hintó; illyent Mátyás köszvénykoros állapotjában legelső készíttetett ²⁾. Harmad nappal halála előtt is illyetén kocsin vitették a templomba. A szebeniek Erdélyben, Magyarországbán pedig mindenk fölött a pozsonyiak szorgalmatosak valának a lőpor, csövek s egyéb hadi szerek gyártásában ³⁾ az utósók 1456-ban kétszáz aranynyi adójo-

¹⁾ Az említett budai tanács kézikönyve.

²⁾ „Currus Kochy rex primus inventor fuit.“ Kovachichnál Scriptt. Minor. Rerr. Hung. I, 336.

³⁾ Fesslernél 5, 643.

kat illetően szerek szolgáltatásával rótták le ¹⁾. De többször is kívántak királyaink a városoktól adó fejében kész műveket; így az erdélyi szászok 1454-ben asztali ezüst edényekben fizették le adójokat ²⁾. — Hajók készítették ugyan már honunkban; de Mátyásnak egy, 1476-ban költ okleveléből ³⁾ — melyben a német császártól némi hadi szerek, fegyverek, hajók fölött vámmentességet kér — ki világlik, hogy a hajó, valamint a fegyvergyártásban sem tudott honunk elegendő ügyes mestereket előállítani; egyébként azokat Ratisbonában bizonyosan nem készíttette volna. Említésre méltó a harangöntés gyarapodása is, s annak egyik remekje, a besztercei, ez időben öntött száz hetven öt mázsa súlyú harang ⁴⁾. A műiparban valószínűleg az erdélyi szászok álltak legelől; Ranzan Péter, Mátyással egykorú történész, illy dicséretet mond ⁵⁾ rólok: „*Homini ingenia magna, excellentiaque, ad ea praesertim aptissima, maximeque versatilia, quae manu fiunt — — — Brevibus multa complectar quidquid est in regno Hungariae laude dignum, atque excellens, quod attineat ad nobiles, et honorata appellatione artifices, atque ad eas artes, quas appellant mechanicas: id totum apud Transilvanos habetur.*“

Miután az említett zajlongások s azoknak következményei: a pusztítás, pórság elnyomása meg a törökök becsapásai épen azon vidékeket sanyargaták leginkább, melyeken a földmivelés legelőbbre haladott, nem kis csorbát szenvedett a földmivelés állapotja, annál is inkább, mint-hogy illy nemű pusztítások a szorgalom semminemű ágára olly kártékonyak nem lehettek, mint a földmivelésre.

A földmivelők polgári állapotja ezen korban kevés változást szenvedett. A törvényhozás majdnem minden or-

¹⁾ Katonánál 13, 1060.

²⁾ U. a. 13. 979.

³⁾ U. a. 16. 17.

⁴⁾ Bel. Notit. Hung. Nov. 2, 419.

⁵⁾ Epitome Rerr. Hung. Ind. 32. Schwandtnernál 1, 398.

szágygyülésen méltatá ugyan figyelmére a pórságot, de új jogokat nem adott neki, legfőlebb a szabad költözködési jogát erősíté meg s szabályozá adózásait. Mi az elsőt illeti: az 1458-diki gyülésen tizenkét markányi birság alá vetették azon földes úr, ki jobbágyát törvényes ok nélkül tartóztatá ¹⁾. Ezen jog 1468-ban kiterjesztették a királyi s koronai jobbágyokra is ²⁾. 1474-ben azonban háborús körülmények miatt egy évre megtiltatték a költözködés ³⁾.

Az adózások e korban a környületek minősége szerint majd nagyobbak, majd kisebbek valának. A kapu-adó a Zsigmond alatt szokásos harminc fillérről, a hadi költségek fedezésére, többször egy aranyra emeltették; így 1456-ban V. László alatt ⁴⁾; Mátyás alatt pedig nemcsak több ízben egyes évekre, hanem 1478-ban folytonos öt évre. Az 1467-ki országgyűlésen az állandó adózás új szabályozása szerint öt kaputól egy arany, vagyis minden kaputól husz fillér — az új, jobb pénzben — vala fizetendő. Aláajavettettek pedig ezen adónak minden kivétel s tekintet nélkül az eddigi kiváltságokra valamennyi királyi, egyházi s nemesi telkes jobbágyok (tehát a zsellérek és mes teremberek, kik földet nem műveltek, ettől mentek voltak); továbbá minden, az adózástól eddig szabad testületek: járszok, kúnok, rácok és oláhok. Két, egy kapu alatt lakó földműves család harminc fillért, vagyis denárt; négy pedig negyven denárt tartozott fizetni. Az 1464-diki törvénykönyv 24-dik cikke, meg az 1486-dikinak 40—45-diki cikkei szerint a pórság a tized-adózásban minden erőszak és család ellen biztosították.

Mennyire becsülte s ápolta Mátyás a földművelő osztályt, tanú egy szeszélyes téteménye: egykor Gömör vár-

¹⁾ Art. 15. Hasonlók ezen törvények is: Decr. 1471:16. — 1486:39.

²⁾ Decr. 1468:11.

³⁾ Decr. 1474. 14.

⁴⁾ Engel 3, 1-te Abth. 194. 1.

megyében ebéd után a megvendéglett zászlós urakat szőlőbe vezette s példája és parancsa által kapálásra szorította; a karsú, fűrge király játékként, dalolva végzé a munkát, míg munkatársai közül többen eltikkadva, elfulladva a kapálást kevés időre abba hagyák. A király ezt észrevevén, komolyan inté őket, hogy soha el ne feledjék, mennyi verítékbe kerül a pórnak megtermeszteni azt, mit ők könnyelműen eltékoznak.

A Dunántúl, Szerémben és Erdélyben már a kertmívelés is szépen gyarapult Ranzan Péter igen dicséri az erdélyi borokat és gyümölcsöket. „Erdély — úgymond — gazdag mindennemű termékekben, híres boráról és sokféle gyümölcséről; minők: szilva, mellyet damaskinak neveznek, alma, cseresznye, körte, melly többnyire jeles nagyságú. Termeszt lent, sáfránt“ stb ¹⁾. Hasonló dicséretet mond Mátyás király némi tetteinek s mondatinak följegyzője ²⁾ a szerémi borokról és körtékről, mellyek izességükön s szamatosságukon kívül olly jeles nagyságuk is, hogy egyet két kézzel is alig foghatni át. A kertek művelésében például maga Mátyás ment elő, s azon kertek, mellyeket a budai királyi lak körül és Visegrádon olaszok által készíttetett, azon korban nevezetesekek, s a kertművelésbeni szebb izlésnek példányaul szolgálhattak. A király leghívebb követőre valamint az épületek fényében, úgy a kertművelésben is Vitéz János, esztergami érsekben talált kinek kertjeit lugasokkal, csarnokokkal, fürdőkkel stb díszelgőket, már főnebb is érintém. Említésre méltó az is a

¹⁾ Indice 32. Schwandnernál eml. h.

²⁾ Galeotus Mart. Cap. 27. Schwandnernál I, 557. „Et ut de vino Sirmii montis taceamus, cum tanta sit svavitate, ut par, aut simile in toto terrarum orbe difficile sit reperire; nec de cucurbitinorum pirorum magnitudine et iucunditate loquamur, quae tam grandia sunt, ut ex iis unum vix utraque manu ambiri possit“ stb.

kertek ügyében, hogy a városi törvények szerint, azon orvnak, ki kertből élőfát lopott, keze vágatott el ¹⁾).

A növekedő pénzszükség és fényűzés, melly már a középszerűbb birtokú családok körében is ezüst edényeket tőn divatosakká, elég élénk ösztönül szolgált ez ércbányák szorgalmas művelésére. V. László alatt egy német kamera—gróf olly iparral és sükerrel művelteté a felső magyarországi bányákat, hogy alig találtaték elegendő őn, melly a nemesebb érczek olvasztási kezelésénél szükséges; mi okból meg is tiltaték az őnnali kereskedés ²⁾. De általában egészen IV. Bélától kezdve szorgalmasan munkáltattak az arany s ezüst bányák a szász gyarmatok, kiváltképen pedig a beszterceiek által. A rézbányák azonban, ámbár leg-gazdagabbak voltak, majdnem egészen elhanyagoltattak mind addig, míg a besztercei bányászok azon fölfedezésre jutván, hogy aknáik reze sok ezüst részeket is foglal magában, azoknak művelésére több szorgalmat fordítottak. Ne-hogy pedig ezen fölfedezések hasznából kizárattassanak, a boroszlói és krakói kohokba szállíták ezt az ezüst tartal-mú rezet, azokban választandók el a két nemű ércet egy-mástól. Ezen kezelés titokban tartva, sokáig nevelé a Besz-terceiek gazdagságát, míg végre egy vizsgálkodás, melly a bányászok között a kiolvasztott ezüst elosztása fölött tá-madott, a titkot Mátyásnak tudományul adá; ki aztán ezen rézaknákat s rézkereskedést saját számára foglalta el, ké-sőbb örökségül Corvin Jánosra bocsátandókat ³⁾. — Emlí-tésre méltó az is, mit Galeotus Martius a szerémi hegyek-ről följegyzett ⁴⁾: hogy t. i. a szőlőkben a venyigék gyöké-nél gyakran találtatik tiszta, igen kevés idegen érczel ke-vert arany, legtöbbnyire két lábnyi hosszúságú vesszőalak-ban, hasonló a spárga növényhez. Erdélyben az arany,

¹⁾ Kovachich Cod. Jur. Tavern. Monum. 17. 209. lap.

²⁾ Fesslernél 4, 1239.

³⁾ Fesslernél 6, 180.

⁴⁾ De Dictis et Factis Mathiae R. Cap. 27. eml. h.

ezüst, réz, ón és sóaknákon kívül számos kőbányák is munkáltattak, melyekből márvány, veres és fehér, meg alabastrom és jeles kristály hozaték napvilágra ¹⁾). A sóaknák szorgalmas művelését, miután az idegen sónak behozását tiltó törvények Mátyás alatt új erőt nyertek, ezen fűszer általános kelendősege, sőt szüksége elmulaszthatlanná tette.

Mátyás halála után sebes léptekkel sietett a már tökéletesen diadalmaskodó oligarchiának féktelensége által szélyel szaggatott haza, veszedelme felé. Azon belső villongások, fondorlatok, cselszövények, melyek egy kevély s hatalmas oligarchiának természetéből szoktak kisarjadni, annál nyilvánosabban és veszélyesebben törtek ki a királyválasztás időközében, mennél erőszakosabban elnyomva valának Mátyás erőteljes s nem ritkán önkényes kormányzása alatt. De az új király sem vethetett gátot azoknak. Ulászló, kit ezen hatalmasok fortélyai emeltek a királyi székre, gyöngé, hanyag, mondhatni, gyáva király lőn s egy koronás báb a hatalmas zászlósak kezében. Királyaink hosszú sorában talán egy sem volt, ki a jelen körülményekben alkalmatlanabb volt volna kormányra, mint Ulászló ²⁾). Alatta a nemesi dagály, hatalombitorlás, törvénytelenség szabadon űzték honsúlyeztő játékokat — s a szertedült haza sírja szélére jutott. Hosszas volnék, ha elszámolni akarnám azokat a magyar koronára vágyó külfejedelmek betöréseit s pusztításait, azokat a fondorlatokat, erőszaktételeket, a gyöngébbek elnyomását s kifosztását, melyek ezen árnyékkirály s utódja, az egy ideig kiskorú, de nevelése elhanyaglásának következtében, atyjához hasonló Lajos alatt a hont sanyargaták s a hatalmát mindinkább

¹⁾ Ranzan Ind, 32. eml. h.

²⁾ Katonánál 18, 950. köv.

kifejtő töröknek a haza szívébe útát nyitottak ¹⁾. A városi polgárok, ámbár egész erejükből védelmezék magokat, még is gyakran kénytelenek valának a túlsúlyú hatalomnak engedni s jogaik büntetlen csonkítását, városaik fölguyjtását s pusztítását szemlélni; az utazó kalmárok s mesteremberek is nem egyszer lőnek a rablóvárakból reájok karvallyként lecsapó nemések martalékai.

De legsúlyosabban a védelem nélküli pórságra nehezedett a nyomorúság. Midőn Bakács Tamás, esztergami érsek, a zászlósak gyűlésében fölolvastatná a pápától nyert bullát, melly a török ellen hirdetendő keresztes hadat tárgyazta, Telegdi István, a kinostárnok nyilván roszalta az érseknek ezen szándékát, egyenesen kimondván, hogy a Mátyás halála idejétől fogva az urak féktelensége és zsarnoksága által elnyomatott s kifosztogatott pórság fegyverre kelése a hon veszedelmét siettetendő volna. A történetigazolza jóslatát. Miután a kereszt — a józanabb tanácsot félre vetvén — az országban kihirdetteték, a gyűlevész pórság, sokaságának erejét érezvén, elnyomói és zsarnokai, a nemések ellen fordítá fegyverét, visszatörlandó a szenvedett méltatlanságokat ²⁾. De a tudatlan had végre szélyel szóratek, s hetvenezer földműves lőn a lázzadásnak áldozatja. A felbőszült nemesség most boszút lehelt: nem elégedvén meg a bűnösök fölkoncolásával, az egész póroszosztályt századokra nyomorúságba dönté, századokra elfojtá, pedig önkárára, a földművelési szorgalmat. Az 1514-diki országgyűlésnek, melly a lázzadás tökéletes elnyomása s okozatainak megörvoslása miatt hívaték össze, ezek valának a pórosztályt illető törvénycikkei:

1) A jobbágyok költözködési joga örökre eltörültek. (art. 25.)

¹⁾ Néhány jelenést olvashatni Engelnél 3, 2-te Abth. lap 25. 27, 32. 51. 60. stb. majdnem minden lapon.

²⁾ Stephani Taurini Stavromachia. Engelnél Monumenta Ungar. 119—184. Istvánfy Histor. R. Hung. L. 5. 40. lap. köv.

2) Új terhek alá vettetnek: minden házzal bíró jobbágy, földes urának évenként egy arany forintnyi fejadót fizetend; a héti robotolás egy nappal megszorítottatik, a kilenced-adó minden termékekre kiterjesztetik (azelőtt tiszta buzától és hüvelyes növényektől illy adó nem fizettek¹⁾, s némi egyebekkel: csibe-, lúd-, sertés- stb adóval megszorítottatik. (art. 15—20) Ezen s több hasonló, a pór-ság szabadságát korlátozó szabályok által az ismét visszavettetik a rabszolgaság állapotába, melyből nem rég Robert Károly és n. Lajos emberiséges buzgalma által kiszabadították.

De ezen belső háborgások nem egyedüli nyomorúságra volt a veszendő hazának. A törökök martalékvágytól ingereltetvék, több ízben iszonyú pusztításokat tőnek Erdélyben és az alsó magyar tartományokban, s nemcsak gyujtogattak, fosztogattak és mészárlottak, hanem mindig ezrenként hurcolták is magokkal a lakosokat, legkegyetlenebb szolgaság járma alá vetendőket. Tetőzte végre ezen nyomorúságokat az ozmanokkali érintkezésből honosainkra is átragadó s az ország majdnem minden vidékein több ízben dühösködő dögmirigy; kártékony mind a műiparra, mind a kereskedési közlekedésre.

Mennyire elhanyagoltaték e korban a földmivelés, tanúsítja a termékeknek az előbbihez aránylag mód fölött magas ára²⁾: egy mérő zab ötven uj³⁾, vagy huszanöt régi jó denár; egy hordó jó bor (p. o. pozsonyi termék, minő a királyi asztalra adaték), huszonöt, huszonhét, meg harminc arany forint; Ulászló alatt egy hordó még tíz—tizenöt forinton vala vehető. — Az élelem neműekével emelke-

¹⁾ Engel 3, 2, lap 97.

²⁾ Elszórvá olvashatók ezek in Frag. Lib. ration. super erogat. Aulæ R. H. Ludov. II. de Anno 1526. Engel Monum. Ung. 187—236.

³⁾ A pénz is megrontaték, száz régi denár értékében kétszáz veretett.

dett a kézművek ára is; egy vég (pecia) bársony hat—kilenc arany, szinte annyi egy vég selejtes, sátorépítésre szolgáló, nürnbergi posztó; a finomabb (de panno Prokanes) husz arany; egy posztóval bélelt zabla hetven jó denár, megaranyozott négy arany; egy réf selyem (Thafotha roseacea) harminc jó denár; egy vég szőrszövet (Camelot) Ulászló alatt tizenkilenc arany; két vég durva vászon, mellyen Jakab főstész a királyi zászlóaljat lefesté, öt arany. A finomabb vászon rófe Ulászló alatt 4—5 denár, Lajos alatt már 6—7. Egy kötet papiros harmadfél arany. Egy mázsa álgyu lőpor tizennégy arany; lőcsőbe használandó huszonöt—harminc arany; egy tarack (pixis barbata) három; egy lőcső hat; ezer vas golyó szinte hat; egy mázsa óngolyó tiz arany stb.

Azon kedvezés, mellyel Ulászló néhány városok iránt viseltetett s mellyből Budának ¹⁾, Pozsonynak, Sopronynak, Nagyszombathnak, Esztergamnak és Kassának ²⁾ különös árumegállító jogokat adott vagy a régieket, a városoknak kedvezőleg, jobban kiterjesztette, nem hasznára, hanem kárára volt a kereskedésnek. Csökkenték a kereskedést azon egyedárusági jogok is, minőket mind Ulászló, mind Lajos egyes kalmároknak adtanak. A besztercei gazdag aknákból kiásott rézzeli kereskedést, melly aligha legjelentősebb ága nem volt a magyar activ kereskedésnek, Zsigmond Erneszt, pécsi püspök — ki azt Corvin Jánostól nyéré — Thurzó Jánosnak és Fugger Jakabnak adá ki haszonbérbe. Azelőtt ezen érc — miként főnebb is említették,

¹⁾ A Registrum Proventuum Aulae stb. Budán e következő kereskedőket említi: belföldieket: Alexius, Szabó, Nyírok, Peterdorf, Arnold, Piller, Haller, Posztómethó, Konesch stb. Külföldieket: Frank, Octaviano, Francesco, Marsupino, Felice, Athaniano, Rason, Martincotta, Battista, Bernardino stb. Melly nevekből világos, hogy legterjedtebb kereskedést Olaszok űztek honunkban.

²⁾ Ung. Magaz. I, 475.

magában sok ezüst részeket foglaló, a boroszlói és krakói olvasztókba szállították mind az, eleinte avval titokban kereskedő beszterceiektől, mind pedig Mátyás s örököse Corvin Jánostól. Az új haszonbérlek Besztercén állítottak kohokat, olvasztó és választó kemencéket, melyre Ulászlótól kiváltságot s kizáró jogokat nyertek. Később, a pécsi püspök halála után, annak testvére, Hampo János örököszült ezen rézbányák s kereskedés birtokában, ki bátyja példája után szinte Thurzónak és a Fuggereknek adá ki azt haszonbérbe, együgyűségében ugyanazon csekély áron, mellyen amaz, t. i. kétszáz ötvenkét aranyon. Ezen ravasz kereskedők Ulászlót még arra is reá birták, hogy a körmöci pénzverést is nekik adja ki haszonbérbe. Hampo után az említett akná a királyi fiscusra szálltak át s II. Lajos 1526-ban azokat a kiásandó rézzeli kereskedéssel együtt tizenöt évre ismét egy Fuggernek bérle ki évenként husz ezer aranyért. Mennyi kárt okoztak ezen Fuggerek a magyar kereskedésnek mellyet nagy részben magokhoz ragadtak, s az egész honnak, kitünik azon törvényekből, melyek a Fukarok vagyis Fuggerek ellen hozattak. Így az 1524-diki kisasszony napi gyűlés törvénykönyvének 4-dik cikkelyében határoztatik: „Hogy a fukarok és minden idegenek, kik a királyi kincseket nyilvánosan kimerítik és kiviszik, az országból tüstént száműzessenek¹⁾. Milly szűk fogalmok volt azonban az ország rendének is a kereskedésről, tanúi az 1525-ki rákosi és hatvani törvénycikkek, mellyeknek egyike a barmokat az országból kivinni, másika az idegen pénzt behozni tilalmazza, ez utóbbit pedig tüzhálál büntetése alatt²⁾.

Mennyire megcsökkent volt a kereskedés általában

¹⁾ Quod Fukari, et omnes nationes exterae, qui Thesaurus Regni palam exhauriunt et educunt, de hoc regno statim abelegantur.“ Kovachich Vestig. Comitior. 576.

²⁾ Supplementa ad Vestig. Comit. 3, 29, 38.

vége Lajos alatt, eléggé bizonyítja az 1525-diki törvénykönyv 20-dik és következő cikkelye, mellyek ezen súlyedést a pénzhamisításnak tulajdonítván, a pénzügyet szabályozzák ¹⁾. Azonban, bár mennyi akadályok nehezíték is a kereskedést, ez, melly a nyereségvágytól ösztönöztetvén, nem könnyen enged s retten el a terhektől s veszedelmektől, fennállott még mindig ezen erőszak s törvénytelenég korszakában is, habár elsilányultan, bágyadtan is; míg végre a török hódoltatás azt csak néhány felső vidéki városokba szorította. Mikép a marhakereskedés még most is jelentős volt légyen, kiderül az 1523-diki budai országgyűlésén alkotott törvénycikkek 58-dikából ²⁾, mellyben megtiltatik ökröket és juhokat nyájanként hajtani a külföldre; hanem az ország külön vidékein jelöltetnek ki helyek, hol a tartandó marhavásárokon az idegenek olyanokat veheszenek. A lovakat pedig külföldre vinni, miután háborús körülmények miatt honn is nagyobb számmal valának szükségesek, egyáltalában megtiltaték.

A műipar és kereskedés nagyobb emelkedésének azon akadályait, mellyek csak bizonyos korszakra hatottak, s mellyek az országnak a szomszéd népekkeli viszonyaiból és belső polgári s political állapotából származtanak, nagyobb világosság miatt s röviden, mint lehetett szakaszonként adtam elő. Láttuk, miként maga a polgári szerkezet, melly mind inkább egy féktelen s kártékony oligarchiává fajult el, egyike volt, a műipar s kereskedés emelkedését hátráltató legáltalánosabb s legbehatóbb akadályainak.

¹⁾ Kovachich Vestig. Comtior. 583. ...penuria et caristia rerum vendibilium et mercimoniorum, quae modo regnum istud oppressit“ stb.

²⁾ Supplementa ad Vestig. Comit. 2, 554.

Azon körülmény, hogy a nemzet legalsóbb, legnagyobb osztályának valódi polgári jogok s élet nem adattak, olly akadály volt, melly a nemzet ezen olíali emelkedésének szükségkép szűk határokat tűzött ki. Magyarhon azon országok sorában áll, mellyekben a kereskedeés csak úgy emelkedhetik jelentőségre, csak úgy kecsegtethet állandósága fölött alapos remény, ha talpkövé a földmívelési szorgalom teszi. Maga ezen ország anyagi természete ez útra látszik igazítani s vezetni lakosait: földének a legkeresettebb, legszükségesebb cikkek természetésére alkalmas volta s termékenysége bizonyítja ezt. Honunkban a kereskedeés ezen egész kérdéses időszakon át soha sem volt egyensulyban a földmíveléssel; ez aránylag mindig sokkal csekélyebb volt amannál; s innét fejthetni meg, miért a kereskedeés állapotja is mindig ingatag volt: habár néha némi szerencsés környületek által segítettve, magosabb fokra vergődött is, állandóságot virágzatában s haladást emelkedésében épen azért nem ígérhetett biztosan, mivel ezen állapotja csak történetes volt s azt, nem a földmívelés szilárd alapján emelkedött, csak némi szerencsés, de könnyen változható körülmények hozták elő. Ez oka annak is, hogy magánálló, activ kereskedeésünk mindig csekély volt; mert azon tárgyak, mellyek által illetén kereskedeés egyedül emelkedhetett volna jelentőségre, p. o. marhák és gabona neműek, aránylag csekély mennyiségben tenyésztettek s természetettek.

Ezen szempontból indulva ki, világosan láthatjuk, miképen a magyar kereskedeésnek s ezáltal a műiparnak is mindig legnagyobb, s magát annak elemét nyomó akadály volt a pór nép politícai helyzete, mellynél fogva még azután is, miután nyakáról, a szabad költözködési jog által, a rabszolgaság ígája levéteték, tulajdonképen mégis félig meddig szolgaságban tengett, birtoksajátság, alkotmányos szabadság és képviselői jog nélkül, alávetettve mindenképen földesura kényének s törvényhatóságának. A legnagyobb következetlenséggel még ura elleni vétségei,

vagy panasza s követelései is ennek ítélőszéke előtt fordultanak meg. Valóban, nem csoda, ha a jobbágy majdnem mindenütt elnyomattatott: nem csoda, hogy a zaklatott, sohajtások s könyvek közt mivelé nem ritkán földét, s ez mostohán jutalmazá a munkát, melyre kényszerítés, nem pedig kedv ösztönözte. A szabad költözködési jog, mely a pórnak egyetlen menedéke volt a zaklatás alól, majdnem minden országgyűlésen megújittaték ugyan, de semmiféle törvény többször s gyalázatosabban egyiránt a fő, mint alnemességtől meg nem sértetett, el nem csavartatott, mint ez.

Igaz ugyan, Robert Károly, n. Lajos és Zsigmond alatt aránylag jelentős fokra hágott a magyar műipar és kereskedés, mind a mellett is, hogy a pórosztály állapotja, s evvel együtt a földmivelés amazokkal egy arányban nem javult. De egy tekintet azon időszak történetére, világossá teszi, hogy az említett királyok alatt a haladó mű és kereskedési ipar igen bizonytalan s mulékony alapon emelkedett. Ezen királyok különös buzgósága, mellyel a honi városokat, s a városiak foglalatosságait egyéb miveltebb nemzetekéihez hasonlókká tenni törekvénék és személyes erejök, mellyel az aristocratiát kellő határok közé szoríták, a földmivelőnek pedig, kivált egyes esetekben, mindig sikeres védelmet nyújtottak; mindenek fölött pedig azon körülmény, hogy a levantei kereskedés akkor nagy részint honunkon keresztül vette útját, szükségkép elősegíté a mű és kereskedési ipart; de magánállásra ez sem emelheté honunk kereskedését; kiterjedése pedig soha sem lőn akkora, mekkorára illy kedvező helyzetben juthatott volna. A műtudomány és ügyesség s a mesterek száma is sokkal csekélyebb volt, semhogy keresettebb műveket s jelentős mennyiségben külföldre szállíthatott volna a magyar kalmárság; ezt egyedül az első kézi, nyers anyagokkal s természetményekkel volt volna tenni képes; de mivel a föld- s bányamivelés is csak gyermekkorában létezett, kereskedésének egyedül passiv, transito-kereskedésnek kel-

lett maradnia. Nem tagadhatni ugyan, hogy némelly városaink, például: Szeben: Brasso, Kassa, Esztergom kal-márai néha messze-fartományokba is útaztak; de ezen köz-lekedések sem olly folytonos, sem olly élénk nem volt, hogy az általok behozott árukat, az idegenek által beszállítot-takkal hasonlatba lehetne állítani. Azután pedig, midőn a nyugatiak honunkat gyéribben választották keleti ke-reskedések útjául, kereskedésünk épen csak a szomszéd országokra terjedt ki. Honunk a két legnevezetesebb kö-rülményt, melly kereskedését nagyszerűvé, világszerte hí-ressé emelhette volna, a dalmatiai tengerpartok, s Európa legnagyobb tengerbe szakadó folyamának birtokát részint némi egyéb okok, részint saját productumainak csekély mennyisége miatt, sükeresen soha sem használhatta.

Királyaink különféle szabadalmakkal édesgeték be a külföldi kereskedőket, de a mennyit használtak evvel a kereskedésnek, annyit ártottak azon árumegállító jogokkal, minőkkel n. Lajos példája után több honi városokat fölru-háztak, ezen fonák kedvezés által emelendők azoknak gaz-dagodását. Ilyetén egyoldalú kedvezések ellenkeznek a kereskedés szabadságával s valódi hasznaival; s nem csak a külkereskedőket keskenyebb korlátok közé szorították, hanem, míg néhány városokat fölemeltek a többiek előme-netelét is hátráltatták.

Továbbá a műipar s kereskedés emelkedésének azon akadályai, mellyet az Árpád-ház alatt a népiség különböző elemeiből s az innét eredő kölcsönös bizodalmatlanságból említek származni, egészen még most sem szűnt meg hát-ráltatni az országnak e tekintetbeni emelkedését. Ritkáb-bak ugyan már a viszonylagos idegenkedés s gyűlölség kitö-rései, sem nem olly általánosak, mind a régiebb időkben; de azon néhány adatok is, mellyeket e tárgyról az évköny-vekben találunk, meggyőzhetnek bennünket, miképen vá-roseinkban a magyar és német népiség még nem olvadtott egygyé s hogy a németek sajátságos erkölcsaik, szokásaik

és nyelvök, mellyekhez még oly helyeken is konokul ragaszkodtanak, hol a magyarokkal egyenlő, vagy ezeknél csekélyebb számban, ugyanazon város kebelében laktak, a kölcsönös bizodalmat, miúő egy nemzetbeliek között szokott létezni, még nem engedték beállani, mikép s mi okból történhetett ez, oly sokáigi együtt-lakás után is hosszasan fejtegetni ezen értekezés körén tul vagyon. Bizonyos, hogy ezen okozatban, nem csekély részt vőn azon lényeges különbség, melly a keleti magyar és nyugati német népiség elemei között létezik. Táplálta pedig ezt s a két népet egymáshoz simúltni gátolta az a sajátságos büszkeség, melly mind a két rész tagjainak tulajdona volt, s egyik részen az értelmi s gazdagsági felsőbbbségből, másikon pedig a nemzetiségből származott. De, bár mi volt légyen oka ezen két fél közötti viszonynak, létezését már az is tanusítja, hogy a magyar és német mesteremberek, kevés kivétellel, mindenütt s a kézművek minden ágában külön céheket alkottak. — Ez az idegenkedés Albert királysága alatt véres jelenésekben tört ki a budai polgárok között. Thurócz elbeszélése ¹⁾ szerint, a budai német polgárok kevélyek a rokon ajku s származásu királykegyeiben, a magyarokat elnyomni, hol alkalom adaték, sértegetni és a város kormányától kizárni kezdék, végre pedig Ötvös Jánost, egy előkelő polgárt, ki magyar polgártársainak ügyét leginkább s legsükeresebben védelmezte, meggyilkolták. Mire a magyarok boszút lehelve csoportosan ütöttek a németek házáira s rablás, pusztítás, gyilkolás által lohaszták le haragjokat, s torlák meg sérelmek. Bel is megjegyzi Pozsony történetében ²⁾, hogy itt a magyar s német polgárok közt majdnem szünetlenek voltak a villongások, s okát a németek characterének állhatatlanságában s nyerekedéseikben keresi, minél fogva a magyarok műtudatlanságával vissza éltenek. „Megjegyzi — u. m. tovább —

¹⁾ Chron. P. 4. Cap. 25.

²⁾ Notitia Hung. Nov. Hist. — Georg. 1, 647.

ezen magyarok és németek közti gyűlölségnek okát Aeneas Silvius is, (in Tractam: de ritu, situ, moribus et conditione Germaniae f. 15) így írván: Egy népet sem találadsz, melly országából az aranyat könnyen kivitetni engedje. Közös e nyavalya s minden tartományokra eláradó. Mert valamint gyűlölséggel viseltetnek ez okból a németek az olaszok ellen, úgy a magyarok a németek ellen. Mert valljon miért boszankodnak inkább Pannonia népei, minthogy országunkban a németek kereskednek? E gyűlölség okai kivált Pozsonyban léteztek, miután minden portéka, mit Németország a Dunán szállíthatott, itt, mintegy arra rendelt tárba letéteték.“ De hozzá teszi aztán, hogy a közlekedés hosszas gyakorlata s a folytonos surlódás, a két nemzetbelieket némikép csak mégis összebékültette. Mi pedig az ország külön vidékein elszórt egyéb nemzeteket illeti, ezek most is kevéssel öröndeteseb jelenetet adnak annál, minőt az első szakaszban lefestettünk; a szorgalomtól, erőfeszítéstől még most is idegenek, csak annyira gyakorolták a földművelést, s némi szükségesebb mesterségeket, mennyire azokat az élet tengetése elkerülhetlenné tette. A Tiszán túli s Erdélylyel határos megyéket lakó oláhok kiváltképen, most is még henye munkátlanságban s félvadságban tölték életüket.

Ezen akadályokat szaporítja a pénz meghamisítása s folyamatának változékonysága. Főnebb láttuk, miként az ezüst pénz közé mindig több s több réz vegyítették s az egy markányi denárok száma mindig szaporították a nélkül, hogy becsök alább szállíttatott volna. II. Lajos alatt az ezüst pénz már $\frac{12}{16}$ rész rezet foglalt magában ¹⁾. Hasztalan iparkodék aztán a király a meghamisított pénz hitelét fentartani: a közitéletnek nem parancsolhatott; s ezen törvényeknek ²⁾, mellyek a rosz pénzt kemény büntetések

¹⁾ Wagner Anal. Scepus. 2, 145.

²⁾ 1525-diki törvénykönyv 20-dik cikk. Kovachichnál Vestigia Comit. 583 és ismét 619.

alatt a jónak folyamatába és becsébe állítandók, alkottattak, csak az lőn következése, hogy az ezüst a kereskedés cikkelyei közül kimaradt; s kinek jó pénze volt, azt, a közönség kárára, ki nem adta. A pénzkamera a régi pénznek az újjal fölcserelésében száz régi denárért száz tized adott az új rozszakból. Ezáltal a nép között azon hiedelmet akarta elterjeszteni, hogy az új pénz csak tized részével rozsbab a réginél; de a belátóbb nép nem azt tekintette, hogy minő a pénz, mint az áruk értékének jegye, hanem minő annak arányszeres értéke, mint az áruk zálogáé. Megtiltáték ugyan a mesterembereknek és kereskedőknek műveiket s áruikat az új pénz miatt fölebb árba emelni ¹⁾; de ennek ismét az lőn következménye, hogy vagy megtartá a kereskedő portékáit s a mesterember megtagadá a műkészítést, vagy a szükségétől nyomatott vevő kénytelen volt, mi kívántaték megfizetni, sohajtva talán a kormány s törvényhozás rövid látása fölött. Ezen, nem egyedül a királytól, hanem magányosaktól is gyakorlott pénzhamisítás s a hitelnek ebből eredő csökkenése okozta II. Lajos alatt leginkább a műipar s kereskedés süllyedését, miként az 1525-diki törvénykönyv 21-dik, és ismét ugyanazon évi hatvani gyűlés 22-dik cikkelyéből világosan kitűnik ²⁾. Valahányszor megrontatott a pénz, kötelessége volt ugyan mindig a királynak az új pénz elvállalását a szomszéd országokban kieszközteni, de ha ez honn sem történt, mennyivel kevesbé vala várható s történhető külföldön!

Nem csekély nehézségeket okoztak az adás-vevésben s akadályt a kereskedés emelkedésében azon csalások is, melyek a mértékek különféleségéből származtak, s melyek arra birták az 1525-diki hatvani országgyűlést, hogy az egész országban egyenlő mértékkeli élést rendelne ³⁾;

¹⁾ Wagner Diplom. Sáross. 197, — Supplementa ad Vest. 3, 51.

²⁾ Kovachich Vestig. Comit. 583, 605.

³⁾ U. o. 605. Supplementa ad Vest. 3, 39.

minek azonban, mint akármely egyéb e kori üdves intézménynek csekély, vagy semmi sükere sem lőn.

A közrendtartás hiánya, az utak bátortalansága s a birtok biztosítatlansága szinte nem kevésbé hátráltaták a műipart s kereskedést emelkedésében. Szakaszonként láttuk, milly féktelen volt a gyöngébb kormányok alatt a nemesség s miként annak erőszaktételei s fosztogatásai, meg az igazságszolgáltatás lassúsága, a bírák könnyű megront-hatása, csalfa fogások s álnok mesterségek a per vitelében, szóval, a meggyöngült királyi hatalom megvetésének s a nemesség hatalombitorlásának valamennyi kártékony követkevései a birtokot bizonytalanná tévék s a szorgalmi foglalatosságokat akadályoztaták. Magok a tisztviselők, a törvény végrehajtói többször vádoltattak a békes utazók s kalmárok kifosztásáról ¹⁾. A rablóváarak, melyekből a nemes fosztogatók, mint karvaly az apróbb szárnyasokra, úgy ütöttek le a szomszéd jobbágysáira s utazó kereskedőkre, igen nagy számmal voltak, s a törvények, melyek azoknak lerontását több ízben sürgették, többnyire süketlenek. Alberttól kezdve legtermékenyebb volt ugyan e kor a birtok biztosítását tárgyzó törvények alkotásában ²⁾; de épen ez, azon dicséretes törekvésen kívül, melyet a törvényhozás a birtok biztosítása ügyében nyilvánított, emlékezetünkbe hozza Tacitusnak ama mondását is: „Corruptissima republica, plurimae leges“ ³⁾. A kalmárok még a vám és harmincad hivataloknál is számtalanszor zsarlásoknak és fosztogatásoknak valának kitéve; az oklevelek majdnem minden király korából hallatnak illetén panaszokat.

¹⁾ P. o. Katonánál 13, 1145. — Fesslernél 3, 733.

²⁾ Illyenek: Decret. anni 1458: 1. 3. 6. 54. — anni 1468: 2. 3. 9. — anni 1471: 10. 20. 21. 23. 29. — anni 1472: 1. 2. — anni 1474: 15. — anni 1475: 8. 10. — anni 1478: 6. — anni 1486: 19. 25. 39. stb. stb.

³⁾ Annal. III, 27.

Vége, ámbár az európai polgárisodás már honunkban is erős gyökereket vert, de azon lelkületi sajátságot, mellynél fogva a magyar köznép a hosszas erőfeszítéstől, folytonos munkától idegenkedő, (mi most is bélyegzi még az alsóbb vidéki, kiváltképen a Duna s Tisza közötti pórjainkat) egészen el nem törülheté. A keleti népiség fő bélyege, a munkátlan időzés és a nomad életre hajlandóság, ezen időszakban világosan kitűnt a magyarok magány életéből: a magyar alsó vidékeken s Erdélynek kelet-éjszaki részén, hol a magyarság legkevertelenebb állapotban maradt meg, divatozó fő foglalatosság, a baromtenyésztés, meg a városoktól s falvaktól távol tanyai s pusztai élet, ennek csalahatatlan tanúja. Innét fejthetni meg, miért ezen vidékeken a városok még sokkal gyérebbek és a műipar s kereskedelem, ezekkel együtt pedig a míveltség is, csekélyebb volt, mint egyéb, nagy részint német lakosokkal népesített megyékben.

Az ember értelme s erkölce csak társaságban fejlődhet ki és simulhat meg; s pedig csak olly társaságban történhetik ez célszerűleg, mellyben a tagok egymás iránti viszonyaik sokfélesége és foglalkozásaik különneműsége mellett is valamennyien egy közös cél felé törekednek. Mi ezen társaságot javítja, s abban a tagok surlódását növeszti, sokasítja, az egyszersmind az erkölcsi és értelmi kifejlődést, a szív s ész mívelődését is elősegíti. Ezen eszméket egész nemzetre általtéve, világosan tűnik elő, hogy nemzetben a józan s közhasznú ismeretek terjedését, az erkölcsök csinosulását semmi olly gyorsan és célszerűleg nem eszközli, nem segíti elő, mint a műipar és kereskedelem. Ezen foglalatosságok egyenesen a társas élet elemeiből sarjadnak ki, az általános természeti és önkényesen csinált s fölvetett szükségeken alapszanak s a viszonyos köz-

lekedésben támadnak, melly nélkül műveltség nemzetben soha meg nem foganhat, nem tenyészhet. Minden előlépés tehát, mellyet surlódás és közlekedés a nemzet értelmi és erkölcsi kifejtésében munkál, kiváltképen a műipar és kereskedésnek tulajdonítandó, ennek okozata nagy részint az, mit európai polgárisodásnak nevezünk.

De nehezebb megfejtésű kérdés már az, hogy azon műveltségi állapotból, mellyben nemzet értelmi s erkölcsi tekintetben létezik, mekkora részt sajátíthatni okozatul kizárólag a műipar s kereskedésnek? Mert bizonyos, hogy a nemzeti műveltségnek, mellyet értelmi s erkölcsi kifejtődés teszen, okai, forrásai számtalanok, nagy részint egymást kölcsönösen föltevők, s egymásra visszahatók, úgy annyira, hogy gyakran ugyan egy állapot, egy körülmény ok és okozat egyszersmind.

A műipar és kereskedésnek legközvetlenebb következménye, valamint mindig és mindenütt, úgy nálunk is a kérdéses időben, volt a jóllét és gazdagodás. Ennek érzete pedig lassanként fölébreszté s kifejté a józan szabadság és igazság érzetét s szeretetét, melly aztán a nép egyetemi állapotjára jótékonyan hatott vissza. De lássuk ezen okozatokat s eredményeket részleteikben. A jóllét és gazdagság, melly a szorgalomtól elmaradhatlan, már maga is jelentős forrása az erkölcsi nemesbűlésnek; s mint fönebb is megjegyzém egy alacsony szegénységnek többnyire hű társa az erkölcsi aljasság. A gazdagság az egyébiránt el nem korcsúlt szívben bizonyos illendőség érzetét kelti föl, melly nem ritkán magának az igaz erénynek hiányát is kipótolhatja a világ előtt; sőt a gondosabb nevelés által, mellyet a gazdagság legjobban eszközölhet, való erénynek is szint úgy, mint értelmi kifejtőzésnek könnyebb útát nyit.

Továbbá, a jóllét és gazdagság érzetéből fejlik ki lassanként a józan szabadság szeretete, az ad ösztönt s módot is ennek mind megszerzésére, mind fentartására. Városaink történeteiből nyilván kiderül, hogy ezek, mihelyt a műipar s kereskedés által gazdagsághoz jutottak, semmi

egyébre inkább s buzgóbban nem törekedtek, mint valódi polgári jogokra s a már kieszközölték biztosítására. Foglalkozásaik, a mesterségek és kereskedés egyedül szabadságban gyarapodhatnak. Mennél inkább emelkedett pedig nemzetünk kereskedése, annál több városok lettenek szabadokká. Honi városaink, szabadságaikat majdnem mind Robert Károlytól, n. Lajostól és Zsigmondtól nyerték; épen azon korban, mellyben kereskedésök legvirágzóbb állapotban vala. Ezen városi polgároknak nyert a király is igazi alattvalókat. De érzették is azt fejedelmeink; s azért pártolták annyira a városokat, azért szaporították számokat. Még azon korszakban is, midőn a gyöngye királyok alatt az oligarchia fektelensége az országot sanyargatá, egyedül ők, a városiak valának a polgári szabadság védfalai. Ők egy rendszeres hadat alkottak városuk kebelében; gyakorlák magokat a fegyverforgatásban olly vezérek alatt, kiket önmagokból választának, szükség esetében a harcztéren is bátran lépendők fel; városukat pedig mindig önmagok védelmezték. Mert mi a szabadság szelleme, ha vele együtt a katonai szellem is föl nem ébred? — S ekkép a műipar és kereskedés szabad polgárokat képzett, kik szabadságait védelmezni is tudták.

A városok falai között a polgári józan szabadsággal egyszersmind a nemesebb erkölcsiség is fölserdült. Az igazság érzetét maga a polgárok foglalkozása ápolta: mind a mesterségek, mind a kereskedés csak hitelen emelkedhetnek s ennek fentartása legfőbb érdeke kalmárnak, mint mesterembernek. A céhintézetek, mellyekbe a kereskedők is beszövédktek (kiváltkép Erdélyben, hol törvény vala, hogy ki a szász nemzet kereskedésében részt venni akar, valamelly céh tagjának valja magát; később pedig a kalmároknak saját céhforma egyesületek is létezett), az erkölcstelen, igazságtalanságra, orzársra, részségségre s egyéb kirugásokra vetemült polgárt kebelökben meg nem szívelek, valamint, azt sem, ki városi előljáráóságának parancsait megvetni, vagy egyéb közrendtartás elleni vétkeket

elkövetni merészkedett. Be sem léphetett a mesterember, bármily ügyes volt is egyébiránt, a céhegyesületœ, ha csak erkölcsiségéről bizonyítványt előmutatni nem tudott; belépte után pedig egy év alatt nœszûlni tartozott ¹⁾. Ezen céhszabályok tehát a mŰipar virágzata mellett azt is nyilvánosan tanusítják, hogy ezen foglalkozások az erkölcsi érzetet hatalmasan kifejtették és ápták. A mindennapi komoly foglalkozás lelketeket szilárdá tévé és a munkátlanúság szûlte puhaság s kicsapongásokra hajlamtól megôrzé. Bizonyos, hogy a történetírás a városiakat, kiváltkép mesterembereket és kalmárokat rossz erkölcsœkrœl legkevesebbé vádolja; ilyeneket maga ezen osztály sem tûrt kebelében. Nem leszen helyén kívül ezen tárgyban példát hozni elő. Mátyás uralkodása korában Csizsár Márton, pesti kardgyártó neje gyanussá tévé magát a házasságtörésrœl. Miután a rossz hír a közönségben elterjedett, a céh kényszeríté a mestert: vagy nejét eltaszítani magától, vagy a városból kiköltœzni; mivel pedig Csizsár egyikre sem állott reá, a céh mŰhelyét bezáratá s kebelébœl száműzvé, a pesti határok között megtiltá mestersége űzését. És csak a király kegyelem-levele, melyet a gyanús nœ esdeklése által eszközölt ki, vala képes a bűn mocsát letörlni és Mártonnak mesteri jogait visszaadni ²⁾. Illy élénk volt a városi polgárságban az erkölcsiség érzete, illy szigorúan megkívánta az élet fedhetetlenségét.

De nem csak tiszták, hanem simák is valának a mesteremberek és kalmárok erkölcei s a míveltebb külföldi kalmárokkal közlekedésœk egy fínomabb társalkodási tœnust, mely a feszűlt s keresettœl szintűgy, mint a darabostól igen különbözik, tœn közöttœk divatossá. A türelem és kiméllés a társalkodásban nem különben eredménye a kalmári foglalkozásnak, mint a mŰiparinak az igazság sze-

¹⁾ L. fœnebb 143. lap.

²⁾ Kovachich Form. Solenn. 492.

retete. Az a sok oldalú surlódás, melyet kalmárainknak honiakkal s idegenekkel közlekedése vont maga után, erkölcsöikről, társalkodási módjaikról, szokásaikról a darabosságot letörlé s egy simaságot hozott elő, minőt az akkori nemességben is hasztalan keresünk. Aztán meg a cél, melly ezen foglalkozás körében férfinak, mint nőnek anynyira közös volt, hogy ez amannak személyét is viselheté s nem ritkán viselé, a két nem érdekeit egygyé olvasztá, a bizodalmat, bensőséget egymás iránti viszonyaikban növeszté; minek aztán szükséges következménye lón, hogy a nőnem tiszteletes helyzetét, mellyre rendeltetett, mind inkább visszanyerte, s gondosabb nevelésben részesülván, értelmesebb s erényesebb, szóval miveltebb lón. Milly üdvös befolyása van pedig az illy szellemű nőnemnek az egész nemzet erkölcsöire, sokáig vitatni szükségtelen, miután a tapasztalás mindenkit meggyőzhet arról, hogy az erényes nők és anyák erkölcsi bélyegeik észrevehetlenül, de biztosan kinyomatnak a férfiak lelkületében.

Mind ezt pedig olly időben hozta elő a műipar és kereskedés, mellyet általánosan véve erkölcsi nemesség és simaság épen nem bélyegez. A nemesi osztály, melytől magasabb polgári helyzeténél fogva több erkölcsi érzetet, több míveltséget, mint mennyi a köznép sajátja, a legigazabb joggal várhatni, ezen korban aligha legelkorcsultabb nem volt. Az önzés elvei soha talán közönségesebbek nem valának, az igazság idegen személy és birtok általok soha többet nem szenvedett, mint ezen — hogy Thurócz szavaival éljek — féktelenség vas korában. Nem szükség ismételnem azon rablásokat, mellyekkel a nemesség címét megfertőzteté, kigúnyolá; az igazság érzetének kihunyttát, magok a jobb törvénytörvények is, mellyek a személy s birtok jogait olly gondosan, mondhatni aggodalmasan törekednek védeni, eléggé tanúsítják. Mi tevé Mátyás uralkodását is a köznép előtt olly elfeledhetlenné? Mi tevé azt, hogy a városok, az általa reájok vetett rendkívüli adókat is olly kézséggel lefizették? Nem az-e, hogy a végkép elnyoma-

tott, számüzött igazságot s törvényességet a nemesi hatalombitorlás, féktelenség és zsarnokság ellen hatalmasan pártfogolta s szent jogaiba visszaállította? Ennek az a közmondás is csálhatatlan, minden egyéb próbát szükségtelenné tevő tanúja, hogy vele együtt az igazság is kihalt Magyarországon.

Az igazság érzetének hiánya pedig többnyire, sőt talán mindig párosulva vagyon az emberiség érzetének hiányával. S hogy az e kori nemességet valóban egy általános darabosság s kegyetlenség bélyegzi, számos adatokkal tanúsítja a történetírás. Valamennyi helyett azt az egyet hozom elő, mellyben a nemesi döllyfel összekapcsolt kegyetlenség tetőpontjára hágott — a II. Lajos alatti pór-lázadást. Nem áll itt az a mentség, hogy azon iszonyú, minden emberiséget lábbal tapodó kegyetlenség, mellyel a pórság, az, épen a nemesség embertelen zsarnoksága miatt föllázadott pórság, bűnhesztetek, az első indulat s megfontolás előtt kitörő düh míve volt legyen. Több napok alatt tanácskoztak a győztes, de emlékezetét aligha valamely más tette által annyira szennyesítő, Zápolya a nemesi karral, mikép bűnhesztessenek a lázzadás fő cinkosai. Lelt is föl a kevelységében érzékenyül megsértett, de szebb érzelmeket nem ismerő, nemesség büntetést — iszonyúat, mellynek olvasásánál, nem tudom, szivünket a bírák leleményes kegyetlensége háborítja-e föl inkább, mint a szerencsétlen bűnösök pokolkínja lágyítja szánakodásra. De még ez is átnézhető volna, s talán még ki is menthető némikép a kornak darabosságával, a pórok vakmerősége s kiméltetlen pusztítása és öldöklése által fölingerlett boszúsággal, ha a bűnösökkel ártatlanok, egy felbujtott s talán legsúlyosabban zaklatott csoporttal az egész osztálynak nem kellett volna a kegyetlenség csapásai alatt a földig görbedni. Mit kell itélnünk azon nemességről, melly jobbagyai egy részének épen saját bűne által ingerlett kirugá-

sát az egész jobbágyi osztálynak rabszolgaságra alacsonyításával fenýíti meg! ¹⁾).

De a magányos élet körét tekintve is szomorító vonásokra akadunk a nemesség erkölcsi képében. Nem tagadhatni ugyan, hogy a szebb, nemesebb élet-élelet egyes családok körében, habár gyéren is, föltalálható vala; de általánosan véve, egy példátlan, esetlen pompa és fény a ruházatban és szerekben, pazér keresettségű érzéki élvez, mértékletlen vendégségek stb, finomabb társalkogási mód s nemesebb élmények hiánya bélyegzik a nemesség családi életét s társalkodását. Igaz, hogy a fényüzési szellemnek nagy ingere volt a fölemelkedett műipar s kereskedés — ezek látták el a gazdagot a pompa cikkelyeivel, asztalt a keleti fűszerekkel, de az az esetlenség, az a darabosság, melly az arany s ezüst csillámló fénye alól is ki-
tört, épcn nem a műipar s kereskedés sarjadékai voltak.

Mennyi érdem háramlik tehát abból a műiparra és kereskedésre, hogy illy miveletlen világ közepette a csinosság szelid sugárait terjeszté szerte maga körül! mellyek aztán a polgári osztály körén túl is kihatván, a nemesebb erkölcsiséget a többi osztályokban is föléleszték. Azon megvető büszkeség, mellyel azelőtt a nemesség a polgári osztály iránt viseltetett annyival inkább lelohadott s a két osztály egymáshoz annál közelebb simúlt, mennél inkább gazdagodott a polgári rend s birtokába esett a pénzérő, s

¹⁾ Érdekes e tekintetben azon ő s monda, melly a köznép-
szájában sokáig forgott s melly szerint Zápolya János a sok
ártatlan vérnek kiontása s embertelen kegyetlensége miatt,
mellyet a pórháborúban elkövetett, Istentől az által bün-
heszteték, hogy valahányszor az áldozó pap az úr testét
imádásul fölmutatta, ő mindannyiszor megvakult s a szent-
séget nem láthatta; és csak két év múlva szabadúlt meg
anyjának és nőttestvérének sok imádságai, bűjtölései s ala-
mizsnálkodásai által ezen csodás büntetéstől. Isthvánfi Hist.
I. 6, 52. l.

mennyivel inkább kénytelen volt a nemesség a polgári osztálynak értelmi s erkölcsi felsőbbbségét megismerni. Így említém főnebb, hogy Robert Károly országlása alatt Drugeth nádor társa a budai adónak haszonbérletében egy aranyműves volt; Lajos alatt pedig a szepesi megye alispánja egyszersmind szinte aranyműves és pecsétmetsző volt legyen. A polgári osztály részt vőn már a törvényhozásban is és követei a megyekéivel egy teremben tanácskoztanak. Ezen érintkezésből pedig a nemesség kétségen túl aratott némi hasznót az erkölcsök simulásának tekintetében.

A pórosztály még közvetlenebb, sűrűbb érintkezésben volt a polgárral s némikép a kereskedésbe is beszövedt. A városi piacokra rendesen eljárt a mezei s falusi nép; ide hozta be természetményeit, itt szerzé be magának a szükséges szereket és ruhaneműeket. Az a haszon, melly ezen cseréből reá háramlott, növeszté szorgalmát, mi a városi míveltebb néppeli közlekedésből eredő hatással egyesülve szelidíté erkölcsait. A városi kényelemnek a házi butorokban s egyéb állása körébe tartozó tárgyakban szemlélete, kétségkívül fölébreszté benne hasonlónak kíváнатát: ezen vágy létesíthetése pedig nemcsak szorgalmát kettőzteté, hanem takarékosagra is szoktatá, a birtoknyelő mértékletlenségtől, részegeskedéstől s ennek következményeitől némikép visszatartóztatá.

A műipar s kereskedés, midőn embereit jóllét s gazdagsághoz juttatja, szükségkép vetélkedést szül közöttök — mi a jó gyarapodásának egyik leghatékonyabb emelcsője. Azonban történik, hogy a nemes vetélkedés helyét néha az alávaló irígység foglalja el; s hogy ez honunkban is megtörtént, nem kell elhallgatnunk. Főnebb említém, miként a kőszegiek szerencsés borkereskedése Németországban, annyira fölingerlé a pozsonyiak és sopronyiak irigységét, hogy ezek az elsőeknek városaikon átmenetet sem akartak engedni s többször nyújtottak panaszra okot. A Bartfaiak vászonfehérítésből származó nagy nyeresége az eperjesieket hasonló kallók föllállítására bírta; de az első

irigysége 1446-ban azokat lerontatá; s elég rövidlátó volt az országgyűlés, melly ezen határozata által nehányak hasznát eszközölvén, az egésznek ártott, rendelménye következeit föl nem fogni. Azonban, mi ekként az emberek gyarlóságának, indulatosságának vagy roszaságának okozata, azt nem kell, nem lehet a műipar s kereskedés hatásául megróvnunk.

Az eddig mondottakból is kitűnik némiképen, minő befolyása volt a műipar s kereskedésnek az értelmi kifejtőzésre. Erkölcsi simultság s nemesség fölvilágosodott értelmesség nélkül nem létezhet. A műipar s kereskedés nem barátja ugyan a rendszeres, tulajdonképeni tudományosságnak; de a józan értelmességet, az életben közhasznú ismereteket semmi inkább, könnyebben és sikeresebben nem terjeszti, mint ezen foglalkozások. Ezeknek komolysága s a figyelemfeszítés, mellyet kívánnak; a kereskedésnél különösen a nyereség-hajtó számolások, tervekoholások, a mesterségeknél pedig az a körülmény, mellynél fogva minden erőn s ennek hatásán épül, és bizonyos ok előre meghatározható okozatot szűl, az embert reflectálásra, tisztább látásra szoktatja. De maga már a mesterségek s művészetek köre igen sok technikai, mechanikai s természettani ismereteket foglal magában, mellyeknek világánál s vezetékenél a gondolkodó ész különféle eredményekre, s rokonmű ismeretekre könnyen eljuthat. Ezen állításokat eléggé tanusítják azon lelemények, mellyek a mesterségek és művészet körét tágtíják, vagy egyik s más ágát tökéletesbítik. Ezen soknemű ismeretek hatásából fejthetni meg azt is, miért a művész- s kalmárvilágban aránylag legkevesebbek az előítéletek, legalább olly tárgyak körül, mellyek a mindennapi életben előfordulók. Bábonának hoduló művészt, kalmárt látni, ritkaság. Ezen osztálybeli emberek foglalkozásaikban következetességhez szokván, általánosan véve, jobban felfogják az élet becsét s célszerűbben tudják azt használni. Ők a gyakorlati élet emberei, prosaiak, mindenben valót, anyagit, nem holmi légképeket keresők;

ezen irányra őket foglalatosságaik által gyakorlott értelmességök s az anyagi élet, melyben működéseiket végzik, önkényt vezet. Mind ezen nézetek, ismeretek, s hogy magamat úgy fejezzem ki, értelmi sajátságok pedig a műipar és kereskedés köréből az élénk közlekedés által, mely ezen osztálynak eleme, egyebüve is kihatnak, elterjednek s kisebb nagyobb mértékben egyéb osztálybeliekben is megújulnak némikép.

Magyarországban a kérdéses időkben igen kevés tudomány létezett, még ezen korszak végén is, midőn már egyéb európai országokban derengett. De azon kevésnek is a városok, a mesteremberek és kereskedők közönségei valának nagy részint ápolói. Legelsők voltak ugyan honunkban a püspöki iskolák, melyekben kiváltképen a papi rendbe avatandók neveltettek s tanítottak. De a püspökök példáit iskolák fölállításában a városiak is követték. Nagy Lajos országlása alatt a nagy-váradai iskolák már virágzatban valának s egyéb városok növendékei által is látogatattak ¹⁾. Később ezen városi iskolák száma mind inkább szaporodott s a tizenötödik században, kiváltkép Mátyás korában, már minden királyi városban léteztek elemi iskolák; a bartfai, lőcsei, kassai s fehervári a többiek között leginkább dicsértetnek ²⁾; s annyival is inkább méltók a dicséretre, minthogy olly időben álltak fenn, melyben még a zászlós urak közül is kevés tudott csak írni is, mint, hogy példát hozzak fel, Mátyás végső éveiben Báthory István, Rozgonyi László, gúthi Ország László stb. még neveiket sem tudták alájegyezni ³⁾.

A kereskedés hatása, melyet szívre és értelemre gyakorol, a vallás tekintetében különösen méltó figyelemre.

¹⁾ Katonánál 9, 499. köv.

²⁾ Tubero Comment de Temp. suis L. 3. §. 7. Schvandtnernál 2, 160. l. Wallaszky Tentamen Hist. Liter. 66.

³⁾ Fessler 5, 682.

Ha városaink története in reflectálva haladunk át, lehetetlen, hogy azokban, kiváltképp melyek a kereskedést élénkebben űzték, észre ne vegyünk egy sajátságos szellemet, melyet kalmárszellemnek nevezhetünk, s mely szint úgy szokott nyilvánítani bizonyos el nem fogultságot az egyházi dolgok iránt, mint a lelkületek szilárdsága s igazságossága mellett részvétlenséget a mély, ábrándos erkölcsi érzet, és az ismeretek körének tágassága mellett egykedvűséget s közömbösséget a tulajdonképeni tudományosság és költészet iránt. Ezen lélekállapot s lélekirány azon városokban, hol a kalmárok számosak, közönségesen föltalálható s nyomára a kérdéses időben is több helyein akadunk történetírásunknak, pedig nemcsak békes körülményeiben a városi életnek, hanem erőszakosabb kitörésekben is. P. o. Vencel király alatt a budai polgárok szabadelműsége ¹⁾, 1437-ben Erdély számos városaiban az egyházi tilalom-parancs megvetése ²⁾, stb annál sajátságosabb színben s érdekesebben tűnik elő, mennél buzgóbb s jámborabb ragaszkodással volt ezen kor nemzedéke, kiváltképp honunkban, az egyházi dolgok iránt, s mennél uralkodóbb volt az ábránd, a babona- és csodahit ³⁾.

¹⁾ Thurócz Chron. Part. 2. Cap. 86. Schvandtnernál I. 156. „In suo recessu (szól a hostiai bihornok s pápai követéről), cives civitatis Budensis, pro quodam casu, in interdicto reliquerat. Interdictum quippe, religiosis et plebanis stricte servantibus; surrexerunt pseudo sacerdotes et perfidi, qui manifeste divina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant interdictis. Insuper malum malo cumulant, perniciosius, convocato populo, accensis lucernis, summum pontificem, Christi vicarium, archiepiscopos et episcopos universos regni Hungariae ac viros religiosos, communiter excommunicatos, altis vocibus promulgabant.“

²⁾ Engel 2, 363.

³⁾ Erről példák olvashatók Szirmaynál Not. Topogr. Comit. Zemplén. 386. Fessler 4, 1173—1180. Még maga Mátyás is,

Ezen kalmárszellem hatásának okozata volt kétségkívül a reformationnak is gyors elterjedése honunkban. A wittenbergi egyetemenél tanuló s hazatértők után egyházi hivatalokra alkalmazott ifjak valának ugyan az elsők, kik, Luther tanjaival iskolai pályájokon megbarátkozván, az új tanítmányokat honunkban terjesztetni kezdék; de azoknak olly hirtelen s olly nagy elterjedése, minő Luthernak a reformatióban nyilvános föllépte után, pár évek alatt honunkban történt, egyenesen a kereskedőség munkálata volt; épen azon vidékeken s városokban gyökerezett is meg legelőbb a reformatio, hol legtöbb, legszorgalmasabb kereskedők laktanak: Szepesben s az erdélyi százszok között. Ezen kalmárok hozták be s árulták, eleinte még nyilvánosan is (míg t. i. a kormány s egyházi előljárók azoknak irányát nem ismerték meg) a luthertani irományokat, melyek Szebenben már 1524-ben olly nagy számmal találtak, hogy midőn Raskay Gáspár, királyi titoknok, és Gerendi Miklós, prépost, Szalkán, esztergami érsek kiküldöttei, Erdélyben a reformatiót elnyomni akarták, a luthertani irományokból egy egész halmot szedtek össze, a nagy piaczon, a pellengér mellett megégetendőket. Említésre méltó, hogy miután a Luther tanítmányait követők különös szertartások között egyházi átokkal róvattak meg, egykor illyetén szertartások után egy szebeni kalmár a hazatérő Thonhäuser esperest útjában a városi poroszlók által megverette. Azok az új tan hirdetői is, kik Németországból Erdélybe jöttek, a kereskedők közt és által tartották fenn magokat a papság üldözései ellen. A szebeni káptalannak panasz-levelében, melyet az esztergami érsekhez küldött, egyebek között illy kinyomások is olvashatók; „A kalmárok vendégeiben fölfuvalkodva dicsekszik a hite-

ki annyira felűlmúlta kora szellemét, többnyire astrologiai vizsgálatnak eredménye szerint határozta meg jelentősebb ügyei elintézését.

hagyott (György, reformator, azelőtt szerzetes), hogy az Evangelium“ stb. Másutt pedig: „A Lutheranusok istenkáromló tanjaik miatt majdnem bálványozva tiszteltetnek a szebeni kalmároktól“ Ismét alantabb: „A kalmárok nagy világterjesztőnek tartják azt a tudatlan szerzetest (az említett Györgyöt) stb. Mikből eléggé kiviláglik, hogy honunkban a kalmárok voltak a reformatiónak hanem terjesztői, legalább első hívei, pártolói.

Mi a kereskedésnek befolyását, a tudományok gyarapodására vagy terjesztésére, illeti — azoknak egyik ága sem nyert honunkban annyit s olly közvetlenül a kereskede-
s által, mint a földírás (geographia). Kereskedőink azon messze tartományokból, mellyekbe áruikat szállították, szép föld-, tartomány- és népismeretekkel tértek vissza, azokat alkalmilag másokkal is közlendők. Azonban, mivel honunkban még hiányoztak azon segédismeretek, melyeket egy critikai földírás kíván, ezen nyereséget sem tehetjük magosabbra, mint, hogy a távol tartományokról némi ismeretek terjedtek el. A természettani ismeretek is kétségkívül sokat nyertek, de csak bizonyos értelemben, a kereskedési közlekedés által; mert egy időszakban, mellyben a természet ismerete tulajdonkép tudományos még nem volt, ez sem történt tudományosan. A természeti tárgyak ismerete nem magok ezen tárgyak, hanem azoknak használata miatt keresteték. E tekintetben kétségen túl sokféle tárgyaknak és termékeknek, élelmül, ruházatul, kényelmül s fényüzésül szolgálándóknak, ismerete hozaték be a kereskede-
s által, a nélkül azonban, hogy a természetismeret, mint tudomány, tágult s gyarapodott volna. Szint így gyarapítottak a közlekedés által a gyógytani ismeretek is. Egyéb tudományok terjedését csak annyiban eszközölte nálunk a kereskede-
s, mennyire a külfölddeli ismeretséget ápolta, s az utat annak oskoláiba s egyetemembe megkönnyítette. Azonban, ha a rendszeres tudományok terjesztésébe kevés befolyást gyakorlott is a kereskede-
(melly,

mint már érintém, az illetén tudományosságnak nem barátja), annál nagyobb volt annak hatása azon gyakorlati ismeretek forgásba hozásában, melyeket a kalmárok útjaikon, a külön nemzetű s lelkületű emberekkel közlekedésből, ezer meg ezer féle tárgyak szemléletéből gyűjtöttek össze s melyek aztán annyival hasznosabbak s a mindennapi élet szükségére alkalmazhatóbbak voltak, mint-hogy közvetlen az életből merítették.

T U D N I V A L Ó K.

1. **A'** magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója levén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

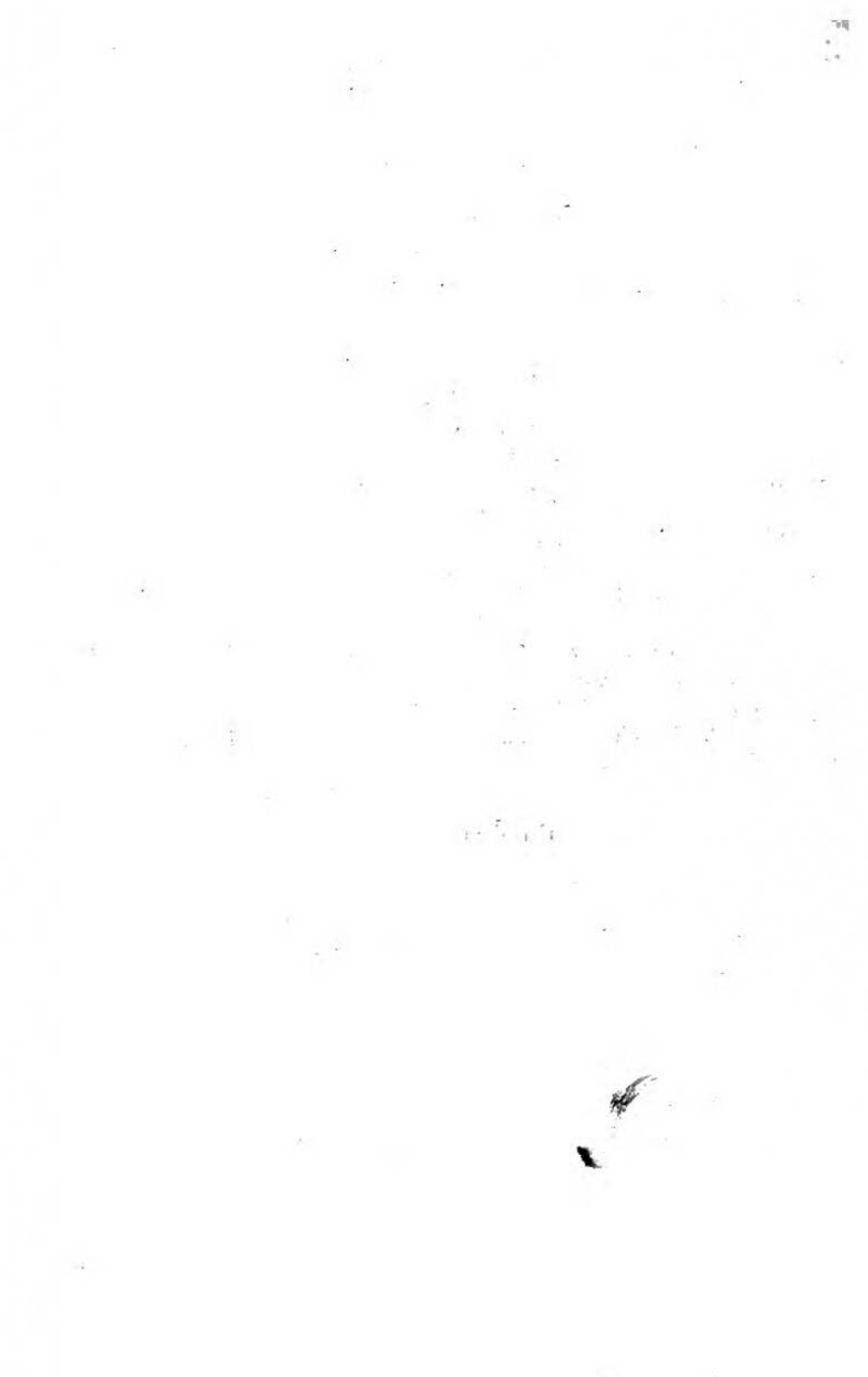
2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez u. m. *Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel Vállas Antaltól*, Győry Sándor és Vásárhelyi Pál rr. tt. mint e' végre hivatalosan megbízottak' ajánlására adatott sajtó alá.

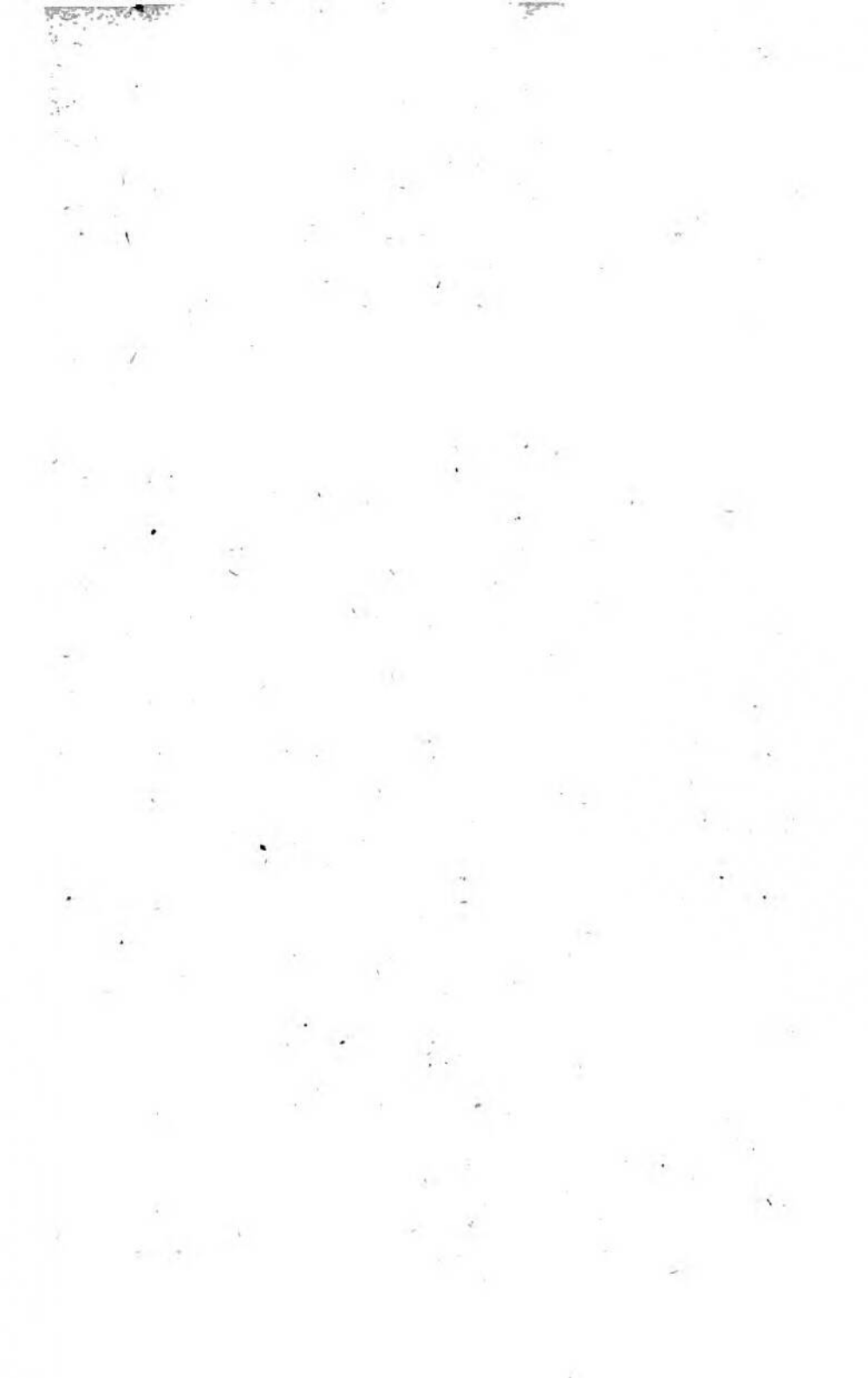
3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez LXXVII. számu.

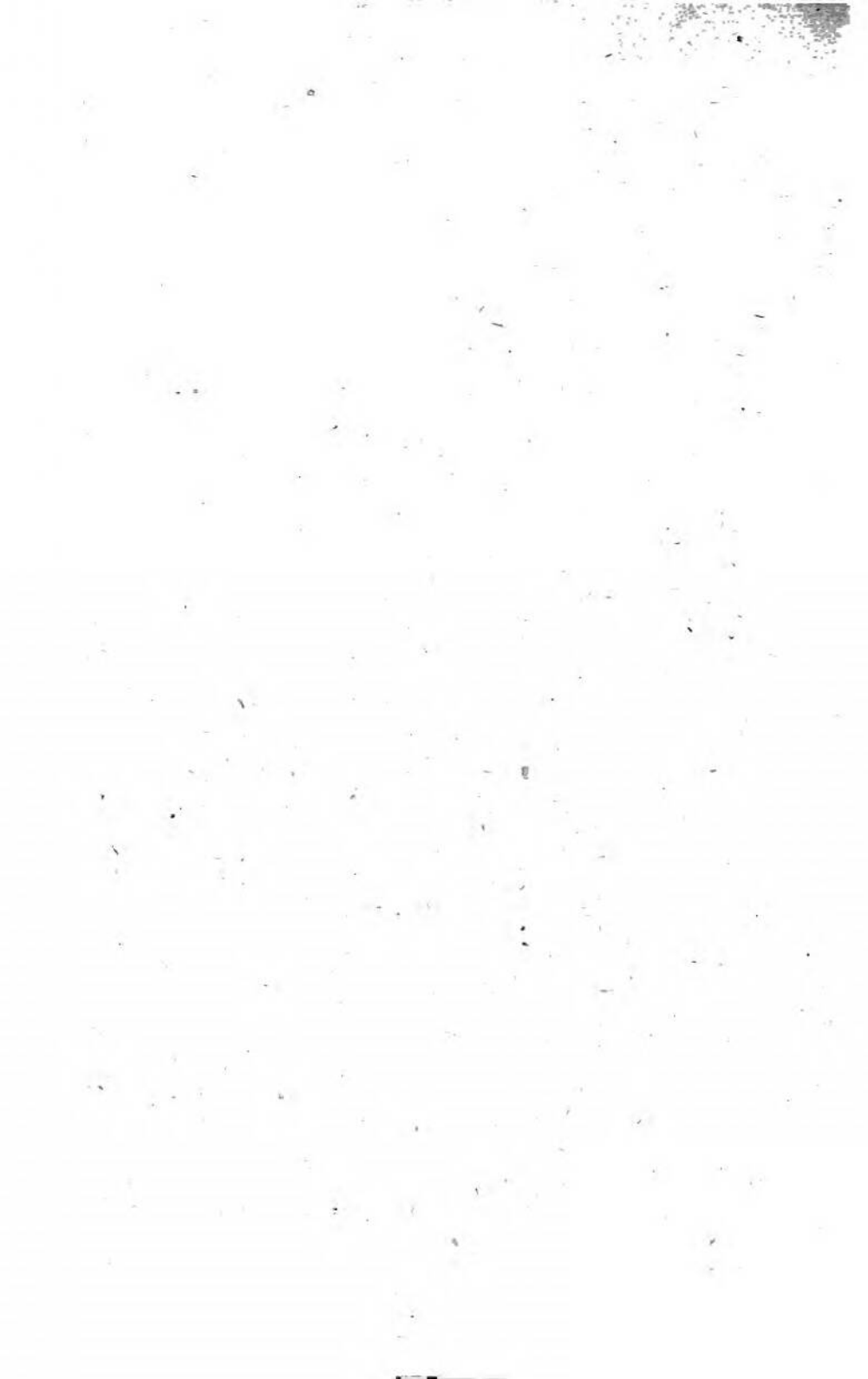
Pesten, november' 10-kén 1842.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

/

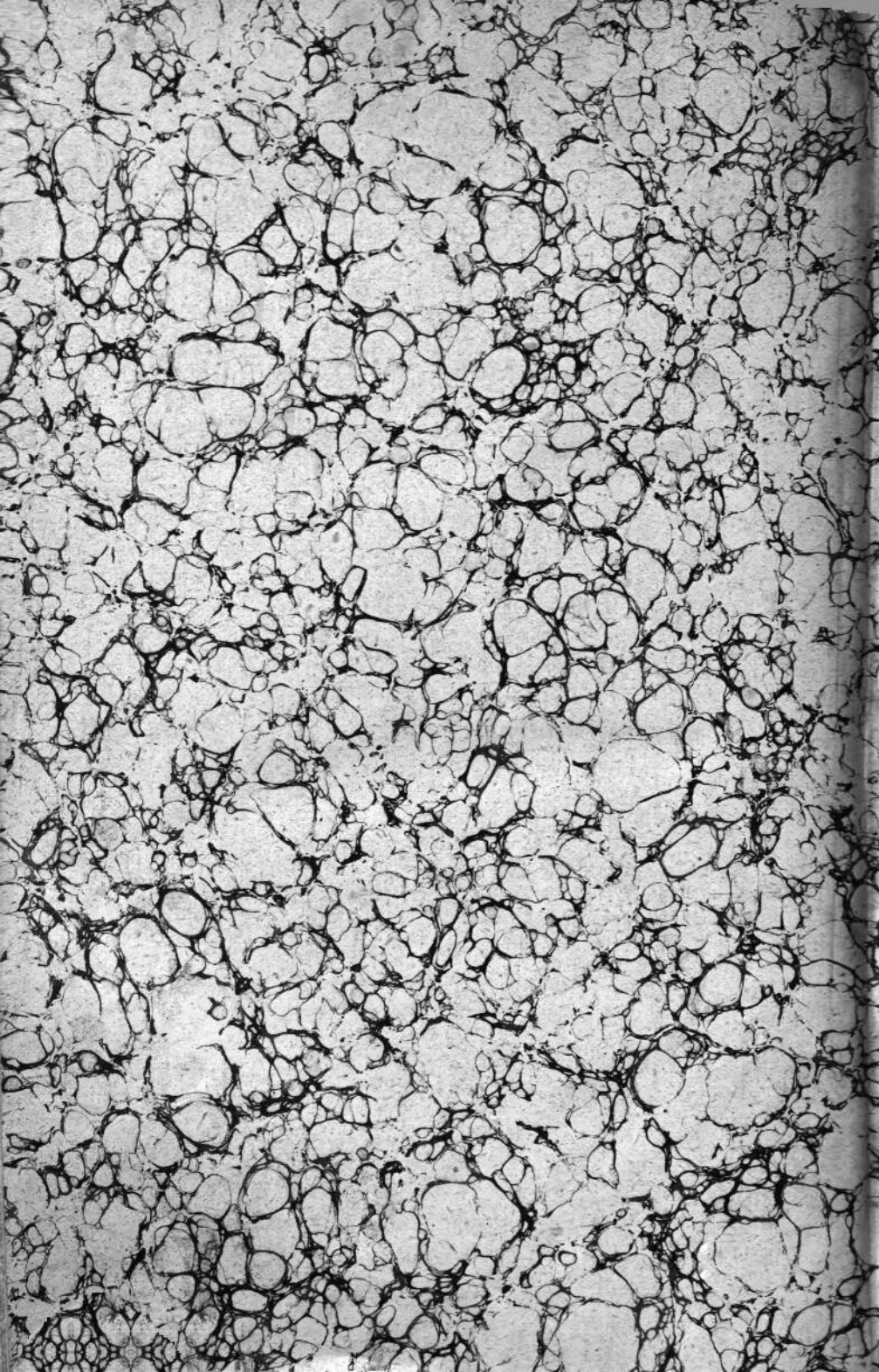

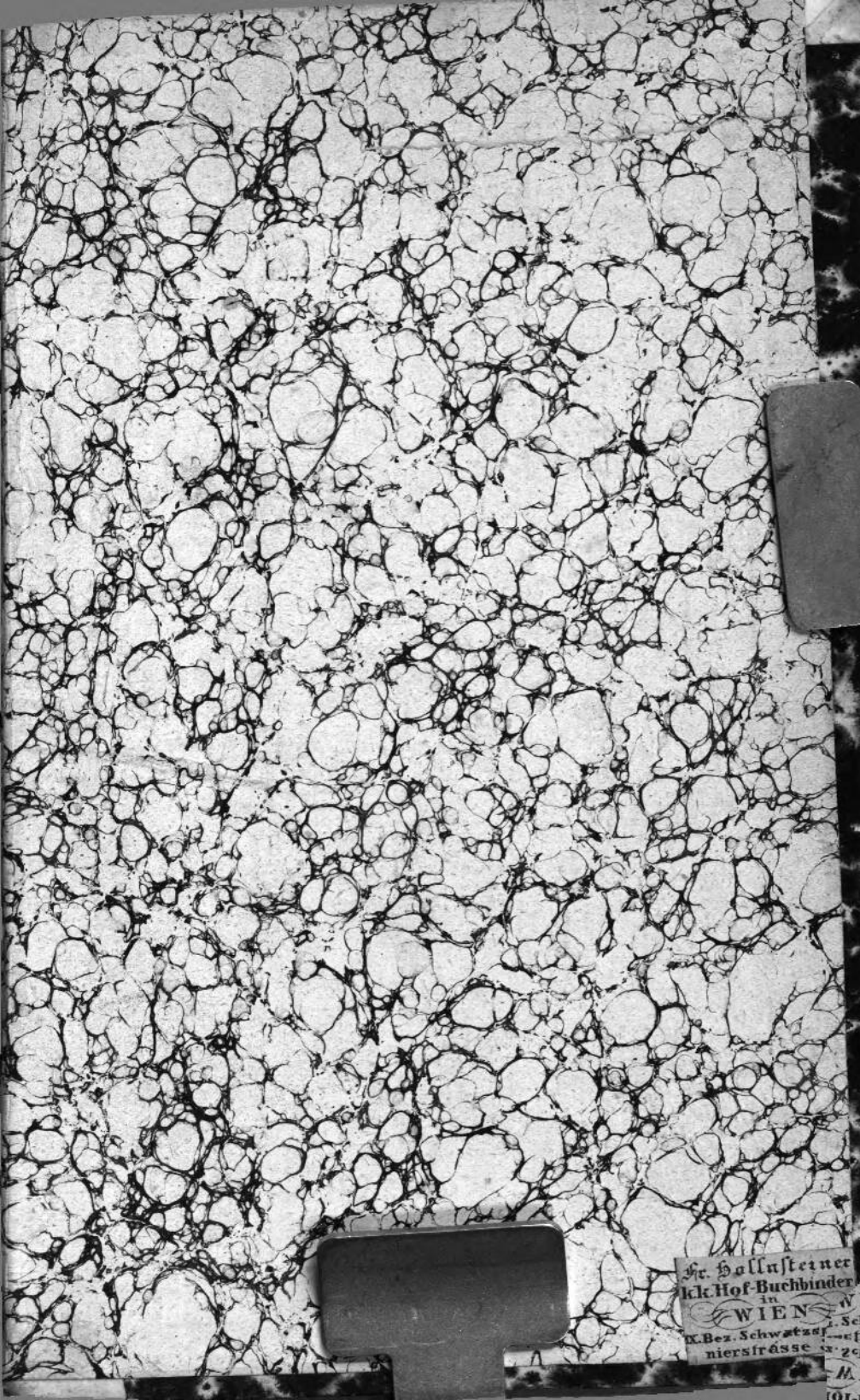

Österreichische Nationalbibliothek

+Z168069308

H. Hallstätter
K. Hof-Buchbinder
in
WIEN
K. Bez. Schwatzen
niersstraße 26

